

فاطيمه مئرنيسي

پرده لر آرخاسيندا
گيزله ديلن تاريخ

چئويرن: گونتاي گنجالپ

ايچىندە كىلر

- تىرجومە چىدن اونسوز.
- كىتابىن اينگىلىزجە نىشرىنە اونسوز.
- اونسوز.
- موسلمان و زامان.
- پىئىمبىر و حدىث.
- پىئىمبىرىن وفاتى.
- سىياسى اىختىلاقلار.
- حدىثىن اورتايت چىخىشى.
- قادىنا اينامسىزلىق گە لە نە يى. (1)
- قادىنا اينامسىزلىق گە لە نە يى. (2)
- حىجاب.
- پىئىمبىر و اونون سوسىيال موحىطى.
- پىئىمبىر و قادىنلار.
- پىئىمبىرىن قادىنلارى.
- قادىنلار و سفىه لىر.
- قادىنلار و ساواش غنىمتلىرى.
- عۇمر و مدينە كىشىلىرى.
- سئىكسوال اىلىشكىلرلە باغلى دىالوق.
- كۆلە لىك.
- قادىنلار قارشى شىددت.
- حىجاب مدينە دە نازىل اولور.
- صونوج.
- تارىخى اولايلىرىن اوزە تى.

ترجومه چي نين اؤنسوزو

الينيزده بولونان بو كيتابي اوخوماقلا عئيني مؤوضوعلا باغلي سانكي يوزلرجه كيتاب اوخوموش اولاجاقسينيز. متن شوناسليق، تاريخ مئتودولوژيى و دين شوناسليق باخيميدان يئني بيلگيلر الده ائده جك، اؤزليكله اسلام تاريخي اوزرينه درين بيلگي و فيكير صاحبي اولاجاقسينيز. آنجاق بونلار اولابن هاميسي دئييلدير. 7- جى عصرده تك باشينا ميدانا چيخيب و ايجتماعي عدالتدن دانیشان، قومسال چؤلرلين عربلريني بير هذف ايستيفامتينده بيرلشديريب اولاري مي لالت اولراق تاريخه سوخان، اينسانليق تاريخيني اتكيله يَن بير اينسانين موباريزه سي ايله تانيش اولاجاقسينيز. حضرت محمدن اؤزل و سوسيال حياتي ايله علمي شكيلده تانيش اولماق كيمي بير فورستي ياخالاجاقسينيز. بو گونه قدر پئيقميرين ايجتماعي- سياسي شخصييتي و عدالت آنلاييشى اسلام تاريخينده اولدوغو كيمي گؤستريلمه ميش، عرب ميللييتچيلىگي مركزلي اسلام قاورايشيني اورتايا قويان امويلردن باشلاياراق گونوموزه قدر حضرت محمد ادينا يوزلرجه ساختا حدي ثلر اويدورولراق، اونون گنرچك ميسسيونونو اورت- باسدير ائتميشلر. كيتابي اوخودوقجا سياسي اسلاملا، پئيقمير اسلامي نين فرقيه و اراجاقسينيز. كيمينسه اينانيب اينانماسي اؤنملي دئييل. اس اس اودور كي، حضرت محمدي تانيباجاقسينيز، گنرچك كيميلىگي ايله تانيباجاقسينيز. اينانماسانيز بئله، اونون موباريزه سينه، سياسي داورانيشلارينا، حربي، ايجتماعي- سياسي موناسيبتلرينه حثيرت ائده جك، سايقى ايله ياناشاجاقسينيز. اگر حضرت محمده اينانيرسانيز، او زمان اؤز پئيقميرينيزي يئنيدن تانيبيب كشف ائده جكسينيز. گوره جكسينيز كي، بو گونه قدر اسلامي سيياسته آلت ائدن دارگوروشلو اينسانلار، سياسي تشكىلاتلار نئجه ده حضرت محمدن ايدئالينا ايهانت ائتميش، اونون بؤيوك و تانريسال ايدئ آليني قيسيتلاماغا، گؤيلرين قوتسالليغيني يئرده كي لرين منافعيينه فدا ائتمه يه چاليشميشلار .

وطنيميز بؤيوك بير سيناقدان كئچمك اوزره دير. تورك تاريخينده هئچ بير زمان اؤز آنا ديليميزده اسلامي دگرلري اؤيرنمك اوچون بير پروژه اورتايا قويولماديغي اوچون الي قيلينجلي توركلر عرب- فارس مركز سياسي اسلاما يئم ائدلميشلر. حضرت محمدن حياتيني ارشديران بوخاري كيمي بؤيوك بيليم اداملاري نين تورك اولماسينا باخماياراق، تورك اولوسونا بو ارشديرمالار آنلاياجاقلاري ديلده چاتديريلماميشديرشدير. بئله ليكله ده سلجوقلو، عوئمانلي، صفوي دؤنملرينده توركلر، عرب- فارس ميللييتچيلىگي مركزلي ساپديريلميش اسلامين "فداي"لري اولموشلار. اويسا بو كيتابي اوخودوغونوزدا پئيقميرين اؤزل و ايجتماعي- سياسي حياتيندان ذوق آلاجاقسينيز. اونو يئنيدن سؤمك ايسته يه جكسينيز. اونون كيمي صبيرلي، اوزاقگورن و تمكينلي اولماق ايسته يه جكسينيز .

حضرت محمدن دؤنمندن اوزاقلاشديقجا سايسيز طريقتلرين، مذهبlerin اورتايا چيخيشينا شاھيد اولوروق. قارداشليغين جارچيسي اولان حضرت محمدن سونرا بو مذهبler اؤز چيخارلاري ادينا نه قدر

ع اوييه نين اوندرايگينده قورولان

اموي دؤولتي، اسلامي، بېر سولاله ديني، قبيله مذهبينه دۈنوشدورمك ايسته دي. امويلرين اسلامي بو شكيلده ساپديرمالارينا ايلك اعتراض علي اوغلو حوسئين طرفيندن ائدلميشدير. علي اوغلو حوسئين بو يولدا بۈيوك فداكارلىق گۈستردي و اۈز چۈره سي ايله بېر يۈردە كربلادا شهيد اولدو. اموي دؤولتي بۈيۈدوكجه اسلامي ساپديرماغا چالشميشدير. غنيمتلر يولو ايله يالنيز زنگين لشمه يي هذفله ين امويلر واردىغي اۈلكه لردە آنجاق و آنجاق ياغماچيلىقلا مشغول اولوردولار. امويلرين اسلامي ساپديرمالارينا اعتراض داها سونرا عاليملر طرفيندن ائدلميشدير. سياستين ديشيندا قوراني و حديثلري اۈيرنمه ضرورتي بو شكيلده يارانميشدير. ايلك دۈرد خليفه زامانيندا خليفه موسلمانلارين هم سياسي، هم ده ديني رهبري ايدى. لاكين داها سونراكي دۈنملردە خيلافت اۈز معنوي دگريني ايتيردي، سادجه سياسي بېر اينستيتوتا دۈنوشدو. بو سياسي اينستيتوت، آنجاق سولاله نين منافعيني قوروماقلا مشغول اولوردو. هم امويلر، هم عباسيلر، هم عوثمانليقلار، هم ده صفويلر دۈنمينده اسلام ظاهيرده وار ايدى، باطينده ايسه نفسلريني كونترول ائده بيلمه يي ن قدار سولطانلار، شاهلار، خليفه لر اسلام ادينا اولمازين جينايت تۈره دېرديلر. بو اوزدن ده اسلاما ايچدن و كۈنولدن باغلي اولان عاليملر سياستين ديشيندا قورانين و پئقميرين تعليملريني علمي شكيلده آراشديرماغا باشلاديلار. بو باخيمدان اسلام تاريخينده اوچ نۈوع اسلام آنلايشي نين اوراتايا چيخديغينا تانيق اولوروق: 1. دۈولت اسلامي. بو نۈوع اسلام آنلايشي اسلامي، دۈولتين منافعي يولوندا كوللانميشدير. بونا سياسي اسلام دا دئمك مومكوندور. 2. مدرسه اسلامي. فيقه علمي مدرسه لردە گليشدى. مدرسه اسلامي قوران و حديثلر اوزرينه علمي تفسيرلر ياپيردي. زامان زامان سياست مدرسه اسلامي نين دا آراشديرمالارينا موداخيله ائتميشدير. 3. تصووف اسلامي. صوفيلر سياستدن اوزاق دينين تمل تعليملري اساسيندا ياشاماغا اۈزن گۈستريرديلر. بېر چوخ حاللاردا دا سياسي و مدرسه اسلامي طرفيندن باسقىلارلا معروض قاليب منصور حلاج كيمي دريلري سويولوردو. تصووف، سياست و مدرسه اسلامينا آنتي تنز اولاراق اوراتايا چيخدى. اونلار تانيريني يوخلوقدا دئييل، وارليقدا آختاريديلار. "تانري وار" اۈنرمه سيني (قضيه سيني) "تانري يوخدور" اۈنرمه سينه قارشي قويوردولار. تصووفه گۈره مدرسه و سياست اسلامي "تانري يوخدور" اۈنرمه سي اساسيندا دوشۈندۈيو اوچون يوخلوغو آختارميش، يوخلوقدا غرق اولموشلار، اويسا تانري اينسانا شاهداماردان دا ياخيندير. او زامان "تانري وار" اۈنرمه سي اوزرينده دوشۈنمك گرە كير. "تانري وار" اۈنرمه سي تانيريني غئيبلردە آختارماميش، وارليغين ايچينده آختارميشدير. بو اوزدن ده علمله مشغول اولماق عبادت سايبيلر. ندن؟ چونكو علم وارليغي آراشديرير. وارليق نه قدر آراشديريلسا، بېر او قدر ده تانيريا اولان احتياج اينسانين عاغليني و قلوبيني داها دا دريندن ساراجاقدير. "تانري وار" اۈنرمه سي اينسانين عاغليني، دي ققيني، فيكريني وارليغا سۈوق ائدير. يي عني تانيريا اينانچ يئترلي دئييل، تانري نين اثرى اولان وارليق ديديك-ديدك آراشديريلماليدير. فلسفه ده بو گۈرۈشدن دوغوشدور. چونكو فلسفه نين دوغوشو اوچون اوچ تور (tür- نۈوع) وارليق بېر يۈردە بوتونلشمه ليدير. بو وارليقلار بونلاردير: 1. ديل وارليغي. هايدنگر كيمي بېر چوخ فيلوسوفلار ديلي وارليغين ائوي سامميشلار. وارليق اۈزونو ديل اراجيلىغي ايله تانيملاير، تانيدير. وارليق سۈزلره داشينير، سۈز وارليغين اسرارنگيز تظهور شكلينه دۈنوشور. فوضولي نين ده "سۈز" رديفلي غزلينده دئديكي كيمي وارليغي اۈيرنمك، ديلين اۈزونو، جۈوهريني اۈيرنمك كيمي اورتايا چيخير. ديل، يالنيزجا وارليغين سيمگه لرله (رمزلرله) گۈسترگه سي دئييلدير. ديل، وارليغين تانيملانديغي معنوي مكاندير. شرق عالمينده فلسفه نين دوغماماسي نين سببي وارليغي آراشديران ديل ائتكه نينين اولماماسيدير. فلسفه نين دوغوشو اوچون اونجه بېر ديل، داها سونرا اوزگورلوگون اولماسى شرطدير. اسلام شرقينده، خصوصن اسلام سياسته آلت ائيدليكن سونرا وارليق آراشديريلمماميش، وارليغي آراشديرما بيله جك ديل گليشديريلمه ميشدير. اۈزگورلوك ده اولماميشدير. حتى وارليغين

آلارین ایچینده مخفیدیر. تانیملانمازلیغین تانیملانیر اولماسی دوشونجه یولو ایله ساغلانیر. بو باغلامدا دوشونجه نین ده بیریمی دیل اولاراق بلیرله نیر. 3. وارلیق. اینسان، حیات و اوزای (فضا). بونلار دا باغیمسیر وارلیق. آنجاق بو باغیمسیر وارلیق تورلری، یعنی دیل، دوشونجه و وارلیق بیرلشدیگینده فلسفه یارانمیش اولور .

تصووف ده باسقی آلتیندا اولدوغو اوچون باشاریلی اولما بیلمه میشدیر. 8- جی عصرین ایکنجی یاریسیندا باشلایاراق 9- جو عصرین بیرینجی یاریسینا قدر ایقتیدارین رسمی ایدئولوژیسی اولان مؤعتزیه مذهبی زامانیندا جزئی گلیشمه اولدو. مؤعتزیه راسیونالیست (عقلی) بیر آخیم اولدوغو اوچون یونان فلسفه سینی، ریاضیاتی، بیر سؤزله یونان ذکاسینی عرب دیلینه ترجمه ائتدی. بو ترجمه گنیش میقیاسلی اویانیشا سبب اولدو. فارابی، بن روشد، بن سینا کیمی بؤیوک مؤتفکیرلر بو اویانیش دالغاسی نین اوزانتیسی کیمی اورتایا چیخدیلار. بو دؤنمه دینین فلسفی درکی اوچون نیسبی ایمكان یاراندي. داها سونرا غزالیزم ایسلام دونیاسینا حاکیم اولدو. ایمام محمد غزالی تانیرینی ریاضی یوللا ایثبات ائتمه نین کوفر اولدوغونو یازدی. فیلسوفلاری خولیالی اینسانلار اولاراق تانیملادی. سلجوق ایمپراتورلوغونا حاکیم اولان غزالیزم شرقین ذهینینی قارانیقلارا گؤمدو. هله ده او قارانیقلان چیخماق مومکون اولمامیشدیر .

ایسلامی بیر عیرق دینی کیمی اینحیصارلاشدیرماق ایسته ین باشقا بیر حرکت ده فارس جبهه سینده اولموشدور. 2- جی خلیفه عؤمر، ساسانی دؤولتینی دئویردیکن سونرا ایسلام داها گنیش جوغرافیالارا یاییلماغا باشلادی. فارسلا عؤمری سؤمزلر. آنجاق اونلارین عؤمره قارشی سایقیسیرلیقلاری شیعه اولدوقلاری اوچون دئییلدیر. ساسانی دؤولتینی ابوتالیب اوغلو علی ده دئویرسه ایدی، فارسلا بو دفعه اونا قارشی ایدئولوژی گلیشیدیره جکدیلر. ساسانی دؤولتینی یینیدن دیریلتمک ایسته ین فارسلا "میلی ایسلام" اولوشدورماق چاباسی ایچینه گیردیلر. فارسلا این ایسلامی بیر عیرق دینی ائتمه چابالاری ان باریز شکله "شعوبیه" اؤرگوتو تیمثالیندا اورتایا چیخمیشدیر. "شعوب" سؤزو قوراندا "حوجرات" سوره سی نین 13- جو آیه سینده کنچمکده دیر. بو آیه ده تانیری چاغیمیزدا میلت اولاراق دئیگیمیز اولقونو قبول ائدیر و دئییر: "ای اینسانلار بیز سیزی ائرکک و دیشی شکلینده یاراتدیق. سیزی قبیله لر و شوعبه لر شکلینده قرار وئردیک کی، بیر- بیرینیزی تانییاسینیز. تانیری قاتیندا ان عزیز اولان ایسه تقوالیلار دیر. تانیری هر شئی بیلندیر." * سامانلر زامانیندا یارانان "شعوبیه" بو آیه ده کی "شعوب" سؤزو اس سیندا میلی- سیاسی مذهب اولوشدورماق ایستر. بو تشکیلات بله حساب ائدیردی کی، تانیری میلتلری شوعبه- شوعبه یاراتمیشسا، بو شوعبه نین ان اوستونو و ان مؤعتبری فارس قوومودور. بو منطیقه ساسانلر زامانیندا یاقین اولان افسانه لری متلشدیرلر. یوکسک مبلغ قارشیسیندا ابولقاسیم فیردوسی شعوبیه نین بو متنین منظوملاشدیریر. اثر بیتدیکن سونرا ایسه، غزنویلر ایقتیدارا گلیر، فیردوسی ده وعد ائدیلن مبلغی آلا بیلیر و بو دفعه غزنویلره یالتاقلانماغا باشلایر .

شعوبیه اؤرگوت اولاراق داغیلسا دا مذهبی بیر جریان کیمی داوام ائدیر و داها سونرا ایسماعیللر شکلینده اؤرگوتله نیر. ایسماعیلییه بیر تئور اؤرگوتو ایدی. اونلارین هدی فارس عیرقینی داها اوستون و حاکیم ستاتوسا قووشدورماق ایدی. ایسماعیلییه نین ان تانیمیش سیماسی حسن صباح دیر. چینگیخانین اوردولاری باغدادی فتح ائدیگی زامان ایسماعیللرین ده سیاسی حیاتی سون وئردی. ایسماعیلی وزیر اولان نصرالدین طوسی قاجیب موعوللارا سیغیندی. بو گون ده نصرالدین طوسی

* یا ایها الناس انا خلقناکم من ذکر و انثی و جعلناکم شعوبا و قبائل لتعارفوا ان اکرمکم عندالله اتقکم ان الله علیم خبیر.

ص یري " کیتابی نین ایکی موقددیمه سی وار. بیرینجی موقددیمه سینی تئروریستلرله ایشبیرلیگی ایچینده اولدوغو زمان قهیستان قالاسیندا یازمیش، ایکینجی موقددیمه نی ایسه موعول ساراییندا یازمیشدیر .

ایسماعیلیرین اؤرگوتسل فعالیتلری بیتدی، لاکین دوشونس ل چالیشمالاری داوام اندیردی. گیلان اورمانلاریندا ایسماعیلیرین مخفی حیاتی داوام اندیردی. ایسماعیل صفوی 4 یاشیندان 14 یاشینا قدر بو اورتامدا یئتیشدی. ایسماعیلییه ذهنییتی شاه ایسماعیلی حاضیرلایب ایقتیدارا گتیردی. شاه ایسماعیلین ایقتیدارا گلیشی ایله هم ایسلام دونیاسی نین، هم ده تورک دونیاسی نین بوتونلوگو پارچالاندى. بو گون ده فارس میللیتچیلیگی صفوی دؤولتی ایله ساسانی دؤولتی آراسینداکی دوققوز یوزایللیک زمان مسافه سینی قترت اولراق دیرلندیریر. "قترت"، یعینی ایکی زمان آراسینداکی بوشلوق. فارسلا گوره ساسانیلیک شاه ایسماعیل صفوی تیمثالیندا یئیندن دیریلیمیش، فارس میللیتچیلیگی مرکزلی مذهب اس سیندا بوگونکو ایرانین بوتونلوگو شاه ایسماعیل طرفیندن اورتایا قویولموشدور. 1501- جی ایله شهر حیاتی نین نه اولدوغونو آنلامایان کؤچری قیزیلباشلار تبریزی ایشغال ائتدیرلر. داها سونرا نادیر شاه صفوییتی اورتادان قالدیرماق ایسته میش، آنجاق باشارا بیلمه میشدیر. صفویلردن اؤنجه و سونرا بوتون لقب ایسیدن سونرا گلیمیشدیر. آنجاق صفویلرله عئینی زماندا لقب ایسیدن اؤنجه گلمه یه باشلامیشدیر. مثلن صفویلردن اؤنجه و سونرا "جاهان شاه"، "نادیر شاه" کیمی سؤزلر صفویلر زمانیندا "شاه ایسماعیل"، "شاه عباس" شکلینه دؤنوشموشدور. بونلارین فرقی ندیر؟ ایسیدن سونرا گلن "شاه" تورک دلی نین قورولوشو و ایسیدن اؤنجه گلن "شاه" ایسه فارس دلی نین اؤزللیکیدیر. بو دا گؤستیر کی، صفویلیک تام بیر فارس عیرقچیلیگی پروژیه سی اولموش و شوعوبیه، صفویلیک تیمثالیندا ایمپئراتورلوقا دؤنوشموشدور. بو گون ده ایران مکانیندا حاکیم اولان دینی آنلایش شوعوبیه نین، ایسماعیلییه نین و صفوییه نین پلانلاریندان باشقا بیر شئی دئییلدیر. بو دینی آنلایشین ایسه حضرت محمدین قارداشلیق چاغریلاری ایله هنج بیر باغلانتیسی یوخدور .

بو تاریخی سورج ایچینده قادین مسئله سینه ده ایسلاما علاقه سی اولمایان بیر منتودلا یاناشمیشلار. ترجمه ائتدیگیم کیتابین موضوعو دا بوندان عیبارتدیر. پئیقمبر اؤز قادیلاری ایله نجه داورانمیش؟ اخلاقسوزلیغین، فاحیسه لیگین یاقین اولدوغو عرب قبیلله لرینده پئیقمبر عاییلله قودسییتینه نجه اؤنم وئرمیش و عاییلله سیستمی نین گلیشمه سی اوچون نه لر ائتمیش؟ عاییلله ده و ایجتیماعی حیاتدا قادینین یئری نجه اولموشدور؟ بو باخیمدا پئیقمبرین اؤز قادیلاری ایله داورانیشی نجه اولموشدور؟ گنرچکن پئیقمبر اؤز قادیلاری ایله تاریخ بویو ایسلامی تمثیل ائدن خلیفه لر، شاهلار کیمیمی داورانمیش؟ قادیلارین سیاسی اولایلارا موداخیله حاققی اولموشمو؟ حجاب هانسی شرطلر اورتامیندا اورتایا چیخمیشدیر؟ دیگر بو کیمی سوللارا تاریخی قاینالار آراشدیریلاراق جاواب وئریلمیشدیر. ایلك دفعه اولراق فاطیمه مئرنیسی آدیندا موسلمان بیر قادین بوتون ایسلام قاینالارینی، ایسلام تاریخینی آراشدیراراق بو سوللارا جاواب آختارمیشدیر. کیتابی اوخورکن لذت آلاجاقسینیز. پئیقمبرین هم اؤزل، هم ده ایجتیماعی حیاتدا نجه باشاریلی اولدوغونا شاهیله اولاجاقسینیز. هم ده عربیستانین گنری قالمیش، عاییلله مفهومون اولمادیگی بیر اورتامدا پئیقمبرین باشاریلارینا تانیق اولاجاقسینیز. آیریجا، پئیقمبردن سونرا قادیلار اوزرینه تطبیق اندیلن غیری-اینسانی باسقیلارلا دا تانیق اولاجاقسینیز. عاغلینیزدا بئله بیر سوال یاراناجاق: ندن ایسلام تاریخینده پئیقمبرین اؤز قادیلاری ایله داورانیش شکلی اؤرنک آلینمیشدیر؟ بو سوالا جاواب بولمانیز اوچون کیتابی دیق قتلله و هوسله اوخومانیز گرکه چک .

گونتای گنجالب

كىتابىن اينگىلىس دىلىندە نىشرىنە مۇللىفدن كىرىش سۆزۈ

20- جى عصرىن سون اون ايللىگى باشا چاتاركن قادين- كىشى، ياشلى - گنج، دونيانىن موختلىف يىرلىرىندە مذهبى، ايدئولوژى، عىرق و دىل فرقلېلىكلرىندىن آسىلى اولمايلاق، اېنسان حاقلارىنى مودافىعە اندركن، دئموكراسى نىن، قادين حاقلارى نىن اۇنۇندە آنجاق ايسلام انگل كىمى گۇرونمكده دىر. گنرچكدن ده، ماراقلى دئىلمى؟ يهودىلىك و خرىستىئانلىغىن قادين و كىشى حاقلارى اوغروندا اۇنملى تاريخى تاثيرى اولماسا دا، بو گون مىليونلارغا يهودى و خرىستىئان قادين، مذهب و وطنداشلىق كىمى اېنسان حاقلارىندىن تام فايدالانماقدا دىرلار. مودئرن دونيا اولاراق تانىنان آمئرىكا بىرلىشىك دؤولتلىرى و اروپايا هر دفعە گنئدىگىمدە او يىرلىرىن مذهبى آتموسفئرىندىن حئىرتە گلېرم. كئچمىشىن و مودئرن دونيانىن احتىياجلىرى نىن تركىبى كىمى شكىللىنىش اولان اونلارنىن حىيات طرزلىرى بىر عرب قادينى اولاراق منىم اوچون چوخ جاذىبە لى گۇرونور. اصلىندە بىر خارىجى نىن گۇزو اىلە باخىلدىغىندا آمئرىكا و اروپا تولىمولارى داها چوخ مېتولوزىلرىن، مذهبلىرىن، گلنكلرىن تاثيرى آلتىندا دىر .

غرب اېنسانى گونده لىك چالېشمالارىن، يارادىجى تفككورون، دونيادا باش وئرن حادىئە لرلە باغلى تحلىللىرىن فۇقۇندە مذهبە دە اۇز معنوى چالېشمالارىندا يىر آيىرىر. 1969 Neil Armstrong - جو اىلدە يولداشلارى اىلە بىرلىكدە آي كوره سىنە آياق باسدىغىندا بوتون دونيا، او جوملە دن بىز موسلمانلار دا، اونلارى سئىر اندىردىك. اونلارنىن آيداكى اىلك سؤىلە دىكلرى بو اىدى: "باشلانغىچدا تانرى گۇىلرى و يىرى ياراتدى... " اصلىندە مودئرن كوسموس (kosmos- ستاره شناسى) علمىنىن بوتون گلېشمە لرېنە باخمايلاق، اونلار بو ايفادە لرى اىلە اىنانجلى اولدوقلارىنى گۇستردىلر .

1986- جى اىلدە آمئرىكايىا سفر اندركن خرىستىئان تېلىغاتچىلارى نىن تئئوئىزىونلارداكى دىنىي پروپاقاندارى نىن چوخلۇغوندىن حئىرتە گلېشىدىم. بىر چوخ بانكلار، بۇيوك شىركتلىر دە بو پروقراما ماددى دستك وئرمگى خئىبىرخواه اىش اولاراق دگرلندىرېر، بو واسىطە اىلە آمئرىكا مىللىتى اخلاقى نىن داىناناقلى و گوجلۇ اولاجاغىنا اىنانىرلار. بو، اۇزو- اۇزلوگوندىن اىسلامىن مودئرن مدنىيئەلە آياقلاشا بىلمە يە جگىنى اىددىعا اندنلر اوچون آچىقجا بىر مئساؤدىر. آنجاق بئلە بىر سوال اورتايا چىخىر: "ندىن يهودىلىگىن و خرىستىئانلىغىن غالىب اولدوغو بىر اورتامدا اىسلام هئىچ بىر اىرە لىلە بىش الدە اندە بىلمە مىشىدىر؟ "

بىز قادىنلار آمئرىكا و اروپانىن بوگونكو دوروموندىن نه كىمى نئىجە لر چىخارا بىلرېك؟ اىلك اۇنجه گۇروروك كى، مودئرن دونيادا دىن موختلىف قورولوش و تشكىلاتلار واسىطە سى اىلە فايدالى پلانلارى تشويق اندە بىلمىشىدىر. دىگر طرفدن، گنرچك اىسلامىن يهودىلىك و خرىستىئانلىق قدر داشلاشمادىغىنى، جامىدلشمە دىگىنى بىلرېك. او زامان ندىن اىسلام اولكە لرېندە قادىنلارنى دورومو برباد

بىن دا منفعت صاحىلېرى اۈز غىيرى- قانونى منافعلرى

اىستىقامتىندە قادين حاقلارى نىن گىرچكلىشمە سىنە انگل تۇرتىمكە دىرلر.

بىلە بىر سوال اورتايلا چىخىر: "اۈز منافىعى اوروندا قادينلار اىستىثار ائىن سىرمايدارلار بو عملرىنە نىجە برانت قازاندىرلار؟" شوبهە سىز كى، بو اىشى كىچىمىشە گونرك ائىتمكە دىرلر. موسلمان قادينلار اىنكار ائىنلر "يا اىسلام، يا دىموكراسى، اىكىسى بىر يىردە اولماز" شوعلارى اىلە حقىقتى اۈرت- باسدىر ائىدە رك، آنجاق اۈز منافعلرىنى تىع قىب ائىدىرلر. بو سببىن دە قادينلار اىن حاقلارىنى ساوونماق اوچون كىچىمىشى و اىسلامى اىنجلە مە ضرورتى اورتايلا چىخىر .

گلىن اولوسلار اراسى صحنە نى ترك ائىدىب تقربىا 0051 اىل بوندا اۈنچە كى مدينە نىن كوچە لرىنە وار اىلم! ندىن بعضى موسلمان كىشىلر اىدىدىعا ائىدىرلر كى، قادينلار اىسلامى اۈلكە لردە اىنسانى حاقدان يارارلانا بىلمىزلر؟ اونلار اىدىدىعلارى نە يە اساسلانىر؟ فىكىرلشمىرسىنىزمى كى، اونلار بىزىم كىچىمىشلە باغلى بىلگىسىزلىگىمىزدىن، جەهالتىمىزدىن سوا اىستىفادە ائىتمكە دىرلر؟ چونكو اونلار اىن بوتون اىدىدىعلارى اىسلام تارىخى حاققىندا بىر از بىلگىلى اولانلار قارشىسىندا كىچىرلىلىگىنى اىتتىر. اۈز و طنداشلىق حاققىنى اىستە بىن قادينلار غىرچى و غىر اخلاقى نىن تاثيرىنە دوشموش اولاراق ائىلاندىرانلار، اونلار تولىمىدان اىيرىب بىدختلىگە سوروكلە بىنر اصلىندە اۈزلىرى اىسلامىن ماھىيىتىدىن و تارىخىدىن خىرسىز قالمىشلار. بىن هىشام، بىن هجر، بىن سعد و طبرى كىمى عالىملرىن اىسلام تارىخى اىلە باغلى اراشدىرما لارى ائىركك مركزلى اىسلام ائىلىشى نىن تام ترسىنە دىر. بىز، موسلمان قادينلار، بۈيوك غورورلا مودىرن دونىيا او بوم ساغلايا بىلرىك. يالنىز قادين اولاراق بونو ائىلاملىق كى، قادين حاقلارى مسئلە سىنى سادجە مودىرنىتە گىنر مە بىبىدىر. دىن خادىملرى نىن تفسىرلرى نىن تام ترسى اولاراق اىسلامدا دا قادىن حۇرمەت و ائىتىرام وار دىر. ادىنى چكىدىگىم اراشدىرماچىلار و بو ساحە دە اراشدىرما پارمىش دىگر عالىملرىن ائىرلىرىنى اوخودوقدان سونرا من بونا تام اولاراق اىناندىم. بو مو طالىغە لرىم مودىرن دونىا دىگرلرىنى قبول ائىتمكە اىسلامدان دا قووت ائىماغىما سبب اولدو. بىر چوخ تارىخى سىندلر ائىثبات ائىدىر كى، پئىقمبرىن مدينە سىندە قادينلار كۈلە لىكدن و شىددىتدن قورتولموش، بىنى اىسلام تولىمومون قورولوشوندا كۈنوللو اولاراق اۈز اوزلرىنە مسئولىت ائىمىشلار. بوزلرچە قادين مككە نىن قىبلە ارىستوكراسىسىدىن قاچىب مدينە يە سىغىنىمىشدىر. چونكو اىسلام برابرىك ائىلىشىنى هر بىر موسلمانا (قادين و كىشى اولاراق) تانىردى. سىياسى تولىمومون باشىندا پئىقمبر دوران مدينە يە داخىل اولان هر بىر موسلمان قادين برابىر و طنداشلىق حوقوندا فایدا لانىردى. بو، موسلمانلار بىن فخر ائىدە جگى حادىتە دىر كى، عرب دىلىندە "صحابى" كلمە سىبلە ياناشى "صحابىه" كلمە سى دە مۇوجود اىدى. بو دا او دىمكىدىر كى، اىسلام تولىمومون شكىلنمە سىندە قادينلار اىن خوصوصى رولو اولموشدور. اونلار سربست شكىلدە اىسلام تولىمومون رهبرى اولان پئىقمبرلە صۇحبەت ائىدىر، فىكىر و گۇروشلىرىنى سۇبلە يىرمىشلر، كىشىلرلە چئىدىلى مۇوضوعلاردا موباحىتە ائىرمىشلر. پئىقمبرىن صحابىلە لرى اىلە باغلى مۇوجود تارىخى سىندلر گۇستىر كى، قادينلار دا كىشىلرلە بىر يىردە اىسلام تولىمومون بىچىملىنمە سىندە قاتقىدا بولونموشلار .

بو كىتابدا بىرىنچى اىسلامى شىهرىن بعضى گۇزل و حنىرت امىز مقاملارى هىجرتىن بىرىنچى اىلىندە اراشدىرىلمىشدىر. كۈلە و ارىستوكرات قادينلار كىشىلرلە برابىر بىنى تولىمومون ائىشاسىنا قاتىلمالارى مككە نىن ارىستوكراتلارنى قورخوفا سالمىشدى. چونكو پئىقمبرىن دانىشدىغى مۇوضوعلار مككە نىن قودرتلى طبقة سى اوچون خطر اولوشدوروردو. پئىقمبرىن "اىنسانلار بىر برابرىگى و بىر-بىرلرىنە حۇرمەتلە داورانمالارى" كىمى مئساژلارى مككە نىن زنگىنلرى طرفىندىن قبول ائىدىلە جك بىر مۇوضوع دئىلىدى. پئىقمبرىن برابرىلگە دابر وئردىگى مئساژ حتى بو گون دە اىسلام اۈلكە لرىندە قبول ائىدىلمە مككە دىر. بو سببىن دە بىر چوخ موسلمان اۈلكە لرىندە حساب ائىدىرلر كى، "اىنسان حاقلارى" كىمى قاوراملار غىرىدىن اىسلامى بىيراماق، بىيرتاماق اماجى اىلە اىدخال ائىدىلمىشدىر و بو قاوراملار اىسلام دىگرلرىنە ضىد اولدوغو اوچون اونون قارشىسىندا دورماق لازىمىش! اصىل موسلمان

بو كيتابي بیتیردیكن سونرا چوخ اؤنملي بير مؤوضوعو آنلادیم. آنلادیم كي، چاغیمیزدا كیشیلرین قادین حاقلارینا قارشی بو قدر یاساقلار گنیرمه لری نین قوران و پئیقمبر سوننتی ایله هنج بیر علاقه سی بوخدور. سادجه، قادین حاقلاری نین گنرچكلشمه سینه، قادینلارین ایجتیماعی، سیاسی و مدنی حیاتدا رول آلارینا قارشی چیخان كیشیلر ایثبات ائتمه یه چالیشیرلار كي، اونلارین بو بسیط، گنریجی دونیاگوروشلری ایسلامی فیکرلردن قایناقلانماقدادیر. آنجاق تکنولوژی ک ایمکانلارلا تجهیز ائدیلمیش و موختلیف یوللارلا تاریخی بیلگیلری الدهه ائدن عصریمیزین مودرن اینسانی بئله حساب ائدیر كي، ایسلام، دگماتیزمین، گنریجی گوروشلرین ایجتیماعی موناسیبتلرده حاکیم اولماسینا شرایط یاراتماق اوچون گلمه میشدیر. عربیستان قومسالیقلاریندا زنگینلره یوخسوللار آراسیندا درین اوچوروم وارکن، برابرلیک و عدالتدن یالینز ایسلام سوز آچمیشدیر. ایلك موسلمانلار اوچون آزادلیق، یئمک-ایچمک و یاتماق کیمی ضروری بیر احتیاج ایدی. من بو کیتابدا قادین و کیشینی برابر اولاراق آنلایان و آنلادان او آزادلیق ایده سی حاققیندا دانیشاجام. بو کیتابی اوخویارکن، بیر چوخ تاریخی گنرچکلر حاققیندا بیلگیله نیب لذت آلاجاقسینیزسا، دئمک بو اثر اوز قارشیسینا قویدوغو هدفه چاتمیشدیر .

اؤن سوز

بیر چوخ مراکشلی باقاللار کیمی، ایجتیماعی رایین نوماینده سی اولان محلله میزین باقالیندان سوروشدوم: "موسلمانلارین لیدئری قادین اولایلمی؟" باقال شاشقینلیق ایچینده باغیردی: "آمان، آمان، آمان، آلاه، آمان! سن نه دانیشیرسان؟" او آدام ائله حئیرتلندی كي، آز قالا منه وئرمدکه اولدوغو آلتی یومورتانی الیندن یئرہ سالیب قیراجاقدی .

زئیتون آلان باشقا بیر موشتری دوداق آلتی سؤیلندی: "آلاه بیزی ائله بیر زمانین بلالاریندان قوروسون" و بو سوالا نیفرتینی ده بیلدیرمک اوچون یئرہ توپورمک ایسته دی. آنجاق دوکان صاحیبی تمیزلیکله باغلی اونا خبردارلیق ائتدی .

داها چوخ قزئت کؤشکلرینده گوردویوم باشقا موعلم موشتری، الینده آدیغی ن عن نی توتاراق داها چوخ اؤنملي سایدیغی بیر حدیثی پئیقمبردن نقل ائتدی: "ایشلرینی و عاقیبتلرینی قادینلار تاپشیرانلار هنج واخت خوشبخت اولایلمزلر." هر طرفی سوکوت بورودو. اورتایا پئیقمبردن بیر حدیث قویولموشدو و باشقا جور دانیشماق آرتیق مومکون دئییلدی. بئله بیر حدیث اورتایا آتیلدیغیندا باشقا جور دانیشانلار هر زمان شیددته معروض قالمیشلار. بو حدیث، ایسلامی اثرکک مرکزلی بیر دین اولاراق دوشونلرین، قادین حاقلارینا سایقیسیز داورانلارین الینده ازیجی، محوائدیجی دلیل اولموشدور. ایسلام عالمینده پئیقمبره عاید حدیثلر اهمییتسیز دئییلر. حدیثلر پئیقمبرین داورانیش و دوشونجه سی ایله باغلی ان اؤنملي اؤرنکلریدی. حدیثلر قورانلار سونرا دوغرونو یانلیشیدان، حالالی حارامدان آیرد ائتمک اوچون ایکینجی قایناق اولاراق بیلینمکه دیر .

آرتیق هنج نه سؤیله مه دن احتیاطلا دوکانی ترک ائتدیم. هنج بیر خوشگورویه آچیق اولمایان، داشلاشمیش و عصرلر بویو سیاسیستین خیدمتینده دورموش بو ذهنیته قارشی نه دئیہ بیلریم؟

* Əgər nəsihət verməkdə fayda varsa, nəsihət eylə. (Ə'lə surəsi, 9-cu ayət).

سوسفون، بیتکین و عصبی ایدیم. بیردن- بیره حبس ائتدیم کی، مودئرن دونیانین کوتله سینی یؤنلندیرن و پئیقمبره عاید اولدوغو سؤیله ن ب حدیثی، قاینالاری ایله تانیماق، بیلک اوچون ایچیمده درین بیر ایستک یارانمیش .

مراکشین سون سئچکیلرینه قیسا بیر باخیش بو "اؤنیارغینی" * دستکله مکده دیر. مراکشین آنا یاساسی قادیلارا سئچیب- سئچیلک حاققی تانیسا دا، گئزچک سوسیال دوروم گؤستریر کی، قادیلارا یالنیز سئچمک حاققی تانیلمیشدیر، سئچیلک یوخ. 1977- جی ایل مجلس سئچکیلرینده 6،5 میلیون سئچمنلرین 3 میلیونو قادین اولماغینا باخمایاراق، 8 قادین نامیزد اولموشدور. بو 8 قادین آداین (نامیزدین) هئچ بیري مجلسه گیره بیلمه دیر. مجلسین آچیلشیندا دا مجلس ایشچیسى اولاراق بیر تک قادین بئله، گؤرونموردو. کیشیلر سانکی چایخانادا اوتورار جاسینا اؤز یئرلرینده اوتوردولار. 6 ایل سونرا 1983- جو ایله 307 نفر قادین بلدییه سئچیلرینده آدای اولماغا جورأت ائتدی. دئمک اولار کی، تقریبین بوتون 3،5 میلیون قادین سئچکیلرده ایشتیراک ائتدی. انجاق یالنیز 36 قادین 65502 کیشی قارشیسیندا آدایلیغینی قویدو .

بوتون بونلارا سبب ایسلام دونیاسیندا یایغین اولان یارغیلاردیر. سئچجی قادیلار اؤزلری ده اینانمیشلار کی، قادینا گونمک اولماز، قادین سئچیلمه مه لیدیر. عصرلر بویونجا قادینی آشاغیلاما، یاریمچیق یارادیشلی گورمه اؤز درین تاثیرینی بوراخمیشدیر. بو حادیته لری کؤکوندن و اطرافلی آراشدیرماغی حبس ائتدیم. آزاد دونیادا، غربده قادیلارین توپلومون بوتون قاتلاریندا ایشتیراک ائتملری طبیعی گوروندویو حالدا، نییه ایسلام اولکه لرینده قادین حیاتینا بو قدر باسقی واردیر؟ قادیلارین حیاتی اوزرینه تطبیق ائدیلم بو باسقی منی دینی قاینالاری آراشدیرماغا سؤوق ائتدی. بو قاینالار هر کسین الدهه ائده بیله جگی اثرلردیر. لاکین بو تاریخی و دینی قاینالار اوزرینده آراشدیرما آپارماغا هئچ کیم احتیاج دویمامیشدیر .

البتته، اعتبار ائتمک لازیمدیر کی، دینی ادبیات حاققیندا آراشدیرما آپارماق آسان ایش دئییلدیر. آراشدیرمانین اوولینده ساییز باش گیللندیرجی کیتابلارا راستلانیلیر. اونا گوره ده ساده آراشدیرماچی نین بیر موسلمان دین عالمی قدر بو ایشله مشغول اول بیلمه مه سی نین سببیلرینی آنلاماق مومکونور. بوخاری نین "صحیح" مجموعه سی دؤرد جیلددن و بیر قیسا موقددیمه دن عبارتدیر.*

بو گون تقریبین 1100 ایل بوندان اؤنجه حاضرلانیلمیش بیر متنی آچیقلاماسیز آنلاماق ساده آراشدیرماچی اوچون چوخ چتیندیر. چونکو هر بیر حدیثی نقل ائدن شخصین خصوصیتینی، حیات شرطلرینی و هدفینی بیلک اولدوقجا ضروریدیر. حئیف کی، ساختا حدیثلرین سایی مؤعتبر حدیثلرین داها چوخ اولموشدور. بوخاری هر بیر حدیثین تدقیقاتی ایله باغلی معلومات وئریر. سادجه بیر نفرین روایت ائتدیگینی قبول ائتمیر. عینی حدیثله باغلی اولارلا روایتچی نین سؤیله دیکلرینی آراشدیریر. بوخاری نین نقل ائتدیگی روایتلری آنلایا بیلمه میز اوچون روایتچیلرین سن ایشتیراک ائتدیکلری ساواشلار و یا ایجتیماعی حادیته لر حاققیندا بیلگی صاحیبی اولماق گره کیر. یالنیز بو شکیده حدیثلرین اوبیئکتیو (عینی) شرایطی بیزه آیدین اولور. خطا ائتمه مک اوچون چوخ دقیق اولماق گره کیر. روایتلرین حاققیندا ان کیچیک س هو آیلارجا واختیمیزین تلف اولماسینا و یانلیش نتیجه چیخارماغا سبب اول بیلر .

بو ایش اوچون اؤنجه شهرین فیهیندن (دین بیلگینیندن) سوال سورماق لازیمدیر. عرف و دینی گلنه یه گوره، قوران و حدیثلرین قایناعی حاقدا سوال سورولورسا، اولار جاواب وئریمک مجبوریتینده دیرلر. پئیقمبرین سؤیله دیگینه گوره، علمین بحره سیندن هر کس فایدالانمالیدیر . من ده بو ایشی ائتدیم. بعضی فقیهلر (ایسلامین حقوق سیستمی نین بیلگینلری) 9- جو عصرده یاشامیش عسقلانی نین "فتح

* Önyarğı - پشداوری

* Buxarinin kitabının dəqiq adı belədir: Buxari, الجامع السندي الصحيح المختصر من امور رسول الله و سننه و ایامه (Buxari "Peyqəmbərin əməlləri, illəri və günləri haqda ətraflı müxtəsər doğru sənədlər").

هجر عسقلاني، شافعي فقهی نین اونلوریندندير. اونون "فتح الباري" كيتابي بوخاري نین "صحيح" اثری اوزرینه یازيلمیش شرحدير. "فتح الباري" 17 جیلدن عیبارتدير. كيتابین بو قدر اوزون اولماسی بعضن ان جیدی آراشديرماچینی دا خیال قیرقیلغینا اوغرا دیب، دقیقلشدیرمه ایشینی، تدقیقاتی یاریمچیق بورا خا بیلر. اوزون بیر آراشديرمادان سونرا "ایشلرینی و عاقیبتلرینی قادیلار تاپشیرانلار هئچ بیر زمان موتلو اولما بیلملر" حدیثینی "فتح الباري" نین 13- جو جیلدینده بولدوم. عسقلانی بو حدیثی بوخاریدن آلمیشدير. بوخاری ایسه حدیثین دوغرو و یا یانلیش اولماسی ایله باغلی اوزون تدقیقات ائتدیکن سونرا اونو مؤعتبر حدیثلر ترکیبینه یئرلشدیرمیشدير. بوخاری نین "صحيح"ی 12 عصر مودتینده ان اعتبارلی قاینالاردان بیری کیمی ساییلمیشدير. قادیلاری سیاستدن و ایجتیماعی ایشلردن محروم ائتمک ایسته یئر بو حدیثی دایما گوندمه ساخلاماغا چالیشمیشلار. بو حدیث اوزرینه او قدر تبلیغات ائدیلمیش کی، ایسلام دونیاسیندا هر کس اونو ازبرله میشدير. گونده لیک سیاسی و ایجتیماعی حیاتدان قادیلاری دیشلامانین ان توتارلی سندی کیمی بو حدیث اوزرینه تفسیرلر، اچیقلامالار دا ائتمیشلر. بو حدیثی حنبلی مذهبی نین تاسیسیچسی احمد بن حنبل ده نقل ائتمیشدير.

بو حدیث او قدر اونملیدیر کی، اونو نظره آلمادان ایسلامدا قادین حاقلاری ایله ایلگیلی اولاراق دانیشماق غئیری مومکوندور. داها دوغروسو، دنمک اولار کی، بو حدیث هر یئرده، هر زمان گورونموشدور، گورونمکده دیر. اوزنک اولاراق فواد عبدالمنعیم 1976- جي ایله یایینلادیغی "ایسلامدا برابرلیک اوصولو" ادلی اثرینده بو حدیثه ایشاره ائتمیشدير. مؤلیف 9-جو عصردن گونوموزه قدر بو حدیثه دایاناراق ایسلامدا قادینن سیاسی یئری مؤوضوعسونداکی بوتون دارتیشمالارا بو کیتابدا یئر وئر میشدير. هئچ بیر تنقیدی یاناشما منتودندان فایدالانمایاراق "ایسلامدا برابرلیک اوصولو و قادین مسئله سی" باشلیقلی بؤلومده بو حدیثه باغلی بوتون سؤیله نلری تام اولاراق قبول ائتمیشدير.

سون زامانلار محمد عرافا ادلی بیر یازار "ایسلامدا قادین حاقلاری" ادلی کیتابیندا یازیر کی، قادینن نه اینکی هئچ بیر حاققی یوخدور، سیاسی تاریخده ده اونون یئری اولمامیشدير: "ایسلامین باشلانقیندا قادینلار بویوک حاق تانینمیشدير. حقی بعضی حاللاردا قادین و کیشی تام برابر ستاتوسا صاحب اولموشلار. بوتون بونلار باخمایاراق موسلمان قادینلارین سیاسی پلاندا هئچ بیر رولو اولمامیشدير. پئیقمبرین جانیشینینی تعیین ائتمک اوچون تشکیل اندیلن سقیفه بنی ساعده توپلانتیسیندا حقی تک بیر قادین بنله، ایشتیراک ائتمه میشدير. دیگر سونراکی اوچ خلیفه نین سئچیمینده قادینلارین ایشتیراکی ایله باغلی هئچ بیر سند یوخدور. ایسلامین بوتون سیاسی تاریخینده سیاسی قرارلارین وئرلمه سینده ستراتژیک پلانلارین موعین ائدیلمه سینده قادینلارین قطعی شکیلده روللاری اولمامیشدير." ¹

بو مؤلیف ندن عاییشه نین رولونو گورمک ایستمه میشدير؟ عاییشه دؤنمین حاکیمی اولان ابوطالب اوغلو علی یه قارشلی سیلاحلی موباریزه یه رهبرلیک ائتمیشدير. عرافا اوز آراشديرماسیندا یالنیز ایسلامین ایلک 10 ایلیگینی نظره آدیغی اوچون عاییشه نین سیاسی تاریخده کی یئرینی گورمه میش، گورمک ایستمه میشدير. بو دا البته کی، علمی بیر آراشديرما اوچون قوصور اولوشدورماقدادیر. پئیقمبر هجرتین 10- جو ایلینده سفر آیی نین 28- ده وفات ائتمیشدير. او زمان عاییشه 18 یاشیندادیر. عاییشه 42 یاشیندا ابوطالب اوغلو علی ایله ساواش میشدير. ساواشین دا سببی ایقتیدارین مشروعیت مسئله سی ایدی. عاییشه یه گوره، علی نین ایقتیداری مشروع دئییلدی. چونکو علی، عثمانین قاتیلرینی محکمه یه سؤوق ائتمک یئرینه اونلاری تلطیف ائتمیش، اونلار دؤولتین موختلیف مقاملاریندا وظیفه وئر میشدير. بونون آدی سیاست دئییل بس ندير؟ یعنی عاییشه سیاستله اوغراشیش، یوخسا اوغراشمیشدير؟ اینسانلاری زمانین حاکیمینه، خلیفه سینه قارشلی تشکیلاتلاندیرماق، اعتیراضا و سیلاحلی ساواشا قالدیرماق بیر باشا سیاستله مشغول اولماق دئییلیم؟

¹ (Ərafa, "İslamda qadın haqları", 1980, محمد بن عبدالله بن سلیمان عرافا، حقوق المره فی الاسلام، المکتب الاسلامی، 1980، ص 149، s. 149).

اصلینده ایلک ایکي خلیفه نین سیاسی حیاتیندا دا عایشه نین اساس رولو اولموشدور. اوچونجو خلیفه اولان عثمانین سیاسی قطعیتسیزلیگینه قارشی دا عایشه اعتراض ائتمیشدی. عثمانین ایقتیاداری نین تمللرینی سؤکن ده اصلینده عایشه اولموشدور. عثمانا قارشی اعتراض و ایچ ساواش باشلادیغی زامان عایشه ان نوفدولو طرفدارلاری نین اعتراضینا باخمیایراق، مدینه دن مکه به گنتمیشدیر. موخالیفت اوردوسونون رهبرلیگینی اوز اوزرینه آلان عایشه، 4- جو خلیفه ابوطالب اوغلو علی نین ده ایقتیاداران اوزاقلشاماسینا شرایط یاراتمیشدی. موسلمان تاریخچیلر سییاسته قالدین آدی گیرمه سین دئییه، عایشه ایله علی آراسینداکی سیلاحلی قارشیدورمانی "جمل" ساواشی آدلاندیرمیشلار. نه وار کی، بو ساواشدا عایشه "جمل" آدیندا بیر دوه یه مینمیشدی. آنجاق دوه یه مینن یالنیز عایشه اولمامیشدیر کی. او زمانکی ساواشلاردا ان چوخ دوه و آت ایستیفاده ائدیلمیشدی. بو ساواشی جمل اولراق آدلاندیرماق قالدینن آدی نین سیاسی تاریخه کئچمه سینی انگله مک آماجینا خیدمت ائتمیشدیر. دوغرو اولان بودور کی، عایشه و علی آراسیندا سیاسی باخیش ضیدییتی وار ایدی، عایشه اوز سیاسی دوشونجه لریندن واز کئچه جک ساده و کور-کورانه ایطاعت انده جک قالدین دئییلدی. او، آکتیو بیر سییاستچی ایدی. اونا گوره ده عایشه نین آدینی ایسلامین سیاسی تاریخیندن سیلمک مومکون دئییلدیر. محمد عرافا اوز کیتابیندا یازیر: "بو دوغرو دور کی، عایشه ابوطالب اوغلو علی یه قارشی ساواشمیشدیر. آنجاق پیغمبرین قالدینلاریندان هر هانسی بیرینین فردی داورانیشی اوزرنک کیمی قبول انذیله بیلمز. بو حادیته قالدینلارین سییاسته قاتیلمالاری اوچون مشروع زمین اولوشدورا بیلمز. مؤوجود وئرلره گوره، تانری نین و اونون ائلیجیسی نین رای و نظری بو حاقدا آچیقجا اورتادادیر. آریجا، اونوتمامالییق کی، تانری ائلیجیسی نین ان سئچکین یاخینلاری و دیگر قالدینلاری عایشه نین عملرینی محکوم ائتمیشلر و عایشه نین ده اوز عملیندن پنشان اولدوغو سؤیله نیلیر. بو سببدن ده عایشه نین تجروبه سینی اوز ایسلامی باخیشیمیزین اساسی کیمی آنلاماق لازیم دئییل. چونکو بو، ایسلامین ایلکه لرینه (اساسلارینا) قارشی بیدعت ساییلار.²

بیدعت، ایسلامدا گناه و سوننته قارشی آچیقجا تجاوردور. س عید افقانی آدیندا باشقا موعاصیر بیر تاریخچی عایشه ایله باغلی 10 ایل آراشدیرما یاپمیشدیر. بو آراشدیرمادان دا مقصدی مودرنیزمین باشلانقیندان باری اورتایا آتیلان قالدین حاقلاری مسئله سینه ایسلام فلسفه سیندن باخاراق آیدینلیق کئیرمک اولموشدور. سعید افقانی ایلک دفعه اولراق 1946- جی ایله عایشه نین حیاتی حاققینداکی آراشدیرمالارینی "عایشه و سییاست" آدی کیتابدا یابینلامیشدیر. کیتابین آدی ذاتن مؤلیفین هدفی ایله باغلی بیلگی وئرمدکه دیر. سعید افقانی عایشه حاققیندا دیگر 2 اؤنملی اثر چاپ ائتمیشدیر. بو ایکي اثر دن یالنیز الیازما نوسخه سی مؤوجوددور. بیرینجی اثر تک ذبیلردن و دوزلمردن عیبارتدیر. عایشه یه گوره، بیر چوخ خبرلر پیغمبرین دوستلاری و یاخینلاری طرفیندن یانلیش روایت ائدیلمیشدیر.³

ایکینجی کیتاب ایسه ذهبی نین "سیر اعلام النبلا" اثریدیر. ذهبی نین بو اثرینن بیر بؤلومو عایشه نین حیاتینا عایددیر. افقانی بو کیتابی حاضیرلارکن، تاریخچیلرین عایشه حاققیندا سؤیله دیکلرینی قئیدسیز- شرطسیز قبول ائدیر و بئله قرارا گلیر کی، قالدین سییاسته موداخیله انتمه مه لیدیر. اونون گوروشونه گوره قالدین و سییاست او یغونسوز ترکیبیدیر. بو اوزدن ده قالدینلارین سییاسته گیرمه سینی انگله مک اوچون عایشه او یغون بیر اوزرنک کیمی گؤستریلیر. چونکو عایشه اوز عمللری ایله (علی ایله ساواشماسی ایله) ایثبات ائتمیش کی، "قالدین سییاسته مشغول اولماق اوچون یارادیلمامیشدیر."⁴ بورادا عایشه ایله علی نین ساواشماسیندا عایشه نین فیتنه چیخاردیغی وورغولانیر. افقانی یه گوره، "موسلمانلارین قانی تۆکولدو، مینلرجه پیغمبرین ان یاخین آداملاری اؤلدورولدو...، کافیرلره قارشی

² عینی قاینق ص، 150.

³ سعيد افغامي، عائشه و السياسه، دارالفکر، بیروت 1971 1971، "Ayişə vəl-siyaset", 1971

* سیر اعلام النبلا دارالفکر بیروت، 1969

⁴ Eyni qaynaq, s. 321.

⁵ بوتون بونلارين هاميسي

نين عايشه نين سياسته گيرمه سینه باغلاماغا چالشميشلار. عايشه، سادجه "جمل" ساواشي نين سببکاري کيمي گؤستريلمير، هم ده ايسلامي سونني و شيعه جبهه سینه پارچالايان عاميل کيمي گؤستريلير: " جمل ساواشيدا 15 مين نفر بير نئجه ساعاتين عرضينده اولدو... نهريوان، صيفئين و ديگر ساواشلاردا موسلمانلار بير- بيرينه قيلينج چکدي... اونجه بيز سانيرديق کي، تانري موسلمانلارا بيرليک دوغوسو باغيشلاميش و اورکلريني نيفرتدن آرينديرميشدير." ⁶

افقاني يه گوره، اگر عايشه موسلمانلارين سياسي ايشلرينه قاريشماسايدي، "موسلمان تاريخي باريشا، ترقي يه و سعادتته دوغرو ايره ليله يردی." ⁷ افقانيه گوره، تانري عايشه اورنه بيني گؤسترمله موسلمانلارا عيبرت درسي وئرمک ايسته ميشدير: " قادي ني تانري يالنيز دوغورماق، نسل آرتيرماق و ائو ايشلري ايله اوغراشماق اوچون ياراتميشدير. تانري بيزه گنرچک حياتدان بير اورنک گؤستره رک، هئچ واخت اونوتماياجاغيميز بير درس وئرميشدير." ⁸ افقاني داوام ائدير: "جمل ساواشي موسلمانلارين تاريخينده درس آلينماسي گرکن ياخشى بير اورنکدير...، هر زامان موسلمانلارين حافيطه سينده بو تاريخي حاديه بير اورنک اولراق ياشاياجاقدير. خصوصن باشقا ميللتلردن کور- کورانه تقليد ائده رک، قادين حاقلاريندان دانیشان موسلمانلارا درحال عايشه اورنه بيني خاطرلتماق لازيمدير. بو گون تاريخي حافيطه ميز هر زامانکيدان داها آرتيق بيزي دويارلي توتمالي و دايمًا خاطرلتمايدير کي، گور نئجه ده ايسلامين باشلانقيجيدا قادينين سياسته موداخيله سي ايله ايسلامييت بويوک مغلوببيته و ضرره اوغراميشدير. بيز موسلمانلار باش وئرميش حاديه ني تکرارلاماليبيق. يئنين قان توكمه يه و ويرانه ليکلر تورتمه يه احتياج يوخدور... عايشه اورنگي تاريخي خاطريره لرده اوز جانليغي ني قورويارکن، ندين بير داها عئيني خطاني ائتملي يک؟ عئيني خطاني ائتمه مک اوچون بير يول وار، او دا مودئرن دونيانين باسقىلارينا، قادين آزادليغي تبليغاتلاريني ائتمه سینه باخماپاراق، موسلمان قادينلارين سياسته قاتيلمالاري انگلنمه ليدير." ⁹ گله جک نسل اوچون زنگين تجروبه لرله دولو اولان عايشه نين حياتي افقاني طرفيندن بو شكيلده دگرلنديريلير. افقاني، عايشه نين حياتي اورزينه يازديغي بو کيتابيني 1971- جي ايلده بئيروتدا يايينلا دي .

انچاق افقاني موسلمانلارين هانسي تاريخي قايناقلارينا داياناراق، عايشه ني قان توكمه نين، فيتنه و فسادين اورنگي کيمي گؤستميشدير. هم ده او عايشه کي، اوز چاغداشلاري نين سويله ديکلرينه گوره، او زامانکي کيشيلرين و قادينلارين ايچريسينه بنزري اولماميشدير. اونون دوھاسي بوتون چاغداشلاري طرفيندن تصديقلنميشدير. آيريجا افقاني هانسي دين عالمي نين آراشديرمالارينا داياناراق عايشه ني ايسلام تاريخينده (او زاماندا گونوموزه قدر) توكولن بوتون قانلارين و فيتنه لرین سببکاري کيمي آنلادير؟ داها اونملي اولان سوال بودور کي، هانسي تاريخي حاديه اونا بو شكيلده عومومي دگرلنديرمه يپاماغا ايدين وئرميش و عايشه حاديه سيني بوتون قادينلارا اورنک گؤستره رک، ميليونلارچا موسلمان قادي نين سياسي حاقدان محروم ائتمه يه فتوا وئرميشدير؟ او، بير تاريخي و متخصص اولراق ايسلامين هانسي تاريخي سندلري اساسيندا قادينلاري سياسي حقوقدان محروم ائدير، اونلارين وظيفه سيني، انچاق ائودارليق، مطبخ ايشلري اولراق موعين ائدير؟

افقاني ايسلامين بويوک تاريخچيلريندن، خصوصن مؤعتبر تاريخي قايناق اولراق بيلينن "تاريخ طبري" دن فايдалانميشدير. مشهور آراشديرماچي اولان طبري نين دوغولوغونا شوبهه ائديله بيلمز. او،

⁵ Eyni qaynaq, s. 142.

⁶ Eyni qaynaq, s. 348.

⁷ Eyni qaynaq, s. 348.

⁸ Eyni qaynaq, s. 342.

⁹ Eyni qaynaq, s. 246.

جي صحيفه سينده اصرار لا وورغولايير كي، بو اثر اونون 30 مين صحيفه دن عييارت اولان "تفسير" كيتابينا علاوه دير كي، هاميسي بير يئرده 30 جيلد اولوشدورماقادير. آنلاشيلديغي كيمي، بو اثر دن قايناق كيمي فايدالانماق ايسته ينلرين نه قدر آغير زحمته قاتلاشمالاري گوز اونونده دير. آنجاق بو موضوعو دقيقليغي ايله بيلمه احتياجي مني "سيره" كيتابي نين مؤلليفي اولان بن هيشام، "يوكسك مرتبه لر" ¹⁰ كيتابيني يازان بن س عيد، "صحابي" اثر ي نين يازاري اولان عسقلاني، بوخاري و نسايي كيمي شخصيتلرين آراشديرمالاريني اوخوماغا مجبور ائدي. بوتون بو كيتاب اوخومالار قادين اولان گونئسيزليگين سببلريني ايفشا ائتمك اماجي ايله اولموشدور. ائله بير گونئسيزليك كي، حتي 20- جي عصرين سونلاريندا دا موسلمان قادينلار اونونلا قارشي- قارشيبايرلار. محمد پئيقمبر تاريخين تائينميش شخصيتلريندن بيريدير. آيريجا اونون حاققيندا آيرينتيلي بيلگي ده موجوددور. اونون ساواشلارداكي رهبرليگي، قادينلاري ايله داورانيشي و بو كيمي اوزل ياشامي ايله ايلگيلي گنئيش بيلگي وار. حتي هانسي يئمكلردن خوشلانديغي، نه لرين اونو گولدوروب و نه لرين اينجيتديغي حاقددا بيلگي موجوددور .

اينسانلارا ديني تعليماتين اوشاقليق چاغيندان وئريلديكي موسلمان بير اولكه ده پئيقمبرين شخصيتي نين تحريف ائديلمه سي دوغرو دئييلدير. افقاني ايديعا ائدير كي، پئيقمبر قادينلاري سياسي حياتدان محروم ائتميش و اونلارين ياشاملاريني آنجاق ائو ايشلري ايله مهودلاشديرميشدير. افقاني بو ايديعاسي ايله حاققيندا گنئيش بيلگيه صاحيب اولدوغوموز محمد پئيقمبرين ارمينه (شخص بيتنه) آچيقجا سايقسيزليق ائتميشدير. بورادا بو سورو اورتايا چيخير كي، مذهبي متلره هانسي حده قدر حورمتسيزليك ائتمك اولار؟ اسلام تاريخينده ديني متلردن يالئيز سوايستيفاده ائديلمه ميش، هم ده بو سوايستيفاده ائتمه عملي توپولملاردا سياسي ايقتيدارلارين تاريخي اوزلليگينه چئوريلميشدير. بيرنجي هيجري عصريندن سونرا مذهب سياسي ايقتيدارلارا مشروعيت حاضيرلايان واسيطه يه دؤنوشموشدور. سياسي ايقتيدارلار و ايقتيصادي عامللر ساختا حديثلرين دوزلديلمه سينده اصرار ائتميشلر. چونكو يالئيز بو يوللا اوز عملرينه برائت قازانديرا بيلميشلر. مذهبي سؤيلم سياسي تضبيقلرين نتيجه سينده ساختا حديثلر شكلينده تظاهور ائتميشدير. بو ساختا حديثلر ايقتيدار صاحيبلري نين منافعيني قوروماق اوچون چوخ اويغون بير داياناغا و واسيطه يه چئوريلدي. بنله ليكله ده پئيقمبر آدينا عدالتسيزليگه و ظولمه برائت قازانديرماق اسلام تاريخي نين اوزلليگينه دؤنوشدو. ايجتيماعي عدالتدن دانيشان پئيقميري، عدالتسيزليگين، ظولمون ياقينلاشماسي اوچون بير واسيطه چئويرديلر. بو اوزدن ده اسلامين ايلك چاغلاريندا بعضي عالimler حديثلرين آراشديريلماسينا اؤنم وئرديلر. بو اماجلا ايمام حنبلي بير چوخ حديثي ماهيبتلري اعتياري ايله آراشديردي. بو حديثلرين تام اكثريني نين ساختا و دگرسيز اولدوغونو دويوردو. اؤرنك اولاراق، "پئيقمبر سونسوز بير كيشيه تؤولصيه ائدي كي، يومورتا و سوغان يئسين"، "مؤمين بوللوجا شيرين شئي يئمه ليدير"، "گوزل اوزه باخماق عيادتدير" ¹¹ كيمي بو حديثلرين تام ساختا اولدوغونو ايشباتلادي .

بوخاري ده 9- جو عصرده "حديث علمي" نين آراشديريلما متئودو ايله اوغراشان عالimlerدن بيريسي اولموشدور. بوخاري، حديث علمينين تحقيقي اوچون ريجال علميني (شخصيي تشوناسليق علميني) گليشديردي. ي عني حديثي روايت ائدن شخصلرين روح حاللاريني، زامانلاريني، بولونوقلاري ايجتيماعي ستاتوسلاريني تدقيق ائديردي .

بيليرم كي، كئچميش عصرلره سفر ائتمك خطرسيز اولماياچاقدير. كيمسه تاريخين سيرر و رمزلريني نوش ائتمك اوچون تاريخين آخار چاينينا دالا بيلمز. تاريخه سفر ائتمه، تاريخين درينليگينه

¹⁰ طبقات كبري

¹¹ امام حنبلي بن قيم الجوزيه، المنار المنيف في الصحيح والضعيف، مكتبة المطبوع الاسلامية، حلب، 1982 ص 213

قېقىنى ھەقلە مەكە دېر. ژئان

گېنېت (Jean Genet) دىيىر: "ياساقلانمىش، قوتسالاشدىرىلمىش سېرر و رىمزلرېن آراشدىرىلماسى تەلوكە لىدىر."

بو گون اوزللىكە قادينلارلا باغلي اولاراق تارىخىن حافىظە سىنى آراشدىرماق دىق قتلە نىظارت آلتىنا آلنىر. بئە بىر تارىخ سىفرىنە چىخماق اوچون ھەر زامان وىزا حاضىر اولمور. ترسىنە، نە قدر دىن خادىملرى يول اوستوندى يول كىسنىلر كىمى دورموشلار. تارىخى گىرچىكلرى آراشدىرما جادوىا بنزە بىر كى، خوصوصن ايندىكى زامانا آنى اولاراق تائىر گوسترىر. بو اىش ايسە اولموش زامانا، جانلى حوضور و اولمايان، ايندىلىكە ووجودلارى بولونمايانلارېن سىسىز زامانلارېن موداخىلە ايلە مومكون اولور. بو اولو، تارىخىن آرشىوینە تاپشىرىلمىش زاماندا ياشانلارېن زامانېن آخىشى دوغرولتوسوندا او بىلگىلردن ھم سواستىفادە، ھم دە دوغرو اىستىفادە ائىمك مومكوندور. بوخويا دالمىش كىچمىش زامان ايندىكى زامانى اويدا بىلر. بو، خاطرە نىن اوزللىگىدىر. جادوگرلر و دىن اداملارى بونو ياخشى بىلرلر. لاکىن بو بىلگىلردن ايندىكى زامانى حرکتلندىرماق اوچون دىيىل، حرکتسىزلشدىرماق، ايندىكى زامانى دورغونلاشدىرماق اوچون اىستىفادە ائىمكە دىرلر .

خاطىرە لرېن سىياحتىنە چىخماق ائە بىر يولدور كى، ياساق ائىلمە مىشدىر، لاکىن بو تەلوكە لى يولا آز ادام سىفرە چىخمىشدىر. چونكو كىش ائىلمە مىش بىر سورو حادىثە لر بو خاطرە لرېن درىنلىكلرىندە دىر. بو سىفرە چىخماق منىم اوچون بىر سوچ ساىيلا بىلرېمى؟ قوران بىزە اىصرارلا سؤىلمىرېمى كى، "اوخويون!" آنجاق بو گونه قدر سىياسىتلە قودسىتىن بىر- بىرىنە قارىشىدىغى متلرى اوخوماغا كىمسە جىسارت ائىتمىشى؟ او متلر كى، اوزون زامانلارېن كىچىشى نىجە سىندە ائە بىر- بىرىنە گىرمىشلىر كى، نە بىن نە اولدوغونو سىزىمك چوخ چىتىن بىر ايشە دؤنوشموشدور. دىن اداملارى و سىياسىتچىلر، سادجە ياشادىغىمىز زامانى دىيىل، كىچمىش زامانى دا كونترول و نىظارت آلتىنا آلماشلا. كىچمىش زامانلارېن درىنلىكلرىندە كى دوغرولارى چىتىن اذىبىتلرە قاتلانېب كىش ائىمە گى دە ياساقلامىشلار. كىچمىش زامانلاردا نە لرلە ايلگىنە جگىمىزى اونلار تىيىن ائىرلر. اونلارېن دىن آتلايشى بىزىم اوچون دىن تارىخىنى و دىن گىرچىكلرىنى تىشكىل ائىر. تارىخىن حافىظە سىنە اونلار طرفىندن موداخىلە ائىلېر. تارىخىن حافىظە سى اونلار طرفىندن نىظارت آلتىنا آلنىر. اونلار تارىخە حافىظە تىيىن ائىرلر. بو تىيىن ائىلمىش حافىظە نىن دىشىنا چىخماق ايسە ياساقلانېر.

آنجاق تارىخىن گىرچىك حافىظە سى و خاطرە لرې بىزە آنلادىر كى، عربىستانىن قومسال چؤللرىندە عاشىق بىر پىقىمىر اوز قىبىلە سى ايلە فرقى بىر دىللە دانىشمىشدىر. بو خاطرە لر بىلنىمىزلىكلر حاقىندا دانىشان پىقىمىرلە باغلي بىزە معلومات وئرىر. او، برابرلىك و ظولمون اولمادىغى اىجتىماعى بىر اورتامىن اولوشماسىنى اىستە مىشدىر. او، عربىستانىن ان تىكبورلو، وحشى، ظالېم آرىستوكراسىسى ايلە قارشى- قارشىيا گلمىشدىر .

النىزە بولونان بو كىتاب تارىخى بىر اثر دىيىلدىر. تارىخ ھەر زامان بللى بىر قروپون دىلى اولموشدور. تارىخ قىزىل جىلدلى كىتابلار سىخىشدىرىلمىش و مذھبى مراسىملر اوچون حاضىرلانمىش رسىمى روايتلردن عىبارتدىر. بو كىتابىن ھدى اىنسانا ائىئىرژى باغىشلان بىخولار كىمى، خاطرە لرې بىنئىلە مە روايتىدىر. گىرچىك خاطرە لرېن اوچوشدوغو بىر فضايا دوغرو اوچوشدور. زامانلارېن انگللىرې اورتادان قالدېرىلېر و حادىثە لر يواش- يواش بىر- بىرىنە قارىشىر .

بو كىتاب زامانلارى يارىب و گىرىبە دوغرو حرکت ائىن بىر گىمى يە بنزە بىر. ھىجرتىن باشلادىغى زامانا دوغرو حرکتىدىر. او زامان كى، پىقىمىر ھم عاشىق، ھم دە رھىر اولموشدور. او زامان كى، مسجىدلرى آچىق و آزاد موحىطە چنورېن پىقىمىرېن اىستگى اوزرىنە قادينلار دا بو آچىق موحىطە فىكىرلرېنى سىرستجە سؤىلە يە بىلېردىلر. قادىن و كىشى آراسىندا تام برابرلىك حوقوقو يارانمىشدى. بو اوزدن دە گلېن زامانلارېن پردە سىنى قالدېرىب و بىر يىردە او زامانا دوغرو سىفر ائە لىم! آنجاق اى دىن

بیزیم موعاصر لریمیز کئچمیش زامانی بو پرده لرین، حجابلارین آرخاسیندا گیزلده رک ایندیکی زامانی ضعیفتمک، چوکرتمک ایسته بیرلر. فاطیمه مئرنیسی

موسلمان و زامان

رومانتیزم دؤنه می نین گنجلری آروپادا ادبییت چکدیکلری کیمی موسلمانلار دا مؤوجود وضعیتدن اذیت چکیرلر. یالنیز اورتادا بیر فرق وار. آروپا گنجلری اؤز زامانلاری نین چتینلیکلری ایله راستلان دیقلاریندا حیاتدان بنزم یردیله، آنجاق موسلمانلار چتینلیکلره راستلان دیقلاری زامان اولوم آرزولایرلار. پروبلئم اولمایان باشقا بیر مکاندا اولماق ایسته بیر و درحال کئچمیشه سیغینماغی عاغلاریندا جانلاندیریرلار. موسلمانلار چتینلیکلره قارشى- قارشىیا گلمه مک اوچون توپلومدان قاجیشین هر نؤوعونه ال آتیرلار. موسلمانلاردا تاریخه سیغینماق اوچون بهانه آختارماق عادت و آیشقانلیق حالینا گلمیشدیر. خطیبی دئییر: "تاریخی حافیظه، گنیشله ین بیر ساحه دیر" و "انورنسل (جاهانشومول) دوشونجه نین بوتون تاپشیردیقلارینی تاریخی حافیظه اؤزونده ساخلاپیر، یئنی فیکیر و داورانیش کشف ائتمک اوچون زامان و مکان میقیاسیندان نئجه ایستیفاده ائتمگی اؤیره نیر. حیاتین درینلیکلریندن قایناقلانان تجربوه لری بیریکدیریر و بوتون بونلاری دا تواضع کارلیق و دیگر بو کیمی ان تاثیرلی مئتودلارلا ائتمیش اولور.¹² آنجاق دونیاسی تحقیر اولونموش، سییاستچیلری کئچمیشین رؤیالارینا دالان، افسانه لرله غورور دویان موسلمانلاری تواضع کارلیغا چاغیرمانین هئج بیر آنلامی یوخدور.

جابیری دئییر: "عرب اوخوجولاری و موخاطیبلری داها چوخ کئچمیشه گووه نیرلر. بو یوللا دا محروم اولدوقلاری گوجون و ایمکانین یئرینی کئچمیشدن تسکینلیک آلاق دولدورماق ایسته بیرلر." اونا گؤره ده جابیری نین "اسکی متلری عظمتلی، مؤحتشم گؤستریمک ایسته ینلر خولیا لار ایچینده دیر" کیمی ایفاده سی ایسلام دونیاسیندا موثبت قارشیلانما میشدیر. جابیری "بیز و میراثیمیز" ادلی کیتابیندا دئییر: "اونلار بو وسیله ایله خیال عالمینده اؤز ایستکلرینه قووشورلار. موسلمان آدام، علمی، ترققینی، بیلگه لیگی ایندیکی زاماندا دئییل، کئچمیشه آراییر. باشقا بیر دئییشله، موسلمان آدام ایندیکی زاماندا اولان پروبلنملرین جاوابینی کئچمیشه آختاریر، یاشادیغی زاماندا آختارمیر. ایندیکی زاماندا محروم اولدوغو ایقتیداری، بیلگه لیگی یانلیش آنلادیغی، یانلیش آنلادیغی کئچمیش افسانه لرله الدهه ائتمک ایسته بیر. قورتولوشون کدلاری افسانه لرده آختاریلیر."¹³

جابیری اؤز کیتابیندا عرب عاغلینین شکیلنمه سورجینی چوخ اینجه لیکله آراشدیریر و ایثبات ائدیر کی، "اجدادلاریمیزدان بیزه ان بؤیوک میراث اولراق قالان دوغولاری تحریف ائتمکدیر. بیزده بو بیر عادت حالینا گلیمشیدیر." یازارا گؤره "س انسور ایسلام تاریخی نین دانیلماز بیر اؤزلیگی اولموشدور. بو س انسور و تحریفلرین حیاتا کئچمه سینده سییاست و مذهب ال-اله وئریب، بیر یئرده

¹² Abd al-Kabir Khatibi, "Les Arabes entre la post-modernite et la modernite", paper delivered at the Tüentied Anniversary Meeting of the Middle East Studies Association of North America, Boston, 20-23 November, 1986.

¹³ محمد عابد الجباري، "نحن والتراث"، المركز الثقافي العربي، الدار البيضاء ودار الطليعه، بيروت، ص 22، 1980 میلادی.

اراق اينسان عاغليني قارنلىقلارا گۆموشلر. اجدادلاريميزدان بيزه ان بۆيوك ميراث اولاراق قالان تحريف و سانسور، عاغلين ايشله ييش مئىك انيزمىنى چۆكتميشدېر.¹⁴ جابيري عصريمىزىن اؤنملى بير موعامسىنى چۆزموشدور. يىعنى مذهبىن و دىن خادىملرى نىن سانسور و تحريفلر ده كى بوتون روللارنى ايفشا ائتميشدېر. جابيري بير نئجه تارىخى اؤرنك گۆستره رك، بو اؤنملى حادىته نى ايتباتلاميشدېر كى، ايسلام دونياسىندا ايندىكى زامانىن سورونلارنى، چىنلىكلرنى، قوتسالاشدېريلمىش كنجمىش زامانا ايناناراق چۆزمه، ترك اندىلمه سى زور اولان بير آلىشقانلىق، خسته لىك حالىنا گلتميشدېر. جابيري يه گۆره تدوين عصري ايله (دىنى متلرلىن حاضىرلانىب كىتابلاشدىرلىدىغى عصر) عىنى زاماندا سانسور و تحريف ده ايسلام اۆلكه لرىنده ياقىنلاشمىشدېر. "بو عصر 134- جو هيجرى (9- جو عصر) تارىخىندن باشلايىر. عباسى خليفه لرى نىن امرلرى اوزرىنه ايسلام عالملىرى بوتون حدىثلىرى (پنىقمىردن قالدىغى سؤيله نى سؤزلر، داورانىش و دىگر سند لر) توپلاماغا باشلايىرلار. فىقه (مذهبى بىلگىلر) و تفسير (قورانى آچىقلاما) علمىنى گلشدىرلىرلر.¹⁵ بو ايش، خصوصىن عباسى خليفه سى منصور طرفىندن گنىش مىقياسدا يورودول دو. جانسىز، روحسوز كنجمىشه مئىلنمك ندىن موسلمان توپولوملارنى بنله شىددتلى اىستكلرىنه دؤنوشموشدور؟ بير حالدا كى، گونوموزون ان اؤنملى احتىياجى كنجمىشه يۇنلمك دئىل، گله جكله باغلى پلانلار حاضىرلاماقدىر. ندىن موسلمان توپولوملارنى عاغلنى "گله جگى كنجمىشنى خاطره لرى قوراجاقمىش" دوشونجه سى سارىب سؤكمكده دىر؟ غرب دونياسى گله جگىن هيجانى ايله ياشاركن، ندىن ايسلام عالمى كنجمىشنى اويوشدور جو نوستالژىسى اىچرىسىنده دويغولانىب دورماقدايىر؟

سؤرگى موسجويجه Sergi Moscovich، غرب دونياسىندا كى ترانسفورماسيونلارى (تحولاتى) دونيا مدنىيتى نىن آلتىپىسى (زىربناسى) اولاراق دگرلندىرلىر. انله بير مدنىيت كى، بوتون اۆلكه لر اونو قبول ائتمك زوروندايىرلار. غرب مدنىيتى عىنىلىشىدىر مه منتودو ايله باشقا مدنىيتلرى سىرادان چىخارىب، تارىخىن آرشيونيه گؤندىرلىر: "كئچن عصرده باش وئرنلره قىسا بير نظر سالساق، غرب مدنىيتى نىن حقىقتن ده چاغىن ان اوستون مدنىيتى اولدوغونو آنلاياجاغىق. چونكو مودرنىزم زامانا اؤنم وئرن اىلك مدنىيتدېر. خصوصىن اشيا و فنومئىللىرى اۆلچمه باخىمىندان غرب مدنىيتى نىن آلتىرناىوى يوخدور. ايش، مسافه و تارىخ كىمى فنومئىللىر زامان اساسىندا اۆلچولور. هر شئى زامانا اويغونلوق اساسىندا اۆلچولور. بونون دا آدى اوزايىن (فضائىن) زامانا اويغونلوقدور.¹⁶

صنايى عىلشمه اۆته سى (فؤوقو) سؤبىه يه يوكسلمىش اولان غرب توپلومو بوتون كولتورلره اؤز اىستىقامتلىرىنده حركت ائتمگى اؤنرىر، چاغىن گلشيم رىتمى ايله اونلارى بير مخرجه گتىرمگى پلانلايىر. بنله لىكله، چاغداش مدنىيت اؤز اوستونلوقونو و اؤز اىراده سىنى دونيادا تطبيق ائدىر. اوردولارلا باشقا اۆلكه لرى ايشغال ائدىب سؤمورمه دؤنه مى بىتمىشدىر. سؤمورگه چىلىك بو عصرده تئكنولوژى واسىطه سى ايله گئركلشلىر. قول ساعاتىنى بىلكلرىنده داشىياراق كنجمىشنى "اىح تىشامى" حاققىندا دانىشان اىكى عرب فرقىنده دئىللىر كى، بىلكلرىنده كى زامان اۆلچوسو اولان او كىچىك تئكنولوژى اونلارنى بوتون "دوشونجه!" لرىنى ردد ائدىر. آنلامىرلار كى، ساعاتىن سسى اونلارنى اويدوردوقلارى و سونرا دا حىرانى اولدوقلارى تارىخدىن گللىر، او سس چاغداش دونيانىن سسىدىر. چاغداش دونيانىن سسى ايسلام دونياسىندا ائشىدىلمز اولموشدور. حادىته لرى زامانا اويغون دوروما گتىرمه سىياسى جوغرافىيانى دگرسىزلىشىدىر عامىلردن بىرىدىر. بير مىللتىن سىياسى و اىقتىسادى قودرتى نىن اساسىنى تشكيل ائدن جوغرافىيانى كونترولو اؤز يئرىنى زامانىن كونترولونا بوراخمىشدىر. اصلىنده زامانى كونترول ائتمك، زامانىن نه لر طلب ائندىگىنى آنلايىب اونا گۆره داورانماق اىقتىدارىن تملىنى تشكيل

¹⁴ تكوين العقل العربى، بيروت، ج 1، 1984؛ ج 2، 1986 ميلادى، همو.

¹⁵ عىنى قايناق.

¹⁶ Serge Moscovici, "Le temps et l'espace social", interview in L'Espace et le temps aujourd'hui, Editions du Seuil, Paris, 1983, p. 262.

يگه سبب اولمور، آنجاق بازارلما عملي نين سورعتيني كونترول ائده رك، دونيا بازارينا چيخيش زنگينلىك كئيرير. اونا گوره ده آرتيق ايقتىصادي ايقتىدارين گوجلنمه سي اوچون سياسي جوغرافىيالار اوز ائتكىنلىكلريني ايتيرميش دير. اورنە يەن چوخ اولوسلو شيركتلرين ايقتىصادي و تجاري فعاليتلري هنج بير سينير (SINIR- مرز) و سياسي جوغرافىيا تانيماماقدا دير. ميللي سينيرلار گنت- گنده اوز دگرلريني ايتيرمكده دير. گونلىك مسئله سي بير اولكه نين سادجه اوز ايچ ايشي اولماقدان چيخميش دير. بو موضوع چوخ اولوسلو شيركتلري ده ايلگينديرمكده دير. اولوسلار آراسي زنگينلىكلرين قورويوجولاري سرمايه نين دولاشديغي بوتون يوللاري و مركزلري دونيادا گونلي گورمك ايسته بيرلر. انلاشيلديغي كيمي، ايقتىدارين قايناكلاري دگيشيلميش دير. " ايقتىدار قونوسو بير مكانا قويولان سرمايه دن و نظردە توتولان پروژە لردن قايناكلانير. بو پروژە لر دە دگيشكن دير. چونكو اورتيم (ürətim-توليد)، تجارتن حجمي و توكتيم (tükətim- مصرف) كيمي فاكترولار بو پروژە ني دايم اوز تاثيري آلتيندا ساخلاير. ¹⁷ بيزي اوز نظرتي آلتيندا ساخلايان مودرن ايمپرياليزم آرتيق اسكيدن اولدوغو كيمي باشقا اولكه لري ايشغال ائتمك ايسته مير. مودرن ايمپرياليزم، حتي ايقتىصادي دە دئييلدير، او، حسابلاما و دگرلنديرمه مئودودان يارارلانير. "دوشمني وطنيندن دفع ائت!" شو عارلاري ايله بيزي موباريزه يە چاغيران ميللي مارشلارين آرتيق اونه مي قالماميش دير. دوشمن كچيك بير حساب ماكيناسينا، بيلگيسايارا يئرلە شيب بئينيميزه گيرير. چوخ اولوسلو شيركتلر اوز ذوقلريني موختليف يوللارلا بيزه تلفين ائديرلر. بيز بوتون حياتيميزدا اونلارين دوزنلە ديگي كرئدي (قرض)، سرمايه ياتيرما، اورتيم كيمي قاوراملاردان ايستيفاده ائديرىك. آمريكا، اسلام اولكه لريني چوكرتمك اوچون اونلاري ايشغال ائتمە يە احتياج دويمور. وئتام اونا اوغور كئيرمه ين بير تجربە اولدو. آرتيق چوخ اولوسلو شيركتلرين سرمايه سي، تبليغاتي، اولوسلار آراسي پول صانديغي (International Money Fond) كيمي دئو ايمكانلار غريبن الينده ايستىلا واسيطە لرينه دؤنوشموشدور. **غرب اوز اينكيشافينا عادت ائتميش، ايشميش دير و اينديكى زاماني گله جكده كي پلانلارينا گوره يوللنديرير.** بيز ايسه عاغليميزدا تاريخ حئيرانليغيني داشيياراق غربە تسليم اولماق مجبور بئيتينده ييك. ان چوخ دا اوزوموزە بو شكيدە تسكينلىك وئريرىك كي، "اسلام دوغرو اويقولانسا ايدي، بئله اولمازدىق!" او زامان بئله بير سوال اورتايا چيخير: اسلام نه زامان دوغرو اويقولانماق. ايسلامين دوغرو اويقولانماسي اوچون آنجاق اونون كئيريجيسي اولان پئيقمبر حياتدا اولمايدير، باشقا جور قطعي شكيدە مومكون دئييلدير. ايسلام تام دوغرو اولراق اويقولانسا دا او، بير تئكنولوژي يۇنتە مي دئييلدير، دين بير اخلاق و ويجدان ساحە سيدير. دينە دە عقلي اولراق ياناشيلمادىغيندا ياراديجي اخلاق چوكر، ايسلام اولكه لرينده چوكدويو كيمي. چونكو اخلاق سادجه عيبادتدن عيبارت دئييلدير. ايسلامين وئرديگي مئسازا گوره ان بويوك عيبادت علملە مشغول اولماقدير. علم و تئكنولوژي عقلي بيلگيلرين نتيجه سيدير، ديني آچيقلامالارين دئييل. بيزيم دە غرب اولكه لري كيمي اينكيشاف احوال-روحيه سينه اويوم ساغلايا بيلمە ميز اوچون، آنجاق بير يول وار: ذهني موزي تاريخين اسارتيندن قورتاريب، اينديكى زاماندا ياشاما تئكنيگيني اويره نيب و كئچميشە دوغرو دئييل، گله جگە دوغرو يۇنلمە لييك .

زامانين اوخ ايشارتي نين يۇنو گله جگي گؤسترمە ليدير، كئچميشي دئييل. غربە زامانين اوخ ايشاره سي گله جگە طرف يۇنلميشكن، ايسلام شرفينده كئچميشە دوغرو ايستيقامتلميش دير. زامان ايره لي يە دوغرو حركتندە دير و اوزاي (فضا) گمىلري پلاننلر آراسيندا ايرتياپلار قورماغا چاليشماقدا ديرلار. اينديكى زاماني تانيماق، تانيملاماق و دگرلنديرمك مومكوندور .

اينديكى زامانين بو قدر سورعتلە ايره ليله مه سي قارشيسيندا بيزيم تپكيميز (عكس العمليميز) ندىن عيبارت دير؟ شوبهه لي بير داورانيشلا، كدرلي، ياراليجاسينا و تام اوشاقجاسينا اوز "كؤكوموزە" روحسوز

¹⁷ عيني قايناق، ص 264.

حاران) نتيجه سينده دورغونلاشان فرانسىزلار، دگرلنديرمه لريني اسكي خيالي گوزلليكلري انيمساقلا باشلاديلار. سونوندا بئله نتيجه يه گلديلر كي، كابوس و خوليلار دونياسيندا ياشايرميشلار. 19- جو عصر دن ميراث قالان سويلولارين پالتارلاريني، كندليلرين حيات شكليني موقدسلىدىرمه كيمي داورانىشلارين هاميسي گئريچىلىگين گؤسترگه سي ايدي" 18 ايندي تام يئرئنده اولار كي، Marshal McLuhan 'ين "كيم اولدوغونو اونوتموش اولان" ادام حاققىنداكي حنكايه سيني خاطيرلايالىم:

... " سيز كيمسينيز؟

جاواب وئيرير: ايندي كيم اولدوغومو دقيق اولاراق بيلميرم. آنجاق سحر يوخودان اوياندىغىمدا كيم اولدوغومو بيليرديم. أمما اينانيرام كي، يوخودان اوياندىغىمدان بو آنا قدر بير نئجه دفعه دگيشميشم. " حاققىنداكىندان داها دريندير. زامانين ايشاره اوخونون ايستيقامتي ايله باغلي اولان انديشه لر بيزي سارسيتميشدير. چونكو بو ايستيقامت اولومه طرف يۇنلميشدير. باخمايلاق كي، گلگه جكده هر كس اولوم تجروبه سيني ياشاماليدير، آنجاق بيز موسمانلار اولمه دن اۇنجه اولوم دويغوسونو، جنت- جهنم خياللاريني ايچمىزده داشىماقدايىق. اولوم دويغوسونو عاغلىمىزدا داشىماغىمىز بيزي گلگه جگه دنئيل، كئچميشه باغلايير. كئچميشده جنت و جهنم حاققىنداكي سويلملر (söyləm) موسلمانلارين خاطيرىندن بير آن دا اولسا اونودولمور. اوز روحونا بو دويغولاري يئرلىدىرميش اولان اينسان، البته كي، گلگه جگه دوغرو جسارتله و عقلي بير پلانلا حركت انده بيلمز. بئله بير اينسان اوز يئرئنده حركت سىزجه دوروب كئچميشين يوخولاريني گؤرر. اوز يئرئنده دورانلارين هاي- كويلري يول گئندلردن، يوروينلردن داها و داها چوخ اولور. موسلمان اولكه لرئنده بو قدر سس- كوي واركن، غرب سسسيز- كويسوز گلگه جگه دوغرو عزملة يوروم كده دير. ائله بير گلگه جك كي، اورادا يارادىجىلىق مومكوندور، اينسان حاققلاري، فرد و قادين حاققلاري توپلومون درينليكلرينده اوزونه يئره ائدير.

مودئرن غربين موففقىيىتي نين سببي اولومدن و كئچميشه حئيران ليق دويغوسوندان قاقماقدا گىزلىدير. بو اوزو- اوزلوگونه اينسانين يارادىجىلىق گوجونون بؤيومه سینه سبب اولماقداير. موسلمان دونياسيندا اينسان تاريخين اسارتيندن قورتولماميشدير. ايسلام دونياسيندا تاريخ، بيلگي ساحه سي اولماقدان داها چوخ بوگونكو حياتيمىزي يۇنلنديرن قورخونج بير فاكئوردور. بو سببدين ياشايان اينسان اوز عاغلىندان ايستيفاده انده بيلمير. تاريخده ايسه فرد حاققلاري اولماميشدير، مذهبلىرين، ايقتيدارلارين، اينانجلارين حاققي اولموشدور. اينسان حاققي، سياسي ايقتيدارين قوللوقوندا اولان مذهب حاققىنا فدا اندىلميشدير. بئله بير تاريخين باسقىسي آلتيندا ازىلن موسلمان اينسان، طبي عي اولومو گلگه دن اۇنجه اولمك ايسته بير. تاريخين باسقىسي آلتيندا ازىلن اينسان حياتين نئجه بير نعمت اولدوغونو درك انده بيلمير، تاريخ بونا مانع اولور. بو سببدين ده اولوم آرزولايير، اولوب جانيني قورتارماق ايسته بير. اولوم بير قورتولوش كيمي گؤرونور تاريخين باسقىسي آلتيندا ازىلن موسلمان اوچون. البته كي، بئله اينسان نه دئموكراتيك بير اولكه قورا بيلر، نه ده قادين حاققلارينا سايقي گؤسترر. اونو حياتا باغلايلاق عنصرلري تاريخ اونون عاغلىندان چىخارميشدير. عاغلىندا بير آلاه قورخوسو وار، بير ده جنت آرزوسو. موسلمانين عيبادتي ده بو قورخونون و آرزونون كىشىدىگي يئرده گئرچكلىشير. بو معنوي مكاندا ايسه يارادىجىلىق يوخدور، زور و ديكتاتورلوق

¹⁸ Jean- Pierre Rioux, "A la recherche de la memoire", Penelope, no. 12, 1985.

آراسيندا اولان فرق حياتا و كنجيشه اولان مونا سيبته اوزونو گؤسترير. غربيلير، كنجيشله ايلگيلنمه يي بير نؤوع خوببي (مشغوليت)، سترئس آتما و بيلگيلنمه واسيطه سي كيمي آنلايرلار. موسلمان ايسه جيدي بير ايصرارلا تاريخدن بير وظيفه و نظريه چيخارماغا چاليشير. موسلمانلارين اوز اجدادلارينا و اولارين گؤروشلرينه مؤحك و سيخجا ساريلمالاري جريان ائدن ديرليكي، اينديكي زامانليغي اونوتدورور. اينديكي زامان كنجيشين مطلق اوزانتيسي اولدوغو اوچون نه بير دگيشيكلي گه ايمان اولور، نه ده ترققيه. اينديكي زامان مؤحك زنجيرلره كنجيشه باغلانميش اولور. بير حالدا كي، اصل قورتولوش بو زنجيرلرين قيريلماسيندا دير. غرب بو زنجيرلري قيرميشدير.

جابيري، اوزونه مخصوص اينجه ليك و حؤوسله ايله آنلادير كي، بيز موسلمان اولاراق كنجيشه خسته ادام كيمي باخيشيميز، تاريخي دوغرو- دوروست، علمي شكيلده آنلاما ماغيميزي دا اؤنله بير. بوندان علاوه، ساريلديغيميز كنجيشين سئحركار بير دوعا يا بنزه ديگيني آنلاما ليبيق كي، حديدنن آرتيق اينديكي زامانين پروبلملريني تاريخه باغلاير، مسئله لرين حلي اوچون كنجيشده چؤزوم آراير: "معايير عرب اوخوجوسو اؤز ضعيف وارليغي ايله چوخ سورعتله حركتده اولان چاغا او يوم ساغلاماقدان اذبيت چكير، چكينير. پروبلملري چوزمك اوچون چاغدا اؤز وارليغيميزا اعتراف ائتمك، چاغا او يوم ساغلاما ق يئرینه خورافاتا سيغينيريق." ¹⁹ كنجيشين حيراني اولماق، كنجيشه ياپيشيب قالماق موسلمانلارين اساس اؤزليكلريندن بيريدير. بو دوروم، تاريخده كي بير چوخ دگرلرين سبب- نتيجه (علت- معلول) فلسفه سيندن يولا چيخاراق آناليز ائديلمه سيني ده انگله ميش اولور. جابيري، ايصرارلا خاطيرلادير كي، "اسكي متلري آنلايا بيلمه ميز اوچون اينديكي زامانين درينليكلرينه ائتمه لي ييك. بو متلري آنلايا بيلمك اوچون، متلرين يازيلديغي زامانلاردان اوزا قلاشيب، اينديكي زاماندا كوك سالمالي، بولوندوغوموز زامانلا متلرين اولوشدوغو زامانلارين آراسيندا كي مسافه نين و آيرجا بولوندوغوموز زامانين احتياجلاري نين دا فرقينده اولما ليبيق. عكس تقديرده ايچينده بولوندوغوموز زامانين سورونلاريني اسكي متلره يوكله يرك، او متلردن يارديم و قورتولوش بكله مه لي اولاجاغيق كي، بو، هم اسكي متلرين دوغرو دركيني اؤنله يه جك، هم ده ايچينده بولوندوغوموز زامانين پروبلملري چؤزولمه ميش اولاراق قالا جاقدير." ²⁰

آرتيق "بيز موسلمانلار" دان مقصديمين نه اولدوغونو آنلاما زاماني گل ميشدير. ايسلامدان مقصد فردي و شخصي سئچيم مسئله سي دنيلدير. "موسلمان" دان مقصد موسلمان توپولوغا منسوب آنلاميندا دير كي، بو شكلي ايله فردي عاغيل ايكنجي پلاندا يئر آلاماقددير. ماركسيست، مائويست و يا سئكولار اولماق ميللي و مذهبي دگرلري اينكار معنا سيندا دنيلدير. موسلمان توپلوم منسوب بير ماركسيست ده او توپلومون دگرلري نين ديشيندا دنيلدير. موسلمان اولماق مدني بير موضوع، ميللي بير كيمليك مسئله سيدير. سول جريانلارين موسلمان اولكه لرينده مغلوبيتلري نين اساس سببلريندن بير بو اولموشدور كي، اعتقاد و شخصي سئچيم اولاراق ايسلام آنلايشي ايله كولتور و رسمي مذهب اولان ايسلامي بير- بيرينه قاريشدير ميشديلار .

7- جي عصرين متلري اساسيندا گونوموزده جمعيتين ياريسيني تشكيل ائدن قادينلاري سياسي حاقدان محروم ائدن تفسيرلره تانيق اولماقدا ييق. بئله بير دورومدا دنموكراسي نين ايسلام اولكه لرينده حياتا كنجمه سي مومكونمو؟ مومكون دنيلدير. چونكو دنموكراسي اينسان حاقلاريني جينسي آيريم قويمادان ساوونماقددير. دنموكراسيني اينكار ائتمكله توپلومون پروبلملريني نجه حل ائتمك مومكوندور؟ كيمليك سؤيله ميني اولوشدوران اوچ آيري موضوع اولان قادين، زامان و ايقتيدار مسئله سيني نجه بير- بيرينه باغلاما مومكوندور؟ ان اؤنملي سوال بودور كي، كنجيشي ايدناليزه ائدن يازارلارين و آراشديرماچيلارين قادينلاري سياسي حقوقدان محروم ائتمه ايستكلري عصرده نجه

جابيري، "نحن واتراث"، ص 22. ¹⁹

عيني قايناق. ²⁰

آلتیندا

قادینلاری سیاسی-ایجتیماعی حاقدان محروم ائتمه تلاشلاری آنلاشی لاجاقدیر. بیر دیکتاتورون ظولمونه دایانان توتالیتار دؤولتلرین زامانی کئچمیشدیر آرتیق. بؤیوک قودرتلر طرفیندن تانیماقدا ماراقلی اولان یئنی ایسلامی دؤولتلر اولوسلار آراسی صحنه ده ظاهر اولدولار. بو یئنی حؤکومتلر ب م ت- نین اینسان حاقلاری بیانیه سینی ایضالاماغا جان آتدیلار. بو وسیله ایله ده آنایاسانین روحونو تشکیل ائدن "آزادلیق" حؤرمتلرینی اعلان ائتدیله. بو ایسلامی حؤکومتلر بؤیوک و مودرن دؤولتلرین یازدیقلاری اینسان حاقلاری بیانیه سینه ایضا آتدیقلاری اوچون اوز آنایاسالاریندا قادینلارا دا حاق تانیماق مجبوریتینده قالدیلار. اصلینده ب م ت- نین مرانامه سینه دایاناراق ایسلام اولکه لری بیر رۇنسانس گئرچکلشدیرمه لی و جینسی آیری- سئچکیلیگی اورتادان قالدیریلمالی، حیاتا و ایجتیماعی حادثه لره کیشی مرکزلی یاناشمالارا سون وئرمه لی ایدیلر. چونکو مودرن و گوجلۇ دؤولتلرین باسقیسی نتیجه سینده ایسلام اولکه لری قادینلارا دا وئنداشلیق حاققی تانیما مجبوریتینده بوراخیلدیله. غربین بو باسقیسی نتیجه سینده قارا چادرالار آلتیندا بدبخت حیات سورن، اثرککلرین لذت قاینقلاری ساییلان قادینلارین حیاتینا بیر تکان وئریلدی. ایسلام دونیاسیندا هئچ بیر ایراده سی، ایجتیماعی، مدنی و سیاسی حقوق اولمایان قادینلارین قورتولوشو اوچون غربین آیدینلاتیجی مدنیتی یول آچدی. بیزیم اسکی و عنعنه وی کیملیگیمیز هئچ بیر زامان اینسانی بیر فرد اولاراق رسمیته تانیمامیش، فردی حاقلارا سایقی گؤسترمه میشدیر. ایسلام کولتورونده فلسفی باخیمدان عومومیته فرد دئییه بیر مفهوم یوخدور.²¹ گلن کسل (عن ع نوي) ایسلام تاریخی، جمعیتین ایستکلرینه تام ایطاعتکار و موطیعی (submissive) اولان فرد تربیه ائتمیشدیر. فرد، موسقیل بیر وارلیق کیمی ایسلام کولتورونده قبول ائدیلمه میشدیر. بو اخلاق سیستمینده فردیت تشویق ائدیلمه میش، اؤنو کسيلمیشدیر. هر نؤوع فردی تشبوت بیدعت (دینی رئویزیونیزم) ساییلاراق "مورتدلیک"، "کافیرلیک" له دامغالانمیش، محو ائدیلمیشدیر. بوتون فردی تشبوتلر، دونیانی آزاد بیر فرد اولاراق آنلاماغا چالیشماق کیمی عقلی فعالیتلر ایسلاما قارشی ماجرا اولاراق آنلاشیلیمیش، آنلاشیلیمیشدیر. فردی آزادلیقلار، فرد اولاراق تانیرینی درک ائتمه ایستکلری و چالیشمالاری مذهبله سییاستین اورتاقلیغی، ایراده بیرلیگی نتیجه سینده بوغولموش، سوسدورولموشدور. عنعنه وی ایسلام حؤکومتلری، دینی ایقتیدار تهلوکه یه گیرمه سین دئییه، هر نؤوع فردیتچیلیگی محو ائتمیشدیر. فردله تانری آراسینا سییاستین خیدمتینده بولونان ایسلام آنلابیسی گیرمیشدیر. عنعنه وی ایسلام حؤکومتلری فردی، آزادلیغی اولمایان، اوز ایراده سینه صاحب اولمایان بیر شب و کؤلگه کیمی تربیه ائتمیشدیر. بو سببدن ده سیاسی ایسلام تاریخینده فردی آزادلیق، فرد و اینسان حاقلارینا راست گلکم مومکون دئییلدیر. اینسان حاقلاری یئرینه ایسلام حاقلاری اولموشدور. ایسلام ایسه سییاستین قوللوغوندا دوردوغو اوچون، اصلینده یالنیز بیر حاق آنلابیسی اولموشدور: ایقتیدار حاققی. تانری دا بو حاققین قورویوجوسو کیمی گؤستریلدیگی اوچون سیاسی ایقتیدار لار مشروعیتلرینی، یاساللیقلارینی تانری اولاراق گؤستمیشلر. خیلافت ده بیر سیاسی فلسفه اولاراق ایسلام تاریخینه بو شکله گیرمیشدیر. خلیفه، تانری نین یئر اوزونده کی تام تمثیلچیسی اولدوغو اوچون اینسانلارین ناموسلارینا دا موداخیله ائتمه حاققینا صاحب اولموشدور. بئله لیکله، هر نؤوع فردیت تانریا و یالاواجا** (پئیمبره) قارشی عوصیان

علي أومليل، "الطفره و حاله الطبیعه، أومحاوله لا عاده اعتبار للنظام الاجتماعی"، الاصلاحیه و الدوله الوطنیه، المركز الثقافی العربی، کازابلانکا، 1985 صص 31

** Öski Türk kaynaklarında kitabı olan peygəmbərlərə "yalavac" deyilmişdir. Daha sonra bu söz dejenerasiona uğramış, yəni içi boşaldılmışdır. Türk dövlətlərinin milli planları olmadığı üçün dilimiz ərəbcə və farscanın qarşısında savunmasız qalmışdır. Öz sözlərimiz anlam erozionuna uğramış ya da başqa sözlər türkcə sözlərin yerinə keçmişdir. İslam qutsal və əsil bir din olduğu üçün millətlərin özünə dönüşlərinə müsbət yanaşmaqdadır. Həm Quranda, həm də hədislərdə millət olqusu qəbul edilmişdir. Bu üzədən də ana dilimizin öz kökü üzərində dərinləşməsi və genişləməsi həm də islami bir istəkdir. (G.G.)

عيتي شكيلنده تانيتماقداديرلار. ماراقلي اولان دا بودور كي، موسلمان فوندامنتاليستلر بو گون اوغرونا دئييل، كئچميش اوغرونا اولدورورلر، اولورلر. اولار گئرچك حياتدا ياشايان نسلين ايراده سيني هنج سايبيرلار. ياشايان نسلين نه دوشوندوبو اولار اوچون ماراقلي دئييل. ندن؟ چونكو هر شئيبن تانري الينده اولدوغونا اينانيرلار. بير دفعه ليگينه و هميشه ليك اولاراق يئرله انديريلميش، محمد پئيقمبزه وئريلميش تانري ايراده سي موطلقدير و بوتون زامانلارين قانوندور!²² قادينلارين سياسي حاقلاري ايله باغلي اولاراق حدديندن آرتيق شيشيرديلميش موباحيئه لره مذهب طرفيندن اورتايا آتيلميشدير. بو سياسي حاقلار مذهب طرفيندن دئييل، غئيري-مذهبي گوروشلر و قوروملار طرفيندن تانينميشدير. اسلام اولكه لري عمل ائتمه سه لر، حياتا كئچيرمه سه لر بئله، ان آزيندان گوجلو و مودئرن دؤولتلر قارشيسيندا بير عهده ليك كيمي بونو قبول ائتميشلر. باشقا بير دئييشله، قادين حاقلاريني اورتايا قويماق، ايقتيدارين دگيشيم و ترانسفورماسيونو دوغورولتوسوندا اينسانلارا آيريجا قايناق دا گؤسترمكده دير. توپلومون ايچينده چارشافلارين، توربانين آرخاسينداكي قارائليقلار سورگون ائديلميش، وارليغي و دوشونجه سي قارائليقلار گؤمولموش، دوشونمه حاقيقي و ايراده سي اليندن آلميش قادينلار سياسي مؤوضوعلاردا اؤزلرينه مخصوص يئر ائده بيلرلر. اينسان وارليغينا سبببوت وئرن قادين، اسلام تاريخينده، اسلام دونياسيندا كوله ليگين و كور- كورانه ايپاعتين اؤرنكي كيمي تانينميشدير، تانينماقدادير. آيريجا، بو موطيعليگين داوام ائتمه سيندن يانا اولان اثرلك مركزلي دين آنلايشي چوخ ممنون گورونور. لاكين ائله بو سببدن ده شرقله غرب آراسيندا بؤيوك بير اوچوروم و قارشيدورما اورتايا چيخميشدير: دئموكراسي و قادين- كيشي برابرليغي. شرق قادينلا كيشي نين برابر حقوقا صاحيب اولماسيني اؤز ديني دونياگوروشونه قبول ائتديره بيلمير. غرب ايسه شرقي زورلاير كي، بونو موطلقا قبول ائتمليس. غرب مدنيتي علمله، فلسفه ايله، بيلگي ايله ايچ- ايچه اولان سياسي ايراده سيني شرقه ديكته ائتمه يه چاليشير. شرقه كي ديني ايقتيدارلار ايسه گئرچك حياتدا تطبيق ائتمه سه لر ده، كاغيذ اوستونده بونو قبول ائتمك مجبوريتينده قاليرلار، يعني بير چوخ شرق اولكه لر نين اناياساسيندا دئموكراسيدن سؤز ائدلسه ده، عملده ديكتاتورلوق و ظولم حاكيمدير. شرقه كي ديني ايقتيدارلارين تلقين ائتكلي كيمي، قادينلارين قورتولوشو تاريخه فرار ائتمكده، تاريخه سيغينماقدا دئييل، اينديكي زامانين درينليكلرينه ائتميش و گله جك يؤنوملو اولان غرب مدنيتينده دير. اينسان حاقلاري بيانبيه سي نين ايلك ماده سي "اينسانلار آزاد دوغولموشلار، برابر حقوق و حؤرمتدن برخوردارديرلار" دئمكده دير. بو، اؤزو- اؤزلوگونه جينسي عدالتسيزليگه قارشى اينسان عاغلينين كشف ائتكلي عدالت آنلاييشيدير. قادين- كيشي برابرليغي ايله باغلي موختليف موباحيئه لر 1880- جي ايلده قاسيم امين آديندا بير يازارين "قادين آزادليغي" كيتابيني نشر ائتكلي زامانا قايبدير. مودئرن پروسئسلرين گليشمه سي و ميللي سينيرلاري اورتادان قالديرماسي ايله ايستر-ايستمز قادين حاقلاري مودئرنيزم بئر فنئومئي كيمي گونه مه گليردي. مودئرنيزم قادين تاريخين قارائليقلاريندان چيخاريب ياشانيلان زامانا گتيرمه ايسته يينه قارشى دينچيلرين اعتيراضلاري غئيري- دئموكراتيك، فاناتيک بئر شكيله اورتايا چيخدي. قادينلارين يازيب-اوخوماق ايمكانيندان فايدالانمالي و بونون نتيجه سي اولاراق زامانين آخيشي اچريسينده اؤزونون اينسان اولدوغونو آنلاماسي غرب مدنيتي نين شرقه گتيرديكي نعمتلردن بيريسي اولموشدور. قادينلار يئني ايجتماعي مؤوقلرينه يوكسليكلري زامان، يالنيز كيشيلرين اينحيصاريندا اولان ايش بؤلومونو، تاريخي، اثرلك مركزلي عايله سيستميني و توپلومسال ستاتوسلاري سوال آلتينا آپارماغا باشلاديلار .

²² "الحركة التكامليه و الدولة الوطنيه" فصل 5 ص 151 .

اثرڪلرين خوشلانديقلاري ڪڻجيشه و عنعنه لره قاييديش شوعاري هر شئي اينديڪي زامانا و گله جگه گوره دنيايل، ڪڻجيشين چوروك ڊگرلرينه گوره تربيه ائمه يه آپاران يولدور. هنج ڪيمي، اوزليلڪله قادينلاري راضي سالماياجاق اثرڪ ڪرڪلري بير ايستڪدير. بو ايستڪ ينه ده قادينلاري اسڪيميش، اچي بوشالميش ڊگرلرين و اخلاق آنلايشي نين اسيري ائتمڪ ايسته بير. بو ايستڪ قادينلاري قازانديقلاري چاغداش ستاتوسلاريني بوراخيپ و تڪرار تاريخين قارائليقلاريندا و چارشابلارين آلتيندا سورگون ائمه يه زورلاماقدادير. ماراقلي اولان بودور ڪي، بو شوعارين اصيل اسلامين باغريندان قايناقلانديغيني ايديعا ائتمڪه ديرلر. بير حالدا ڪي، محمد پنيقمبرين 7- جي عصرده وئريديگي مئساژين داها اينقيلابي اولدوغو بيلينمڪه دير. محمد پنيقمبرين وئريديگي بو برابرليڪ مئساژينا گوره مڪه نين آريستوڪراتلاري اونو سورگون ائتديلر .

بو سببن ده ڪڻجيشه دوغرو بير سفر ائتمڪ ضروريدير. بو سفرين ضرورتي، حججين موسلمانلار اوچون واحيب اولدوغو اوچون دنيايلدير. ڪڻجيشي آراشديرماق آماجي ايله ضروريدير. بو آراشديرماق اساطيرلرين و "موقدس" ديني امرلرين باسقيسي و نظارتي آلتيندا گئرجڪلشمه مه ليدير .

پنيقمبر و حديث

ننجه اولدو ڪي، هنج يابانجي بير ديل بيلمه ين، حياتيندا چوخ آز سفر ائدن بير عرب وئريديگي مئساژي ايله بوتون دونياني اوز ائتڪيسي آلتينا آلدو؟ چيندن (20 ميليون چينين ڪانسو و هونان ايلتالرينده موسلمان وار) سننگالا، مرڪزي آسبيادان هينديستانا، اورتا دوغودان آفريقا ايا قدر عبدالله اوغلو محمددين مئساژلاري ايله آلت-اوست اولدو. هله ده بو گئنيش جوغرافيادا عبدالله اوغلو محمددين مئساژلاري اوز جانليليغيني قوروماقدادير. بو قدر بويوك حاديه ني بير حڪايه دن، بير روايتن داها اوستون گورمڪ دوغرو اولمازمي؟ قبول ائتمڪ مجبوريتينده ييڪ ڪي، بو اينسان هم فردي و هم ده توپلومسال حياتيندا مووفق اولموشدور .

ايسلام حڪايه سي گنجليگينده فرقلي دنيا تصور ائدن بير عرب گنجي نين قهرمانليغيدير. اولقون پاشلاريندا اوز تصورونو گئرجڪلشديرن بير اينسانين حيات اويكوسودور. محمد حربي غلبه لري نين ذيره سينده ايڪن، ان سرت دوشمنلري اونا تسليم اولدولار. منيم دين اويرتمه نيم عيسي پنيقمبر حاققيندا دانيشارڪن، "عيسي نين نه قدر ده آجي و غملي حياتي اولموشدور. گئرجڪدن ده انله اولموش. بير حالدا ڪي، محمد پنيقمبر ان سون غلبه سينه قدر ساواشدان ال چڪمه دي"- دنيايلدي. پنيقمبر 570-جي ايلده مڪه ده دنيايا گلدي. روما و ساساني ايمپراتورلوقلاري ايله قيااسدا عربلر داها گئرييه قالميش دورومايديلار. عربلر ايشغال آلتيندا اولماديقلاري زامان بنله، ايڪي ايمپراتورلوقدان بيريسينه باغلي ايديلر. عرب قبيله لري بو ايمپراتورلوقلاردان بيرينه تابع اولماديقلاريندا عربستانين قومسال چوللرينده اونودولموش اولوردولار. ساساني و روما ايمپراتورلوقلاري تيجارت يوللاري نين ڪشيدديگي عربستان ياريم آداسيني كونترول ائتمڪ اوغرونا بير- بيرلري ايله ساواشيرديلار. عربستان ياريم آداسيندا هر بير ايمپراتورلوقون منافعيني قورويان ال آلتيلاري موجود ايدي. اربابلاري ايسته ديگينده عرب قبيله لري بير- بيرلري ايله ساواشماقدان چڪينميرديلر. 580-جي ايلده عبدالله اوغلو محمددين 10 ياشي اولدوغوندا روما ايمپراتورلوقونون ال آلتيسي اولان قسانيين قبيله سي، ساساني ايمپراتورلوقونون ال آلتيسي اولان

عراق چۆللوگونه اونلارين باشكندي اولان هيره شهريني آتسه وئرديلر .

48 ايل سونرا 628- جي ايلده محمد 58 ياشينداير و اونون دينينه ايمان گتيرن عربلره ساساني و روما ايمپراتورلوقلاريني فتح ائده جكلري خبريني وئرميشدي. روما ايمپراتورو هنراكليوسا و ساساني پادشاهي خوسرو پرويزه مکتوب يازاراق اونلاري ايسلاما دعوت ائتدي. عربلري دايمآشاغلايان ساساني پادشاهي خوسرو پرويز محمدين بو عمليندن حنيرتلندي. اونون مکتوبونو بيرتدي و يمّنده كي واليسينه بو مضموندا بير مکتوب يازدي: "حجازدا آنيدن اورتايا چيخميش اولان بير عرب اوتانماز جاسينا منه بير مکتوب يازميشدير. ايكي نفر امين ادام گؤندر كي، اونون قوللاريني باغلايب منيم حوض و روما گتيرسينلر. گؤروم اونونلا نئجه داوراناجام، اونونلا باغلي نئجه قرار وئره جه يم. اگر او عاصي عرب بو امره تابع اولمازسا، اونون اوزرينه بير اوردو گؤندر كي، باشيني بدنيندن آيريب منه گتيرسينلر." ¹

15 ايل سونرا ساساني ايمپراتورلوغونو عربلر فتح ائتدي و ساساني تبعه لري بوتونو ايله موسلمانلاشدیلار. ايسلام ديني نين معنوي طرفيندن باشقا ان اونملي يۇنو، عربلري تابع اولما ستاتوسوندا قورتاريب، قبيله لري بيرلشديريپ اونلارين قارشيلارينا بۇيوک هدفلر قويماسيدير. 40 ياشيندا پئيقميرلييه يوكسلن بو گنج عرب چاغداشلارينا گوره غئيري- مومكون گؤرونن رۇيالاريني اوز ياشاييشي بويونجا حياتا كنجيردي. محمد پئيقمير گاه واعيضليكله و اؤيودله، گاه دا سيلاحلي دسته لر ايسته نيلن يئرلره گؤندرمكله اوز اماجيني گنرچكلشديريدي. عربلر آراسينداكي بيرليگي قان باغي ايله دئييل، بير اينانچ اطرافيندا ساغلاماق و اونلاري تاريخ صحنه سينه چيخارماق يالنيز محمد پئيقمير آراجليغي ايله مومكون اولموشدور .

لاकिन مککه پئيقميري نين گؤرولري هله بيتمه ميشدير. موسلمانلارا واجيب اولان و هر زمان واجيب اولاجاق دينين 5 اساسي هر كسي اورتاق اينانيشا و اورتاق ايمان سؤوق ائديدي. گونده ليك داورانيشلاردا جيدي بير دوزنه تابع اولماق ايسلامين اساس مئسائلاريندان بير ايدى. ايسلام هر شئيدن اؤنجه سماوي دين اولماقدان داها و داها چوخ يئر اوزونون دينيدير. چونكو يئر اوزونده ياشايان اينسانلارين يئمك- ايچمك، يويونما و بو كيمي گونده ليك حياتلارينا قدر اونون قانونلاري مؤوجوددور. آيريجا، فردلره ده سئچيم حاققي تانيبير. تانري نين بيرليگيني قبول ائتمك (**تؤوحيد**) و محمدي اونون پئيقميري سايقاق (**نبوت**)، ايسلاما اينانيشين ايلكين اساسيدير. ايكينجي اساس ايسه گونده 5 كره ناماز قيلماقدير. هر يئرده اولسان ايشدن ال چكيب، مركزلشميش بير ديقت و روي ائنترزي ايله ناماز قيلماق زورونلودور. اوچونجو اساس- اوروچ، دؤردونجو - ذكات و بئشيجي ايسه حجدير. حج، يالنيز ايمكاني اولانلار اوچون واجيب سايلميشدير .

پئيقميرين حياتي بويونجا مكکه عربستانين ان اونملي شهرلريندن بير ايدى. محمد پئيقمير اوز حياتيني تيجارته تامين ائديدي. گنجليگينده ائولنديكن سونرا قورئيشين ان مشهور قبيله لرندن بير ايدى اولان بني هاشيم قبيله سي ايجينده ياشايدى. بني هاشيم عرب ديلينده كچيك آكولا (كوسه باليغي)، بيرتيجي باليق) ائلامينداير. دونيانين بو بؤلگه سينده مكکه شهري نين تيجارت يوللاري گونئليك باخيميندا تاجيرلري آرخاين ائديدي. مكکه شهري ايكي اساس كاروان يولونون كسپشديگي مركزده يئرلشيدى. بيرينجي يول دوغودان باتيا (آسيادان آفريقايا)، ايكينجي يول ايسه گونئيدن قوزنيه (بصره كورفيندن اروپايا) اوزانيردي. خديجه ده محمد كيمي قورئيش قبيله سيندن ايدى و سون اريندن بۇيوك زنگينليك ميراث قالميشدي. محمد، صداقتي و دوروستلوگونه گوره مكکه اهالي سي آراسيندا چوخ سايقينليق قازانميشدي. خديجه، سورييه ايله اولان تيجارت ايشينده محمدله امكداشليق ائدير و اونون دوروستلوگو، صداقتي قارشيسيندا حنيرته نيردي. محمدده كي بو خصوصييت او زمان اؤرنه بينه چوخ

¹ Al- Tābārī, Mohāmmād, Sceau des prophetes, trans. By Herman Zotenberg, Paris, Sindbad, 1980, p. 251.

، 2 اوغلان دونيايا گتيرميشدي. اوغلانلار اوشاقليقلاريندا اولموشدولر. خديجه اولنديگي كيشي نين 15 ايل سونرا پئيقمير اولاجاغيني بيلمه مه سينه باخمايلاق، اونون عادي بير اينسان اولماداغينا دا اينانيردي، اونا تام اولاراق گووه نيردي .
 اوز توپلومونون كولتور سوييه سيندن راضي اولمايان محمد ديگر حورمتلي اينسانلار كيمي، دوشونمك اوچون هر ايل حنرا ماغارسينا اوغراييردي. او، مككه اهاليهي آراسيندا چوخ سايقين و حورمتلي اينسان كيمي تانينيردي. "مككه نين بوتون اهاليهي محمدن صاديقيگي، دوروستلوگو حاقتا عئني فيكيره ايديلر. اينسانلار اوز ماللارين اونا امانت اولاراق تاپشيرير و اورتايا چيخميش هر هانسي آنلاشيلمازليغين حالي اوچون اونا موراجيعت انديرديلر."² بو وضعيت اونون پئيقميرلييه يوكسليگي آنا قدر داوام انندي. "محمد 40 ياشينا چاتديغيندا تانري، جبرائيل آراجييلغي ايله اونا آچينيم** (وحى) گوندردي."³

تانري نين محمد گوندرديگي ايلك آچينيم (وحى) "علق" سوره سي نين بيرنجي آيه سيدير كي، "اقرا"، يعنى "اوخو" سوزو ايله باشلايير. بئله ليكله، ايسلام اوخوماغا و بيلمه يه چاغري ايله باشلاميشدير. ايلك آچينيمين گليشي 610- جو ايلده اولموشدور. محمد اننديريلميش اولان ايلك آچينيم چوخ ايضطيرابلي اولموشدور. او، انشيتديگي اسرار انگيز سسدن قورخمشو. خديجه نين يانينا گنديب ياشينا گلنري اونا دانيشدي. بدنني سارميش بير شوبهه و تيزتمه ايله "خديجه، جانيمان قورخورام، منه بير شئيلر اولور. دلي اولاجاغيمان قورخورام" - دندي. خديجه اونا ساكيتلشديرمه يه چاليشيركن، باش وئرميش حاديه نين چوخ اولاغان اوستو (فوق ال عاده) اولدوغونو سؤيله دي. او، تانري نين سئجديگي اينسان ايدي. عربلرين محروم اولدوغو هر شئي اونلارا باغيشلاياجاق اينسان ايدي. يعنى يهوديلرين و خريستيانلارين صاحيب اولدوقلاري كيمي، محمد پئيقمير ده عربلره تانريسال اينانچ گنيره جكدي. خديجه يئني دينه اينانراق بو اولايي خوش قارشيلادي. بئله ليكله او، ايلك موسلمان اولاراق تاريخه كئچدي. مككه ده 300 بوت اولماسينا باخمايلاق، يئني اينانچ بويوك دگيشيكليلره يول آچماغا باشلاميشدي. آنچاق محمد پئيقميرين اوچ ايل گيزلينجه تبليغ اننديگي تويوحيد (تانري نين بيرليگي) اينانچي مككه ليلر اوچون چتين آنلاشيليردي. لकिन محمد پئيقمير عربستانين ان اؤنملي مركزي اولان مككه ده ايسلام دينينين يايقينلاشماسي اوچون موباريزه انديردي. چونكو هر ايل مككه يه چوخلو زيارتچيلر اوغراييردي. بو باخيمان ايسلامين مككه ده ياييلماسي محمد پئيقمير اوچون چوخ اؤنملي ايدي .

محمد پئيقمير ايلك وحيين (آچينيمين) شاشقينليغيندان چيخديقدان سونرا آرتيق گوزله نيلمه دن گلن آچينيملارا آليشماغا باشلاميشدي. او، 22 ايل بويونجا تانري ايله اولاغان اوستو (فوق العاده) ايليشكيني صبيرسيزليكله بلكه بيردي. دئوينملي (حركتلي) بيلگي دالغاسي آنلاميندا اولان وحي (آچينيم) تانري قاتيندان جريان اندير و اونون پئيقميري طرفيندن يئر اوزونو ايشيقلانديريردي. تانري نين محمدله يئرلي ديلده، يعنى عرب ديلينده دانيشماسي بير مؤعجيزه ايدي. يهوديلر و خريستيانلار آچينيمين اونلارين ديللرينده اولماسيندان غورور دويوردولار. محمد ان سون وحيي (آچينيمي) وفاتيندان دوققوز گون اؤنجه هيجرت ايلي نين اونوندا، يعنى 632-جي ايلده تانري قاتيندان آلميشدير .

² عيني قايناق.

** 10 il Türk Dil Kurumunun başkanlığını etmiş Macit Gökberk, vəhy sözünə qarşılıq olaraq "açınım" sözünü düzəltmişdir. Ərəb dilini bilənlər yaxşı anlayacaqlar ki, "açınım" sözü "vəhy" sözü üçün çox uyğun qarşılıqdır. Çünkü vəhy də əslində Tanrı bilgilərinin açılması deməkdir. (G.G).

³ Eyni qaynaq, s. 65.

تانري نين سۆزلريني پئىقمبر شىفاھي اولراق آلير و شىفاھي اولراق دا توپلوما دويوروردو. آيه لرين زاماني و اوزونلوغونو محمد موعين ائتميردي. "محمد يالنيز بونو بيليردي كي، يئني "بسم اللہ الرحمن الرحيم" ين سؤيله نيلمه سي داھا اونجه كي سوره نين بيتيشي آنلامينداير.⁴ وحيين اننديريليش ترتيبي بو گون قورآندا اولدوغوندان فرقلي اولموشدور. پئىقمبرين زامانيدا وحيين اننديريليش سببي او زامانكي احتياجلا گؤره ايدي. مکه ده اننديريليش اولان سوره لر ايسلامين وظيفه لريني، اوصولونو، و حؤكلريني تعيين انديردو. مدينه ده اننديريليش اولان سوره لر پئىقمبرين راستلانديغي حاديثه لرله باغلي اولموشدور. او جومله دن مدينه ده بير چوخ آيه لر ايسلاما يئني ايمان گتيرنلرين سوالارينا جاواب خاراكتيري داشيبيردو. آنجاق اينديكي موجود قورآندا سوره لرين دوزولوشو، عاليملرين دنديگينه گؤره، تعليم-تربيه احتياجلاري اساسيندا گنرچكلشميشدير. تانريسال (ايلاهي) وحيين قايناقلانان ايسلام شريعتي و دين مركزلي ايجتيماعي قانونلار مدينه ده شكيللنميشدير .

پئىقمبر 622- جي ايلده مکه دن مدينه يه هيجرت ائتدي. بو ايل موسلمانلارين تاريخلري نين منشاھي اولماسي باخيميندان چوخ اونمليدير. پئىقمبر مکه دن گنرکن، اونولا برابر مدينه يه وارانلارا "موھاجرلر" دئييلير. پئىقمبره ايمان گتيرن مدينه ليلر ايسه "انصار" اولراق بيلينمکده دير. انصار سؤزو يارديم ائندلر آنلامينداير. انصار، ي عني پئىقمبره يارديم ائندلر. پئىقمبر گيزلينجه مدينه يه داخيل اولدو. مکه قبيله لري اونو اولدورمک اوچون آختاريرديلار. چونکو محمد اونلارين تانريلاريني، خصوصن اونلارين ان عزيز تانريلاري اولان لات، منات و ارزاني آشاغيلاميشدي .

ابوطالب و خديجه نين اولوموندن سونرا محمدله مکه ليلرين موناسيبي گرگينلشميشدي. بني هاشيم قبيله سي نين رييسي اولان ابوطالب، قورئيش قبيله سي آراسيندا بؤيوک نوفوذا صاحيب ايدي. اون ايل بويونجا مکه اهالي سي محمدين اونلارين اينانجينا اولان حمله لرينه دوزموشدو. آنجاق 619-جو ايلده ابوطالب اولدوکن سونرا محمد ان بؤيوک حامي سيني ايتيرميش اولدو. اوز ياخينلاريني ايتيرديگيندن دولايي کدرلي اولان محمد، مکه ني ترک ائتمک قرارينا گلتميشدي. چونکو آرتيق اونون حياتي بو شهرده تهديد آلتيندا ايدي. آنجاق هارا گنتملي ايدي؟ او زامان مکه ده يايقين اولان قبيله لر آراسي موناسيبتلره گؤره گوجلو بير حامي سي اولمايان محمد کيمي بير شخصين سفره چيخماسي چتين مسئله ايدي. محمد بو ايشي اوز دينيني موختليف قبيله لره تبليغ ائتمکله باشلادي. "هر ايل کعبه ني زيارت فصلينده موختليف يئرلردن کعبه يه زيارته گلن قبيله عوضولري ايله ايرتباط قورماغا چاليشدي، ايسلام دينيني اونلارا آنلاتدي. او، قبيله لردن بيريسي نين اونا ايمان گتيريب اونو حيمايه ائده جگينه اوميدوار ايدي. بو شکيلده او، مکه ليلرين اليندن قورتولماغي پلانلاميشدي."⁵ آنجاق مکه اهالي سيني ناراحات ائتميش اولان محمد هنج بير قبيله ياخين دوشموردو. او، بو منطقه ده قالا بيلمک اوچون تائفه گنتمدي. تائف، مکه دن چوخ دا اوزاق اولمايان بير شهر ايدي. آنجاق تائفين ده اهالي سي محمد سيغيناجاق وئرمه دي.⁶ بو سببدن مکه يه گنري دؤندو و گنده جگي شهر حاققيندا دوشونمه يه باشلادي. بو سيرادا آلتی مدينه لي زيارتچي ايله ايرتباط قورا بيلدي. اونلارا بير نچه سوره اوخودو. محمد، ايسلاما ايمان گتيرن يئني موسلمانلاردان مدينه يه گنتمک اوچون يارديم ايسته دي.⁸ "بو آلتی کيشي تانينميش اولمالارينا باخماياراق، اورتا طبقه يه منسوب ايديلر."⁹ اونلار محمد دئدير كي، بو کيمي موهوم مؤوضوعدا قرار وئرمه يئتکيسينه صاحيب دئييلر، اوز قبيله رييسلري نين گوروشلريني آلماليديرلار. اونلار ائله جه ده مدينه نين وضعييتي نين نجه اولدوغونو آچيقلاياراق، "مدينه، قبيله لرین ايختيلافي و توقوشمالاري نتيجه سينده داغيلميشدير...

قاده بن ساما الداوازي، كتاب الناسخ والمنسوخ، موسسه الرساله، بيروت 1984، ص 52⁴

Tabari, Mohammed, Sceau des prophetes; Tabari, Tarikh, vol. 2, P. 231.⁵

بن هشام، سيره، ج2، ص 60.⁶

عيني قايناق، ص 70.⁸

Tabari, Mohammed, Sceau des prophetes; s. 104.⁹

ه گينيزي قبيله لريميزين باشچيلارينا چاتدير اجاغيق¹⁰ - دئدليلر. سونراكي ايلده 12 مدينه لي محمدله گوروشوب، اوس قبيله سي ايله خزر ج قبيله سي نين دورومونو اونا آنلاتديلار.¹¹ بئله ليكله، مدينه اهالي سي بو بؤيوك ايشده محمد يارديم انتمكده اونجول اولدولار .

ايلك ايسلام توپولوغو مدينه ده شكيللندي. داها سونراكي نسي للر بو شهرده باش وئرن حاديه لري اوزلرينه اورنك اولاراق سئچيب ايلك ايسلام توپولومونون تجروبه لر يندن يارارلانماغا چاليشاجقديلار. چونكو بو شهر سياسي، حربي، حقوقي رهبر اولان تانري نين انلچيسي طرفيندن ايداره انديليردي. مدينه ده يئني ايمان گتيرنلرين سولالاري اساسيندا محمد پئيقميره انديريلميش اولان آيه لر بو شهرين ايسلامي بير توپولوم اولماسينا ايمكان ياراديردي. حديث حاققينداكي پروبلئملر محمد پئيقميرين اولوموندن سونرا اورتايا چيخدي. ايسلامين مدينه دؤنمينده جمعيت ايسلام ايدي آللاري اساسيندا ياشايبير، محمد واسيطه سييله تانري ايله بير نؤوع ايرتباط قورموش اولوردولار. بو دؤنم ايقتيصادي و ايجتيماعي مودئل اولاراق مودئرن موسلمان توپولوملاري اوچون ده اورنك اولوشدورماقدادير. هيجرتين 10- دا محمد پئيقميرين وفاتيندان سونرا جانيشينليك مسئله سي اورتايا چيخدي. پئيقميردن سونرا دا ايسلامي توپولوملاري ايداره انده جك شخص و يا شخصلر لازيم ايدي. سياسي بير چيخيش يولو اولاراق دين عاليملري خليفه ليگي پولييتيك بير تئوري كيمي گليشديرديلر. پئيقميرين جانيشيني اولاجاق و يئني ايسلام جمعيتي ني ايداره انده جك خليفه ده هانسي اوزلليكلر اولماليدير؟ خليفه اوز توپومو طرفيندن نئجه سئچيلمه ليدير؟ بير چوخ كيتابلار و ريساله لر بو حاقد ايازيلدي، بير چوخ جريانلار و نظرييه چيلر اورتايا چيخدي. ايسلامين سياسي تئوريسي چوخ مورككب اوزلليكلره صاحبيدير. البته، بو گون ايسلام اولكه لر ينده يايقين اولان ايسلام و خيلافت آنلايشي او زامانكي آنلايشين تام ترسيه دير. ايكنجي مسئله ني، ي عني تانري نين ايراده سي نين گؤسترگه سي اولان شريعت مسئله سيني حلل انتمك اوچون دين عاليملري فيقه (ايسلام حقوق سيستمي) علميني گليشديرديلر. بو دسته بير طرفدن، قورانين يئنين آچيقلانماسيني نظره آلديلار، ديگر طرفدن، پئيقميرين سوننتيني حديثلري يازماقلا حياتا كئچيرمه يه چاليشديلار. بئله ليكله، ايسلامين دوغرو يولونو تثبيت انتمك اوچون پئيقميرين بوتون سؤزلريني قلمه آلديلار. قوران و سوننتدن چيخاريلان شريعت اساسيندا اويغون و موناسيب سياسي رهبر سئچمك ايسلام تاريخينده هر زامان فعال و گوندمه دوران بير مؤوضوع اولموشدور. بو دوروم حرب و صولحو ده تفسير انتميش، يوكسليش و دوشوشلره آنلام قازانديرميشدير. انله جه ده بو مؤوضوع چاغداش دونيادا ايسلاما دؤنوشو، ايسلامي دگرلري سياسي، ايقتيصادي پروبلئلرين حللي اوچون ينگانه قورتولوش يولو كيمي گورنلرين ده اساس ايسته يي و آماجي اولموشدور. روح الله خميني بو شو عارلار لا اورتايا چيخاراق شاهليق رئزيميني دئويريب ايقتيدارا گلدي .

مذهبي متلرين اهميتيني آنلاماق، كئچميشده و اينديكي زاماندا سيياستين شاهمات تاختاسيندا بد نيئته داورانماق ايسته ينلري تانيماق، بيلمك اوچون پئيقميرين وفاتيندان سونرا باش وئرن ماجرالاري اينجله مك مجبور ييتينده ييك. خصوصن بير چوخلاري نين اصلي ل موسلمان و ديندار اولاراق تانييب، تانيملا ديقلاري ايلك 4 خليفه نين حياتلاريني، نئجه سئچيلديكلريني بيلمكده فايدا وار. بوگونكو دونياميزدا ايسلاما دؤنوش تبليغاتيني آنلاماق اوچون ايسلامين ايلك چاغلارينداكي حاديه لري ايرينتيالري ايله بيلمك زوروندا ييق. بو گون ايسلامي حركتلرين دنموكراسي ايله باغلي تحليللري بو 4 شخصين دؤنمينده كي حاديه لره داينماقدادير. او زامان بو سوالا جاواب وئرمه يه چاليشاليم كي: ايلك خليفه نئجه سئچيلميشدير؟

¹⁰ بن هشام، سيره، ج2، ص71

¹¹ عيني قايناق، ص 83.

پنقىمىرىن وفاتى

پنقىمىر وفاتى ئىتتىپاقىدا سونرا اونون اوغول وارىيى اولمامىشىدىر. محمدىن ماريىه ادلى بىر قاديىدان اولان ابىراھىم ادىندا اوغلو خدىجە نىن اوغلانلارى كىمى اولموشدور. محمدىن سوبو قىزى فاطىمە طرفىندىن داوام ئىتمىشىدىر. آنجاق بو دوروما باخماياراق، پنقىمىرىن يانىندا اولان 4 كىشى آيرىجا اون مە صاحىب اولموشلار. بىرىنجىسى، امىسى اوغلو و كوركە نى اولان ابوطالىب اوغلو عالى ايدى. عالى نىن آتاسى يوخسول اولدوغو اوچون محمد اونو حىمايە سىنە آلمىش و تربيىه سى ايله اوڭو مشغول اولموشدو. محمد مەككە دن مەدىنە يە ھىجرت ئىتتىپاقىدا سونرا عالى، اونون بويوك قىزى فاطىمە ايله ئولندى و عمومى ايشلرىن ايدارە سىندە پنقىمىرە ان ياخىن شىخس اولدو. پنقىمىرىن وفاتىندا سونرا اونون سوبو عالى نىن ائشى فاطىمە طرفىندىن داوام ئىتمىشىدىر .

محمدە ياخىن اولان بىر باشقا كىشى عوتمان بن عفان ايدى. عوتمان دا محمدە ايلك ايمان كىتىر نلر جرگە سىندە ايدى. او دا عالى كىمى محمدىن روقبىه ادىندا قىزى ايله ئولنمىشىدى. عفان اوغلو عوتمان، بنى اومبىيە قىبىلە سى نىن ابدى مناف سوبوندىن ايدى. بو قىبىلە بنىھاشىم قىبىلە سى نىن رقىبى سايلىرىدى. دىگر ايكى اونملى شىخسلردن ابوبكىر و عؤمر ايدى. ھر ايكىسى پنقىمىرە خوصوصى ياخىنلىقلارى ايله بىلىنىرىدىلر. ھر ايكىسى دە قورئىش قىبىلە سىندىن ايدىلر. ھر ايكىسى دە محمدىن قاين آتاسى ايدىلر. ابوبكىر عابىشە نىن، عؤمر ايسە حافىصە نىن آتاسى ايدى. محمد وفاتى ئىتتىپاقىدا 9 قاديىنى اولموشدور. آنجاق بو ايكى شىخس محمدىن قايناتاسى اولدوقلارى اوچون دىئىل، پنقىمىرە اولان درىن باغلىلىقلارىندا دولايى فرقە نىردىلر.

او زامانكى عرب قىبىلە لرىندە بىلە بىر عنعنە وار ايدى كى، قىبىلە باشچىسى اولدوبو زامان اوڭونە وارىت تەبىن ئىتملى ايدى. اگر پنقىمىر دە بىلە بىر ايش كوروب يىرىنە وارىت تەبىن ئىتتە ايدى، او زامان او، آرتىق پنقىمىر دىئىل، بىر قىبىلە باشچىسى كىمى داورانمىش اولاردى. بو شكىلدە داورانجاق اولسايدى، ايسلام جاھانشمومول بىر دىن اولماقدان چىخبىر بىر سولالە اينانجىنا دؤنوشردى. پنقىمىر قىبىلە كولتورونە قارشى موبارىزە آپاردىغى اوچون وفاتى ئىتتىپاقى زامان يىرىنە وارىت تەبىن ئىتتە دى. چونكو پنقىمىرلىك تانرى قاتىندىن تەبىن ئىتتىپاقى. او زامان پنقىمىرىن وارىيى نىن تەبىن اولونماسىندا تانرى نىن ايرادە سى آچىقجا اورتادا اولمالى ايدى. لاكىن محمد اىصرارلا پنقىمىرلىگىن اونولا سونا چاتدىغىنى سويلە دىگى اوچون اوڭونە يىرىنە وارىت تەبىن ئىتتە صلاحىيتى اونا وئرىلمە مىشىدى. پنقىمىر اوڭونە يىرىنە وارىت تەبىن ئىتتە ايدى و بو وارىت دە كىچىك بىر خطا ياپسا ايدى، او زامان ايسلام چؤكردى. خلىفە لرىن خطالارى اونا كورە، ايسلامى چؤكرتمە دى كى، اونلار پنقىمىر طرفىندىن تەبىن ئىتتىپاقى مىشىدىلر. محمد چوخ حىيىتىللى بىر شكىلدە وفاتى ئىتتىپاقى. بعضى تارىخى سىندلرە كورە پنقىمىر اوڭونە وفاتىندا سونرا موسلمانلرىن ايشلرى ايله مشغول اولماغى ابوبكىرلە عؤمرە تاپشىرىمىش، لاكىن بو، وارىت ئىتتىپاقىدا اولمامىشىدىر. اونلار دا سىراسىيلا خلىفە اولموشلار. ابوبكىر 2 ايل، عؤمر دە 10 ايل خىلافتدە بولوندو. اوچونجو خلىفە عوتمانىن تىررور ئىتتىپاقى سى ايسلام اومتىنى اىچ ساواشا سؤوق ئىتتىپاقى. اىچ ساواشىن كىتىدىگى بىر اورتامدا ابوطالىب اوغلو عالى دوردونجو خلىفە سىچىلدى. عالى اوڭونە اىقتىدارىنى خىلافتى بويونجا ايسلام اولكە لرىنە تام اولراق تطبىق ئىتتە بىلمە دى. بو اىغىتىشاش دؤنمىندە محمد پنقىمىرىن ئىشى عابىشە دە عالى ايله ساواشماق اوچون دوزنلە دىگى اوردوسونو جملە سؤوق ئىتتىپاقى. سونوندا عالى دە بىر سىياسى موخالىفى طرفىندىن قىل ئىتتىپاقى. اىغىتىشاش دؤنە مى نىن پسىخولوژى تائىرى عالى نىن خىلافتى دؤنمىندە اوڭونە باسقىسىنى جىدى شكىلدە كؤسترمىش و بو كونه قدر دە داوام ئىتتىپاقى دىر .

موسلمانلار سياسي تئرورو اۋنلە مەك اوچون حدیثلری توپلاماغا باشلادیلار. حدیثلری توپلاماقدان اساس مقصد ایلك اولاراق بو سووالا جاواب وئرمكده ایدی: پئیقمبر ایچ ساواش حاققیندا نه دنمیش؟ انلە بیر دوروم اورتایا چیخارسا، موسلمانلارین نه انتملری گره کیر؟ ان چوخ هانسی اۋزلیکلری داشییان موسلمان خلیفه اولمالیدیر؟ عادیل اولمایان، آنجاق گوۋنلیگی ساغلایان بیر خلیفه نی سئچمک دوغرو دورمو؟ توپلوم ایغتیاشاشا سوروكلنسه ده عدالتلی اولمایان خلیفه ایله ساواشماق گره کیرمی؟ حتی می صیرین جومهورباشقانی انور ساداتی دا بو دۋنمده توپلانمیش حدیثلردن تاثیرلنرک تئروور انتدیلر. عادتت ایسلامی توپلوملارین بۇح رانلی دۋنملرینده حدیثلر گوچلو سیاسی سیلاح کیمی اورتایا چیخمیشدیر. بو سببدن ده حدیثی بو شکیلده تانیلاماق، تعریف انتمک اولار: هانسیسا سیاسی بیر هدفه برانت قازاندیرماق اوچون پئیقمبردن قالدیغی سۋیلنن سۋزلرین هامیسی، پئیقمبرین سۋیله دیکلری و انندیگی عملر، حتی نجه غسل انتمک گره کیر، توی گئجه سی گلینله نجه داورانماق لازیمیش" کیمی قونولاردا دا پئیقمبردن حدیث اویدوروب سۋیله میشلر. اصلینده بوتون بو حدیثلر 7- جی عصرده کی عربلرین عاییله سوسیولوژیسی، ایجتیماعی موناسیبتلری حاققیندا آیدینجا بیر تصور یارادیر .

"حدیث" سۋزو "روایت انتمک" ، "سۋیله مەك" اتلامیندادیر. حدیثی روایت ائدن شخص بو گون "موصاحیبه متودو" اولاراق آدلانان علمی متودو یاخشی بیلمه لیدیر. حدیث عالیملری، حدیثی بیر باشا پئیقمبردن انشیدن صحابیلر و صحابیلردن انشیدن شخصلر (تاب عون)، تاب عوندان انشیدن شخصلر و دیگر بو سلسیله حاققیندا دقیق بیلگییه صاحب اولمالیدیلار. شیفاهی حدیثلری یازان شخص موختلیف متودلاردان فایدالانمالیدیر. ی عنی حدیثی سۋیله یین سلسیله نین آردیجیلیغینی دقیقلشدیرمه لیدیر. حدیثین ان اساس قایناغی اونو پئیقمبردن بیر باشا انشیدن صحابیدیر. حدیثی بیر باشا پئیقمبردن انشیدن شخصین کیشی، قادین و کۋله اولوب- اولماماسی اۋنملی دئییل، اۋنملی اولان بیرینجی روایتچی شخصین پئیقمبره یاخینلیغی و بو صحابی نین فردی اۋزلیگی، خصوصن حافیظه سی نین گوچلو اولوب- اولماماسی مسئله سیدیر. بو سببدن ده پئیقمبره ان یاخین اولان موسلمانلار، پئیقمبرین قادینلاری، پئیقمبر اوچون چالیشانلار و اونون ان یاخین قوهوملاری حدیثین ایلك و گووه نیلیر قایناغی اولاراق بیلینمکده دیر. حدیث یازماق، سادجه اونون مضمونونو یادداش انتمکدن عیبارت دئییلدیر. حدیثی روایت ائدنلرین روح حاللاری حاققیندا دا بیلگی اولمالیدیر. حدیث آراشدیرمالاری "ریجال علمی- شخصیت شوناسلیق" آیدیندا بیر علمی ساحه اورتایا قویموشدور. ریجال علمی حدیثی روایت ائدن بوتون شخصلرین اۋزل حیاتلارینی و روح حاللارینی دا آراشدیرمیش و روایتچیلر زنجیری حاققیندا آیرینتیلی بیلگی وئرمیشدیر. ایسلام ان آزیندان ایلك چاغلاریندا منطیقلی بیر دین اولموشدور. بو اوزدن ده مسؤل شخصلر کیفایت قدر بیلگییه و سئزگی قودرتینه صاحب اولسایدیلار دوغرونو یانلیشیدان آیدر انتمک بیر او قدر ده چتین ایش اولمازدی. آنجاق زامان کئچدیگجه نظر اهلی اینسانلارین، عالیملرین یئرینی مطعی و سانسورچو شخصلر آلمیشدیر. یالنینز بو حادیثه ایسلام دینی نین معیارلارینی سوال آلتینا آپارا بیلمه میشدیر .

محمد ابوزؤهره "پئیقمبر حاققیندا یالانلارین اویدورولماسی و فقیهلر آراسیندا درین گۋروش آیریلیقلاری نین اورتایا چیخماسی" آدلی مقاله سینده یازیر کی، پئیقمبرین وفاتیندان سونرا ساختا حدیثلرین تظاهور انتمه سی نین عامیللریندن بیرسی ده بو ایدی کی، ایسلام دونیاسی نیفاق و ایچ ساواش نتیجه سینده ایکیه بؤلونموشدو. "مذهبی دوغولارین و هیجانلارین آلتیندا ایقتیدار حری صلیگی یاتمیشدی. انلە بیر حری صلیک کی، ایسلام اوممتینی اوزون سورن ساواشلارا سۋوق انتمیش و سونوندا بۋیوک بؤلونمه یه سبب اولموشدور." ¹² ابوزؤهره نین بۋیوک بؤلونمه دن مقصدی بئش ایل داوام ائدن ایچ ساواش نتیجه سینده ابوطالب او غلو علی نین قتل اندیلمه سی و سوننی- شیعه آنلایشلاری نین دوغوشدور .

¹² محمد ابوزؤهره، مالک، دارالفکر عربی، قاهره، بی تا، ص 126

بو بۇلۇنمە نىن عامىللىرىدىن بىرىسى خەلىفە نىن ايش باشىنا گلەمە سى ايله باغلى آلىنان قرار ايدى. سوننت اهلى معاويىه نى علي نىن جانيشيني كيمي سۇچدىلار. چونكو اونلار بئله حساب ائتمىشدىلار كي، معاويىه نى سۇچمكله ايچ ساواشي دوردورا بيله جكلر. آنجاق علي نىن طرفدارلاري اعتبارض ائندىلر و معاويىه نىن سۇچىلمە سى ايله ايچ ساواشين بيتمه يه جگيني، داوام ائده جگيني سۇيله دىلر. اونلار بئله حساب ائدىرىدىلر كي، معاويىه نىن سۇچىلمە سىندە ساختاكارلىغا يول وئرىلمىشدىر. شيعه يه گۇره، يالنىز علي و اونون تۇرمە لري خىلافتە لايىقمىش. بو بۇلۇنمە موسلمان لار آراسىندا درين اوچوروم ياراتدى. هر ايكي قارشي دسته اوز سياسي نظرييه لريني، فيقه قانونلاريني اولوشدورماغا باشلايدىلار. آيرىجا، بو ايكي اساس دسته ده اوز ايجلر بىندە زامان آخيشي ايجىندە بير نۇچە طريقتلره، دستلره بۇلۇندولر. بوتون بو بۇلۇنمە لر عئيني زاماندا مورككليك و آنلاشيلمازلىقلار دوغورودو. زامان كنجديكجه بو دسته لرین آراسىنداكي نيفرت دالغالاري ب عضن فلاكتلره يول آچىردى. هر بير دسته ديگريني دىندن چىخمىش، كافىر كيمي تانىملايىردى. آنجاق ايلك چاغلاردا اسلام اوممتي علي و بني اوميه اولماق اوزره ايكييه بۇلۇنموشدو. بو اوزدن ده بير چوخلاري مذهبي تمايوللاريني بوراخيدىلار. مذهبي مئىللر گنت. گنده ضع يقله مه يه و چوكمه يه باشلادي. ساختا حديثلرين ميقداري زامان كنجديكجه آرتىردى كي، بو دا مؤمىنلرين جيدي راحتسىزلىقلارينا سبب اولوردو. اونلار فن (متنود، تئكنيك) عالملي ايله مشورت ائندىلر. بئله قرارا گلدىلر كي، ان مؤعتبر حديثلري مکتوب حالا كئيرمكله بو ساختاكارلىغين فارشيسيني آلسىنلار . ايلك موسلمانلار آراسىنداكي سياسي كئشمكئشلي آنلايا بىلمك اوچون ياخشى اولار كي، پئىقمبرين دفن تۇره نينه بير نظر سالاق:

÷ پئىقمبر هفته نىن بيرىنجي گونو وفات ائدى. آنجاق جنازه سى اوچونجو گونه دك دفن اولونمامىشدى. "پئىقمبرين جنازه سى بير اورتوك آلتىندا ائوي نىن كونجونده ايدى. هر كس پئىقمبرين جانيشيني حاقيندا دوشونوردو، كيمسه جنازه نىن دفني ايله اوغراشمىردى." ¹³ اصلينده او زامان سياسي ايقتيدارا گللك اوغرونا باشلايان موباريزه هنج بير زامان بيتمك بىلمه دي. ابوبكير ايسئتئاء اولماقلا داها سونراكي اوچ خليفه تئرور ائدىلر ك اولدورولدىلر. اونلارين ياشاملاريني اينجلمه مك، اسكي و اينديكي دوروملاري آنلايا بىلمك اوچون بيزه يارديمچي اولاجاقدىر. ائله جه ده ساختا حديثلرله مؤعتبر حديثلري آيىرد ائتمه ميز اوچون او زامانكي اوبيكئتيو (عيني) دوروملاري درك ائده بيله جه ييك .

سياسي ايختىلافلار

پئىقمبرين وفاتىندان اوچ گون سونرا عؤمرين گيريشيمي ايله ابوبكير موسلمانلارين خليفه سى سۇچىلدى. بو زامان دئمك اولار كي، ايقتيدار موهاجىرلرين اليندن چىخىب انصارا كئچمىشدى. بو ايكي دسته آراسىندا هر زامان سرت رقابت اولموشدور. بعضن بو رقابتلر قارشىدورمالارا كئيرىب چىخارديغىندا پئىقمبر ايختىلافي ياتىرمىشدى. اۇرنه بين، 628- جي ايلده ساواشلارين بيرينده پئىقمبرين اوردوسو موهاجىرلر و انصار دسته لرينه آيرىلمىشدى. انصار، موهاجىرلره قارشي قىلىنج چكىمىشدى. اورتايا چىخمىش اولان بو فيتنه ده قبيله كىملىگي چوخ بۇيوك رول اوينامىشدى. موهاجىرلرين مدينه يه گلشلىريني هنج بير زامان صميميتله قبول ائتمه ين مدينه قبيله لري نىن باشچىلاريندان بيرى اولان عبدالله بن ابي بو قارشىدورماني بو شكىلده آنلاتمىشدى: "موهاجىرلر مدينه يه گلدىكلرينده يوخسول و درويش دورومدا

¹³ Tabari, Mohammed, Sceau des profetes, p. 352.

. بيز اونلارا ايمكان ياراتديق. ايندي اونلار بيزي سايماز اولموشلار. بو دا "سَمَن كَلَك يَاكَك" (اؤز ايتيني او قدر ينديرت كي، سنين اوزونو ده يئمه يه باشلاسين) اسكي عرب اتالار سوزونو خاطرلادير. ¹⁴ پئيقمير بو طايفا باشچيسي نين سوزوندن چوخ اوزولموشدو. بو سببدن ده انصار و موهاجيرلر آراسينداكي موناسيبتلري داها دا جيدي شكilde كونترول ائتمه يه باشلادي. آنجاق پئيقميرين وفاتيندان سونرا كول آلتينداكي اسكي نيفرت كوزلري اورتايا چيخماغا باشلاميشدي .

پئيقميرين وفات خبريني دويار- دويماز، انصار قبيله لري نين باشچيلاري محمده جانيشين تعيين ائتمك اوچون سقيفه ده بير توپلانتي كنجيرديلر. سقيفه، بني ساعده قبيله لر يندن بيرينه عايد اولان بير نووع تاواني ائو ايدي. ¹⁵ پئيقميره ياخينليقلاري ايله بيلينن ابوبكير و عؤمر بو توپلانتيان خبرسيز ايديلر. بو توپلانتي حاققيندا بير نفر ابوبكيره و عؤمره بيلگي وئردي. آدام جاميه گيريب دئدي كي، انصار توپلانتي كنجيرير و پئيقميرين جانيشيني كيمي سعد بن عباده ايله بيعت ائتمك ايسته بيرلر. ابوبكير آياغا قالخيب عؤمرين اليندن ياپيشاراق اوراني ترك انديب سقيفه يه گئتديلر. ¹⁶ اونلار ياس توره نيني ترك انديب و سقيفه يه گئتمك زوروندا قالميشديلر. بني ساعده نين بو ائوينده موسلمانلارين گلگه جگي ايله باغلي ان اؤنملي قرارلار آيناجاقدى. انصارين ايره لي سورديوو ايكي آدايي موهاجيرلر قبول ائتمه ديكلري اوچون سوزلو دارتيشما باشلاميشدي. انصار دئديلر: "سيز موهاجيرلرين گوجلؤ اولمانيزا بيزيم شكيميز يوخدور. لاکين بيز اؤز ايجيميزدن بيريني رهبر اولاراق سئچمك ايسته بيريك. سيز ده اؤز ايجينيزدن بيريني سئچين. بئله اولورسا هر ايكي دسته راضي قالار و ايختيلاف دا چؤزولموش اولار." ¹⁷ پئيقميرين ان ياخين دوستلاري اولان و پئيقميرين سوننتي نين داوام ائتمه سينده ايصرارلي اولان ابوبكير و عؤمر، قورئيش قبيله سينه منسوب ايديلر. لاکين قورئيشين قبيله باشچيلاريندان دئييلديلر. انصار آراسيندا ابوبكير و عؤمر كيمي پئيقميره بو قدر ياخين اولانلار يوخ ايدي. بئله بير دورومدا ابوبكير و عؤمر اؤز سياسي ليذرليكلريني انصارا نئجه قبول ائتديره جكديلر؟ ابوبكير و عؤمر انصاردان ايسته ديگر كي، تكليف وئرمه لرينه داوام ائتسينلر. داها سونرا عؤمر توپلانتي نين ان حسساس و اويغون بير يئر ينده گنديشاتين نبضيني اله آلماعي باشاردى .

عؤمر توپلانتي نين داوامي نتيجه سينده داها گرگين ايختيلافلارين اورتايا چيخماسيندان قورخوردو. او اوزدن ده توپلانتي نين تام حسساس بير يئر ينده اليني ابوبكيره اوزاديب: "اليني اوزات و بيزيم بيعتيميزي قبول ائت. چونكو سن قورئيشين ان سئچكين فرديسن و هر كسدن داها چوخ سن بو مقاما لاييقسن،" - دئدي. عؤمر، ابوبكيرين اليني سيخيب اونا بيعت ائتدي. بو خبر مدينه ده ياييلار- ياييلماز هر كس سقيفه يه طرف قاچماغا باشلادي. بؤيوك بير ايزديحام يارانميشدي. بو ايزديحامدا سعد بن عباده آياقلار آلتيندا قاليب اولوم ياتاغيئا دوشدو. ¹⁸ پئيقميرين وفاتيندان سونرا ايسلام، يالنيز سئچكينلري و اعيانلاري ايجينه آلان بير پروسئس كيمي باشلادي. بو سئچكينلر اؤز اوصوللاريني قوروماق اوچون موداكيره انديب آلاشديلار. بو اوصول توپلانتيدا بولونانلارين منافعيني باخيميدان فرقلي ايدي. بئله ليكله، قبيله سيستمينه قارشى اولان پئيقميرين ايدئالي قيسيرليغا ايتيه لئدي .

ايكي ايل سونرا ي عني 634- جو ايلده ابوبكيرين وصييتي اوزرينه عؤمر خليفه اولدو. ايلك دؤرد خليفه آراسيندا يالنيز ابوبكير اؤز اجلي ايله اؤلموشدو. ابوبكير عؤمرونون سونلاريندا خسته ليگي شيددئتلنديگي زامان گيزلينيجه عؤمرين خليفه ليگي ايله باغلي نظرلري اؤيرنميشدي. ¹⁹ ابوبكير اشرف ال ناس (آريستوكرات اهالي) توپلانتييسينا قاتيليب سورموشدو: "مندن سونرا خليفه اولاجاق آدامي من

¹⁴ Ibid, s. 236.

¹⁵ Sîrre, ج 4, ص 303, بن سعيد، الطبقات الكبرى، دارالصدر، بيروت، بي تا، ج 3، ص 171، İbni Hişam.

¹⁶ Tabari, Mohammed, Sceau des profetes, s. 349.

¹⁷ عيني قايناق.

¹⁸ Eyni qaynaq ingilizcə mətnində, s. 351.

¹⁹ Tabari, Tarix, cild 3, s 51.

20 سونرا دا ابوبڪير نظرده توتدوغو ادامين عؤمر اولدوغونو اچيقلاميشدي. اونلار جاواب وئرديلر: "سنين تڪليفيني قبول انديريک." 21 باشقا بير روايته گؤره، جاماعات دولاييسسيلا ابوبڪيرين عاغليندا اولان كيشي نين عؤمر اولدوغونو ائلاميشدي. 22

عؤمرين خيلافتي 10 ايل سوردو. بو مودت عرضينده موسلمانلار ساساني ايمپراتورلورلورلور دئويريب مي صيري ده اؤز ايداره لرينه كئچيرديلر. موسلمانلار ايسلام اوردوسونون نيظاملانماسيني و معلي يه ايشلري نين دوزنلنمه سيني عؤمره بورجلودورلار. عؤمر، موسلمان اولمايانلارين مدينه ده مسكونلاشمالارين ايزين وئرميردي. 23 اصلينده ايسلامدا ايلك ديني آيري- سئچكيليك ده عؤمرين زامانيندا باشلاميشدير. موسلمان اولمايانلارين مدينه ده مڪونلاشديقلاري تقديرده آغير مالييات اؤده مه لري گره كيردي. مدينه ده مسكونلاشيب و آغير مالييات اؤده ينلرين بير يه ده خريستيان اولان ابولولو آديندا بير كؤله ايدي. ابولولو اؤده ديگي آغير وئرگيه اعتبارض انديردو. بو حاقد عؤمرين اؤزونه بيرباشا شيكايت ائتميشدي. انجاق عؤمر اونون وئرگيسيني آزالتماميشدي. عؤمر حساب انديردو كي، اونولا چوخ عدالتلي داورانيلير، موسلمان اولماديغي اوچون بو وئرگيني اؤدمه لي ايدي. بير جمعه گونو عؤمر جماعت نامازيندايكن، ابولولو اونو سجده حاليندا قمه ايله آرخادان ووردو. چوخ سرت شكيلده يارانلارنميش اولان عؤمري ائوينه ايارديلار. عؤمر آلدغي يارادان قورتولا بيلمه ييب اؤلدو. عؤمر اؤلوم آياغيندا بير توپلانتي دوزنله دي كي، اونا ايلك دفعه اولاراق شورا دنيلدي. بو شورا 6 سئچكين و تانينميش شخصلري تعيين ائندي. اونلاردان ايسته دي كي، آرالاريندان بيريني خليفه اولاراق بيرليكه تعيين ائتسينلر. 24 عؤمرين اؤلوموندا اوچ گون سونرا عوئمان خليفه سئچيلدي. عوئمان دا اؤنجه كي ايكي خليفه كيمي مكهه لي و قورئيش سويوندان ايدي. انجاق عوئمان، پئيقميرين قبيله سينه رقيب اولان بني اوميه قبيله سيندن ايدي. بني اوميه و بنيهاشيمين اورتاق جدلري ابدي-مناف آدلانيردي. آيريجا محمد پئيقميرين روقيه آديندا قيزي ايله ائولنميش اولان عوئمان ايلك باشدان محمد ميسسيونونو دريندن ائلاميش و قورئيش طايفالاري آراسينداكي قارشيدورمالاردا محمد پئيقميري ساوونموشدو.

عوئمانين دا خيلافتي چوخ كدرلي صورتده سونا چاتدي. 11 ايل سونرا 655- جي ايلده اونون ايقتيداريني عدالتسيز ساپان بير قروپ عوئمانين ائويني موح اصيره ائندي. سونرا دا بو چيلديرميش دسته ائوه زورلا گيريب قوران اوخوماقلا مشغول اولان عوئمانين باشيني كسدي. 25 عوئمانين اؤلومو ايله ايسلام تاريخينده ايلك ايچ ساواش باشلادي. ابوطاليب اوغلو علي نين 4- جو خليفه سئچيلمه سينه باخماياراق، ايچ ساواش سونا چاتمادي .

ابوطاليب اوغلو علي 656- جي ايلده ايغئيشاشا غرق اولموش مدينه ده خليفه سئچيلدي. انجاق بعضي موسلمانلار اونون خيلافتيني مشروع اولاراق تانيماديلار. بو اوزدن ده علي يه قارش ي ساواشا حاضيرلاشديلار. عاييشه بير ايل سونرا مشهور جمل حربينده علي يه قارش ي باشلايان ساواشين رهبرليگيني اؤز الينه آلدو. 26 عاييشه بو ساواشدا يئنيلدي. " يازقيسيني قادينلارا تاپشيران توپولوملار موتلو اولاي بيلمزلر" حديثي ده بو ساواشدان سونرا عايددير. ابوطاليب اوغلو علي، جمل ساواشيندان سونرا حربي و ايفتيسادي باخيمدان ضعيفله دي و ديگر ائله بير دوشمنله قارشيلاشدي كي، سياسي و حربي باخيمدان چوخ تهلوكه لي و حيله گر ايدي. بو رقيب سورييه نين حاكمي ابوسوفيان اوغلو معاوييه ايدي. معاوييه، عليني عوئمانين قاتيللريني جزالانديرماديغي اوچون تنقيد انديردو. معاوييه، عوئمانين قبيله سيندن،

20 Eyni qaynaq, s. 192.

21 Eyni qaynaq, s. 31.

22 بن سعد، طبقات، ص 192

23 مسعودي، مروج الذهب، دارالمعرفت، بيروت 1982 و طبري، تاريخ، ج 5، ص 16.

24 طبري، تاريخ، ج 3، ص 33.

25 Eyniu qaynaq 5-ci kitab, s. 113

26 Eyni qaynaq, s. 203.

عني بني اوميهه سويوندان ايدي . عاييشه نين عسگرلري نين سايبى بير نچه مين نفر ايدي، لاکين معاوييه نين امرينده اولان اوردودا 85 مين نفر تعليم گورموش ساواشچي وار ايدي. علي 90 مين عسگرله عراقدان ساواش مئيدانينا يوندلي. ²⁷ صيفنين آديندا بير يئرده علي و معاوييه آراسيندا قانلي دويوش باشلادي. بو ساواشدا رقيبيلرين هنج بيرى ديگرينه اوستون دئييلدي. اولولرين سايبى 70 مين نفر دن آرتيق ايدي. بو ساواش حنك ميبىت (ابوموسى اش عري نين حاكمليگي ايله وئريلن مشهور قرار) سونا چاتدي. ابوموسى اش عري بو قرارى ايله عليني خيلافتدن محروم انديب معاوييه ني موسلمانلارين خليفه سي اولراق تانيدي. بو حنكميبتده ساختاكارليغا يول وئريلديگي، بير چوخ تاثيرلي شخصلرين معاوييه طرفيندن ساتين آينديغي اونملي تاريخي قايناقلاردا يازيلماقدادير. علي نين طرفدارلاري حنكميبتين بو قراريني عدالتسيز سايب قبول ائتمز، معاوييه ني خليفه سايمازلار. اونلار معاوييه ني غاصيب، ي عني خيلافتي غصب ائتميش اولراق بيليرديلر. معاوييه و علي نين طرفدارلاريندا باشقا خواريج آديندا اوچونجو بير قروپ دا پيدا اولدو. خواريج، ي عني خاريج اولانلار. بونلار اؤنجه علي نين اوردوسوندا اولوب، داها سونرا آيريلديقلاري اوچون اولارا خواريج، ي عني خاريج اولانلار دئييليردي. خواريج نه ليني نه ده معاوييه ني خليفه اولراق قبول ائديردي. بو اوزدن ده هم عليني هم ده معاوييه ني اولدورمك قرارينا گلديلر. اونلار بئله حساب ائديرديلر كي، بو ايكي نفرى اولدورمكله ايسلام دونياسينداكي نيفاغي، آيريليقچيلىغي دا اورتادان قالديرميش اولاجاقلار. ايسلام آدينا اولدوروردولر .

"40- جي هيجرت ايلينده خواريجدن بير قيسىمى مكه ده توپلاشيب باش وئرميش ساواشلار، بو حرانلي دوروم حاقيقندا فيكير آليش-وئريشيدنه بولونولار. اونلاردان اوچ نفر پئيمان باغلاديلر كي، عليني، معاوييه ني و امروعاصي اولدورسونلر. بئله آناشديلر كي، اولدورولمه سي گرکن شخصلري قتله يئتميره دن گئري دؤنمه يه جكلر... هم ده بو قتللرين رمضان آبي نين 17- ده و بعضي قايناكلارا گوره ايسه رمضان آبي نين 21- ده (661- جي ايلد) گئركلشديرسينلر." ²⁸ بونلار بير حده قدر اوز دوزن كلريني (پلانلاريني) حياتا كچيره بيلديلر. معاوييه يارالاندي، علي رمضان آبي نين 19- دا صاباح نامازيني جاميده قيلاركن خواريجه منسوب اولان بن مولجم طرفيندن يارالاندي. بو سرت يارادان ايكي گون سونرا علي وفات ائتدي. خولفايي راشيدين (بؤيوك خليفه لرين) حنكايه سي بورادا سونا چاتير. چونكو معاوييه نين ايقتيدارا گلمه سي ايله كيمسه تكرر خليفه نين "شورا" يولو ايله سئچيله جگينه اينانميردي. معاوييه چوخ راحاتليقلا اوز اوغلو يزيدي واريث تعيين ائتدي. قبيله آريستوكراسييني اورتادان قالديرماق هدفى ايله مئيدانا گلميش اولان ايسلام، امويلر طرفيندن قبيله منافعي يولوندا واسيطه يه دؤنوشدورولوردو. معاوييه 680- جي ايله قدر ايقتيداردا اولدو. او، بو اوزون سورن حؤكومتى ايله ايستيبادين، دئسپوتيزمين اساسلاريني اموي دؤولتي نين بوتون قاتلاريندا يئرلشديرمه يه بوللوجا زامان الده ائتميشدي .

حديثن اورتايا چيخيشي

حديثن اورتايا چيخيشي نين تاريخي مجراسي ايله تانيش اولماق اوچون ايلك دورد خليفه نين سئچيلمه پروسئسينه بير نظر سالاليم. ايلك اون ايلده و معاوييه نين ايقتيدارا گلمه سيندن اؤنجه سياسي قرارلار اهلي بيعت (وفادارليق پئيماني باغلايانلار) آراسينداكي ايجماع، آريستوكراتلار (قبيله لرين سئچكين و اينانيلير رهبرلري) و حلل العقد (پئيمان باغلايانلار، آنجاق پئيمانلاريني گئري آما حاقيقنا

²⁷ Məsudi, Mürrvic-ul Zəhəb, 3-cü kitab, s. 649, 667.

²⁸ Eyni qaynaq, 6-ci kitab, s. 83.

عني بو اوچ كسيمين اورتاق قراري لازيم ايدي. بورادا هر قروپون مذهبي متئلري اوز منافعلري اساسيندا آنلامالاري سوز قونوسو اولموشدور. بو شكيله حديثن توپلانماسيندا ايكي ضيد باخيش اورتايا چيخدي: بيرينجي دسته اوز منافعلري دوغرولتوسوندا حديثلردن سوايستيغده ائدن سياستچيلر ايدي. بو قروپون قارشيسيندا دوران ايکينجي دسته ايسه علمالار (دين عاليملري) ايدي. بو كئشمكئشلره بوخاري ان ياخشي بير اؤرنكدير. او، بير ايسلام آيديني اولاراق ايقتيدار و سياستنده اولماقدان اوزاقلاشيب حديثلري توپلاماغا باشلادي. آنجاق اوز علميني سياستين خيدمتينه تقديم ائتمك اوچون بوخارييه تضييقلر ائيدلي. بوخاري، آيدندان دا بللي اولدوغو اوزره بوخارادا دونيايا گلמים و 870-جي ايله وفات ائتميشدير. او، بير چوخ اوز چاغداشلاري کيمي بيلگينمک آماجي ايله ايسلام اولکه لري نين چوخوندا اولموش، گئنيش آراشديرمالار آپارميشدير. سورييه ده، ميصيرده و حجازداکي آراشديرمالاريندان سونرا ميصيرده ايقامت ائتميشدير. بوخاري حديث علمينده موتخصيص اولان بوتون عالimlerله صؤحبتلشميشدي. بوتون روايتلر بير مجموعه ده توپلانديقدان سونرا پئيقميرين سوننتي و يا تعليملي حديث آدي آلتيندا رسميلشمه يه باشلادي. بوخاري حديثلره اساسلاناراق دوغرو يولو (صراط المستقيم) موسلمانلارا گؤستره بيلمک اوچون قورانلا حديثن اويغونلوغو اوزرينه ده بير منتود گلشديرميشدي .

بوخاري علمي بير منتوددان يارارلاناراق 1080 نفرله صؤحبت ائديب 000.060 حديث توپلادي. او، چوخ بؤيوک بير زحمت و صداقتله بو ايشي گؤرور و پئيقميره عآيد اولمايان يايقين ساختا حديثلري اوز مجموعه سینه آلميردي. حديثلري توپلاما ايشي بيتديکدن سونرا اونلارين دوغرولوغو اوزرينه آراشديرمالارا باشلادي. بوخاري نين قارشيلاشديغي اساس چتينيلىک آراشديرمانين منتودو ايدي. بير حديثن دوغرو يا دا ساختا اولدوغونو نجه دقيقلشديرمک اولار؟ بوخاري اوچون پئيقميرين زامانينا عآيد اولان بوتون حاديه لري قلمه آلماق جيدي بير وظيفه يه دؤنوشموشدو. بوخاري يازير: "1080 نفرين اظهارلاريني دينله ديکن سونرا يازماغا باشلاديم و هر بير حديثي غسل آليب، ايكي روکت ناماز قیلديقدان سونرا يازديم." ²⁹ او، عيبادت يولو ايله کؤنلنو تمیزله بير و آراشديرمايا درين ذکا و آيدين بير روحلا ياناشيردي .

او، علمي منتودونو حاضيرلاديقدان سونرا ساختا حديثلره دوغرو حديثلري آبيرد ائتمه يه باشلاميشدي. بير چوخ حديثلره تانيش اولدوقدان سونرا ساختا حديثلري کشف ائتمه علمينه صاحيب اولدو. کيمسه حديث علمينده اونا تاي اولما بيلمز. کيمسه نين اونون قدر بو ساحه ده بيلگي و باشاريا صاحيب اولدوغونو ايدديعا ائتمک مومکون دئييل. حديثي ايبات ائتمه منتودو کاميللشديکن سونرا يالنيز 7257 حديثن دوغرولوغو دقيقلشدي. 4000 حديث ده تکرار اولدوغو اوچون مجموعه يه يئرلشديريلمه دي. ³⁰ گؤرونديو کيمي، بوخاري نين زامانينا قدر، ي عني ايکي يوز ايلدن داها آز بير زامان اچريسينده 596725 ساختا حديث اورتايا آتميشلار. عئيني ميقياسدا بو گون ده نه قدر ساختا حديثلره قارشي- قارشيا اولدوغوموزو تصور ائتمک اولار. تأسوفلر اولسون كي، دين عاليملري نين حديثلر اوزرينه مؤوجود اولان شوبهه لري اورتادان قالخمشدير .

بوخاري بو ايشه باشلارکن، حديثلري روايت ائدن شخصلرين حياتي اوزرينه "تاريخي کبير" (بؤيوک تاريخ) کيتابيني يازماق زوروندا قالدي. بئله ليکله بوخاري، علمي آراشديرمالار منتودو ايله مشهورلاشدي. لاکين سياسيلر اونون بو عمليندن خوشلانميرديلار. "بوخاري اوز يوردونا دؤندويونده شؤلن (ضبيافت) آچيقلاري قورولدو، بوتون اهالي اونو قارشيلاماغا چيخدي. داها سونرا بوخاري ايله شهرين حاکيمي آراسيندا ايختيلاف ياراندي. بوخاري سورگون ائيدلي." ³¹ مؤوضوع بئله ايميش كي، شهرين

²⁹ Buxari, Səhih, I kitab, S. 1.

³⁰ Buxari, Səhih, s. 3.

³¹ Əşqəlani, Fəth-ül Bari, I kitab, s. 265.

علمرينه واقيف اولدوغونو ايدديعا ائديرميش. بو ايدديعاسيني بوخاري نين يانيندا ايتباتلاماق اوچون اونو سارايا چاغيرميش. بوخاري شهرين حاكمي نين گوندرديگي انلچيه "گنت، سولطانا دي كى، من علمه چوخ حورمت ائدن بير اينسانام، اونو سولطانلارين سارايندا جهالته دونوشدورمك ايستميرم،"- دئميش .

بوتون عاليملر بوخاري كيمي علمه دگر وئرمه ميشلر. چوخلاري اوزلريني سياستچيلره چوخ اوجوزا ساتيب، ساختا حديثلرين داوام ائتمه سینه زمين ياراتميشلار. قاضي اياز ساختا حديثلري بو شكيله صينيفلنديرميشدير: بيرينجي قروپ حديثلر پئيقمبهره عايد ائديلير، لاکين پئيقمبهر هئچ بير شكيله اونو سؤيلمه ميشدير. بو نؤوع حديثلر اوزلري ده ايكي قروپا آپريلير. بيرينجي قروپ ماددي منافع ادي ايله پئيقمبهره عايد ائديلميشدير. ايکينجي قروپ ايسه ايدئولوژي منافعلر اوزرينه دوزلديلميشدير.³² ايکينجي قروپ ساختا حديثلر مضمون اولراق ساختا دئييللر، آنجاق روايتچيلرين ديقتسيزليكلري نتيجه سينده حديثه دگيشيكليلر اورتايا چيخميشدير. مثل اوچون، چوخ ضعيف حديثلري، چوخ مؤعتبر روايتچيلر زنجيرينه عايد ائديرلر.³³ قاضي اياز اوچونجو بير قروپا دا ايشاره ائدير كي، چوخ ماراقليدير: "بير قروپ حديثلر وار كي، تام ساختادير و اونو روايت ائدن شخص ايدديعا ائدير كي، بير شئيلر ائشيتميش، آنجاق بو حاقد ا هئچ بير شئي اونون قولاغينا ديمه ميشدير. كيلمريسه گوردويونو ايدديعا ائدير كي، اصلينده هئچ مؤعتبر بير كسي ده گورمه ميشدير."³⁴

9- جو عصرده ياشاميش اولان ايصه فھاني، چوخ ماراقللي بير حاديه ني نقل ائدير. بني اومييه قبيله سيندن ايقتيداردا اولان بيريسي بير شاعيردن ايسته بير كي، 4000 دينار قارشيسيندا پئيقمبهر زامانينا عايد اولدوغو مومكون اولان بير شاعر يازسين. شاعرين هدفي پئيقمبهرين رقيبي اولان بني اومييه قبيله سيني مدح ائتمك اولمالي ايميش. شاعير دئيير كي، من بنله شاعر يازماقدان قورخورام، لاکين اگر ايصرار ائديرسينيزسه، " عاييشه نين بنله بير شاعر زومزومه ائتديگيني " يازارام .³⁵

عاييشه نين چوخ دا اونملي بيريسي اولماديجيني دوشونن ادام شاعيرين تكليفيني قبول ائتمير و دئيير كي، "من ايسته بيرم سن دئيه سن كي، بني اومييه سويوندان اولان حنسان بن ثابيت پئيقمبهرين قارشيسيندا بو شاعري اوخوموش و بني اومييه ني اويرك، پئيقمبهره اوز نيفرتيني بيلديرميشدير."³⁶

بوخاريدا سؤيله نييلن شرح، سياسي و ايقتيصادي منافعلرين ساختا حديثلرين اورتايا چيخماسينا نئجه زمين ياراتماسينا بير اورنكدير. بو عمل، يعني ساختا حديث دوزلتمه هيجرتين 10- جو ايلينده سفر آبي نين 28- ده بيرينجي گون پئيقمبهرين وفاتيندان درحال سونرا باشلاميش و بو گونه قدر ده داوام ائتمكده دير. ي عني پئيقمبهرين جنازه سي هله دفن ائديلمه دن بني اومييه ساختاكار ليغا باشلاميشدير.

قادين اينا مسيزليق گنگي (gələnək - عن عنه)

³² Əbu Zöhrə, Malik.

³³ Eyni qaynaq, s.148.

³⁴ Eyni qaynaq.

³⁵ ابو الفرج اصفهاني، كتاب الاغاني، دارالاحياء التراث العربي، بيروت 1969 ج 1 ص 23.

³⁶ Eyni qaynaq.

بوخاري نين وئردىگى معلوماتا گۆره، ابوبكيره* بو جومله نى ائشيتمىش كى، "ايشلر نى قاديانلار تاپشيرانلار ھىچ بىر زامان موتلو اولمايماقلا. "¹ بو حديث بوخاري طرفىندىن "دوغرو حديثلر مجموعە سى" نده بىر آلدىغى اوچون ھەر زامان اسلام تارىخىندە اونملى اولموشدور. لاکىن بىزىم ھدېمىز علمى بىر آراشدىرما دىر. بىر مۇسلمان قادين اولراق حديثلر اوزرىنە تارىخى و مئودولوژىك بىر آراشدىرما آپارماغىما ھىچ بىر شئى انگل اول بىلمىز. بىر حديثلر روايتچىلرى اوزرىنە داھا دىقق، علمى و تارىخى بىر تىققاتلار لازىم اولدوغو قناعتىندە ىم. اوزللىكلە بو حديثلر اىلك دفعە اولراق اورتايا چىخدىغى تارىخى شرايطى اينجە مە گركمكە دىر. كىم، ھاردا، نە زامان، نىبە و كىمە پىنقىمىر بو حديثى سؤىلە مىشدىر؟ ابوبكيره پىنقىمىرلر صحابىلرلر بىرى اولموش و محمدلە سىخ اىرتىباطدا اىمىش. ابوبكيره نىن سؤىلە دىگىنە گۆرە، پىنقىمىر ائشيتدىگىندە كى، ساسانى اىمپىراتورلرلر غونون باشىنا بىر قادين گلەمىش، او زامان بو حديثى سؤىلە مىش. " ساسانى پادشاھى انوشىروان اولدو يوندە، ساسانى اىمپىراتورلرلر غونداكى حادىثە لرلە ماراقلانان پىنقىمىر " انوشىروانلرلر بىرلرلر كىم تاختا چىخمىش؟" سورموش. پىنقىمىرە جاواب وئرمىشلر كى: اونلار حۆكومتى انوشىروانلرلر قىزىنا بوراخمىشلار. "² بو زامان ابوبكيره نىن دىگىنە گۆرە، پىنقىمىر بو حديثى سؤىلە مىشدىر. آنجاق ندىن پىنقىمىر ھلە مۇسلمان اولمامىش ساسانى حادىثە لرلرلر اىسلام منطىقى اىلە دىگىرلرلرلر مە لى اىدى كى؟ چونكو ساسانى اىنانچىنداكى اوصول-اىدارە اىلە اىسلام اوصول-اىدارە سى كۆكۆندىن فرقىلر اىدى. ساسانى دۆولتىنى اىستر كىشى، اىسترسە قادين اىدارە ائتسىن، ھەر اىكى حالدا اىسلاملرلر سىياسى فلسفە سىنە ضىد اولان بىر سىستىمى پىنقىمىر ندىن يالنىز قادين مئسئلە سىندىن دولايى تىقنىد ائتسىن؟ ساسانى دۆولتى نىن باشىندا بىر كىشى اولسايدى، پىنقىمىر او دۆولتىلرلر بۇنە تىم شكلىنى قبول مۇ ائدە جكدى؟ ذاتن داھا سونرا خوسرو پروىزە يازدىغى مکتوبوندا ساسانىلرلر اىسلاما دعوت ائدە جكدى.

628 - جى اىلدە ساسانىلرلرلە روما آراسىندا گىدىن اوزون ساواشدا سونرا روما اىمپىراتورلر ھىراكلوس ساسانىلرلر باشكندى تىسفنونلرلر ياخىنلىقلارلرلر قدر اىشغال ائدى. 632- جى اىلدە ساسانى پادشاھى خوسرو پروىزىن اولوموندىن سونرا پئرسىا دۆولتىنى اىعتىشاش بورودو. بىر چوخ وارىث، او جوملە دن اىكى قادين دا تاخت- تاج اىددىعاسى اىلە اورتايا چىخدىلار. "³ بئلە بىر سوال اورتايا چىخىر: پىنقىمىرلر قادينلرلر حاققىندا بئلە حديث سؤىلە مە سىنە بىر دۆولتىلرلر اىچ پروبلنملرلر مى اولموش؟ ساسانى اىمپىراتورلرلر غونداكى سىياسى بىر حادىثە تانرى ائلچىسى نىن داورانىشنى نىبە تاثيرلرلرلر مە لىدىر؟ بوخارى اىرىنتىلارلر كئچمە دن، يالنىزجا ابوبكيره نىن سۆزلرلرلرلر دىكر ائدىر. ىعنى حديثلرلر مضمونو ساسانى دۆولتىندە كى حادىثە اىلە باغلانتىلى شكىلدە تظاھور ائدىر. ابوبكيره حاققىندا داھا آرتىق بىلگى الە ائتمك اوچون عسقلانى نىن بۇيوك اثرىنە موراجىعت ائتملى ىك. عسقلانى 17 كىتابدان عىبارت اولان "فتح البارى" آدىل كىتابىندا بوخارى نىن "صحىح" ى حاققىندا گىنىش بىلگى وئرمكە دىر. عسقلانى "صحىح" ىن ھەر بىر حديثى حاققىندا گىنىش تارىخى، سىياسى ترجمە ھال، ساواشلارلرلر شرحى، ساواشلاردا طرف موقابىل اولانلارلرلر وضعىتلىرى، روايتچىلرلرلر كىملىكلرلر، نظرلرلرلر حاقدا گىنىش اىضاحاتلار يازمىشدىر. ىعنى بىر آراشدىرماچى نىن بوتون ماراقلارلرلرلر جاواب وئره جك بىلگىلر عسقلانى نىن "فتح البارى" اثرىندە بىرلرلرلرلرلر .

ابوبكيره بو حديثى نە زامان و ھانسى اىجتىماعى شرايطدە روايت ائتمىشدىر؟ ابوبكيره نىن گوجلو حاقىظە سى اولمالى اىمىش، چونكو بو حديثى پىنقىمىرلرلر وفاتىندان تام 25 اىل سونرا ىعنى عايشە نىن

* بو آد بىرىنجى خلىفە اىلە دىگىشك سالىنماسىن.

¹ Buxari, Səhīh, XIV kitab, s. 226.

² Əsşəlani, Fəth-ül bari, Qahirə, Bitə, XIII kitab, s. 46.

³ Hodgson, Venture of islam, vol.1, P. 199.

"جمل" ساواشینداکی مغلوبیتیندن و بصره نین علی نین ایداره سینه کئچمه سیندن سونرا روایت ائتمیشدیر.⁴

عایشه مکهکه یه حجج زیارتینه گنتمیشدی. اورادا عوئمانین تئروور ائدیلدیگی و علی نین ایقتیدارا گلدیگی خبرینی ائشیتدی. بو زمان عایشه علی یه قارشی ساواشین رهبرلیگینی اله آماگی دوشوندو. گونلر آرد-آردا کئچیردی و عایشه کوفه یه یا دا بصره یه گنده جگی حاقدا قرار وئره بیلمه میشدی. عایشه اؤنملی بیر شهری ترجیح ائتملی ایدی کی، اورادا علی یه قارشی یئترینجه موخالیفلر بولموش اولسون.⁵ بو موخالیفلردن یاردم بکله بیردی. بیر چوخ موذاکیره لر و تماسلاردان سونرا عایشه بصره نی اوز قرارگاهی کیمی ترجیح ائتدی. بو زمان ابوبکیره شهرین سئچکین اینسانلاریندان بیر ساییلیردی. بیر چوخلاری کیمی، او دا بو ساواش عرفه سینده گرگین دورومدا ایدی. ابوبکیره بیلیردی، عایشه نین طرفینده دوروب علی یه قارشی ساواشین، یوخسا علی نین طرفینده دوروب پیغمبرین دونیا و آخیرته سئوگیلیسی اولان عایشه یه قارشی چیخسین. ایریجا، بصره نین ابوبکیره اوچون دوغولوغو یئر دئیل، وظیفه یه چاتماق اوچون او یغون مکان اولدوغونو نظره آندا اونون گرگینلیگینی داها دا راحت آنلاماق مومکوندور.

ابوبکیره اوچون ایسلام چوخ او یغون ماددی شرایط تامین ائتمیشدی. ایسلامی قبول ائتمه دن اؤنجه او، تاپنده چوخ تحقیرامیز حیات سوروردو. تائف ائله بیر شهر ایدی کی، اورادا یالئیز قبیله آریستوکراتلاری بؤیوک وظیفه یه چاتا بیلیردی. ابوبکیره کیمی کؤله لرین شهرین وظیفه لی شخصلری اولمالارینا ایمکان یوخ ایدی. 630- جو ایله پیغمبر تائف شهری نین قنینه قرار وئرمیشدی. بو زمان پیغمبر یئنیجه مکهکه نی اله کئچیریب، شهرده کونترولو ساغلامیشدی. ایسلامین قارشیسیندا دوران تائفیلری مغلوب ائتمک اوچون بو شهری ده ایسلامین نظارتینه کئچیرمگی پلانلامیشدی. آنجاق تائف اهالیسی چوخ گوجلو شکیده شهری ساوونوردو. پیغمبر شهرین کناریندا آلاچقلار قوردوردو. 18 گون شهری موحصیره ده ساخلادی. تائفیلرین اوخ آتالاری پیغمبرین اوردوسونا جیدی ضرر وئرمیشدیلر. پیغمبرین اوردوسونان 12 نفر اولدورولدی. پیغمبر بو شهری هنج بیر ایتکی وئرمه دن اله کئچیرمگی دوشونموشدو. وضعیتین پیغمبرین دوشوندیونون ترسینه اولاراق ایره ليله مه سی محمدی اندیشه لندیرمه یه باشلادی. پیغمبر بو ساواشدا اولنلرین عایله لرینی ده یاخیندان تانییردی. بو اولنلر مجهول آدمالار دئییلدی. نهایت، پیغمبر موحصیره دن ال چکیب گئری چکیلمک قرارینا گلدی. آنجاق گئری چکیلمه دن اؤنجه تاپنده اولان کؤله لره خبر چاتدیردی کی، شهری ترک ائدیپ ایسلام اوردوسونا قاتیلان بوتون کؤله لر اؤزگورلوکلرینی قازانماقلا، آرتیق کؤله اولماقلا. ⁶ 12 کؤله تایی گیزلینجه ترک ائدیپ پیغمبره قاتیلدی. بو 12 کؤله نین ایچینده ابوبکیره ده وار ایدی. بو کؤله لرین صاحبیلری نین اعتیراضلارینا باخمایاراق، اولنلر بوتون موسلمانلارلا قارداش و برابر حقوقلو اینسانلار اولاراق دویورولدولار. ⁷ بئله لیکله، ابوبکیره هم موسلمان اولدو، هم ده اؤزگورلوگونو قازاندی.

بیر نچه ایلدن سونرا ابوبکیره عراق شهرلری نین بیرینده موهوم و ساییلان شخص اولدوغوندا محمدین "بوتون یوخسوللار و دونیانین ازیلمیش اینسانلاری اؤزگورلوکلرینی قازانیپ ایقتیدارا و زنگینلییه صاحب اولماقلا" کیمی آرزولاری گئچکلشیردی. ابوبکیره کیمی بیر کؤله نین بو قدر سورعتلی شکیده توپلومسال ستاتوس قازانماسی ایسلامین وئردیگی منساؤلاری جیدلشدیریدی. "سیز عربلر چوخ آشاگی و فلاکتلی بیر دورومدا یاشاییردینیز. ایسلام و محمد سیزی قورتاریب بو یئرله یوکسلتدی."⁸

⁴ Əsəqlani, Fəth-ül Bari, Qahirə, Bitə, XIII kitab, s. 46.

⁵ Əsəqlani, Fəth-ül Bari, XII kitab, s.49.

⁶ بن سعد، طبقات، ج3، ص 159

⁷ عینی قایناق.

⁸ Əsəqlani, Fəth-ül bari, Qahirə, Bitə, XIII kitab, s. 622.

ه جه قالدي. اونون اولادلاري دا

زنگينليكلري و علملري حسابينا بصره نين سئچكين اينسانلاري آراسيندايديلار.⁹ صحابيلرين حياتلاري قلمه آينديغي زامان بير چوخ عاليم ابوبكيره ايله ايلگيلي اولاراق چتينيكله قارشى- قارشىبا گلشير، چونكو ابوبكيره نين سوپو حاققندا گونلي بيلگي يوخ ايدي. صحابيلرين سوپو حاققندا آراشديرما آپاران بن حنبل اعتراف اندير كي، "ابوبكيره حاققندا درين آراشديرما آپارماديم. اونون اوستوندن سورعتله كنجديم. چونكو اونون اوزرينده درين آراشديرما آپارماديم تكليف انديلميشدي."¹⁰ ابوبكيره او سايسيز كوله لردن ايدي كي، ايسلامدان اونجه اونلارين سويلاريني بللي ائتمك مومكون دئييلدي. اسكي عرب قبيله لرينده اونملي بير سويدان محروم اولماق، هر نؤوع ايجتيماعي ستاتوسدان محروم اولماق آنلاميندا ايدي. بو دا دوغرو دور كي، ايسلام توپلومون دا غييري-مشروع يوللا دوغولانلار اونملي سوسيال ستاتوسا يوكسله بيلمزلر. آنجاق اونلارين تحقير اولونما سببي تامامي ايله فرقلي موضوع دور. ايسلام اونجه سي تاريخده ان اوزاق اجدادي بنله، موعين ائتمك بؤيوك بير ايمتياز سايليردي .

ايسلامين اينقيلابي شيوه لريندن بير عييده مسئله سي ايدي. اينقيلاب بورادا كنجميشدن و گلنكلردن قوپوش آنلامينداير. عييده نه دئمكدير؟ ي عني بير قادين، اري اولدوكن و يا بوشانديقدان سونرا بير نئجه كره آياشي قادين خسته ليگي مرحله لريني كنجيرديكن سونرا اوله نه بيلر. دول قادين بير نئجه كره آياشي خسته ليگيني كنجيرمه دن اولنمه حاققينا صاحيب دئييل. عييده دن مقصد قادينين داها اونجه كي اريندن گبه (حاميله) قاليب- قالماسي نين بللي اولماسيدير. بنله ليكله، قادين حاميله اولدوغوندا اوشاغين گنرچك آتاسي نين كيم اولدوغو تام و دقيق اولاراق بيلينميش اولور. ايسلامدان اونجه اوشاغي آتا سوپونا منسوب ائتمك يا اونملي دئييلدي (چونكو بير چوخ قبيله لرده هله آنا مركزلي سوي آنلايشي حاكم ايدي)، يا چتين ايدي (ساواشلاردا اسير آليان قادينلارلا سئكسوال ايليشكييه گيريليردي و سونرا دا بو قادينلارين چوخو كوله اولاراق ساتيليرديلار)، يا دا غييري-مومكون ايدي. صيغه (كنججي اولنمه) كيمي مسئله لرده بونا اهميت ده وئرميرديلر. صيغه بو گونه قدر ده شيعه اينانجيندا داوام ائتمكده دير. صيغه ني ايكي نجي خليفه عؤمر ياساقلاميشدير. شيعه نين عؤمره قارشى آنتيپاتي سي اولدوغو اوچون اونون ياساقلاديجي بير چوخ شئيلري موباح و مقبول گؤرموشلر. بو اوزدن ده ايسلام اونجه سي قبيله لرين بير گلنگي اولاراق بيلينن صيغه، وارليغيني شيعه اينانجيندا سوردورمكده دير. سوننيليكده ايسلام اونجه سي بوتون عنعنه لر تنقيد انديلديگي اوچون صيغه ده قبول انديلمه ميش، ردد انديلميشدير. صيغه و يا كنججي اولليليك قادين و كيشي نين آنلاشاراق بير نئجه گونلوگونه و يا بللي بير زامان ايچينده بيرليكه ياشاماغا قرار وئرمه لريدير. بو كنججي اولليليكده آيريليق زاماني دا اونجه دن موعينلشديريلير. سونني مذهبlerin ياساقلاديجي بو نؤوع اولليليك تيجارتله اوغراشان ايسلام اونجه سي عرب قبيله لري آراسيندا چوخ ياقين ايدي. سوپون ائتمه سبب اولان، عاييله نين قودسييتيني اورتادان قالديران و بير نؤوع ياسالاشديريلميش اخلاقسيزليق اولان قادينني اشيا كيمي گورمه آراجي اولان صيغه شيعه اينانجيندا اوزونه يئر انديب گونوموزه قدر داوام ائتميشدير. سونني مذهب بو نؤوع كنججي اولليليگين عاييله نين موقدسليگيني زدله ديگي اينانجيندا اولموشلار. بو نؤوع اولليليكده اوشاغين آتاسيني موعين ائتمك يا چتين اولور، يا دا هنج مومكون اولمور .

بو سببدن ده ابوبكيره اؤرنكي ده ايسيتينا دئييلدير. كيميلىك بوناليمي ايچينده اولان شخصلر اوچون بو اؤزو-اؤزلوگونه آغير بير سوروندور. بونلار توپلومدا ايكنيجي درجه لي اينسان سايلماقدان عذاب چكىرلر. حديث روايت ائدن شخصلرين سويلاريني دقيقلشديرمك چتين بير مسئله كيمي آراشديرماچيلارين اؤنونه چيخيردي. ابوبكيره ائله بير آدم ايدي كي، ايسلام اونا سادجه زنگينليك و شؤهرت باغيشلاماميش،

بن اثير، اسدالغايه في تميز الصحابه، دار الفكر للطباع والتوزيع، بي تا، ج5، ص 38⁹

¹⁰ Eyni qaynaq. 4-cü kitab, s. 578.

ثبیتلی بیر شخصه چئویرمیشدی. او، دایما اطرافینداکی موسلمانلارا "من سیزین دینی قارداشینیزام" ¹² دئییردی. بئله بیر سابقه ایله چوخ راحتجا آنلاماق اولار کی، او، ایسلام توپلومونو ضعیفله ده جک هر نؤوع ایچ ساواشا قارشى ایتمیش و ایچ ساواش چیخارانلاری دوشمن کیمی گؤرورموش .

ندن او، اؤز ذهنینده ساخلادیغی پئیقمبره عآید اولدوغو بیر جومله نی 25 ایل سؤیلمه میش و یالنیز عاییشه مغلوب اندیلیکدن سونرا سؤیله مک ضرورتینی حیسس انتمیشدیر؟ عاییشه، جمل ساواشیندا مغلوب اندیلیکدن سونرا ابوبکیره بو حدیثی تبلیغات آپارار جاسینا سؤیله بیر. جمل ساواشیندان سونرا عاییشه نین وضعیتی یاخشی دئییلدی. سیاسی باخیمدان تام اولاراق چؤکموش و 13000 حامیسی ده ساواشدا اولدورولموشدو. ¹³ علی، بصره نی گئری آلمیشدی و اونا قاتیلمايانلار پئشمان دورومایدیلار. بورادا ابوبکیره کیمی بیر فورصتچی نین نندن بئله بیر اورتامدا پئیقمبره عآید بیر سؤزو خاطرلادیغی آنلاشیلیردی. علی طرفدارلاری نین یانیندا اونون سابقه سی هئچ ده یاخشی دئییلدی. چونکو، نه اینکی ساواشا قاتیلما میشدی، هم ده بیر چوخ پئیقمبر صحابیلری کیمی طرفسزلیگینی آچیقجا اعلان انتمیشدی .

بیر چوخ ساواشلاردا پئیقمبرین یانیندا اولان عاییشه حربی تجربه یه صاحب ایدی. ساواشین گئدیشینه یاخشی رهبرلیک اندیردی. بصره نی مواصیره ائتمه دن اؤنجه اؤنملی شخصلره مکتوب یازاراق ساواشین سببینی و هدفینی آنلاتمیش، اونلاردان یاردیم ایسته میشدی. ¹⁴ موداکیره لر آپارماق و توپلوملا ایلیشکی قورماق اوچون جامینی عاییشه قرارگاه اولاراق سئچمیشدی. بو اوزدن ده ساواش باشلامدان اؤنجه عاییشه، ابوبکیره ایله ایرتیباط قورموشدو. ¹⁵ علی یه قارشى آچدیغی ساواشا گؤره، عاییشه بیر دلیل گئیرمه لی ایدی، یوخسا موسلمانلار دوروب- دوردوقلاری یئرده اونا قاتیلمازدیلار. ایریجا، موسلمانلارین بیر- بیرینه قارشى قیلینچ چکه جکلرینی محمد ایسلامین قورخونج دؤنه می اولاراق آدلاندیرمیشدی. عاییشه، عثمانین قاتیللرینی جزالاندیرماق یئرینه اونلارا دؤولتین موختلیف اورقانلاریندا وظیفه وئرلیمه سینی علی نین سوچو اولاراق گؤروردو. عثمانین قاتیللری نین هئچ بیرى جزالانما میش تام ترسینه اولاراق اوردونون اوست دوزئیینده علی طرفیندن گؤرولنمیشدیلر. بصره اهالیسی نین بیر قیسمی عاییشه نین سؤیله دیکلرینی قبول اندیردی. اونا گؤره ده عاییشه یه عسگر و سیلاح وئریدیلر. علی نین تعیین ائتدیگی بصره نین حاکیمینی عاییشه وظیفه سیندن اوزاقلادیریب اونون بولوندوغو یئری حربی قرارگاه تعیین ائتدی. داها سونرا یاخین و اوزاق موسلمان اولکه لرله تماسا کئچدی. پئیقمبرین ان یاخینلاریندان اولان طلحه و زوبئیر ده بو ایشده اونا یاردیم اندیردیلر. طلحه و زوبئیر ده عاییشه کیمی قورئیش قبیلله سیندن ایدیلر. اونلار دا بئله حساب اندیردی کی، ابوطالب اوغلو علی عدالتسز داورانمیش و قاتیللری جزالاندیرماق یئرینه سانکی اونلاری تلطیف ائدرجه سینه وظیفه لندیرمیشدی. هیجرتین 36- جی ایلینده موسلمانلار ایکی قارشى جبهه یه پارچالاندیلار. بیر چوخلاری دا قرار وئرمدکه زورلانیدیلار. بیلیردیلر عثمانین قاتیللرینی اؤدوللندیرن علی یه، یوخسا عاییشه یه قارشى ساواشینلار. موسلمانلارین چوخو عاییشه ایله علی نین آرارینداکی پروبلئمین نه اولدوغونو دوغرو- دوروست آنلامیش دئییلدیلر. حتى آنلاماق دا ایستیردیلر. بیر قیسم ایسه دئموکراسی نین اولماسینی پروبلئمین قایناغی اولاراق گؤروردولر. بیر گون بصره ده بیر جامیده عاییشه نین طرفدارلاری علی یه قارشى تبلیغات آپارارکن ایزدیحامین ایچیندن بیر کیشی قالخیب ائله اؤنملی بیر مسئله ایره لی سوردو کی، اونون بو سؤیله دیکلری ایسلامین ایلك چاغلاریندا آنلاشیلما میشدیر. حتى بو گون ده تام اولاراق آنلاشیلما میش دئییلدیر. بو گون ده اونون سؤیله دیکلرینی قولاق آردي اندیرلر، یغنی ایسلامین غئیری- دئموکراتیک طرفی. بصره

بن اثیر، اسدالغایه فی تمیز الصحابه، دارالفکر الطباع والتوزیع، بی تا، ج5، ص 38. ¹²

Məsudi, Mürəvvic-ül Zəhəb, II kitab, s. 380. ¹³

Təbəri, tarix, V kitab, s.182. ¹⁴

Əsqəlani, Fəth-ül bari, Qahirə, Bitə, XIII kitab, s. 46. ¹⁵

ه سي! پښقمبرين دعوتيني ايلک قبول ائدنلر سيزلر اولموشسونوز. بو، سيزلر اوچون بير اوستونلوکدور. ديگر اينسانلار دا سيزلر کيمي ايسلاما ايمان گتيرديلر. پښقمبر وفات ائتديکن سونرا اوز ايچينيزدن بيريسي ايله بيعت ائتدينيز. اوزونوزه باشچي سؤچديگينيزده بيزيم کيمي ساده اينسانلارين فيکري ايله هنج حسابلاشمادينيز. آنجاق بوتون بونلارا رغنم بيزلر راضيلاشيب اطاعت ائتديک. تانري دا ابوبکيرين دؤنمينده موسلمانلارا نعمت باغيشلادي. او دا عؤمري اوزونه جانيشين تعيين ائده رک وفات ائتدي. بو سؤچيمده ده ساده اينسانلارين ايستگي ايله حسابلاشمادينيز. يئنه ده راضيلاشيب اطاعت ائتديک. عؤمر ده وفات ائتديگنده واريث خليفه نين سؤچيميني آلتی سؤچکين موسلمانا تاپشیردي، بوتون موسلمان خالقا دئييل. بيزيمله هنج مشورت ائتمه دن عوئمانی خليفه اولاراق سؤچدينيز. يئنه ده بيز ساده خالقا مصلحتلشمه دن عوئمانا قارشي چيخيب اونو اولدوردونوز. يئنه ده بيز ساده خالقين نظريني سوروشمادان علي ايله بيعت ائتدينيز. ايندي نيبه بيزي علي يه قارشي ساواشماغا چاغيريرسينيز؟ علي، بيعت المالا ضرر مي وئرميش، عدالتسيزليکمي ائتميش، ساواش غنيمتلريني عدالتسيزمي بؤلوشدورموش؟ اگر بونلارين هنج بيريسي اورتادا يوخدورسا، نندن علي ايله ساواشماق ايسته بيرسينيز؟¹⁶

عائيشه نين نوماينده لري ابوبکيره ايله علاقه ساخلاديلار، او، "من فیتنه يه و ايچ ساواشا قارشيام" دئدي و داوام ائتدي: "بو دوغرو دور کي، عائيشه بوتون ايسلام اوممتي نين اناسي سايبيلير. بو دوغرو دور کي، عائيشه مؤمينلرين اناسي اولاراق بوينوموزدا حاقي وار. آنجاق من پښقمبردن ائشيتديم، دئدي کي: "ايقتيداري قادينلارا تاپشيرانلار هنج بير زامان موتلو اولاييلمزلر." ¹⁷ گؤرونديو کيمي، بو قدر صحابيلرين ايچينده ابوبکيره بير طرفي آنجاق قادين اولوغو اوچون محکوم ائدير، سوچلو گؤسترمه يه چاليشير.

طبري نين روايتينه گؤره، عائيشه نين مغلوبيتيندن سونرا بصره اهاليسي بير نچه گون تشويش و ايضطيراب ايچينده اولدو. بير سوال اورتاليقدا دولاشيردي کي، گؤره سن، ابوطالب اوغلو علي اونو حيمائت ائتمه ينلردن، او جومله دن ابوبکيره دن اينتيقام آلاچاقمي؟ "ساواشدان سونرا ابوطالب اوغلو علي عومومي عفو اعلان ائتدي. ساواشين سون گونونده بنله بير بيلديري يايينلاندي کي، سيلاحي بوراخيپ تسليم اولانلار و ائله جه ده بصره دن اوز يوردلارينا دؤننلر باغيشلاناچقلار." ¹⁸ "ابوطالب اوغلو علي بير نچه گون ساواش جبهه لرينده اولدو. هر ايکي طرفين جنازه لري نين دفن ائديلمه سینه امر وئردی. اوز شهرينه دؤنمه دن اؤنجه هر ايکي طرفده اولنلر اوچون ياس مراسيملري نين کئچيريلمه سینه امر چيخاردي." ¹⁹

آنجاق بوتون بونلارا باخماياراق، مسئله او قدر ده آسان دئييلدي. اؤرنه بين، ابوموسا اشعري ده آنلامسيز سايدیغي ساواشا قاتيلماغي قبول ائتمه دي، بو اوزدن ده اوز وظيفه سيندن کنارلاشديريلدي. ابوموسا اشعري ايسلام دؤولتي نين کوفه ده کي نوماينده سي ايدي. ابوطالب اوغلو علي، عائيشه طرفيندن موخاصيره ائديلميش بصره يه حرکت ائتمه دن اؤنجه ابوموسا اشعرييه نوماينده لر گؤندريب اوندان هم يارديم و سيلاح، هم ده اهاليني عائيشه يه قارشي ساواشا قالدیرماسيني ايسته دي. آنجاق علي نين بو چاغريسيني ابوموسا اشعري قبول ائتمه ييب اهالي ايله مشورتلشدي. ابوموسا اشعري جاميده توپلاشان اهالي يه پښقمبرين ايچ ساواشلا باغلي فيکريني چاتديرماق ايسته دي. او، پښقمبرين ايچ ساواشلا باغلي بير

¹⁶ Təbəri, Tarix, V kitab, s.179.

¹⁷ Əsqəlani, Fəth-ül Bari, XIII kitab, s.46.

¹⁸ Məsudi, Mürəvviç-ül Zəhəb, II kitab, s.378.

¹⁹ Təbəri, Tarix, V kitab, s. 221.

عَلَيْني حِيَامَايَتِ اَئْتَمَهُ سَيَنْلُر. اَبوموسَانِيْنِ فَيَكْرِيْنَهُ كُوْرَهُ، بُو فَيَنْتَهُ نِي اَنْكَلَلَهُ مَه نِيْنِ يُوْلُو هَنْجُ بِيْرٍ طَرْفِي pمِيَامَايَتِ اَئْتَمَهُ مَكْ اِبْدِي. اِيْجُ سَاوَاشِلَا بَاغْلِي اَبوموسَانِيْنِ سُوَيْلَهُ دِيْغِي حَدِيْثَلَرِيْنِ هَنْجُ بِيْرِيْنَدَه طَرْفَلَرِيْنِ قَادِيْنِ يَا كِيْشِي اَوْلْمَاسِي نَظْرَدَه تُوْتَوْلْمَامِيْشِدِي. ²⁰ بُوخَارِي اِيْجُ سَاوَاشِلَا بَاغْلِي بُوْتُوْنِ حَدِيْثَلَرِي "الفَيْتَنَه" اَدْلِي بِيْرٍ فِصْلَدَه تُوپْلَامِيْشِدِيْر كِي، بُو حَدِيْثَلَرْدِيْنِ بِيْرِي دَه اَبُوْبَكِيْرَه يَه عَايْدِدِيْر. يَالْنِيْزِ اَبُوْبَكِيْرَه نِيْنِ رُوَايَتِ اَنْدِيْغِي حَدِيْثَدَه سَاوَاشِ جِبْهَه سِيْنَدَه بِيْرٍ طَرْفِيْنِ سُرْكَرْدَه سِي قَادِيْنِ اَوْلْدُوغُو اُوچُوْنِ مَحْكُوْمِ اَنْدِيْلِيْر. ²¹

بُو كُوْنِ مَشْهُوْرُ جَمَلِ سَاوَاشِي نِيْنِ تَارِيْخْجَه سِيْنِي بِيْلِنِ اَدَامَا مَارَاقْلِي كُوْرُوْنِ بُوْدُوْرُ كِي، جَمَلِ سَاوَاشِيْنَا هَمْ قَارْشِي اَوْلَانَلَرْدَا، هَمْ دَه طَرْفِ تُوْتَانَلَرْدَا عَايِيْشَه يَه اَيْرِجَا بِيْرٍ حُوْرْمَتِ اَوْلْمُوْشُدُوْر. نَادِيْرِ حَالَلَرْدَا عَايِيْشَه نِي تَحْقِيْرِ اَنْدَنْلَرَه رَاسْتَلَانِيْلِيْر كِي، بُو دَا شِيْعَه اِيْفِرَاتْچِيْلَرِي وَ بِيْرِ دَه مَسْئَلَه نِيْنِ دَرِيْنَلِيْغِيْنِي بِيْلْمَه يِنِ عَادِي كُوْتَلَه طَرْفِيْنِدِيْنِ بَاشِ وَئِرْمَكْدَه دِيْر. عَالِيْمَلَرِ يَزِيْرَلَرِ كِي، يَالْنِيْزِ شِيْعَه تَارِيْخْچِيْلَرِي اللَرِيْنَدَه هَنْجُ بِيْرٍ تُوْتَارْلِي دَلِيْلِ اَوْلْمَادَانِ عَايِيْشَه نِي سُوچُوْلُو كُوْسْتَرْمَكْدِيْنِ خُوْشَلَانِيْرَلَرِ .

"عَلِي، اَبوموسَا اَشْعَرِيْنِي اَوْلْدُوغُو وَظِيْفَه دِنِ كِنَارَلَاشْدِيْرِيْبِ كُوْفَه دِنِ اَوْزَاقْلَاشْدِيْرِيْدِي. اَبوموسَا اَشْعَرِي نِيْنِ يَثْرِيْنَه دَاهَا اَزْ بَارِيْشَسْتُوْرُ وَ دَاهَا چُوْخِ اَمْرَه تَابِعِ اَوْلَانِ مَوْطِيْعِ بِيْرِيْسِيْنِي تَعْيِيْنِ اَنْتَدِي. ²² اَبُوْبَكِيْرَه بُو كِيْمِي بَحْرَانْلِي دُوْرُوْمَلَرْدَا دِيْغَرِ حَدِيْثَلَرِ دَه رُوَايَتِ اَئْتَمَكْدَه دِيْر. اِنِ مَارَاقْلِي اَوْلَانِ دَا بُوْدُوْرُ كِي، اَبُوْبَكِيْرَه نِيْنِ رُوَايَتِ اَنْتَدِيْغِي حَدِيْثَلَرْدَه اَوْنُوْنِ فُوْرُصْتِ اَرْخَاسِيْنَجَا اَوْلْدُوغُو مَسْئَلَه نِيْنِ اَوْرَتَاقِ يَانِيْنِي تَشْكِيلِ اَنْدِيْر. اُوْرْنَه بِيْنِ، عَلِي نِيْنِ قَتْلِيْنِدِيْنِ سُوْنَرَا اَوْنُوْنِ اَوْغُو حَسَنِ يَزِيْلِي شَكِيْلَدَه اُوْزِ حَاقْقِيْنِدَانِ اِيْمَتِيْنَاعِ اَنْتَدِيْغِيْنِي اَچِيْقَلَادِي. عَلِي اَوْغُو حَسَنِيْنِ بُو يَزِيْلِي اَچِيْقَلَامَاسِيْدَانِ سُوْنَرَا مَعَاوِيْبَه رَقِيْبِيْسِيْزِ اَوْلَاقِ خَلِيْفَه اَوْلْدُو. "عَلِي اَوْغُو حَسَنِيْنِ بُو اَچِيْقَلَامَاسِي نِيْنِ تَضْبِيْقَلَرِ اَلْتِيْنِدَا كُنْرُچْكَلْشْدِيْغِي تَارِيْخْچِيْلَرِ طَرْفِيْنِدِيْنِ قَبُوْلِ اَنْدِيْلْمِيْشِدِيْر. ²³ عَلِي اَوْغُو حَسَنِيْنِ اُوْزِ حَاقْقِيْنِدَانِ اِيْمَتِيْنَاعِ اَنْتَدِيْغِي بَحْرَانْلِي سِيَّاسِي دُوْرُوْمَدَا اَبُوْبَكِيْرَه "حَسَنِ بَارِيْشِ اَهْلِيْدِيْر" حَدِيْثِيْنِي رُوَايَتِ اَنْدِيْر. ²⁴ بُو حَدِيْثِ دُوغُرُو اَوْلَسَا بَنْلَه، بَنْيَقْمِيْرِ اَوْنُو حَسَنِيْنِ كِيْچِيْكَ يَاشَلَرِيْنِدَا سُوَيْلَه مِيْشِدِيْر. بَنْيَقْمَبَرِيْنِ زَامَانِيْنِدَاكِي سِيَّاسِي شَرَايِيْطِي بَنْيَقْمَبَرِيْسِيْزِ اَوْلَانِ بِيْرِ اَوْرَتَاْمَا تَطْبِيْقِ اَنْتَمَكِ دُوغُرُو اَوْلْمَازِ، چُوْنِكُو بَنْيَقْمَبَرْدِيْنِ سُوْنَرَا نَه قَدْرِ قَانَلَرِ تُوْكُوْلْمُوْشِ، دُوْشْمَنْلِيْكَلَرِ اَوْرَتَايَا چِيْخْمِيْشِدِي. اِنِ كِيْچِيْكَ يَاشِيْنِدَا هَنْجُ بِيْرِ سِيَّاسِي شَعُوْرُو اَوْلْمَايَانِ حَسَنِيْنِ دُوْرُوْمُوْنُو اِنِ اَوْلَقُوْنِ يَاشِيْنِدَاكِي دُوْرُوْمُو اِيْلَه قِيْبِيْاسَلَامَاقِ عِلْمِي وَ عَقْلِي اَوْلَاقِ دُوغُرُو اَوْلَا بِيْلْمَز. سِيَّاسِي فُوْرُصْتَلَرِي دُوغُوْرَانِ حَدِيْثَلَرِي اَچِيْقَلَاْمَاقْدَا، كُوْرُوْنْدُوْيُو كِيْمِي، اَبُوْبَكِيْرَه نِيْنِ حَنْئِيْرَتِ اَمِيْزِ حَاقْفِيْظَه سِي نِيْنِ اَوْلْدُوغُوْنَا تَانِيْقِ اَوْلُوْرُوْق. اُو، بُو حَدِيْثِي سُوَيْلَه مَكْلَه اُوْزُوْنُو مَعَاوِيْبَه نِيْنِ يَانَدَاشِي كُوْسْتَرْمَكِ اِيْسْتَه مِيْشِ، اُوْزُوْنَه وَظِيْفَه قَاْزَانْمَاقِ حُسَايِيْنَا اِيْسَلَامِي سَاپْدِيْرْمَاقِ اِيْسْتَه يِنِ اَمُوْيَلَرِيْنِ اِبْتِيْدَارِيْنَا بَنْيَقْمَبَرِ طَرْفِيْنِدِيْنِ مَشْرُوْعِيْتِ قَاْزَانْدِيْرْمِيْشِدِيْر. مَادَامِ كِي حَدِيْثِيْنِ تَارِيْخِي چَرچِيْوَه سِي اَيْدِيْنَلَاشْدِي، فَقِيْهَلَرِيْنِ دُوغُرُو اَوْلَاقِ قَبُوْلِ اَنْتَدِيْكَلَرِي بُو حَدِيْثِيْنِ دُوغُرُو اَوْلُوْب-اَوْلْمَامَاسِي اُوْزَرِيْنَه تَنْقِيْدِي يَانَاشَالِيْم. بُو تَنْقِيْدِي يَانَاشَامَادَا فَقِيْهَلَرِيْنِ "حَدِيْثِيْنِ دُوغُرُوْلُوغُوْنُو اِيْثَبَاتِ اَئْتَمَه اَوْسُوْلُو" مَثْنُوْدُوْنِدَانِ فَايْدَالَا نَاچَاغِيْقِ .

اِيْمَامِ مَالِيْكَ بِنِ اَوْنَسُوْنِ (8- عَصْر) مَثْنُوْدُوْنِدَا بِيْرِيْنَجِي مَادَدَه بُوْنِدَانِ عِيْبَارْتَدِيْر كِي، "مَذْهَبَه بِيْرِ عِلْمِ اَوْلَاقِ" بَاخْمَاقِ كِرَه كِيْر. شَافْعِي وَ اَبُوْحَنْيَفَه كِيْمِي، مَالِيْكَ دَه ²⁵ مَوْسَلْمَانَلَرْدَا حَارَامِ وَ حَالَالِي سَنْزَمَه بِيْلْغِيْسِيْنِي كَلِيْشْدِيْرِنِ اِيْسَلَامِ بُوْيُوْكَلَرِيْنِدِيْنِ اَوْلْمُوْشُدُوْر. مَالِيْكَ بِنِ اَوْنَسِ دَايْمَا دَنْبِيْرْدِي: "مَذْهَبِ بِيْرِ عِلْمِدِيْر. اَوْنَا كُوْرَه دَه مَذْهَبِي بِيْلْغِيْلَرِي اُوْيِرَنْدِيْغِيْنِيْزِ شَخْصَلَرَه دِيْقَتِ اَنْدِيْنِ. اَلْبَتْتَه، مَنِ چُوْخِ شَانْسَلِي اَوْلْمُوْشَامِ كِي، صَحَابِيْلَرِيْنِ وَ حَدِيْثِ رُوَايْتْچِيْلَرِي نِيْنِ 70 نَفْرِي حَيَاتَدَا اَوْلْدُوْقَلَرِي بِيْرِ زَامَانَدَا مَدِيْنَه دَه

²⁰ Eyni qaynaq.

²¹ Buxari, Səhîh, VI kitab, s. 221.

²² Təbəri, Tarix, V kitab, s.190.

²³ Əsqəlani, Fəth-ül Bari, XII kitab, s. 51.

²⁴ Eyni qaynaq, s.56.

²⁵ بن عبدالبر، الانتقاء في فضائل الثلاثة الأئمة الفقهاء، دارالكتب العلمية، بيروت، بي تا، صص 10 و 16

مالیک بن اونسون دئیگینه گوره، ساده جه پئیقمبرین زامانیندا یاشاماق حدیثین قاینای اولما باخیمیندان یئترلی دئییلدیر. بو صلاحییتی الدهه ائتمک اوچون علمی تجروبه لرین، علمی صلاحیتین اولماسی ضروریدیر. "بیلگیسیز اینسانلاردان بو یولدا فایدالانیلمامالیدیر." اولارین حدیثین قاینای اولوب- اولماملاریندان اؤنجه علم قاینای اولوب- اولماملارینی دئییلدیر. علمی دوشونجه دن محروم اولان بیریسینی علم منبعی اولراق گۆرمک مومکون دئییلدیر. آیریجا، یالیز فیکیر و علمی قووت ده حدیثی روایت ائدنلرین اولچوسو اولما بیلیمز. ان اولماق بیر ده اخلاق مسئله سیدیر .

مالیکین دئیگینه گوره، بعضی اینسانلار هئچ بیر شرایطده حدیث روایت ائتمه صلاحیتینه صاحب دئییلر. "بیر عابلسیزی، دوغولو کیشینی و حتی علمی صلاحیتی اولمایان بیر شیخی حدیث روایتچیزی اولراق قبول ائتمک اولماز." ²⁵

او، روایتچیلره اینانمیر و موسلمانلارا ایصرارلا دئییر کی، بو موضوعدا چوخ احتیاطلی اولون. حتی دئییردی کی، روایتچیلرین گونده لیک حیاتیکی داورانیشلارینا، ماراقلارینا دا بیز دیقت ائتملی ییک. بعضی اینسانلاری حدیثلرین روایتچیلری کیمی قبول ائتمه دیم. بو، اونا گوره دئییلدی کی، اولار اؤز عمللری نین میقاسی حاقدا یالان سؤیله میش و یا پئیقمبره عاید اولمایان بیر حدیثی نقل ائتمیشلر. بو اونا گوره اییدی کی، اولارین ایجتیماعی مونسیتلرینده یالاندان دا اؤز مقصدلری اوچون فایدالاندیقارینی سئزدیم. ²⁶

اگر بیز بو متودو ابوبکیره اوزرینه ده تطبیق ائتسک، درحال اوانو حدیث روایتچیلری جرگه سیندن چیخارمالییق. چونکو بیر تذکیره یازارینین دئیگینه گوره او، بیر دفعه زینا حاققیندا یالان دانیشدیغینا گوره جزالانمیش و ایکینجی خلیفه عؤمر اونا شاللاق وورولماسی نا امرایتمیشدی. ²⁷

زینا ائدنلره عؤمر اولوم حؤکمو چیخاریردی. ایسلامدان اؤنجه کی جینسی مونسیتلرین چوخ پیس شکیده موجود اولان یایقینلیغینی کونترول ائتمک و اینسانلارین سویونو قوروماق اوچون چوخ سرت یاسالار تطبیق ائدیلمیشدی. اولیلک چرچیوه سیندن کنار اولان هر نؤوع جینسی مونسیتلر یاساقلاندی. یالیز ایسلامی ایزدیواج چرچیوه سینده بیر کیشیه بیر نچه قادینلا ائولنمه حاققی تانیمیشدی. آیریجا، تانیمیش اولان بو دینی حاققا گوره قادینلاری چوخ راحت شکیده بوشاییب، باشقاسی ایله ائولنمک مومکون اییدی .

هله اسکی قبيله توره لریندن آرینمیش اولان یینی ایسلامی توپلومو عؤمر آتا مرکزلی بیر سیستمه اوتورتماق اوچون چوخ قطعیتلی داورانیردی. زینا ائدنلری اولدورمک اوچون دؤرد نفر موسلمانین شاهد کئچمه سی لازیم اییدی. آیریجا، بیردی دیکرینه زینا بؤهتان ای آتسا اییدی، او دا جزالانیردی. پئیقمبرین ان یاخین آداملاریندان بیردی اولان موغیرت بن شعیب زینا ائدیگینه تانیقلیق ائدن دؤرد نفردی ابوبکیره اییدی. عؤمر بو حاقدا گئنیش بیر آراشدیرما باشلاتدی. سونوندا بو دؤرد نفردن بیردی دئییدی کی، زینانی گؤزو ایله گؤرمه میش، زینانین اولوب- اولماسینا تام آرخایین دئییل. بیر نفرین بو شکیده شوبهه لی داورانماسی سبب اولدو کی، قالان اوچ نفر، او جومله دن ابوبکیره ده باشقاسینا بؤهتان آتماق سوچو ایله جزالانسین. بو اساسلا ابوبکیره اؤزل حیاتیکیکی یالانچیلیغیندان دولایی مؤعتبر بیر حدیثی روایت ائتمه یئتکیسینه صاحب دئییلدیر .

²⁵ عینی قاینای .

²⁶ Eyni qaynaq, s. 15.

²⁷ بن اثیر، اسدالغایه فی تمیز الصحابه، ج، 5، ص 38.

بوخاري نين بو حديثي صحيح (دوغرو) اولاراق گورمه سینه باخماياراق، ابوبکيره نين روايت انتديگي بو حديثه شوبهه ايله ياناشانلار دا اولموشدور. او جمله دن طبري بئله بير حديثين وارليغينا شوبهه انتميشدير. "بو حديثين قادينلاري سياسي حياتدان محروم ائتمک اماجي ايله دوزلدیلدیگيني و تاريخ بويو پيس نيتلرله ايستيفاده اندیلدیگيني يازميشدير." ²⁸

بوتون بو تاريخي بلگه لردن يولا چيخاراق حديثلر اوزرينه داها احتياطي ياناشماق گره کير. چونکو بير نفرين اوز منافعي اوغرونا پنيقمبردن ساختا حديث روايت انتديگينه تاريخي وئرلر اساسيندا تانيق اولدوق .

قادين اينا مسيزليق گلنگي (2)

اورتا مکتبه مذهب تاريخي درسليگي حديثلرين تدریسي ايله باشلايردي. بو حديثلرين بير چوخو مني حدديندن آرتيق راحتسيز انديردي. اورنه بين، پنيقمبره عايد اولدوغو سويله نن بو جمله مني چوخ اوزوردو: "پنيقمبر دئدي: اگر کؤپک، انششک و قادين ناماز قيلماقدا اولان بير موسلمانين اونوندن کنچرسه، اونون نامازي باطيل اولور." ¹ بونلاري اوخودوغوم زامان بير قادين اولاراق اوزومو آشاغيلانميش و ايتين، انششگين سوييه سینه انديريلديگيمي حيسس انديرديم. او زامان 16 ياشيم وار ايدي. اوز-اوزومه فيکيرلشيرديم: "ندن پنيقمبر قادينلاري بو قدر آشاغيلاميش، قادين ايت و انششک سوييه سینه انديرميشدير؟" ديگر طرفدن ده دوشونوردوم كي، بو سويله نه نين پنيقمبرين اوزل حياتي ايله، قادينلاري ايله اولان ايرتباط شكلي ايله هنج بير علاقه سي يوخدور. اوزل حياتيندا قادينلارلا برابر حقوقلو شخص کيمي داورانان پنيقمبر نندن بو سوزلري سويله مه يه احتياج دويوموشدور؟ 16 ياشيمدا ايکن پنيقمبره بو قدر ايچدن باغلي اولان بير قادين اولاراق نندن اونون طرفيندن بو قدر سرت شکیلده تحقير اولمالييم؟

پنيقمبر يالنيز بير دولت باشچيسي دئييلدي. او، هم ده عاشيق بير کيشي ايدي، سويردي. بير گون عمرو بن عاص پنيقمبردن سوروشدو: دونيادا ان چوخ سئودگين اينسان کيمدير؟ پنيقمبر دئدي: "دونيادا عايشه ني هر کسدن داها چوخ سئويرم." ² پنيقمبرين قلوبنده كي سئويملي اينسانين کيشي اولماديگيني انشيدن عمرو بن عاص حيرتلندي. پنيقمبرين ان ياخين صحابه سي و بؤيوک حربي ايستعدادا صاحب اولان عمرو عاص، پنيقمبرين کؤنلونده كي کيشي نين بير حربجي اولماديگينا شاشيرميشدي. او اوزدن پنيقمبردن سوردو: "کيشيلرين ايچبنده ان چوخ سئودگينيز کيمدير؟" پنيقمبر اقرار ائتدي كي: "ان چوخ سئودگيم کيشي عايشه نين آتاسي ابوبکيردي." ³ ابوبکير چوخ حساس بيريسي ايدي، حئي قوران اوخورکن گوز ياشلاريني ساخلايا بيلميرميش .

²⁸ Əsəqəlanı, Fəth-ül Bari, XIII kitab, s. 47.

¹ Buxari, Səhih, I kitab, s.99.

² İmam Zərəkəşi, 52, 1980, ص. المکتب الاسلامي، بيروت، سعید افغاني، بیروت، المکتب الاسلامي، 1980، ص. 52.

³ عيني قايناق.

گوجون حاكيم و قیلینجین سولطان اولدوغو عربیستاندا پیئمبر قادینی آچیقجا کیشیه ترجیح ائتمیشدیر. پیئمبره ایستیناد ائده رک قادینی ایت و ائششکله عینی سوییه ده گورن ابوهریره نه کیمی خطا ائدیگی نین فرقینده دئییلدیر. بو کیمی حدیثلردن قاینقلانان تهئید و تهلوکه نین میقیاسینی آنلایا بیلیمک اوچون اؤنجه "قیبله" سوزونون معناسینی آنلامالییق .

قیبله نین سوزلوک معناسی "یؤن" دئمکدیر. ایسلامدا ایسه قیبله، کعبه یه طرف بیر یؤن دئمکدیر. 630- جی ایله مکه فتح ائدیلمکدن سونرا "قیبله" سوزو موسلمانلار آراسیندا فرقلی بیر آنلام قازانمیشدیر. کعبه ایلمک باشدان موسلمانلارین قیبله سی اولمامیشدیر. پیئمبرین ایستگی اوزرینه موسلمانلار بیر نئجه آی بیعت الموقدسه طرف ناماز قیلیمیشلار. یعی ایسلامدا ایلمک قیبله بیعت الموقدس اولموشدور. پیئمبرین چوقولوق دؤنمینده کعبه بوتپرست قروپلارین مرکزی ایدی. آنجاق محمد، جبرائیلدن ایلمک وحیی (آچینیمی) آدیغی زامان خدیجه ایله بیرلیکده کعبه یه طرف ناماز قیلیمیشدیر. مکه اهالیسی پیئمبری اینجیدیب اونو تحقیر ائدیلمک ینده او دا بیت الموقدسه طرف اوز توتاراق ناماز قیلیمیشدی. پیئمبر، مدینه یه چاتدیقدان سونرا بیتالموقدسه طرف ناماز قیلینماسینی ایسته میشدی. بو ایش 16 آی داوام ائدی. بیر گون انصار ایچیندن بیر نفر دئدی: "من شهادت وئریرم کی، پیئمبر اوزو کعبه یه طرف دوردوغو زامان دئدی: " سیز ده یؤنونوزو کعبه یه طرف دیشدیرین." ⁴ بو یؤن نین دیشدی؟ دگیشیکلیکین فلسفه سی نه ایدی و هانسی تاریخی-ایجتیماعی شرطلر بو دگیشیکلیگی دوغوردو؟ بو دگیشیکلیکین تمیلنده اوزلیکله عرب میلی کیملیگی دورماقدا ایدی. 7 - جی عصرده تانری بیرلیگی نین (تؤوحیدین) موشدولوقچوسو اولان ایسلام یهودی لیگین و خریستیانلیغین بیر پارچاسی کیمی آنلاشیلیردی. ایریجا، منطقه نین مذهبی جوغرافیاسی نین یاییسیندان (ساختاریندان) قاینقلانان بیر اوزلیک ایسلامی دا بوتپرستلیک عنعه سی نین داوامی اولاراق تلقین ائدیردی. بئله بیر شرایطه عربلره خاص اولان یئنی بیر دینین پیئمبری اولدوغونو ساوونان محمد هانسی یؤنو سئچمه لی ایدی؟ اونون قارشیسیندا چوخ لو آلترناتیو موجود دئییلدی. 622-جی ایله اونو مکه دن اوزاقلادیرمیشدی. بیت الموقدسه طرف یؤن بللی ائتمک ده یهودی و خریستیان گئنگی ساییلیردی. مکه لیلرین دوشمنچیلیکری سببی ایله اهلی- کیتاب اولاراق بیلینن یهودیلر و خریستیانلار موسلمانلار اوچون موتفیق کیمی گورونوردولر. مکه نین کؤچکونلرینی قبول ائدن حبشه نین افسانوی پادشاهی نجاشی نین داورانیشی موسلمانلارین نظرینده خریستیانلیغا اولوملو بیر صورت باغیشلامیشدی. آنجاق هم سایجا چوخ اولان، هم ده مدینه نین زنگینلیکرینی اللرینده توتان یهودیلر پیئمبره قارشی چوخ شیددتلی توتوم ایچینده ایدیلر. ⁵

مدینه یهودیلری پیئمبره حورمتسزلیک ائدیر، اونون دینین تانریسال (ایلاهی) اولمادیغینی سؤیله بیردی. عرب منبعلرینده پیئمبرله یهودیلر آراسینداکی علمی موباحیته لر حاققیندا گئنیش بیلگی وار. یهودیلردن اومیدینی کسن پیئمبر قیبله نی بیت الموقدسدن کعبه یه طرف چؤیردی .

پیئمبر مدینه یه گلدیگینده شهر اهالیسی نین چوخو یهودی و خریستیانلاردان عیبارت ایدی. تانری اونلارین کینلرینی اؤنله مک اوچون پیئمبره بیت الموقدسه طرف ناماز قیلینماسینی امر ائتمیشدی. لاکین محمد ایبراهیمین و ایسماعیلین دا قیبله لری اولان کعبه نین قیبله اولاراق موعین ائدیلمه سینی تانریدان ایسته بیردی. بو ایستگین تانری قاتیندا قبول ائدیلمه سی اوچون پیئمبر هر گون دوعا ائدیردی. ⁶

شرقشوناسلار دا بو موضوعنو آراشدیرمیشلار. اونلار پیئمبرین میسیئونونو اولوسلار آراسی چرچیوه ده تحلیل ائتمیشلر. بیر عربین تانری قاتیندان اینسانلارا خبر گتیردیگینی یهودیلر قبول ائده بیلمه

⁴ Imam Nəsa'i, Əl-sünən, I kitab.

⁵ İbni Hişam, Səyəra, I kitab, s. 344.

⁶ Tabari, Moheemmed, Sceau des profetes, p. 135.

لە سوچلايىردىلار.⁷ يهوديلرىن ئىسلامى خرىستىئانلىقدان داھا چوخ تھلوکە قايناغى كىمى گۆرمە لرى نىن سىبى جوغرافى ايچ-ايچە لىك ايدى. جوغرافى ايچ-ايچە لىك يهوديلرىن منافىيىنى درىندن تھدىد ائىردى. مدينە دە ايقىتدار اساس اىكى قروپون اليندە ايدى. بىرىنجى قروپ محمدى مدينە يە دعوت ائىن بوتپرست اوس و خزرچ قىبلە لرى، اىكىنجى قروپ ايسە يهوديلر ايدى. عرب مىللى ايدئولوژىسىنى شكىللىندىرمكە اولان محمدىن قارشىسىندا اىكى آلتئرناتىو وار ايدى: يا يهوديلر طرفىندن حىمايت ائىدلە جك، يا دا يهوديلرىن اونا قارشى چىخمالارى دوروموندا اولارلا ساواشاجاقدى .

پئىقمبرىن "مىللىشدىرمە" يولوندا گۆردويو ايلك ايش يهودى و خرىستىئان مىراثلارىنى عربلىشدىرمك ايدى. يهوديلر بىر اولان تانرى نىن عرب دىلىنە بو قدر اهمىيت وئره بىلە جگىنى قبول ائىدە بىلمىردىلر. بو سىبدن دە يهوديلر بئىلە حساب ائىردىلر كى، محمد اولارلىن كىتابلارى نىن مئىنىنى اوغورلايىب عربلىشدىرمىشدىر. يهوديلرىن پئىقمبرە قارشى شىددىتلى تخرىباتلارى داوام ائىردى. بو اوزدن دە پئىقمبر اولارلا ساواشماق قارارىنا گلدى. بئىلە بىر سوال اورتايا چىخىر: اگر يهوديلر پئىقمبرى حىمايت ائىسە يىدلر، ايسلامىن عاقىبىتى نىچە اولاردى؟ بو سوالا دىقق جاواب وئرمك مومكون دئىيل، لاكىن بلكە دە ايسلام يهودىلىگىن بىر طرىقتىنە دؤنوشردى. بعضى يهودى اوزاق گۆرنلرى بونو گئج دە اولسا آنلادىقلارى اوچون ايسلامىن مذهبىلرە و طرىقتلرە پاچالانىمىسى اوچون اللرىندن گلنى ائىدىلر. ايسلام دونىاسىندا بىرلىگىن اولماماسىنىن سىبىلرىدىن بىرى دە بو اولسا گرک.

بوتون اولانلارى گۆز اؤنۈندە بولوندىرراق اونوتمامالىيىق كى، محمدىن غلبە سى نىن سىبى عربىستانىن و عربلىرىن بۆيۈك ايدئولوژى بىر دگىشكىلىپە حاضىر اولمالارى ايدى. عربلر توپلومسال و اىقتىسادى بۇحرانلا ياناشى ايدئولوژى بۇحرانى دا ياشايدىلار. بو بۇحران يهودىلرى و خرىستىئانلارى دا ائىكىلە بىردى. عربلر يهودىلرى عربلىرىن اىچىندە مىللى كىملىكلرىنى اساسلى شكىلدە قازانىمىش ازينلىق اولاراق گۆرۈردولر. ائىلە بىر كىملىك كى، چوغونلوقدا اولان عربلر اوندان محروم ايدىلر، لاكىن اونو تامىن ائىمە يە درىن اىجتىماعى بىر احتىياج اورتايا چىخىمىشدى. عربلىرىن بو معنوى احتىياجىنا قوراندان اىصرارلا تاكىد ائىدىلمىش، "قورائىن عربجە اولماسى" وورغولانمىشدىر. عربلر ائىلە معنوى بىر بونالىم (بۇحران) اىچىندە ايدىلر كى، تانرى نىن اولارلىن دىلىندە دانىشاجاغىنا، عرب دىلى نىن بو قدر سايقىن اولاجاغىنا اىنانمىردىلار. بئىلە بىر دورومدا عربلىرىن كىملىك بونالىمىنى اورتادان قالدىران بىر اىنانچ كىمى، ايسلام اورتايا چىخىردى. يئنى اىقتىسادى و تىجارى باغلىلىقلار اسكى قىبلە لرىن بىر آرايا گلە لرىنى، آنلاشمالارىنى انگلە بىردى. لاكىن ايسلام بوتون بو انگللىرى اشىب و اىچىد بىر عرب مىللىتى، عرب كىملىگى ياراتمانىن سىستىمىنى اورتايا قويدى. بئىلە بىر شرايطدە پئىقمبر قىبلە حاققىندا اۆز قارارىنى دىشىدىردى و بيت الموقدسىن يئرىنە مەككە نى سئچدى. مەككە ايلە موقايىسە دە بيت الموقدس ايسلام اوچون داھا تھلوکە لى ايدى. مەككە نىن قىبلە اولاراق سئچىلمە سى ايلە پئىقمبر اىكى ھدفىنە چاتىردى: 1. كۆكۈ يهودىلىكە و خرىستىئانلىققا اولان بىر اىنانچ كىرىردى. 2. ايسلام تام باغىمىسىز و ھئج بىر اىنانىشا باغلى اولمايان اىنانچ كىمى تظاھور ائىدر، دونىادا يايىلماق اوچون اۆز رقىبلرىنى كئارلاشدىرىردى. ايسلام عرب دىلىندە ھر كسە خىطاب ائىدر. دىگر مذهبىلدە اولدوغو كىمى پئىقمبرىن نظر دە توتدوغو جامى ائو دئىيل، بىر گۆرونومدور. جامى ھر يئردە وار. "بوتون يئر كورە سى جامىدىر."⁸ موسلمان ايسە يالنىز كعبە يە يۆنلە رك ناماز قىلمايدىر. بو باخىمدان كعبە دونىانىن مركزىندە يئرلشمىش اولور .

ايسلامدا بىرئى (فرد) ھر يئردە (كۆچە دە، كئچىلدردە، باغدا، اورماندا، تارلادا و ساواش مئىدانىندا) ناماز قىلا بىلر. "پئىقمبر قىلىنجىنى يئره تاخىب رمزى بىر قىبلە دوزلدە رك ساواشدا و سفردە نامازىنى

⁷ William Montgomery Watt, "Criticisms of the Claim to Prophethood", in Bell's Introduction to the Koran, revised and enlarged by William Montgomery Watt, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1970, pp.17ff.

⁸ Imam Nəsa'i, Əl-sünən, I kitab, S.211.

⁹ لاکین اوزونہ رمزي بير قبیله تعیین ائدن شخص دیق قتلي اولمالیدیر کی، اوزو ایله رمزي قبیله آراسیندا دیق قتی یابیندیراجاق باشقا بیر شئی اولماسین. بوتون یئر کوره سی نین مسجد اولدوغونو دوشوندویوموز زامان، قادینی ایته و انششه یه برابر توتماق بو آنلاما گلیر کی، ناماز قیلانین طبیعتی ایله قادینین طبیعتی آراسیندا بویوک بیر ضدییت وار. بو حدیثین روایتچیسی قادینی بو ایکی حیوانلا برابر توتماقلا قادینی اینسان اولما اوزللیگیندن محروم اندیب اونو حیوان طبیعتینده گورموشدور. ایریجا، بو، او دنمکدیر کی، ناماز قیلماق اثرکلره مخصوص اولان تانری ایسماریشیدیر و قادینلارین ناماز قیلماق، تانری ایله اوز-اوزه دورماق حاقلاری یوخ دور. ی عنی قادین ناماز قیلیرکن اونون اؤنوندن بیر قادین کئچرسه نه اولور سوالی دا بو ساختا حدیثده جاوابسیز قالیر. دیگر بیر سوال دا بو شکیلده سورولا بیلر: نندن حیوانلاردان یالیز ایته و انششک نامازی باطیل اندیر؟ ناماز قیلارکن قارشیدان آت، دوه، دووشان، تولکو، قورد و یا آسلان کئچرسه، ناماز باطیل اولور، یا یوخ؟

عرب مدنیتی یازیلی بیر مدنیتدیر و یالیز بو وسیله ایله ابوهریره نین سؤیله دیکلری نین کؤکونه چاتا بیلریک. عبدالله مسروق ون دئیگینه گوره، بیر گون بیرسی "قادینین ایته و انششه یه برابر اولدوغو" حدیث حاققیندا عایشه دن سوال سورموش. عایشه دئمش: "ایندی بیزی ایته، انششکه می موقایسه اندیرسینیز؟ آند اولسون تانری نین بیریگینه کی، بیر گون پیقمر ناماز قیلدیغیندا اونون قارشیسیندا اوزانمیشدیم. سادجه مانع اولماق اوچون یزیمدن ترنمیردیم." ¹⁰ مؤمینلر پیقمرله باغلی هر انشیتدیکلرینی تصدیقه مک اوچون عایشه نین یانینا گلیب اوندان سورو سوروردولار. مؤمینلرین عایشه یه اولان گونلری سادجه اونون پیقمرین قادینی اولماسی اوزوندن دئیلدی، عایشه دیق قتی، دوروست، ایقتیدارلی بیر قادین اولماسی سببی ایله بوتون مؤمینلرین حورمتینی قازانمیشدی.

"پیقمرین ان سچکین آرخاداشلاری نین دینی مسئله لرله باغلی پروبلملری اورتایا چیخدیغیندا گلیب عایشه دن سوردوقلارینی بیر نچه دفعه گوردوم. بن عطا، عایشه حاققیندا بئله دئی: "فیقه علمینده عایشه ان چوخ بیلگییه صاحب ایدی. بیر چوخ حدیث لرله باغلی پیقمرین ان یاخین سیلاحداشلاری اونون فیکرلری ایله حسابلاشیردی." ¹¹

عایشه نین خبردارلیقلارینا باخمایراق، ابوهریره "صحیح" کیمی مؤعتبر قاینقلارا نوفوذ ائتمگی باشارمیشدیر. بئله نظره گلیر کی، بوخاری عایشه نین یالانلادیغی (تکذیب ائدیگی) حدیثلری داها دا هر طرفلی آراشدیرماغا احتیاج دویمامیشدیر. بو حدیثین قادینلا باغلی تلقین ائدیگی ان اونملی موضوع اونون "پاک اولماسی" دیر.

بو حدیث قادینین لیاقتینی تحقیر ائدیگی اوچون یاخشی اولار ابوهریره نین شخصییتینی قیساجا آراشدیرالیم. بو موضوعون درینلیگینه گیرمه دن اؤنجه بونو سؤیله مم گره کیر کی، ابوهریره نین قادینلا باغلی بو شکیلده داورانماسی نین سببی اونون آدی نین ائتمولژیسی ایله ایلگیلیدیر. "ابوهریره" سؤزونون لوغت معناسی "دیشی پیشیگین آتاسی" دنمکدیر. ¹² او، داها اؤنجه "عبدالشمس"، ی عنی گونشین کؤله سی آدلانیردی. "پیقمر اونون آدینی دییشدیرمک قرارینا گلدی، چونکو بو آد بیر نوع بوتپرستلیگی چاغریشدیریدی. "گونشین کؤله سی" کیمی آدلار یمن کولتورونون اوزللیگیندن قاینقلانیردی. یمنده سادجه گونش دئیل، قادین اولدوغو سانیلان بیر اولدوز دا پرستیش ائدیلدی. ایریجا او زمانکی یمن اؤلکه سینده سوسیال موناسیبتلرده قادینلارین اوستون مقاملاری وار ایدی. یمنین صبا اؤلکه سینده بئلقیس آدیندا بیر کرایجه اولموش و سولئیمان پیقمری اوزون حئیران ائتمیشدی. یمنده

⁹ Eyni qaynaq, II kitab, s. 62.

¹⁰ Buxari, Sahih, I kitab, s. 199.

¹¹ Əsəplani, 18. ص 8، ج 8، بی تا، قاهره، مکتبه الدراسه الاسلامیه دارالنهضة، قاهره، بی تا، ج 8، ص 18.

¹² Eyni qaynaq, VII kitab, s. 427.

ه لشميش خاطريره لري نسيلدن- نسيله دولاشميش و 7- جي عصر

عربستانينا دا گليب چاتميشدير. قورآندا بئلقيس لا باغلي دئييلير :

"سولئمان پئيقمبر قوشلارا نظر سالدی، هودهودو گوره بيلمه دي و دئدي: هاردادير هودهود؟ اونو جزالاندير اجام. اگر هودهودون يوخ اولماسي، هاردا اولماسي ايله باغلي توتارلي بير دليلي اولماسا، اونون باشيني كسه جه يم. هودهودون كلمه سي اوزون چكمه دي. هودهود گليب دئدي: ائله بير شئي بولموشام كي، سن اونو داها اونجه بيلميردين. صبا شهريندن سنه خبر گتيرميشم. صبايا حوكم سورن بير قادين وار. بوتون نعمتله صاحبيدير، بويوك تاختي وار. آنجاق اونون امرينده اولانلار بير اولان تانري نين يئرینه گونشه سجده انديرلر. اولارين خياللاريندا شيطان بو عملي بر- بزكلي گوستريب تانري نين يولوندان اولاري ازيدرميشدير." ¹³ "ابوهريره يمنين دوس قبيله سيندن ايدي." ¹⁴ "30 ياشيندا "عبدالشمس-گونشين كوله سي" آدي ايله چاغريلديغي زامان اسلامي قبول ائتميشدير. پئيقمبر اونون آديني عبدالله (تانري نين كوله سي) اولراق ديشديردي و لقبی ده ابوهريره اولدو. چونكو او دايم يانيندا ديشي بير پيشيك بالاسي گزديريردي." ¹⁵ ابوهريره بو لقبدن خوشلانميردي. چونكو اونون بو لقبينده قادين خاص اولان خصوصيت وار ايدي. ابوهريره دئدي: "مني ابوهريره اولراق چاغيرمايين، پئيقمبر منه ابوهرير (اثرکک پيشيگين آتاسي) لقبيني تاخيميشدير. چونكو اثرکک ديشيدن داها اوستوندور." ¹⁶ اونون بير باشقا پروبلئمي ده اثرکک اولماسينا باخمايلاق، قادينلارا خاص پئشه يه صاحيب اولماسي ايدي. او زامان يهوديلرين تاريم و تيجارتله اوغراشمالاري، مکه ايله مدينه آراسينداكي عومومي تيجارت ايليشكيلري مدينه ني زنگين بير شهره چئويرميشدي. آنجاق ابوهريره اوزونون اعترافينا گوره پئيقمبره خيدمت ائتمگي ترجيح ائتميش هردن ده "پئيقمبيرين قادينلاري نين اولرينه اوغرايير و اولارين ائو ايشلريني گوروردو." ¹⁷ بو گنرچكليك اوزون ديشيلره اولان نيفرتي نين سببيني آچيقلايا بيلر. ي عني ايكي حاديت ه اونون ذهينده سيرلي شكيله بير- بيرينه دويونلميشدير: ديشي پيشيك بالاسي نين آتاسي اولما لقبی ايله پئيقمبيرين قادينلارينا قوللوق ائتمه سي .

او، ديشي پيشيكلر و قادينلار حاققيندا او قدر كومپلئكسه گيرير كي، بو كومپلئكسدن قورتولمانين يولونو پئيقمبيرين آيدندان ديشيلر حاققيندا بير حديث روايت ائتمكده گورور. او، هم ده "ديشي بير پيشيك، قادين جينسيندن داها اوستوندور" حديثيني ده روايت ائدير كي، عايشه بو حديثي جيدي شكيله ردد ائدير. صاحبلردن بير ي بله روايت ائدير: "بيز عايشه نين يانيندا ايديك. ابوهريره ده اوردا ايدي. عايشه ابوهريره يه دئدي: ائي ديشي پيشيگين آتاسي، سني بو حديثي پئيقمبيردن دويدون كي، "پيشيگين ياوروسونو آج و سوسوز ساخلايان قادين جهنمليك اولاجاقدير؟" ابوهريره جاواب وئردي: بلي، من ائشيتديم پئيقمبيرين بو سؤيله ديگيني. عايشه ريشخندله دئدي: تانري قارشيسيندا مؤمين چوخ دگرليدير. تانري نين مؤميني يالئيز پيشيك بالاسينا گوره جزالانديرماسي اينانيلاجاق بير شئي دئييل. ائي ديشي پيشيگين آتاسي ابوهريره، بوندان سونرا پئيقمبيردن روايت ائده جكلرينه ديقت ائت!" ¹⁸ بو اوزدن هئچ ده تعجوبلو دئييل كي، ابوهريره عايشه يه قارشي سسيني اوجالتميش: "اولا بيلر كي، سيز مؤمينلرين آناسيسينيز، تانريني سئون پئيقمبر سيزي، سيز ده اونو سئوميشسينيز. آنجاق بو سؤيله ديگيمي پئيقمبيردن اوز قولقلاريملا ائشيتميشم." بير گون عايشه نين " ائي ابوهريره، سن پئيقمبيردن ائله بير حديث روايت ائديرسن كي، هئچ واخت اونو ائشيتمه ميسن" دنمه سينه قارشي ابوهريره "ائي مؤمينلرين آناسي، سيز

¹³ Quran, Nəməl surəsi, 20, 21, 22, 23, 24-cü ayələr.

¹⁴ عبدالمنعم صالح علي العزي، دفاع عن ابي هريره، دار القلم و مكتبة النهضة، بيروت و بغداد 1981؟ ص 13

¹⁵ عسقلاني، الاصابه، ج 7، ص 426.

¹⁶ Eyni qaynaq, s. 434.

¹⁷ Eyni qaynaq, s. 441.

¹⁸ امام زرکشي، الاجبه، ص. 112.

م" 19-دئدي .

ايسلامين دوغوشوندان بري قادينلارين آيباشي خسته ليكلري و قادينلارلا جينسي موناسيبت جيدي بير پروبلئم كيمي تظهور ائتميشدير. آيباشي خسته ليكلري زاماني قادين موردار و بولانيق سايبلا بيلرمي؟ عاييشه و پئيقميرين ديگر قادينلاري ايصرارلا سؤيله بيرديلر كي، پئيقمير بو حاقددا جاهيل عربلر كيمي دوشونموردو. پئيقمير رامازان آييندا دايمدا غسل ائديرميشمي؟ ابوهريره پئيقميردن باشقا بير حديث ده بو مضموندا روايت ائدير كي، " قادينلا جينسي ايرتباطدا اولموش كيشي اوروج توتا بيلمز. " 20 بو سؤزدن سونرا صحابيلر پئيقميرين قادينلاري نين يانينا گنديب بو حاقددا بيلگيلنمك ايسته ميشلر. "ام سلمه و عاييشه دن بو حاقددا سورو سورموشلار... اونلار دنميشلر: "پئيقمير قادينلاري ايله برابر اولدوغو گنجه لر ... غسل ائتميردي، گوندوز ده اوروج توتوردو. " 21 صحابيلر نه انده چكلريني بيلميرديلر. بير داها ابوهريره نين يانينا گنديب بو حاقددا دقيق بيلگي ايسته ديلر. "او دئدي: پئيقميرين قادينلاريمي بونو سؤيله دي؟ صحابيلر دنديلر: بلي. او زامان ابوهريره اعتراف ائتدي كي، بو سؤزو بير باشا دنئيل، دولاييسيلا پئيقميردن ائشيتميشدير. داها سونرا ابوهريره اولوموندن آز اونجه سؤيله ديكلري نين تامامي ايله يالان اولدوغونو اعتراف ائتدي. " 22

غسل حاقتيندا حديث روايت ائدن يالنيز ابوهريره اولماميشدير. بو حاقددا عاييشه و صحابيلر آراسيندا چوخلو موباحينه لر باش وئرميشدي. "عؤمر قادينلارا امر ائتميشدي كي، غسل ائنديكلري زامان ساچلاري نين هؤروكلري آچيق اولماليدير. " بو سؤزو ائشيتديكي آداما عاييشه دئدي: "غريبه ايشدير... اگر بو مسئله عؤمر اوچون او قدر اونمليديرسه، نيه امر ائتمير كي، قادينلار ساچلاريني بير دفعه ليك دييدن قيرخديرسينلار؟ هئچ واخت اونوتمارام كي، من و پئيقمير دولداكي سو ايله غسل ائيرديك. من يالنيز اوچ دفعه ياش اللريمي ساچلاريم چكيرديم و هئچ واخت ساچلاريمي غسل ائتمك آماجي ايله آچميرديم. " 23 عاييشه بو روايتين دوزلديلمه سينه ايصرار ائديردي، چونكو او، بو كيمي يانليش آنلامالارين اوزون تاريخي زامان آخيشي ايجينده اورتايا چيخاراجاغي چتيليكلرين بيلينجينده ايدي. بو كيمي خطالارين ايسلام تاريخينه سيزماسيني ائتميردي. عرب جاهيليت و قبيله كولتورونده قادينلار آيباشي خسته ليگينه توتولدوقلاري زامان موردار سايبليرديلار. خسته ليك زاماني قادينين موردار اولاراق كؤرولمه سي او زامانكي عرب كولتورونده كي قادينين دگرسيزليگيني كؤسترير. محمد بو كولتورو اورتادان قالديرماق، قادينلارا هئيثيبت قازانديرماق ايسته بيردي. پئيقميره كؤره، قادينلارا اولان بو موناسيبت ايكي منبعدن قايناقلانيردي: 1. عرب قبيله لري كولتورونون. 2. يهودي اينانجيندان .

بو مؤوضوع اوزرينه آراشديرما آپاران فقيهلر ان چوخ عاييشه ني قبول ائتميشلر. بو عاليملر اينانيرلار كي، عاييشه نين سؤيله ديكلري "بوتون خورافاتلارا قارشي موباريزه آپاران پئيقميرين سؤيله ديكلري ايله داها چوخ اورتوشمكده دير. بو مؤوضوع سادجه عاليملرين دقيق تيني جلب ائتمه ميش، خليفه لر اوچون ده ماراqli اولموشدور: "ابوسوفيان اوغلو معاوييه پئيقميرين قادينني اولان ام حبيبه دن سوردو: پئيقمير قادينلاري ايله ياتديغي پالتارلاري دگيشمه دن ناماز قيليرديمي؟" ام حبيبه دئدي: بلي، پالتارينني ديشديرمه دن ناماز قيليردي. چونكو پئيقمير جينسي موناسيبتني پيس بير شئي سايميردي. " 24 يهوديلر قادينني آيباشي خسته ليگي زاماني موردار سايبليرديلار. آنچاق بونون تام ترسينه اولاراق پئيقمير دئيردي

¹⁹ Əsəplani, Əl-isabət, VII kitab, s. 440.

²⁰ İmam Zərkeşi, Əl-icabət, s. 112.

²¹ Eyni qaynaq.

²² Eyni qaynaq, s. 112 və 113.

²³ Eyni qaynaq, s. 111.

²⁴ Nəşai, Əl-sünən, I kitab, s. 155.

"قادينلار نيز آياشي خسته ليگينه توتولدوقلاري زامان موردار اولمورلار، اونلارا توخونا بيلرسينيز، خسته ليک زاماني جينسي ايليشكيدن باشقا ايسته ديگينيز کيمي قادينلار نيزا توخونا بيلرسينيز." ²⁵

فيقه (ايسلام قايناقلي حقوق علمي) کيتابلاريندا غسل و دستماز حاققيندا چوخ دانيشيلير. شوبهه سيز كي، ايسلام بد نين تميز اولماسي اوچون چوخ دي قتلديدير. هر دفعه سئکس ايليشكيلريندن سونرا قادين و کيشي نين يوونمالاريني طلب ائدير. خصوصن قادين آياشي خسته ليگي بينديگينده يوونماسي گره کير. قادين اورقانيزمي نين بو شکیلده ياراديليشي اونون آشاغي عيرفانلي، آشاغي علملي بير وارليق اولماسي آنلاميندا دئييلدير. آنجاق چاغيميزداکي گنرچکليگين ده گؤستردیگي کيمي، ايسلام توپولوملاري 1500 ايلدن سونرا هله ده پئيقميرين مئساژيني آنلاميش دئييلر .

ايمام نسايي پئيقميرين قادينلاري نين بير ي اولان مئمون ه دن روايت ائدير: " بير نئچه دفعه پئيقمير قوران اوخودوغو زامان باشي قادينلاري نين بير ي نين ديزي اوستونده ايکن يوخويا دالارد ي. بير حالدا كي، عئني قادين آياشي خسته ليگيني کچيرمک اوزره ايدي. ائله جه ده آياشي خسته سي اولان پئيقميرين قادينلاري ناماز قيلماق اوچون اونون سجاجده سيني يئر ه سر رديلر." ²⁶ نسايي 9- جي عصرده ياشاميشدير. عربلرين قادينني تحقيرائتمه کولتورونون يارارلاناراق، پئيقمير آدينا ساختا روايتلرين دوزلدیلدیگيني نسايي دن اونجه ده بير چوخ عاليملر آنلاميشديلار. بو اوزدن ده پئيقميرين قادينلار حاققينداکي داورانيشلاريني بيلمک اوچون چوخ گننیش بير آراشديرما باشلاتديلار. بو حاقدا بيرنجي و گوونيلير قايناق کيمي پئيقميرين قادينلارين حياتلاريني اينجله ديلر، اونلارين سؤيله ديکلريني اساس اولاراق قبول ائتديلر . بن سعد بؤيوک اثري نين بير بؤلومونو پئيقميرين اوزل حياتينا حصر ائتميشدير. ايندي گوره جگيميز کيمي، بو بؤلوم ايسلامين تم ايستکلريني اورتايا قويماقادير. ايسلامين قادين ياناشماسي بورادا اچيقجا گورونمکده دير. يهوديلگين، خريستيانليگين و عرب قبيله لري کولتورونون قادينلاري آشاغيلديغي بير اورتامدا ايسلامين قادينني نئجه دگرلنديردیگيني و يوکسلنديگيني گوره جه ي.یک. آنجاق چوخ کئچمه دن فقيهلر آراسيندا قادين مؤوضوعو ايله باغلي ضيديتلي گوروشلر اورتايا چيخدي. گوره جگيميز کيمي، پئيقميرين اورتادان قالديرماق ايسته ديگي قادين دوشمنليگي، حئي حديتله ده گيره بيلميشدير. بوخاري نين "مؤعتبر" حديتلي آراسيندا بو کيمي روايتله چوخ راستلانيلير. "اوچ شئي اوغورسوزلوق گنيرر: ائو، قادين و آت." ²⁷ بوخاري بو حديتين فرقلي روايتلريني ذک ر ائتمه ميش، بير حالدا كي، حديتين علمي شکیلده آراشديريلماسي بير نئچه واريانتي موختليف قايناقلارا دايناراق روايت ائتمکدن عيبارت ايدي كي، اوخوجولارين سورولاري قايناقبيليم (منبع شوناسليق) باخيميدان جاوابسيز قالماسين. بوخاري بو مؤوضوعو ايله باغلي عاييشه نين ردد ائتديکلريني اوز اثرينه يئرلشديرمه ميشدي ر "صحابيلر عاييشه يه دئديلر: ابوهريره ايديعا ائدير كي، پئيقمير اوچ شئين شانسسيزليق گتيرديگيني سؤيله ميش: ائو، قادين و آت. عاييشه صحابيلره دئدي: ابوهريره درسلريني چوخ پيس اويرنميش. ابوهريره بيزه گلديگينده پئيقمير سؤيله ديگي جومله نين ايکينجي ياريسيني بيتيرمک اوزره ايدي. پئيقمير دئيردي: تانري، يهوديلرين "ائو، قادين و آت" شانسسيزليق گنيرر اينانجلاريني قبول ائتمير. ابوهريره پئيقميرين سؤيله ديگيني تام اولاراق انشيتمه ميش." ²⁸

بوخاري عاييشه نين بو ردديه سيني نه اينکي يازماميش، تام ترسينه، بو حديتي ائله يازميش كي، هئچ بير شوبهه يه ده يئر بوراخماميش. بوخاري نين بو مئتودو عادتق، حديت دوغرو اولماسا دا، اونون دوغرولوغو فيکلريني قوووتلنديرير. بوخاري عاييشه ايله ابوهريره آراسينداکي موباحيئه لري ده يازماميشدير. داها دا کؤتوسو بوخاري نين، بو حديتي قادينلاري سرت شکیلده آشاغيلايان ديگر بير حديتله

²⁵ Eyni qaynaq, s. 152.

²⁶ Eyni qaynaq, s. 147.

²⁷ Buxari, Səhih, III kitab, s. 243.

²⁸ İmam Zərkeşi, Əl-icabət, s. 113.

²⁹ بو حدیثین قایناغی عۇمر اوغلو عبدالله دیر. عبدالله، ایکنجی

خلیفه خطاب اوغلو عۇمرین ایکنجی اوغلو ایدی. عۇمر اوغلو عبدالله زوهد، تقوا، گنج نامازلاری و غسللری ایله تانیمیش بیرسی ایدی.³⁰ بوخاری اوچون عبدالله چوخ دگرلی بیر قاینق اولموش. عبدالله نین روایت اتدیگی بیر باشقا حدیثه گۆره، قادیلار بیر باشا جهنمه گنده جکمیشر. "عۇمر اوغلو عبدالله دئی کی، پیغمبر سؤیله دی: من جتته بیر باخدیم، گۆردوم کی، اورداکیلارین چوخو بوخسوللاردیر. جهنمه باخدیم، گۆردوم کی، جهنمه کی لرین چوخو قادیلاردیر." ³¹ بو حدیثدن نجه نتیجه چیخارماق اولار؟ بو حدیث دوغرو اولسا بئله، اونون اوزرینه احتیاطلا یاناشماق لازیمدیر. بوخاری ده دیگر فقیهلر کیمی یالنیز تانری نین معصوم و خطاسیز اولدوغونا اینانیردی و حدیثلرین توپلانماسیندا دا تانریا توککول اندیردی. بیزیم کولتور و گنگیمزده هر شئی و هر کس، خوصوصن عالیملر و فقیهلر سوال آلتینا آلتینا بیلر .

ایمام زرکشی عایشه نین روایتلر اوزرینه بوتون اعتراضلارینی توپلامیشدیر. زرکشی 14- جو عصرین اورتالاریندا میصیرده دونیا گلمیشدیر. آنجاق اونون اجدادی تورک اولموشدور. او دا بیر چوخ عالیملر کیمی علم اویرنمک اوچون چوخو اولکه لره سفر اتتمیشدیر. 30 اونملی اثر یازمیشدیر کی، اونلاردان چوخو ایتیش و یالنیز آدلاری قالمیشدیر. زرکشی نین اثرلریندن بیر عایشه نین تکلیفلرینه و آرتیرمالارینا حصر اولنوموشدور. بو اثر بئله باشلاپ :

" عایشه مؤمینلرین آناسیدیر... او، تانری انلیسی نین عاشیقیدیر. عایشه 8 ایل 5 آی پیغمبرله بیر یئرده یاشامیشدیر. پیغمبر وفات اتدیگی زمان اونون 18 یاشی وار ایدی. عایشه 65 ایل یاشادی... 1210 حدیثین بیزه چاتماسینی اونا بورجلیوق." ³² بو شکیلده داوام اندیر :

" بو کیتاب عایشه نین رولونو آراشیرماغا حصر اندیلمیشدیر. انله مؤوضوعلار اولموشدور کی، او حاقدا عایشه دیگر صحابیلرله کسینلیکله راضیلاشمیشدیر. من بو اثریمی "عایشه نین صحابیلرین ایظهارلاری اوزرینه تنقیدی" * آدلاندیردیم." ³³ بو کیتاب 1939- جو ایله قدر یالنیز الیازما شکلینده قالمیشدیر. عایشه حاقیندا آراشیرما آپارارکن، افقانی بو کیتابی دمنشقین ظاهیریبه کیتابخاناسیندان تاپمیشدیر. نین شافعی مذهبی نین ان بویوک عالیملریندن بیر اولان زرکشی اثرینی عایشه نین حیاتینا حصر اتتمیشدیر؟ آپریجا، زرکشی بو کیتابی چوخ اونمسه میش و اونو شهرین باش قاضیسینه تقدیم اتتمیشدیر. باش قاضی ایندیکی عدلییه نازیرلیگی کیمی بیر وظیفه اولموشدور. پیغمبرین "دینینیزین بیر قیسیمینی عایشه دن اویره نین" ³⁴ حدیثینی زرکشی اونه چیخاریر. "حومئیرا، محمدین عایشه یه وئردیگی لقب ایدی. عرب دیلینده "حومئیرا" نین معناسی پارلاق قیزیل ساچ دئمکدیر. عربیستاندا بئله بیر گۆزللیک نادیر حاللاردا بولونوردو." ³⁵

عایشه ابوهریره نین سؤیله دیگی بیر چوخ حدیثلره قارشی ایدی و بونو آچیقجا بوتون صحابیلرله سؤیله بیردی. عایشه بئله حساب اندیردی کی، " ابوهریره یاخشی دینله ییجی اولمامیش و بوتون سورولارا جاواب اولاراق یانلیش حدیثلر سؤیله میشدیر." ³⁶ عایشه نین چوخ گوجلر حافیظه سی اولدوغو اوچون جسارتلی بیر شکیلده ابوهریره نی تنقید اندیردی. عسقلانی نین دئیگینه گۆره، "شعر صنعتینده،

²⁹ Buxari, Səhih, III kitab, s. 243.

³⁰ Əsqəlanı, Əl-əşabət, 4-cü kitab, s. 182.

³¹ Buxari, Səhih, III kitab, s. 137.

³² İmam Zərkeşi, Əl-icabət, s. 37 və 38.

* الايراد فيما استدرکته عایشه عن الصحابه *

³³ Eyni qaynaq, s. 32.

³⁴ Eyni qaynaq, s. 31.

³⁵ زاهیه دوره، عائشه، ام المؤمنین، دارالکتاب اللبنانیه، بیروت، 1976.

³⁶ İmam Zərkeşi, Əl-icabət, s. 116.

طیبده عاییشه قدر بیلگیلی بیریسینه حیاتیتم بویونجا راست گلمه دیم.³⁷ ابوهریره عاییشه نی نئجه عصلشدیریب، اینجیتدیگینی یاخشی بیلیردی. بیر گون بیر صحابی قادینلارلا نئجه جینسی ایلشکیده اولماقلا باغلی ابوهریره دن انشیتدیگی حدیثی عاییشه یه سؤیله دی. عاییشه انله عصلشدی کی، سسینی یوکسلیب دئدی: "کیم بونو پیقمبردن انشیتمیشدیر؟"³⁸ آنلاشیلدیگی کیمی، ابوهریره نین پیقمبردن نقلن سؤیله دیگی حدیثلرین گونیرلیگی یوخدور. عبدالمنعم صالِح آدیندا بیر یازار ابوهریره حاققیندا بیر کیتاب یازمیشدیر. بو کیتاب 1983-جو ایله عرافدا یایلمیشدیر عبدالمنعم ابوهریره نی ساوونموش و کیتابی نین دا آدینی "ابوهریره نی مودافیعه"^{**} قویموشدور. اونون اثری بو جومله ایله باشلاپیر: "صه یونیسئر و اونلارین هامیلری ایسلاما قارشی یئنی سیلاح کشف ائتمیشلر. او دا حدیث روایتچیلری نین کیملیکلرینی و شخصیتلرینی شوبهه آلتینا آپارماقدان عیبارتدیر. خصوصن او روایتچیلر کی، اونلار بیر چوخ حدیث روایت ائتمیشلر."³⁹ بوتون بونلار گؤستریر کی، ابوهریره ایله باغلی عالیملر آراسیندا بؤیوک ایختیلاف مؤوجوددور. دقیق اولان بودور کی، صه یونیزم اورتایا چیخامدان یوز ایلر اؤنجه ابوهریره نین یاشادیگی واختدا دا بیر چوخ موسلمانلار طرفیندن، اؤزلیکله مؤمینلرین آناسی عاییشه طرفیندن ابوهریره ق بول ائدیلمه میشدیر. ایلك باشلانقیجدان اعتیبارن، او شوبهه لی شخص اولموشدور. بوخاری ده بو حاقدا بیلگی وئرمکده دیر. بوخاری یازیر: "عالیملر دئییرلر کی، ابوهریره نین روایت ائدیگی حدیثلر حدیدندن آرتیق چوخدور."⁴⁰ عبدالمنعم ابوهریره یه قارشی عاییشه نین اعتیراضلارینی اعتیراف ائدیر، آنجاق ایکینجی خلیفه خطاب اوغلو عؤمرین ابوهریره حاققیندا دئدیگی "حدیث روایتچیلری آراسیندا ان پیس یالانلاری ابوهریره دئمیشدیر"⁴¹ سؤزونو قبول ائتمیر. اونا گؤره، عؤمر بئله بیر سؤز دئمه بییدیر. عؤمرین ابوهریره یه "بو یالانلارینی داوام ائتسن سنی یمنه سورگون ائده جه یم"⁴² دئدیگی سؤز ده عبدالمنعم قبول ائتمیر.

عؤمر اسکی ایسلام توپوموندا و انله بو گون ده آیریجا نوفوذا صاحب اولان بیر شخص اولموشدور. چونکو اونون جیدی خاراکتیری، حربی قطعیتی، گوجلوشخصیتی و هر نؤوع یالاندان اوزاق اولماسی دایما چئوره سینی و ایسلام تاریخینی دریندن ائتکیله میشدیر. او، حتی سهو ائتمکدن قورخورد. عؤمر بئله حساب ائدیردی کی، حافیظه نین سهو ائتمه و بیر حادیه نی تام اولراق یاددا ساخالیا بیلمه مه ایمکانی وار. بو اوزدن ده خطا ائتمه سینی اؤنله یه بیلیمک اوچون حافیظه سیندن داها چوخ فردی سنزگیسینه گونیردی. چونکو فردی سنزگی باش وئرن حادیه ایله قارشی- قارشینا گلرک اورتایا چیخیردی. آیریجا فردی سنزگیده کی خطا ایسلام و پیقمبر آدینا دئییل، اونون اؤز آدینا یازیلاجاقدی. بو دا ایسلامین و اونون ائلیچسی اولان محمدین یانلیشلیقلاردان دایما اوزاق اولاجاقلارینا خیدمت ائدیردی.⁴³ بو سببدن ده ابوهریره نین بو قدر بوللوجا حدیث روایت ائتمه سیندن عؤمر چوخ ناراحات ایدی. عسقلانی اثری نین عؤمره ع آید اولان بؤلومونده یازیر: "عؤمر، ابوهریره ایله ایلگیلی بو شکیلده دوشونور: پیقمبرله اولان موناسیبتلریمیزدن داها چوخ سؤیله یه جک حدیثلریمیز وار. لاکین بونلاری سؤیله مکدن چکینیریک. بیر حافیظه خطاسینا یول وئرمکدن قورخوروق. آنجاق ابوهریره مسؤلییتسیز بیر طرزده چوخ شنیلر سؤیله بیر."⁴⁴

³⁷ Əsqəlani, Əl-isabət, VIII kitab, s. 17.

³⁸ İmam Zərkeşi, Əl-icabət, s. 120.

دفاع عن ابي هريره **

³⁹ Əbuhərirəni müdafiə, s. 7.

⁴⁰ Buxari, Səhih, I kitab, s. 34.

⁴¹ Əbuhərirəni müdafiə, s. 122.

⁴² Eyni qaynaq.

⁴³ Əbuzöhrə, Malik, s. 146.

⁴⁴ Əsqəlani, Əl-isabət, VII kitab, s. 440.

حافىظه نىن خطائتمه اىمكانى مسئوليتلى صحابىلرى دوشوندىروردو. چونكو زامانىن آخىشى سادجه صحابىلرىن گنجلىكلرىنى اورتادان قالدىرمىر، هم ده اولارنىن حافىظه لرینه ده ضرر وئىردى. مسئوليتلى صحابىلر بونون بىلىنچىنده اولدوقلارى اوچون، قونوشماقدان داها چوخ سوسماغى ترجىح ائىردىلر. عؤمر بن حاصصان آدلى صحابى حافىظه نىن گووه نىلير اولماماسى ايله باغلى بو شكىلده سؤيله مىش: "اگر اىسته سم، اىكى گون آردىجيل اولاراق پئىقمبردن حدىث روايت انده بىلرم. آنجاق منى بو عملدن ساخلايان اونملى بىر شئى وار اورتادا. بىر نچه دفعه شاهىد اولموشام كى، منىم انشىتىدىكلرىم و گوردوكلرىمى باشقا صحابىلرىن ده انشىدىب گوردوكلرىنى گورموشم. لاكىن اولارنىن هر بىرى حادىثه نى تام فرقلى شكىلده آنلامىشلار. من ده اولار كىمى خطائتمكدن قورخورام. بو سببىن ده سوسماغى ترجىح ائىدىرم."⁴⁵

بو خطالارى ان چوخ ابوهريره ائتمىشدىر. يالنىز اوچ ايل پئىقمبرله بىر يئرده اولان ابوهريره 5300 حدىث روايت ائتمىشدىر.⁴⁶ بوخارى، روايتلرى نىن قايناغىنى ابوهريره اولاراق گؤسترن 800 كىشى نىن آدىنى چكىر.⁴⁷ ابوهريره اوز "پارلاق" حافىظه سى حاقىندا بو سؤزلرى دئىر: "پئىقمبره دندىم: من چوخ دىقق تله دىنله بىب، سىزىن سؤيله دىكلرىنىزى آنلايرام. آنجاق بىر چوخ سؤيله دىكلرىنىزى اونودورام."⁴⁸ پئىقمبر دئدى كى، اوستونده كى ابانى يئره سر و منى دىنلركن اونون اوستونده اوتور. دىنله دىكدن سونرا ابانى يئردن بىغىشدىرارسان. "بو سبب اولدو كى، منىم اونوتقانلىق پروبلئمىم تامامى ايله اورتادان قالمىن."⁴⁹ هر نؤوع جادوو سى حىر بازلىقدان اوزاق اولان و اولارالا موبارىزه آپاران اىسلاما قارشى بو شكىلده داورانماق، اىسلامى آنلاماقدان باشقا بىر شئى دئىلدىر. ي عنى صحابى اولماق اىسلامى اولدوغو كىمى آنلاماق معناسىندا دئىلدىر. اىسلام هنج بىر پروبلئمى مؤعجىزه لر يولو ايله حلل ائتمك اىستمه مىشدىر .

بؤيوك جوسسه سى ايله سئچىلن خطاب اوغلو عؤمر چوخ ائركن بوخودان قالخار و تنبلره نىفرت ائدردى. سحر ائركندن قالخىب هر كسى نامازا چاغىراردى. بىر گون ابوهريره نى چاغىرىب اونا بىر ايش تكلىف ائدى. آنجاق ابوهريره عؤمرىن تكلىفىنى قبول ائتمه دى. ابوهريره نىن بو عملندن حئىرتلنن عؤمر دئدى: "سن ندىن چالشماعى قبول ائتمىرسن؟ سندن داها اوستون اولان صحابىلر چالشماق اوچون منه موراجىعت ائدىرلر."

ابوهريره دئدى: "مندن داها اوستون اولانلار كىملردىر؟"

مؤوضوعدان اوزاقلاشماق اىسته ين عؤمر دئدى: "مئلن، يقوبو غلو يوسف."

ابوهريره دئدى: "او، پئىقمبر اوغلو پئىقمبر اىدى. من اىسه آنامىن اوغلو اولان ابوهرىرىم."⁵⁰

بونولا دا موباحىثه نىن اوولینه دؤنوب و بو سورولارى سوروشوروق :

اىسلامىن اىلك چاغلارىندا حىجاب نه بىن گؤسترگه سى اولموشدور؟ بو سؤزون معناسى ندىر؟ اونون منطىقى ندىن عىبارتدىر؟ نچه، كىملر اوچون و ندىن باشلادى؟

حىجاب

⁴⁵ Əbuzöhrə, Malik, s. 145.

⁴⁶ Əsqəlani, Əl-isabət, VII kitab, s 432

⁴⁷ Buxari, Səhih, I kitab, s. 34.

⁴⁸ Eyni qaynaq

⁴⁹ Eyni qaynaq.

⁵⁰ Eyni qaynaq.

"حجاب"ين لوغت معناسي " پرده " دئمكدير. ايكي كيشيني (اثر كگي) بير - بيريندن آييران پرده دئمكدير. قاديلا كيشيني بير-بيريندن آييران پرده آنلاميندا دئييلدير. حجابين اورتايا چيخيشي 627-جي ايله آيددير. بو ايلده حجابا ايشاره ائدن احزاب سوره سي نين 53- جو آيه سي پئيقمبوره تانري طرفيندن گلئيشدير.¹ "ائي مؤمينلر سيزه يئمك ايذني وئريلمه دن، دعوت ائديلمه دن پئيقمبيرين اوتاغينا گيرمه يين. پئيقمبوره گؤروشمه يي صبير سيز ليكله بكله سنيز ده، گيريش اوچون وئريله جك ايذني گؤزله مه ليسينيز. يئمك يئديگينيزدن سونرا اوراني ترك ائدين. پئيقمبوره صؤحبت ائتمه يه باشلاماين. چونكو بو داورانيشينيز پئيقمبوري اينجيدير. يالئيز پئيقمبير بونو سؤيله مه يه اوتانير. تانري ايسه دوغرو اولاني بير باشا سؤيله مكدن چكينمز. ائله جه ده پئيقمبيرين قادينلاريندان بير شئي ايسته يه جك اولسانيز، اونو بير پرده نين، يا دا بير آريجين آرخاسيدان ايسته يين. بو شكيلده داورانيشينيز هم سيزين اوچون هم ده پئيقمبيرين قادينلاري اوچون ان دوغرو اولاندير. پئيقمبيردن سونرا اونون قادينلاري ايله ائولنمه يي عاغلينيزدان كئچيرمه يين. بئله بير ايسته يي عاغلينيزدان كئچيرمك تانري قاتيندا ان بؤيوك سوچ سايبيلماقداير."²

فقيلر (ايسلام بيلمجيلري) "حجاب آيه سي نين ائنديريليش سببي" عيباره سيني يازيرلار. بو عيباره دن مقصد، اصلينده عئيني زاماندا باش وئر ميش ايكي آيري ايجريكلي حاديه اولموشدور. بير طرفدن، بو آيه نين پئيقمبوره گلئيشي، فيكير مضمونو اولان تانري نين آچينيميدير (وحييدير) ديگر طرفدن، "حجاب" آيه سي نين نوزولو اوبيئكتيو (عيني) بير اولاندير. پئيقمبير اوزو ايله ائوده كي كيشي آراسينا بير پرده چكميشدير. "حجاب" آيه سي پئيقمبير اوچون ساكيتليگي تامين ائتمك آماجي ايله توي گنجه سي ائنديريلميشدير. ي عني توي گنجه سي اوچونجو شخصين پئيقمبيرين اوتاغينا گلئيشيني و گيريشيني انگله مك هدفي ايله بو آيه گلئيشدير. بو شخص پئيقمبيرين صاحابلارين بير ي اولان اونس بن ماليك ايدي. شاهيدي اولدوغو ماجراني اونس اطرافلي شرح ائتميشدير. بو حاديه موسلمان قادينلارين حياتيني دريندن ائتكيله ديگي اوچون ماليك اوغلو اونسون سؤيله ديكلري چوخ اؤنمليدير. او زامان پئيقمبير يئنيجه ائولنميشدي و صبير سيز ليكله يئني قاديبي زئينبله بير ليكله اولماق ايسته بيردي. نه زامان گليب نه زامان گنده جكلريني بيلمه ين كيچيك بير قروپ گنجه نين ياريسينا باخماياراق، هله ده پئيقمبيرين ائوينده اوتوروب صؤحبتلشيرديلر. صؤحبتلرين گنديشي ده اونلارين بو تنزليكله پئيقمبيرين ائويني ترك ائتمه يه جكلريني گؤستريردي. طبري نين يازديغينا گؤره، "حجاب" آيه سي نراكتيسيز داورانيشلاري ايله پئيقمبوري اينجيدن بو كيچيك قروپا تانري نين وئرديگي جاواب اولموشدور. اونس اوغلونون ايضاحلاريني طبري بو شكيلده آنلادير :

"پئيقمبير جي حشين قيزي زئينبله ائولنميشدي. بعضي صاحابيلري شاما دعوت ائتمك اوچون من گؤرولنميشديم. چوخ آدام گلئيشدي. اونلار شام يئديكدن سونرا پئيقمبيرين ائويني ترك ائنديلر. من پئيقمبوره دئديم: ائي تانري نين ائلچيسي بير چوخلاريني دعوت ائتديم، آرتيق چاغريلاسي كيمسه قالمادي. قيسا بير سوره دن سونرا پئيقمبير دئدي: قوناقليغا آرتيق سون وئر. قوناقلار گئتسينلر آرتيق. زئينب اوتاغين كونجوده اوتورموشدو. او چوخ گؤزل بير قادين ايدي. گنجه ياري اولموشدو. اوچ نفر دن باشقا بوتون قوناقلار پئيقمبيرين ائويني ترك ائتميشدي. بو اوچ نفر اوز صؤحبتلرينه داوام ائديرديلر. چوخ اوزگون گؤرونن پئيقمبير اوتاغي ترك ائديب عاييشه نين اوتاغينا گنديب اونولا سالاملاشدي. عاييشه پئيقمبوره دئدي: "يئني قادينينيز نجه دير، گؤزلمي؟" پئيقمبير بوتون قادينلاري نين اوتاقلارينا باش چكيب يئنه ده زئينبين اوتاغينا گلدي. پئيقمبير گوردو كي، او اوچ كيشي هله ده گنتمه ميش، صؤحبتلرينه داوام ائديرلر. پئيقمبير چوخ ادبلي و صبيرلي ايدي. او، بير داها اوراني ترك ائديب عاييشه نين اوتاغينا گيردي. داها سونرا، تام اولاراق

¹ İbni Sə'd, Təbəqat, VIII kitab, s. 174.

² Quran, Əhzab surəsi, 53-cü ayə.

"حیجاب" آیە سی پئیقمبرە تانری قاتیندان انندیریلدی.³

طبری بو روایتده سانکی بیر - بیرینه قاریشدریلیمیش "حیجاب" و "پردە" قاوراملارینی گتیرمیشدیر. گلین بو روایتین اینجه یئرلرینه بیر داها نظر سالالیم :

1. اونس ون دندیگینه گۆره، پئیقمبر پردە نی چکرکن، ائله سۆزلر تلفوظ ائتمیش کی، داها سونرا احزاب سورە سی نین 53- جو آیە سی کیمی شکیللنمیشدیر و عالیملر اونا "حیجاب" آیە سی آدینی وئرمیشلر. بو سۆزلری پئیقمبر پردە نی آسارکن، زومزومە ائتمیش و اونس دە اونی ائشیتیمیشدیر. تانری نین پئیقمبرە گۆندردیگی بو وحی ائله بیر زاماندا محمدە گلیمیش کی، او، ائودە اونا مانع اولانلارلا نئجه داوراناجیغینی بیلمیر. قورانین، پئیقمبرین گۆندە لیک حیاتی و توپلومون گۆندە لیک احتیاجلاری ایله سیخ علاقه دە اولان بیر کیتاب اولدوغونو اونوتامالییق. بو آیە خصوصی بیر شرايطه بللی بیر پروبلئمە گۆره گلیمیشدیر .

2. پئیقمبر جئحش قیزی زینبلە ائولیلگیغینی بیر شؤلن (ضیافت) شکیندە کئچیریردی .

3. دئمک اولار کی، مدینە نین بوتون موسلمانلارینی پئیقمبر اۆز توی شؤلە نینە چاغیرمیشدی .

4. اوچ کیشی ایستیتناء اولماقلا بوتون قوناقلار گئتمیشلر. اوچ نفر پئیقمبرین اۆز یئنی خانیمی ایله برابر اولماسینی دوشونمور و صؤحبتلرینی اوزاتماقلا پئیقمبرە مانع اولماقدادیرلار .

5. پئیقمبر عصبله شیب حیطه چیخیر. اودایا دؤندویونده یئنە دە اولارین گئتمە دیکلرینی گۆرور و یئنە اورانی ترک ائدیپ اولارین گئتملرینی بکلە بیر .

6. بیر داها گۆری دؤندویونده تانری "حیجاب" آیە سینی نازیل ائدیر .

7. پئیقمبر تانری نین گۆندردیگی آیە نی تلفوظ ائدە- ائدە اۆز و ایله اونس آراسینا پردە چکیر .

طبری "حیجاب آیە سی نین نوزول سببی" ایله باغلی پئیقمبرین او آنداکی عصبی دورومونا ایشاره ائتمە میشدیر. پئیقمبرین گرگین و سینیرلی روح حالی بو آیە نین گلیشینی سورعتلندیرمیشدیر. باشقا بیر دئییشله، بو سیلسیله حادیتە لرین سورعتی، یغنی پئیقمبرین عصبیلیگی و تانری نین پئیقمبرین روح حالینا اولان تپکیسی بو آیە نین نوزولو ایله تاماملانمیشدیر. بیر چوخ حاللاردا پئیقمبرین بیر وضعییتلە مشغول اولماسی و عئینی وضعییتلە باغلی آیە نین گلیشی آراسیندا قیسا بیر زامان آرا اولموشدور. آنجاق حیجاب مؤوضوعسوندا ایستیتناء بیر دوروم اورتایا چیخمیشدیر. پئیقمبرین عاغلیندا دولاشان مؤوضوع ایله وحی آراسینداکی زامان آراسیز اولموشدور. پئیقمبر چوخ دوزوملو ایدی و هئچ بیر زامان حادیتە لره درحال تپکی گۆستریمیردی. بیر چتینلیکلە راستلاندىغیندا بوتون گون فیکیرلشیردی. بو اوزدن دە موسلمانلار پئیقمبردن درحال جاواب ائشیتتمە مە یه آیشمیشدیلار. چوخ سرت عنعنە لری اولان عرب قبیلە لری آراسیندا دوغرو قرار وئره بیلمک اوچون بو خصوصییت پئیقمبری داها دا گۆجلندیریردی. پئیقمبرین وضعییتینی آنلادان تاریخی کیتابلار اونون چوخ ووقارلی و تمکینلی اولدوغوندا همفیکیردیلر :

"پئیقمبر اورتا بویلو ایدی. نه چوخ اوزون، نه دە چوخ قیسا بویلو ایدی. قالین ساچلی، قارا گۆزلو، گولگون و گۆزل گۆرونوملو ایدی. قالین ساقالی بوتون صیفتینی اورتوموشدو. اوزون قارا ساچلاری چیگینلرینه تۆکولوردو. پئیقمبرین صیفتیندە ائله بیر ملاحظت، جاذیبه و گۆزللیک وار ایدی کی، بیر دفعه باخماقلا دویماق اولموردو. اونی گۆرن و ائشیدن هر کس اعتراف ائدیر کی، بو گونه قدر اونون کیمی جاذیبه لی و ناطیق بیر یسینه راست گلمه بییدیر.⁴

ان کیچیک پروبلنملرین حللی اوچون درحال قیلینجا ال آتماغی چۆزوم کیمی گۆرن بیر توپلومدا پئیقمبرین صبری و تمکینی بیر ایستیتناء تشکیل ائدیردی. او، اینسانلاری جلب ائتمک، اولاری صبرله دینله مک اوچون اۆزل متود گلشدریمیشدی. حئی عصبی و نزاکتسیز اینسانلاری دا صبرله دینله بیردی. اگر

³ Təbəri, Təfsir, Dar-ül Mərifət, XXII kitab, s. 26.

⁴ Tabari, Mohammed, Sceau des prophetes, s. 337.

اندير. هيجرتين 5- جي ايلي ڪنچن ايلردن فرقلي ايدي. پٽيڦمبر اوچون او ايل ان فاجيعه وي ايل ايدي. گلين بير نچه ايل داها گئري دونه ليم. پٽيڦمبر اوز شهرينده اذبيت انديليز. مڪه ني ترك انديب مدينه نين قبيله لريندن بيرينه سيغينماق ايسته بير. شهرلي ايله ڪندلي نين بير- بيرينه قاريشديغي مدينه بوتون عربلرين اينانجينا، خصوصن زنگين مڪه ليلرين اينانجينا مئيدان اوخويان محمده سيغيناچاق وئره بيلمزدي. اولايلا گئرجڪچي بير منطيقه باخاليم. پٽيڦمبرين بويوك اوغورلاري نين تملينده اونون ايراده سي و صيري دوروردو. ڪعبه ني فتح اتمڪ ايستركن، مغلوب اولوب مڪه دن گندركن بيليردي كي، بير داها مڪه يه دونه لي و اوراني فتح اتمه ليدير. مڪه اهاليسي ده بونون بيلينجينده ايدي، بو اوزدن ده محمدين مڪه يه دونوشونو انگله مه يه چاليشيرديلاز. بو سببدين ده محمده سيغيناچاق وئرن هر كس مڪه نين ان ايقتيدارلي قبيله لري ايله قارشي- قارشيا گلهم يي گوز اونونده بولوندمالي ايدي. پٽيڦمبر اوزو قورنئيش قبيله سيندن ايدي. انچاق محمدين داورانئيشلاري قورنئيشين منافعيني تهلوڪه يه سوخموشدور. پٽيڦمبر بيليردي كي، مدينه اهاليسي اوندان حربي غلبه بڪله مڪه دير. ساواشلارداكي غلبه چوخ لازيم و اونملي ايدي، چونكو موهاجيرلرده اوزونه گوون دويغوسونو گوجلنديره بيليردي. هم ده بو غلبه "مدينه ليلره ايسلاما قاتيلماقدا يانيلميرسينيز" منساژيني وئره بيليردي. هيجرتين اوچونجو ايلينده موسلمانلار اوحد ساواشيندا مغلوب اولموشدولار. بو مغلوبيت بويوك بير دورغونلوق ياراتميشدي كي، اونون اثري هيجرتين 5- جي ايلينده ده گورونمڪه دير. هيجرتين ايڪينجي ايلينده بدر ساواشينداكي غلبه نين داديني دادان محمدين اوردوسون اوچون اوحد مغلوبيتي چوخ درين منفي تاثير بوراخميشدي. "بدر ساواشيندا موسلمان اوردوسونون ميقداري دوشمنينكي ايله قيباسدا چوخ از ايدي. موسلمانلارين سايي بو ساواشدا 314 نفر ايدي. 83 نفر مڪه لي و 231 نفر ده مدينه لي ايدي. بو 231 نفرين 61 نفر اوس و 170 نفر ايسه خزرچ قبيله سيندن ايدي." ⁵ "قارشي طرفين اوردوسو، ي عني مڪه ليلرين سايي 950 نفر ايدي. 100 نفر اتلي و قالانلاري ايسه دوه لي ايديلر." ⁶ بدر تپه سي نين اطرافيندا ساواش باشلاديغيندا :

پٽيڦمبر و ابوبڪير خنيمه يه (ساواش مئيدانيندا قورولان الچيق) داخيل اولدولار. بير داها ديز چوكوب اغلاياراق تانري نين قارشيسيندا بو شڪيله دوعا انديلر: " ائي بويوك تانري، اگر بيزيمله اولان بو از ساييدا موسلمانلار مغلوب اولوب قتل انديلسه لر، آرتيق سنين امرلريني يئرینه يئتيره جڪ موسلمان قالماياچاقدير. مؤمينلر گئرجڪ ديني اونوداچاقلار." ⁷ "بو دوعادان سونرا تانري 5000 گوزه گورونمز ساواشچي ملك موسلمانلارين يارديمينا گوندردي." ⁸ انچاق پٽيڦمبر، سادجه دوعا ايله يئتينمه دي. بوتون ساواش تاكتيڪالارين حياتا ڪنچيردي: دوشمنين ايمكانلاري حاققيندا بيلگي توپلاما، ساواش گندن منطقه نين اوزليليگيني ياخشي تانيم، دوشمن اوردوسونداكي نوفوذلو شخصلرله گيزلين تماس ڪيمي بوتون منتودلاردان فايدالانيردي .

"پٽيڦمبر اوزونجا دوعا انديڪدن سونرا خنيمه دن چيخدي. موسلمان پٽيڦمبرين اطرافينا توپلاشديلاز. پٽيڦمبر الينده بير قبيلينجلا اوز اوردوسونون اونوندن ڪنچير و اونلارين حاضيرليقلارين يوخلاييردي. يوخلاما زاماني انصارا منسوب اولان سوويدي بن قزييه آديندا بير عسگر بير ازجيق سيرادان

⁵ İbni Hişam, Səyəra, IX kitab, s. 364.

⁶ Tabari, Mohammed, Sceau des prophetes, s. 150.

⁷ Eyni qaynaq, s. 156.

⁸ İbni Hişam, Səyəra, II kitab, s. 285.

ن پوزوق گورونوردو. پئىقمبر اينده كي اوخون چوبوغو ايله اونون قارنينا وورراق دوزنه ديوقت انتمه سيني ايسته دي.⁹ "دوشمن بويوك ايتكي وئردى. 72 نفر اولدو و بير او قدر ده اسير دوشدو. موسلمانلاردان ايسه، يالنيوز 14 نفر اولموشدو.¹⁰ اسير دوشنلرين چوخو آريستوكراتلاردان اولدوقلاري اوچون اونلارين قوهوملاري اسيرلرين آزادليقلاري قارشيسيندا چوخلو پارا و قيبمتلي اشيا اؤدمه لي ايديلر. بئله ليكله، موسلمانلار بوللوجا ساواش غنيمتي الده ائتديلر .
بدر ساواشينداكي بو غلبه 13 آي سونرا باش وئرن اوحد ساواشيندا تكرارلانمادي. اوحد ساواشيندا موسلمانلار بويوك دوزنلي بير اوردو ايله قارشيلاشديلار.*

"موسلمانلارين قارشيسيندا مككه ليلرين 3000 سيلاحي عسگرلري وار ايدى. 200 نفر سوواري، قالانلاري دا دوه مينميشديلر. آريجا 700 نفر ده دمير گنيملي عسگر وار ايدى. اونلار مدينه يه طرف حركت انديب، شهرين داروازيندا چاتديلار. شهرين بير آز كناردا داغين باشيندا يئرلشديلر." ¹¹ پئىقمبر چوخ سورعتلي بير شكيله 1000 نفر سيلاحي عسگرله دوشمنين اؤنونو كسمه يه گئتدي كي، شهره گيره بيلمه سينلر. پئىقمبرين آتيدان باشقا، بو 1000 نفرليك اوردودا سادجه بيرجه ات وار ايدى. دوشمنين سيلاح ايمكانلاري و هر طرفلي گننيس حاضيرليغي غالب گله جگيني گؤستيريدي. مككه ليلرين موسلمانلار اوزرينه بئله سورعتله غالب گلمه لري نين سبيلري بللي ايدى: بييادا اولاراق ساواشا قاتيلميش پئىقمبر موسلمانلارين مدينه يه طرف فرار ائتديكلريني گوردو. او، يانيندا بولونان نفرلريني قوم تپه لري نين آرخاسيندا مركزلشديريب فرار ائدنلرين آرخاسينجا سسلندي: "ائي منيم ساواشچي صحابيلريم، من بوردايام، تانري ائلچيسي بورداير، هارا قاچيرسينيز؟" فرار ائدنلر پئىقمبرين سسيني انشيتسه لر ده گئري دؤنمه ديئر.¹²

ايسلام تاريخيني آراشديران بير چوخ كيتابلاردا بو ساواشين آيرينتيلاري ايله ايلگيلي گننيس بيلگي مؤوجودور. او جومله دن بو كيتابلاردا بو مؤوضوع ايصرارلا وورغولانير كي، اوحد ساواشيندا موسلمانلارين ياغلاما دوغولاري جيهاد دوغولاريني اوستله ميشدي.¹³ موسلمانلارين مدينه يه دؤنوشو ساواشين ان چتين ائوره سي اولدو. بو ساواشدا 70 موسلمان اولدورولدو. "مدينه ده انله بير ائو يوخ ايدى كي، اورادا ياس توره ني اولماسين. پئىقمبر شهره دؤندويونده جاميدن آغلاشما سسلري يوكسليردي. پئىقمبر سوردو: "كيمدير بو آغلايانلار؟" دنديلر: "آغلاشانلار اوحد ساواشيندا اولن ساواشچيلارين قادينلاري، باجيلاري و آنالاريدير."¹⁴

انلاشيلديغي كيمي، "حجاب" آيه سي نين نازيل اولدوغو هيجرتين 5- جي ايلي موسلمانلار آچيسيندان گئزچكن فاجيعه وي ايل ايدى. اوحد مغلوبيتيندن سونرا پئىقمبر بدر ساواشي نين اوغورونو خاطيره لرده جانلي توتماق اوچون آريجيل اولاراق حربي هئييتلر اولوشدوروردو. آنجاق بوتون چابالارا رغنم بو دوغرولتودا ايره ليله بيش الده انده بيلمه دي. ان كؤتوسو ايسه بو ايدى كي، او ايل عربلر مككه ليلرين باشچيليجيلا مدينه ني موحصيره انتمه يه گلميشديلر. احزاب سوره سينده ايشاره ائديلن حاديه لردين بيرى مدينه نين موحصيره سي مسئله سيدير . بو ساواش خندك ساواشي اولاراق آنيلىر. ساواشين بئله آدلانماسي نين سببي، دوشمنين شهره گيريشيني انگلله مك اوچون موسلمانلار طرفيندن مدينه نين چؤره سينه خندك قازيلماسي ايدى. ايسلامي توپلوم حربي باخيمدان جيدي بوناليملا قارشي- قارشيا ايدى. 630-

⁹ Tabari, Mohammed, Sceau des prophetes, s. 154.

¹⁰ İbni Hişam, Səyəṛə, II kitab, s. 372.

* Nədən Tanrı yenə də gözə görünməz savaşı mələkləri müsəlmanların yardımına göndərməmiş? Müsəlmanların doğru taktik və savaş stratejisi uyqulayaraq qalib gəlmələrini gözə görünməz savaşı mələklərin qələbəsi kimi sunmaq batil inanışdan və cəhalətdən başqa bir şey ola bilməz. (tərcüməçi).

¹¹ Tabari, Mohammed, Sceau des prophetes, s. 191.

¹² Eyni qaynaq, s. 201.

¹³ İbni Hişam, Səyəṛə, III kitab, s. 64 və 112.

¹⁴ Tabari, Mohammed, Sceau des prophetes, s. 209.

-جي ايلي) باھارينا قدر بو دوروم داوام ائتدي. عثيني ايلين باھاريندا موسلمانلار دوشمن اوزرینه مطلق غلبه ني قازانميش اولدولار. بو ظفردن سونرا مکه و عربستان ياريم آداسي نين ديگر يئرلري موسلمانلارين اينه كنجدي. پنيقمبرين زئينبله ائولنديگي گنج ده باش وئرن حاديتھ يه بو چرچيوه ده باخيلماليدير. ي عني حربي مغلوبيتلر و شوبهه مرحله سي مدينه ساكينلري نين اخلاقيني ضعيفلتميشدي. ايسلامي آراشديرانلار اوچون احزاب سوره سينده كي 53-جو آيه حجاب مسئله سي نين تمليني تشكيل ائتمكده دير. دايمدا فيقه كيتابلاري نين بير بؤلومو "حجاب آيه سي نين نوزولونا" حصر اولونور. حجاب حاققيندا يالنيز بو آيه موجود دئييل، ديگر آيه لر ده وار، آنجاق حجابلا باغلي ايلك اولراق احزاب سوره سي نين 53-جو سوره سي بيلينمكده دير. بو آيه اوزرينده درين و هر طرفلي دوشونوركن، بئله نتيجه يه وارماق اولور كي، هله ايجتيماعي موناسيبتلرده هنج بير تجروبه سي اولمايان صحابيلره تانري ائتيك داورانيشلاري اويرتمك ايسته ميش و اونلارا ايزينسيز بير يئره گيرمگي ياساقلاميشدير. بو آيه موسلمانلاري سوسيال ايليشكيلر باخيميدان ائيتيمك اماجينا خيدمت ائتميشدير. بو آيدن و توي گنج سي پنيقمبرين اوزل حياتينا مانع اولان صحابيلرين داورانيشلاريندا دا ائلاشيلديغي كيمي، صحابيلر ائتيك موناسيبتلر حاققيندا هنج بير تجروبه يه و بيلگيه صاحيب اولماميشلار. بير ائوه اوغرامانين و بير شؤله ني ترك ائتمه نين زامانلانماسي حاققيندا صحابيلرين بيلگيلري يوخوش. تويلومسال ايليشكيلرين اوتسينده آيه نين سون بؤلومو باشقا اؤنملي بير مؤوضوع اوزرينه اصرار ائتمكده دير. تانري، پنيقمبرين وفاتيدان سونرا اونون ائشلي ايله ائولنمگي ياساقلاميشدير. "حجاب" آيه سي بو سؤزلرله سونا چاتير: "سيزلردن كيمسه پنيقمبرين وفاتيدان سونرا اونون قادينلاري ايله ائولنم يي عاغليندان بئله كنجيرمه سين. شوبهه سيز كي، بئله بير فيكره دوشمنيز تانري قاتيندا چوخ قورخونج سونوجلار دوغورا بيلر."

طبري بو مؤوضوعلا ايلگيلي داها آيرينتيلي آراشديرما ايارميشدير. پنيقمبر بير نئچه دفعه بعضي كيشيلر طرفيندن تهديد ائديلميشدي كي، اونون اولوموندا سونرا قادينلاري ايله ائولنه جكلر. بو موناسيبتلر تويلوم ايجينده موجود اولان كؤكلو پروبلنملرين گؤسترگه سي ايدى. بئله ائلاشيلير كي، "حجاب" آيه سي صاحبلره ائتيك داورانيشي اويرتمكدن باشقا، تويلومدا يايقين اولان بعضي بوحرانلاري دا ترتيبه سالماق ايسته ميشدير. بورادا بئله بير سوال اورتايا چيخير: بو آينين نوزول سببيني زئينين توي گنج سي ايله م حودلاشديرماق اولارمي؟ يا دا ترسينه، آيه نين ائنديريليشي اوچون باشقا دليلر ده مي اراماليبيق؟ اؤرنه بين، تاريخي شرايطي اينجلمه لي ييكي مي؟ باشلانقيجا دين عاليملري (فقيهلر) اوز علمي گلن كلرينده آراشديرمانين ميقياسي نين گنئيشله مه سينه تشويق و ت ا كيد ائتميشلر. اؤرنه بين، "اسباب النوزول" (ائنديريليش سببلري) كيتابي نين مؤللفي سئوتي دئير: "بير آينين ائنديريليشينه سبب اولان ماجرا و حاديتھ لري بيلمه دن اونو ائلاماق مومكون دئييلدير."¹⁵ او، داوام ائدير: "شرحيلر عادتت بير نئچه ائتكه ني (فاكتورو) آيه لرين ائنديريليش سبب كيمي ديكر ائديرلر"¹⁶ قورآنين تفسير و آچيقلاماسي ايله باغلي موجود اولان تكليفلرين، نظرلرين، تفسيرلرين چوخلوقونا باخمايراق، منيم بيلديگيم قدريله، آيه نين ائنديريليش شرتلريني زامان، پسيكولوژي ائاليز، سوسيال فاكورلار منطيقيندن يولا چيخراق اينجلمه ين دگرلنديرمه لره چوخ نادير حاللاردا راستلانماق اولور. هم آيه نين ائنديريليش شرتيني ديكر ائدن سئوتي، هم ده آيني تفسير ائديب و ائنديگي آراشديرماسي نين گنئيش ميقياسلي اولدوغونو ايدديعا ائدن طبري، يالنيز تاريخي حاديتھ لري نقل ائتمكله يئتينمير. 30 جيلددن عيبارت اولان "تفسير طبري" كيتابي آيه نين نوزولونون شرايطيني اله آلامقدان علاوه، هم ده سؤزلر اوزرينه ديلاچليك تحليلدن، علمي تفسيرلردن، بير ده اوزونون آديغي سونوجلاردان عيبارتدير. نئچه يوز صحيفه دن اولوشان سئوتي نين كيتابي، اصلينده "تفسير طبري" نين اوزه تيندن عيبارتدير. آنجاق اولايلاري سوسيوولوژي،

¹⁵ ليا ب العقول في اسباب النزول، دارالاحياء العلم، بيروت، 1984، ص 13.

¹⁶ Eyni qaynaq, s. 15.

كولوژي، تاريخي آچيدان باخاراق اينجله ين بير يازيلي اثر مؤوجود دئييلدير. بير حالدا كي، چاغيميزدا باش وئرميش حاديته لرين تركيبيني بير بوتون اولاراق اينجله مه دن، بو قاريشيق اورتامدا دوغرو اولاني كشف انده بيلمه يه جه ييك. بو اوزدن ده مؤوضوع ايله باغلي اليميزده مؤوجود اولان بوتون بيلگيلري دگرلنديرمه لي و اوزلليكله "حجاب" سؤزونو ديچيلىك آچيسيندان اينجله مك زورونداييق .

"حجاب" سؤزو اوچ بويوتلو(بعدلو) بير قاورامدير، عومومن ده بو اوچ بويوت بير- بيري ايله قاريشميشدير. بو قاورامين بيرينجي بويوتو گورمه ايچريكليدير، يعني گورونن بير اشياي گورونور موحيطدن اوزاقلاديرماق و گورونمز دوروما گتيرمك دئمكدير. "حجب" فعللي "گيزلتمك" انلاميندادير. ايكنينجي بويوتو اوزاي (فضا) و يا مكان انلاميندادير، يعني آييرماق و آييرديقدان سونرا دا سينيري بللي انتمك. حجاب قاورامي نين اوچونجو بويوتو اخلاقي انلام داشيبيير و محرملر ساحه سيني احتياوا انتمكده دير. عرب لوغنتامه سينده يازيلير: "حجب" پرده ايله گيزلتمك دئمكدير. يعني بير مكاني ايكييه بؤلوب و ايكييه بؤلونموش بو مكانين بير قيسي نين گورونمه سيني باشقالاري اوچون گورونمز دوروما گتيرمك. اگر حجاب قاورامي نين لئكسيك معناسيني ديقتله اينجله سك، او زامان مؤوضوع ايله باغلي گننيش و آيدين گوروشه صاحيب اولاجاغيق .

كعبه ب كچيسي نين ده "حجاب" لقبلي وار ايدي. لوغنتامه ده يازيلير كي، بني قصي دئدي: "اونلار كعبه نين حجابيديرلار، يعني كعبه نين قاپيسي نين آچاري اونلارددير و اونلار مسؤوليت داشيبييرلار." حجاب و يا پرده آرخاسيندا اوتورماق داها سونرا خليفه لرين و شاهلارين كولتورلري حالينا گلتميشدير. خليفه لر و شاهلار ساراي ايشچيلرينه گورونمه مك اوچون پرده نين آرخاسيندا اوتورور و پرده آرخاسيندان اينسانلارلا ايرتباط قوروردولار. داها سونرا دا سارايدا "پرده چي" پئشه سي گلشدي. پرده چيلر پرده ايشلري ايله مشغول اولور و شاهلا گوروشمك ايسته يه ني پرده نين آرخاسينا قدر گتيريب، آپايرديلار. گوروشلر زاماني ايسه آرادا بير پرده اولوردو. گوروشچو، يالئيز خليفه نين و يا پادشاهين سسيني انشيديردي. ايسلامي اننسيكلوپئدييادا بو شكيله يازيلير: "ظاهيرن حيجازين ايلك ساكينلري اوچون تانينماز اولان بو عنعنه ني بني اوميه ساسانلردن انتكيلن رك، ايسلام كولتورونه گتيرميشلر."¹⁷ ايندي بيزيم اوچون قرييه گورونن بو گلنك ايلك دفعه ابوسوفيان اوغلو معاوييه طرفيندن تطبيق انديلميشدير. داها سونرا اندلوسده، آفريكانين قوزئينده و ميصيرده فاطيمي سولاله سي نين ده اويقولاديغي (تطبيق انديگي) بير گلنك اولدو. بو زامان آرتيق ايسلامين ايلك چاغلاريندا بنزرينه هئچ راستلانماديغيميز بير طرزده خليفلي گه موقدسليك ده آرتيريلميشدير: "خليفه وارليغين جانلي روحو اولاراق سايبليدي. حئي خليفه يه سجده ده انديليدي. بو سببدن ده اونون گوزلردن و گورونورلوكدن اوزاق اولماسي گره كيردي."¹⁸

اگر عيرفان علمينده كي حيجابين سئمانتيكاسي اولماسايدى، او يالئيز انگلاه ييجي بير شئي كيمي گورونردي. عيرفان علمينه گوره، اينسان معنويياتين سونسوز اوفوقلرينه وارا بيلر. بو باخيمدان عيرفان علمينده حجاب، يالئيز انگل اولاراق گورولور. "عيرفان علمينده اوز نفسينه حاكيم اول بيلمه ينلر حيجابلي سايبليرلار. عيرفاندا حيجابلي اينسانين روحو تانري ايشيغيندان محروم انديلميش، قارانليقلارا باتميشدير. عيرفان علمينده حيجابلي اينسانين چئوره سيني ساران تانري ايشيغي دئييل، حيجابدير."¹⁹ عيرفان تئرمينولوژيسينده حيجابلي فرد مادديياتين ايچينه غرق اولموش شخصدير، عيرفان آشاملارينى تجروبه انده جك ايستعداددان محرومدور. حيجابلي شخص اوز معنوي ايمكانلاريني رئاليزه انده جك يئته نكه دئييلدير و حياتين، وارليغين سيرلريني ايدراك انده بيلميه جكدير . چونكو حيجابلاري

¹⁷ İslam Ensiklopediyası, ikinci nəşr, "Hicab" məqaləsi.

¹⁸ Eyni qaynaq.

¹⁹ Titus Burckhardt, introduction aux doctrines esoteriques de l'islam, Derry-livres, Paris, 1969.

صور حلاج، حجابین اینسان عیرفانی مودولاشدیردیغینا، اینسان معنویاتینی حبس ائتدیگینه ایناتیردی. حلاج گۆره، تانری، حجابین چئورله دیگی دار موحیطده دئییل، حجابین اۆته سینده کی سونسوز اوزایدیر. تانرییا طرف حرکت ائتمک اوچون حجابی سۆکه جک جساتیمیز اولمالیدیر. "گنجه نین قارانیغیندا یولونو آدانین، یالنیز سنی (تانرینی) آختارماق دوغوسو کۆنولونده اولورسا، ایشاره لردن باشقا بشر بیر شیئی آقیلاماز." ²⁰ عاریف اوچون "کشف" سۆزو "حجاب" سۆزونون تام قارشی طرفیدیر. ²¹

آنلاشیلدیغی اوزره، آمئریکانین بورژوا توپلومونداکی "اعتیبار" و "سوچ" کیمی قاوراملار اؤنملی اولدوغو کیمی، ایسلام مدنیتینده ده حجاب اساس قاوراملاردان بیریدیر. بو قاورامی، سادجه قادینلارین باش اورتوسو سویییه سینه اندیرگه مک اونون ایچ معناسینی تامامی ایله بوشالتماق آنلامیندا اولماسا دا، هر حالدا بو قاورامی ضعیفلمه یه خیدمت ائتمکده دیر. خصوصن قورآندا دا ایصرارلا سؤیله نیلدیگی و طبری نین ده شرح ائتدیگی کیمی، "حجاب" آیه سی ایکی کیشینی (ایکی اثرکگی) بیر- بیریندن آیرماق آماجی ایله اندیریلیمشدیر. بو حاقدما ماجرانی تفرعاتی ایله کئچن صحیفه لرده تاریخی قاینقلارا دایاناراق آنلاتدیق .

"حجاب" قاورامی نین لینگویستیک تحلیلیندن سونرا قورآنین متنینه دؤندوبوموزده، حجابین منفی مفهومونو کشف ائتمیش اولوروق. عیرفانداکی آنلامینا بنزر بیر مفهوما قارشیلان شیریک. یعی حجاب اینسانین تانرییا قوووشماسینی اؤنله ین انگل کیمی اورتایا چیخیر .

... قورآندا یئددی دفعه حجابا ایشاره ائدیلمه سینه باخمایاراق، اونون اساس آنلامی و گلیشمه سورجی ایله باغلی دگرلی بیلگیلر مؤوجوددور: عومومیته، قورآندا حجاب "آییران" معناسیندادیر: "حضرتی مریم حجاب و یا پرده نین آرخاصیندا گیزلنمیشدی." ²² ائله جه ده باشلانقیدا پئیقمبرین و مؤمبئرین قادینلارینا مخصوص اولان حجابدان (آییراندان) سۆز ائدیلمیشدیر. * جزا گونونده مؤمبئر گوناهاکارلاردان حجابلا آیریلماقلار. ** شرحیلر انعام سوره سی نین 13- جو آیه سینه دایاناراق "حجاب" سۆزونو "دیوار" اولاراق تفسیر ائتمیشلر. ائله جه ده حجاب، سئچکین بیر اینسانین تانری ایشیغی نین شواعلاریندان قورونماسی آنلامیندادیر. ²³ بعضن قورآندا حجاب قاورامی تانری نین بشردن گیزلنمه سی و بشرین تانرینی درک ائتمکده ضعیف اولدوغو آنلامینی ایچریر کی، بو دا منفی بیر بویوتا یوکسلمیش اولور. مثلن فصلت سوره سی نین 5- جی آیه سینده طبری نین دندیگینه گۆره، بوتپرست قورئیش قبیلله سی نین محمدین تؤولودور گوروشونو آنلامالاری اوچون حجاب انگل اولوشدورموشدو. "و دندیلر: بیزی دعوت ائتدیگین شئیلره بیزیم قلبیمیز اورتولودور. قولقلاریمیز اونلاری دویماز اولموش. و سنینله بیزیم آرامیزدا بیر حجاب وار. نه ائتسن ده بیز دویماز، انشیتمز اولموشوق." بو آیه ده حجاب اینسانین شعوورونو کوتلشدیرن بیر شئیدیر. آیریجا بو سوره نین آدی فصلت دیر. یعی "تفسیر ائدیلمک آیدینلنمیش آیه لر." ²⁴ طبری دئیر کی، بو آیه ده حجابدان مقصد " ایختیلاف توره دن مذهبی فرقلیلکلردیر." ²⁵ پئیقمبرله ایختیلاقی اولان قورئیش قبیلله سی بوتپرست ایدی. پئیقمبر اونلاری بیر اولان تانرینی پرستیش ائتمه یه چاغیردیغیندا "بوتپرستلرین پئیقمبرله ایختیلاقلاری وار ایدی. بوتپرستلرین حجابا اولان اینانقلاری اصلینده اونلارین مذهبله باغلی فرقلی گوروشلری ایدی." ²⁶ هر کسی حجاب حدیندن

²⁰ Al- Hallaj, Diwan, Trans, Massignon, Le Seuil, Paris, 1981.

²¹ Al-Darqawi, letters d' un maitre sufi, trans. Titus Burckhardt, Arche, Milan, 1978.

²² Meryem surasi, 17-ci ayə.

* Əhzb Surəsi, 32, 53.

** Əraf surəsi, 46-ci ayə.

²³ İslam Ensiklopediyası, ikinci nəşr, "Hicab" məqaləsi.

²⁴ Pickthall, The meaning of the Glorious Koran, P. 340.

²⁵ Təbəri, XXIV kitab, s. 92.

²⁶ Eyni qaynaq.

ع تنبئه و جزادير .

آنلاشيلديغي كيمي، باشلانقيجدا دا اولومسوز آتلامي اولان حجاب مسئله سيندن چاغيميزداكي يانليش آنلامالار دا حيرت دوغورودور. چاغيميزدا ايسلامي كيمليگين رمزي كيمي گورونن و موسلمان قادينين واز كئچيلمز كيمليگي اولاراق آنلاشيلان حجاب بير زمانلار قارغانميش و معنوي دگرلردن، روهي يوكسكليكن محروم انديلميشليگين گؤسترگه سي اولموشدور. ايشين چوخ ايلگينچ ياني دا بودور كي، ايسلام دونياسى هنج بير ساحه ده حجاب مؤوضوعوندا اولدوغو قدر دويارلي دنئيلدير. قوران، موسلمانلاري اوخوماغا سسلركن، ايسلام دونياسيندا اوخومانين، علمله اوغراشانين چوخ دوشوك سوييه ده اولدوغونو گوروروك، آنجاق هر كس قادينين حجابا بورونمه سيني ايسلامي امر كيمي بيلير. ايسلامين ديگر امرلرينه بير او قدر ده ديقت ائدن يوخدور. سون زمانلار ايسلام دونياسى درين ايقتيصادي بوهران ايچينده چابالماقدا ايكن، خصوصن ل بن اندا تورلو- تورلو لوكس كيتابلار ايسلامي دگرلرله باغلي يايينلانير و چوخ دا اوجوز ساتيشا بوراخيلير. ايسلامين گلگه جگيندن ناراحات اولان بير سورو "دين عاليمي" بوتون ديقتلريني قادينين نجه اورتونمه سينه يونلتميشلر. بو كيتابلاردان ان اونمليسي اولان 9- جو عصرده ياشاميش سرت موخافيه كارليغي ايله تانينان بن جوزي ي نين "اى حكام اولنيساء" (قادينلارلا باغلي حوكملر) اثردير. بو كيتابلاردا اصرارلا دنئيلير كي، "قادينلار نيزا نصيحت اندين ائودن ديشاري چيخماسينلار"، "ائودارليغين قادينلار اوچون فايدالاري"، "كيشيلرين قادينلاري گورمه مه سي نين موثبت طرفلريني دوغرولايان تاريخي سندلر." بلله نظره گلير كي، او زمان قادينلارين جاماعات نامازينا قاتيلمالاري مخفي حركت ايميش. بن جوزي ي بو حاقد چوخ غريبه بير حديث روايت ائدير: "پنيقمبرين قادينلاري گنجه ياريسي گيزلينجه جاميه گيريب اوزلريني تپه دن ديرناغا قدر اورتورك، نامازلاريني قيليرميشلار. دان يئري سؤكولمه دن ده جاميني ترك ائديرميشلر" ²⁷ يازار روايت ائتديكي بو حديثن سلسيله قايناقلاريني گؤسترمه ميشدير. ان موخافيه كار و قورو مذهب يانليسي اولان بن جوزي ي بو كيتابيندا "قادينلارين سوننتي" ²⁸ (قادينلارين دا كيشيلر كيمي جينسي آلترني نين كسيلمه سي) باشليقلي بير مقاله سي وار. ايسلاملا هنج بير علاقه سي اولمايان بو توره قادينلارا زورلا سيريتميش و 7- جي عصرين عربستانيندا دا بلله بير توره اولماميشدير. يازار اوز كيتابي نين 67- جي بؤلومونده "ارين اوز ارواديني دؤيمه سيني مصلحت بيلير." ²⁹ بوتون بو كيمي كيتابلارين ارد-اردا يايينلانماسي "قادين آزادليغيندان دانيشانلارلا نجه موباريزه آپارماق اولار؟" سوالينا وئريلن جاوابدير .

بو كيتابلاردا "اگر قادينين ساچلاريندان يالنيزجا بير تئل حجابين ديشيندا قالسا، اونون نامازي باطيل اولارمي؟" كيمي سواللار سورولور و سرت جاوابلار وئريلير. بونلارين قادين آنلايشيلاري بودور و ايسلام آدي آلتيندا قادينلاري اسارتده ساخلاماغا چاليشيرلار. بو كيتابلاردا قادينلار دوغوشدان گوناھكار و گوناھ قايناقلاري اولاراق گؤستريلير. قادينلارين حدسيز شهوت و سئكس احتياجلاري حاققيندا بوللوجا دانيشيلير .

حجاب مسئله سي نين دوغوشونو تاريخي بير شرايطده و زمانين آخيشي ايچريسينده تحليل ائتديگيميزده منطقي سونوچلارا چاتماق مومكوندور. ندين 20- جي عصرين سونلاريندا موسلمانلار غرب مدنيتي نين قارشيسيندا قادينى آيدينلاتماق، اونا اينساني حاق تانماق يئرینه اونو بوتون ايجتيماعي حياتدان محروم ائتمه نين فلسفه سيني يازيرلار و بو مؤوضوعدا دا ايسلامدان سوييسته يافته ائدير، ساختا حديثلري قايناق اولاراق گؤستريرلر .

²⁷ İbni Cüzi, EHKam-ül Nisa, Ölməktəb-ül Əsriyət, Beyrut, 1980, s. 200.

²⁸ Eyni qaynaq, s. 144.

²⁹ Eyni qaynaq, s. 330.

"حجابين نوزولو" باشلانقيجدان ايکيم عنالي اولموشدور. اونون اوبيئکتيو (عيني) طرفي بو ايدي كي، پئيقمير اوزو ايله اونس بن ماليک آراسينا پرده چکير. معنوي بويوتو ايسه بوندان عيبارتدير كي، بو آيه تانري طرفيندن پئيقميره گؤندريلير. پئيقمير اوزو ايله ائوينده اولان بيرجه کيشي آراسينا پرده چکرکن بو آيه ائنديريلير. بوخاري نين روايتلري نين بيرينده اونس ماجراني بو شکیلده شرح ائدير: "قوناقلار اوراني ترک ائتديکن سونرا پئيقمير گنديب بير داها اوتاغا گئري دؤندو و بير پرده چکدي" سونرا آرتيرير: "من اونونلا عئيني اوتاقتا اولاندا او، حجاب آيه سيني زومزومه ائتمه يه باشلادي."³⁰ بوخاري ده بو روايتده طبري کيمي حجاب قاوراميني بير مکانين ايکي قيسمه بؤلونمه سي کيمي ائلاير. پرده ايله بؤلونموش مکانين بير طرفينده پئيقمير، ديگر طرفينده اونس مؤوجوددور. بئله ليکله، پئيقميرين چکديگي پرده بير مکاني ايکي قيسمه آيرير: پرده نين ايچ طرفي و يا پئيقميره خاص اولان دونيا و اوزل ياشايش، پرده نين ديش طرفي، ي عني ايجتماعي حيات. بو حاديه يه گؤستريلن تپکي حنيرت آميردير. چونکو پئيقمير چوخ راحتليقلا خالقان اونون ائوينه واختسيز گلمه مه يي ايسنه يه بيلر و هر کس طرفيندن سؤبلديگي اوچون پئيقميرين بو ايستگينه بوتون موسلمانلار اويارديلار. هم آيه، هم ده آيه اوزرينه اولان تفسيرلر گؤستيرير كي، موسلمانلار هئچ بير تشریفات اورتادا اولمادان پئيقميرين گؤروشونه گنديرميشلر. پئيقميرين ائوينه گئت-گل ائتمک اوچون هئچ بير مانعه يوخ ايميش. آيريجا پئيقميرين اوزل حياتي ايله سوسيال حياتي آراسيندا بير سينير دا مؤوجود دئيلىميش. داها دوغروسو، خصوصي مکانلا (پئيقميرين ائوي و قادينلاري نين اوتاكلاري) عومومي مکان (موسلمانلارين توپلانديغي و ناماز قيلدقلاري جامي) آراسيندا فرق يوخ ايميش. تانري بو ايکي مکانين آيري اولماسينا ايراده ائتديگي اوچون "حجاب" آيه سيني گؤنديرير .

حجاب مسئله سي نين سوسيال، ديچيليك، تاريخي و مذهبي گئرچکليگيني آيدينليغا قووشدورماغا چالبيديق. ايندي بئله بير سوال سورمانين زامانيدير: اوزل حياتا بو قدر دگر وئرن پئيقمير نئجه ياشاميشدير؟ شهر اهاليسي ايله، دوستلاري ايله و قادينلاري ايله نئجه ايليشکيده اولموشدور؟ بوتون بو موناسيبتلر هانسي معنوي بير فسادا گئرچکلشيرميش؟

پئيقمير و اونون سوسيال موحيطي

محمد بوتون پئيقميرليک دؤنمينده هم مککه ده، هم ده مدينه ده قادينين سوسيال رولونا چوخ اؤنم وئيردي. او، 40 ياشيندا ايکن (بعضي آراشديرماچيلارا گؤره 43) ايلک مئسازي تانريدان آلدیغيندا خديجه يه سيغينميش، ايلک دفعه اونون نوازيشي ايله ساکيتلشميشدي. ايلک وحیي آلدیغيندا پئيقميرين چتين روح حاللاري کئچيرمه سي ايله باغلي چوخلو بيلگيلر مؤوجوددور. پئيقمير بوتون روحسال گرگينليگي خديجه نين گوجلو پسيکولوژي و معنوي دستگي ايله آشا بيلميشدير. تاريخي بيلگيلر روايت ائدير كي، محمد خديجه نين يانيندا اولماقدان بؤيوک راحتليق و روحي انئرژي آيرميش. بو سببن ده اوز ايچ حاللاريني، پروبلملريني دانيشماق اوچون هئچ زامان بير انرکک آختارمادي. خديجه اونون اوچون ان ياخين، وفالي و صادق سيرداش ايدي. خديجه نين وارليغي پئيقمير اوچون ان بؤيوک معنوي داياناق ايدي: "محمد داغدان آشاغي ائندي. بوتون وجودو تيتيرکن ائوه دؤندو... جيراي پلين اونون گوزونه گورونمه

³⁰ Buxari, Səhih, III kitab, s. 254.

م اوستومو اورت، منيم

اوستومو اورت! خديجه اونون اوستونو اورتدو، محمد درين يوخويا دالدي. اسكي متلري اوخوموش خديجه، جبرائيلين آدي ايله تانيش ايدى.¹ پئيقمير هله وحىي (آچينيمى) تجروبه ائتمه ميشدى. اونون نه اولدوغونو بيلميردى. اونا گوره ده بو حالين او زامان داها چوخ يايقين اولان وجده گليب شعر سؤيله مك دويغوسو اولماسيندان قورخوردو. اونون وجودونو سارميش وحىي (آچينيم) دالغالاريني ايلك باشدا آنلايا بيلمه ديگي اوچون بو حالين شاعيرلرين وجد حالينا بنزمه سيندن قورخوموشدو.² خديجه نين خريستيانليغي قبول ائتميش ورقت بن نوفل آديندا بير عميسي وار ايدى. ورقت محمده آنلاتدى كي، او، نه مجنون اولموش، نه ده شاعير. ورقت محمده دئدى كي، سن يئني بير دينين پئيقميري اولاجاقسان. اصلينده خديجه پئيقميره اينانان ايلك اينسان اولموشدور، ي عني محمده ايلك ايمان گتيرن و اونو دگرلنديرن بير قادين اولموشدور: "جبرائيل هر دفعه محمده گوروندوكن سونرا خديجه ايله اوزون صؤحبتلري اولوردو. بير گون بو صؤحبتلرين بيرينده محمد خديجه يه دئدى: "من كيمه سيغيناچاغام؟ مني كيم قبول ائده جك؟" محمدين اوزونه گوونمه سي و پئيقمير اولدوغونون بيلينجينده اولماسي خديجه ني موتلو ائتميشدى. محمدين بو سورولارينا جاواب اولاراق خديجه بؤيوك بير آرخاينليق و گوون دويغوسو ايله دئدى: "ان آزيدان منه گوونه بيلر، سيغينا بيلرسن. چونكو من سنه ايمان گتيرديم." پئيقمير چوخ سئوئيميشدى. بو اوزدن ده شهادت جومله سيني خديجه يه سؤيله دي و ايمان گتيرمه سي اوچون خديجه نين بو جومله ني تکرار ائتمه سيني ايسته دي."³

ايسلام بو شكيلده بير قادينين يارديمي و دستگي ايله باشلاميشدير. خديجه نين وفاتيندان سونرا پئيقمير اوز عشقيني ديگر قادينلاردا آراماغا باشلادى. او بير داها ائولندي. بير نچه قادينى اولدو و چوخ قادينلى ائركك كيمي قادينلار آراسي ايختيلافلارلا، حسدلرله تانيش اولدو. هجرت گنجه سي (مككه دن مدينه يه گئتديگي گنجه) اوزو ايله ياشيد اولان سوده آديندا بير خانيملا ائولندي. محمدين ان بؤيوك عشقي اونون ياخين دوستو و ايسلاما بيرينجي ايمان گتيرن كيشي ابوبكيرين قيزي عايشه ايدى. بعضي شيعه قايناقلاري ايسلاما بيرينجي ايمان گتيرن ائركگين ابوطاليب اوغلو علي اولدوغونو يازير. لاکين محمد پئيقميرليگه يوكسليگي زامان علي نين 8-10 آراسيندا ياشي وار ايدى. يئتيشكين و قرار وئره جك بير سوييه ده دئييلدي. ذاتن عليني ساخالايان محمد اولموشدو. ي عني علي نين اوزرينده محمدين حاقي وار ايدى. ايسلامي شعرولو شكيلده قبول ائديب، بوتون زنگينليگيني بو يولدا خرجه ين ابوبكير اولموشدور. محمد مدينه يه گئتمه دن قيسا سوره اؤنجه عايشه ايله آداخلاندى. پئيقمير هر زامان عايشه نين عاغليني، ايستعداديني و حافيطه سيني اؤيموشدو. آنجاق محمد ديگر قادينلارلا دا ائوله نيردى، بو دا عايشه نين قيسقانجليغينا سبب اولوردو. بعضن عايشه پئيقميرين ائولنديگي قادينلارا قارشي ترس پلانلار چئويريردى. او قادينلاردان بيرى خريستيان اولان مارييه ايدى. مارييه محمدين بير اوغلان دوغورموشدو. آدينى ايراهيم قويموشدولار. پئيقمير عايشه نين بيرينجي اري ايدى. آنجاق ام سلمه كيمي بعضي قادينلارين بيرينجي اري دئييلدي. بو اوزدن ده عايشه كيمي گنجه و گؤزل بير خانيمين اوز اريني قيسقانماسيندان دوغال بير شئي اولا بيلمزدى. محمدين بعضي ائوليلكلري ان چوخ مصلحت اوزره ايدى. او، بو وسيله ايله ايسلاما تاپينميش قبيله لر آراسيندا بيرليک ياراتماق و حربى ايمكانلاريني گوجلنديرمك ايسته بيردى. اؤرنه بين، محمد، بني موسلق غزوه سينده مغلوب اولدوقدان سونرا الهاريسين قيزي جوئيريه ايله هيجرتين 6- جي ايلينده ائولندي. آنجاق باشقا اؤرنكلرده قادينلارين گؤزليكلري ائتكيله ييجي اولموشدور. جئش قيزي زئينب محمدين عميسي قيزي ايدى. اونونلا ائولنديگي گنجه "حجاب" آيه سي

¹ Tabari, Mohammed, Sceau des prophetes, p. 67.

² Təbəri, Tarix, II kitab, s. 207.

³ Tabari, Mohammed, Sceau des prophetes, p. 68.

4 آريجا، پئىقمبر زئىنبه عاشيق

اولدوغو زامان او، محمدىن اوغوللوقو اولان زئىدلە ئولى ايدى .
بىر چوخ تارىخچىلر كىمى، طبرى دە محمدىن بو مشهور سئوداسىنى بئله شرح اندىر: "زئىنب او زامانىن عربىستانىدا ان گۈزل قادىن ايدى." او دئىير: "بىر گون پئىقمبر زئىدى گۈرمك اوچون اونون ئويىنە گندىر. آچىق و اوزون ساچلارى اولان زئىنب ائوده يالنىز ايدى. محمد زئىنبىن سورور: "زئىد هاردادىر؟" زئىنب "زئىد ائوده دئىيل، دىشارىيا چىخىمىشدىر." - دئىير.⁵ او داها اۇنجه دە زئىنبى بىر نۇچە دفعە گۈرموشدو. آنجاق طبرى نىن دئىگىنە گۈره، بو دفعە اونو غئىرى- رسىمى بىر يئردە گۈرموش و اونون گۈزلىگى قارشىسىندا درىندن انتكىلنمىشدىر: "پئىقمبر ائله درىندن انتكىلنمىشدى كى، ايكىنجى دفعە اونون صورتىنە باخماق اىستىمىردى. محمد گۈزلىرى قاپالى شكىلدە زومزومه انتدى: "تازىنى پرستىش اندىرم. تازى بۇيوكدور. او (تازى) اوركلره و گۈزلره فرمان وئرندىر." بو سۈزلردن سونرا پئىقمبر دىشارىيا چىخب اورانى ترك اندىر.⁶ اصليندە ايلك باخشدا زئىنبىن محبتى و گۈزلىگى محمدى اۈز تاثيرىنە سالمىشدى. داها سونرالار زئىد زئىنبى بوشادىقدان سونرا محمد زئىنبە ئولندى .

پئىقمبر وفات انتدىگى زامان دوققوز قادىنى وار ايدى. آنجاق گۈزلىگى و درىن فىكىر باغلىغى اولان عايىشه و ام سلمه كىمى قادىنلارلا بىر يئردە ياتىردى. ساواشلار اونو قادىنلارىندان آيىرا بىلمىردى. بوتون ساواشلاردا بىر و يا ايكى قادىنىنى اۈزويله برابر آپايردى. اورتالىقداكى قىسقانچلىقلارى ياتىشىدورماق اوچون هر دفعە اۈزويله آپاراجاغى قادىنلارى پوشكله سئچىردى .

محمد، دۇلتىن باشچىسى اولماقلا بىرلىكدە قادىنلا ايلشكىلره آچىقجا اۈنم وئىردى. ساواش زامانى اونون قادىنلارى آرخا جبهه دە اولموردولار. اۈن جبهه دە پئىقمبرله بىر يئردە ساواش حاققىندا وئىرلن قرارلاردا اۈز فىكىرلىرىنى سۈيله بىردىلر. ساواشىن گندىشى و آيرىنتىلارى حاققىندا پئىقمبرىن قادىنلارى قرار وئىردىلر و بو قرارلار اوزرىندە هم پئىقمبر، هم دە موسلمان ساواشچىلار دوشونوردولر. 628-جى ايلدە پئىقمبرىن مككه لىلرله حدىبىيە ادلى بىر آنلاشماسى اولدو. بعضى صحابىلر بو آنلاشمانى حربى حقارت اولراق گۈردولر. پئىقمبر نۇچە داوراناجىنى بىلمىردى و سونوندا قادىنلارىندان بىرى نىن وئردىگى بىر تكلىفى حياتا كئچىردى: موقاويله باغلاندىقدان سونرا پئىقمبر موسلمانلارا ساچلارىنى قىرخب تانرىدان باغىش دىلمە لرىنى اىستە دى. پئىقمبرىن اوچ كرە تكرر انتدىگى بو امره كىمسە آلدىرىش ائتمە دى، كىمسە امرى يئرىنە يئتىرمە دى. پئىقمبر چوخ راحتسىز و گرگىن بىر دورومدا ام سلمه نىن آلاچىغىنا گنتدى. ام سلمه اونون گرگىنلىگى نىن سببىنى سوردو. پئىقمبر دئدى: "صحابىلر يمه ساچلارىنى قىرخلالارى اوچون اوچ دفعە امر انتدىم، كىمسە سۈزومه باخمادى." ام سلمه پئىقمبره بو شكىلدە بىر تكلىفده بولوندو: "هئچ اوزولوب جانىنى سىخما! اۇنجه اۈزون اۈز ساچلارىنى قىرخ، سونرا دا بىر قوربان كس." پئىقمبر ام سلمه نىن تكلىفى ايله راضىلاشدى. ساچلارىنى قىرخب بىر دوه نى قوربان كسدى. صحابىلر دورومو بئله گۈردوكدن سونرا اۇنجه اۈز آرالارىندا مصلحتلە شىب سونرا دا ساچلارىنى قىرخدىلار، قوربانلارىنى كسدىلر.⁷

ايلك اىسلام توپلومو دويغوسوز و ايقىتدار حرىصى اولان بىر رهبر طرفىندن ايداره اندىلمە دى. او، 26 ساواشدا اۈزو اوردونون باشچىلىغىنى اوستلندى. "صحابىلر ايسه پئىقمبرىن باشچىلىغى اولمادان 35 ساواشا قاتىلمىشدىلار."⁸ آنجاق محمدىن حربى و مذهبى فعالىتلرى اۈزل حياتىنا كۈلگە سالمىردى. پئىقمبرىن قادىنلارى ايله اولان موناسىبتلرى او قدر اونون فىكرىنى مشغول اندىردى كى، ان ياخىن دوستلارى،

⁴ Muhammad, prophet and statesman, Oxford university London, 1961.

⁵ Tabari, Mohammed, Sceau des prophetes, p. 222.

⁶ Eyni qaynaq.

⁷ Tabari, Mohammed, Sceau des prophetes, p. 248.

⁸ Eyni qaynaq, p. 325.

آتاسي اولان دوستلاري ايله بو حاقددا فيکير آليش-وئريشبنده بولونوردو. هيجرتين 4، 5 و 6-جي بوحرانلي ايللرينده مدينه اهالي سي پئيقميرين دوشمن ي اولموشدو. پئيقميرين اوزل حياتي ايله سوسيال حياتي برابر اولاراق گورمه سيني اونا قارشى ايستيفاده ائتمه يه چاليشيرديلار .

پئيقميرين مدينه ده اولماسيني اوز منافعلرينه قارشى گورن مونافيلقر پئيقميرين قادينلاري ايله باغلي شانناز اويدوروردولار. هيجرتين 3- جو ايلي اوحد ساواشي مغلوبيتيندن ياسلي اولان، هيجرتين 5- جي ايلي خندک ساواشيندان پريشان دوروما گلن مدينه ده سياسي موخالفقر گيزلين فعاليت گوستيريديلر. اونا گوره ده پئيقمير اولارا مونافيق دئيردي. چونکو اولار محمد بيرباشا حمله ائتميرديلر. اولار گيزلين-گيزلين پئيقميرين شخصييتيني مسخره ائدير، اونون قادينلاري ايله باغلي خوشاگلمز شاي عه لر يابيرديلار. حئي مدينه نين كوچه لرينده پئيقميرين قادينلارينا اذيت وئيريديلر. مونافيلقرين يايديغي شاي عه لرله ساواشلارداكي مغلوبيتين دوغوردوغو روحسال گرگينليک ال-اله وئريب دوشگون، سينيق احوال-روحيه ياراديردي. مونافيلقرين قارشيسيندا پئيقمير ساوونماسيز ايدي. حئي بعضي مونافيلقرين بو شاي عه لري پئيقميرين ائله ائتکيله بيردي كي، او اوز قادينلارينا شوبهه ائديردي. بوتون بو باسقىلارين نتيجه سينده پئيقمير حجابي قبول ائتمک مجبوريتينده قالدي .

622-جي ايلهده پئيقمير مدينه يه گلدي. ايلک اونجه گولثوم بن حدم آديندا بير انصار عاييله سينده يئرلشدي. آنجاق گيزلي توپلانتيلاري سعد بن خنيسمه آديندا سوباي بير کيشي نين ائوينده کئچيردي. "پئيقمير گولثومون ائويني ترک ائديب توپلانتي کئچيرمک اوچون سعدين ائوينه گئديردي. چونکو سعد سوباي ايدي. اونون ائوي موهاجيرلرين بولوشدوغو مرکز اولموشدو." ⁹ ايلک تماشلاردا مککه لي موهاجيرلرله مدينه لي انصار آراسيندا ايختيلافلار اورتايا چيخدي. بو آنلاشيلماليقلار، اوزلليکله قادين-کيشي ايليشکيلري ايله باغلي اولاراق داها قاباريق گورونوردو. انصار اوچون قادين- کيشي آراسيندا آيريم ياقماق اؤنملي دئييلدي. آنجاق موهاجيرلر اوچون قادينين عومومي اورتامدا گورونمه سي جيدي سورون اولاراق گورونوردو. "پئيقميردن اوچ گون سونرا مدينه يه گلن ابوطاليب اوغلو علي دول بير قادينين ائوينده قاليردي." ¹⁰ داها سونراكي گونلرده بو کيچيک مسئله چوخ بؤيوک گورونمه يه باشلادي و ايکي قروب آراسيندا گرگينليک يارادان مؤوضوعيا دؤنوشدو. انصار طرفيندن اورتايا چيخان باشقا سورونلار دا وار ايدي. پئيقمير چوخ اينجه بير پروبلئمله قارشى- قارشيا ايدي: سياسي و بؤلگه سل حساساسليقلاري، رقابتلري نظره آلاراق مسکونلاشماسي اوچون نئجه مکان سئچمه لي ايدي؟ انصار، اولارين ائولرينده قالماسيني تکليف ائتدي. پئيقمير بيليردي كي، بو تکليفلري قبول ائدرسه، اونون آيري- سئچکيليک ائتمه سي ايله باغلي شاي عه لر ياييلا بيلر. پئيقمير بو سورونون حللي اوچون چوخ ويغون يول بولدو. بو، برابرليک و عدالت منطيقينه دايدانان بير چؤزوم ايدي. پئيقمير دويوردو كي، اونون دوه سي نين اؤنونده دورماسينلار. دوه نين دوراجاي يئري اؤزونه ياشاييش يئري سئچه جکدي. پئيقمير دئدي: "بوراخين منيم دوه مي، هارا ايسترسه گئتسين... دوه نين بير گوروي وار كي، اونو يئرینه يئيرمه ليدير." ¹¹ قورو خورمالارين ساخلانيلديغي بير ائوين اؤنونده دوه دوروب ديز چؤکدو. ائو انصاردان اولان ابويوب آديندا بير کيشي نين ايدي. ¹² پئيقمير دوه دن ائنيب سوردو: "ائو کيميندير، بو ائوين قيمتي نه قدردير؟" پئيقمير ائوين بولوندوغو يئرده بير جامي اينشا ائديب موسلمانلارين توپلانتي مرکزي ائتمه قرارينا گلدي. پئيقمير ائوين پاراسيني صاحيبينه اؤده ييب اورادا جامي تیکمه يه باشلادي. ¹³ پئيقمير سادجه موسلمانلاري بو جاميني

⁹ İbni Hişam, Səyərə, II kitab, s. 137.

¹⁰ Eyini qaynaq, p. 325.

¹¹ Eyni qaynaq, s. 140.

¹² Eyni qaynaq.

¹³ Eyni qaynaq.

تیکیلیشی زامانی موسلمانلاردان بیرری بیداهتن بو مضموندا بیر شئیر سویله دی :

" پئیقمبر تر ایچره چالیشارکن، بیل
کناردان باخماغین مصلحت دئییل "15

سوندا دوققوز اودالی بیر جامی تیکیلدی. بو دوققوز اودا پئیقمبرین شخصی ایشلرینه حصر اندیلدی. بنش اوتاق خورما یارپاقلاریندان، قالانلاری دا داشدان یاپیلدی.16 تاریخچیلرین بیلر و یا حوجره آدلاندیردیگی بو اودالاردا پئیقمبرین قادینلاری مسکونلاشدیلار. بن سعد پئیقمبرین یاشادیگی یئری بو شکیلده آنلادیر: " پئیقمبره خاص اولان اوتاقلار جامی نین سول طرفینده ایدی. ناماز زامانی آدم مینبرده کی ایمامین قارشیسیندا دایانمیش اولوردو. "17 عایشه نین اوتاغینا آیرجا دیقت اندیلمیشدی. پئیقمبر بو اودانی ائله یاپدیرمیشدی کی، اورادان بیرباشا جامیه یول وار ایدی. ی عنی جامی نین قاپیلاریندان بیرری عایشه نین اوداسینا آچیلیردی. پئیقمبر نامازا گنتمک ایسترکن بو قاپیدان فایدالانیردی.18 عایشه نین اوداسی ایله جامی او قدر بیر- بیرینه یاخین ایدی کی، بعضن پئیقمبر جامی نین دیشینا چیخمادان ساچلارینی یوماق ایسترکن عایشه دن یاردیم ایسته بیردی. بورادا بن سعد پئیقمبرین ناتمیزلییه موناسیبیتینی گؤستریمک اوچون بوتون تفرع ائی روایت اندیر: "پئیقمبر جامیده ایکن بیر چوخ حاللاردا عایشه نین اوداسینا سویکه نیردی، بعضن ده عایشه آباشی خسته لیگی ایکن پئیقمبرین ساچلارینی یویوردو."19

بینانین گورونوشو ائله ایدی کی، جامی، پئیقمبر و اونون ان یاخینلاری نین اودالاری بیر بوتون اولوشدوروردو. اورایا گلن آدم ایلك اؤنجه جامی نین جیواریندا مسکونلاشماق بیر یئر آراییردی. چونکو آرتیق اورا، سادجه عبادت اندیلن مکان دئییل، هم ده بوتون حربی و سیاسی توپلانلیلارین کنچیریلدیگی مرکز ده دؤنوشموشدو. علی نین قادینی و پئیقمبرین قیزی فاطیمه مدینه یه گلدیگنده بو جیواردا مسکونلاشماق اوچون یئر بولا بیلمه دی. پئیقمبر فاطیمه نین اؤز قونشولوغوندا یئرلشمه سینی ایسته بیردی. چونکو پئیقمبرین فاطیمه یه درین محبتی وار ایدی. بو گونه قدر سوی کؤکونو پئیقمبره باغلایانلار فاطیمه ایله علی نین اوغوللاری حسن و حوسئینله سوی ایرتیباطی قورموش اولورلار. چونکو پئیقمبرین سویو فاطیمه طرفیندن داوام ائتمیشدیر. پئیقمبر قیزی فاطیمه نی او قدر سئویردی کی، بعضن عایشه ایله فاطیمه آراسیندا آنلاشیلمازلیق یارانیردی. چونکو عایشه نین ائولادی یوخ ایدی. پئیقمبر فاطیمه نین اوشاقلاری حسن و حوسئینی اؤز ائولادی کیمی سئویردی. اونا گوره ده فاطیمه عایشه نین قونشولوغوندا مسکونلاشماق ایسته بیردی. بو دا عایشه نین قیسقانتلیغینا سبب اولوردو. عایشه پئیقمبردن بیر ائولاد دوغورماق آرزوسوندا ایدی. عایشه ایسته بیردی کی، پئیقمبر اوندان اولان چوجوقلارین آناسی اولسون. پئیقمبر ده فاطیمه نین یاخیندا اولماسینی ایسته بیردی. لاکین پئیقمبر مسجیده بیتیشیک قونشوسوندان چوخ ائو کیرالامیشدی. بو اوزدن فاطیمه یه دئدی: "بو قونشونون ائوینی بیر نئچه دفعه کیرالامیشام، آرتیق اونون ائوینی تکرار کیرالاماق اوچون اوزوم گلیمیر." نهایت، ائو بییه سی مؤوضوعدان خبردار اولدوقدان سونرا کؤنوللو اولراق ائوینی پئیقمبرین قیزی فاطیمه یه وئردی."21

ندن بو قدر آیرینتیلارا گیریرم؟ بونلاری سویله مکن مقصدیم ایسلامین ایلك چاغلارینداکی توپلومسال اورتامی اولدوغو کیمی آنلاماق، آنلاماقدیر. گوروندویو کیمی، خالقان کناردا تپه نین باشیندا

14 Eyni qaynaq, s. 141.

15 Eyni qaynaq. (Şeirsəl tərcümə tərcüməçiyə aiddir.)

16 بن سعد، طبقات، ج 8، ص 167.

17 Eyni qaynaq.

18 Eyni qaynaq.

19 Eyni qaynaq.

21 Eyni qaynaq.

البتة كي، پئىقمبرين خالقا بو قدر ياخين اولماسي نين منفي طرفي ده اولموشدور. هله تام ائگ يتيلمه ميش موسلمانلار، مونافىقلر و موسلمان اولمايانلار پئىقمبرين اوزل حياتي حاققيندا ماراقلانيرديلار. بئله جه ده شاي عه لرين اورتايا چيخيب شهرده ياييلماسينا اويغون زمين وار ايدي. هر كسين، اوزلليكله هر بير موسلمانين راحت شكيله پئىقمبرله اونسييت قورا بيلمه سي ايستر-ايستمز بو پروبلئمي ده اوزو ايله برابر گتيريردي. شوبهه سيز كي، پئىقمبرين قونشوسو اولان موسلمانلارين هاميسي ياخشي و تميز ادام دئييلديلر. اوزلليكله سوزده موسلمان اولان مونافىقلر پئىقمبرين آرخاسينجا شاي عه چيخارماقدان خوشلانيرديلار. پئىقمبرله موقاويله باغلاييب اونو مدينه يه دعوت ائدن 70 نفر مدينه لي، او زمانكي 10000 نفرليك مدينه نين تمثيلچيلري سايلميشلار.²² مونافىقلر بو 70 كيشي نين پئىقمبرله اولان آنلاشلاريني بعضن آچيق ان چوخ دا گيزلين شكيله پوزوردولار. مدينه اسكي بير شهر ايدي و مككه نين 300 كم قوزئي دوغوسوندا يئرلشيردي. بو شهرين ساكينلري تاريم و مئويه آغاجلاري اكمله مشغول ايديلر. اصلينده او زمان مدينه موجود دورومو ايله تام اولراق شهر سايلمازدي. "مدينه وئريملي تورپاقلار اوزرينده قورولموش داغينيق كندلر بيرليگي ايدي. اونون ساحه سي تقريبن 32 كيلومتر مربع ايدي. بو كندلر بيرليگي تاريم اويغون اولمايان قايالار و تپه لرله چئورلميشدي."²³ يهوديلر پئىقمبري مدينه يه دعوت ائتمه ميشديلر. حئي بو دعوته قارشى ايديلر. ان چوخ جمعيتي اولان اوس و خزرج قبيله لري شهرده بويوك نوفوذا صاحب ايديلر. مدينه نين خئير، قورئيظه، وادي القرا و نيو كيمي كندلري يهودي ساكينلرinden عيبارت ايدي. بني اسرائيل سويوندان اولان عرب ديلى يهوديلر سورييه دن و اورشليمدن گلميشديلر. اوس و خزرج قبيله لري يهوديلرين ياشاديقلاري كندلري ايشغال ائتمك ايسته بيرديلر. آنجاق يهوديلرين ايقتيصادي گوجلري نين چوخ اولماسي، جمعيتلري نين آرتيق اولماسي اونلارين بو ايستكلريني انگله بيردي.²⁴ بو اوزدن ده مدينه ده قروپلار آراسيندا منافعلر توققوشماسي وار ايدي. يهودي و غئيري- يهودي آراسينداكي ضيديتلردن باشقا، قبيله لر آراسيندا دا چوخ بويوك آنلاشيلماليقلار موجود ايدي. مونافىقلر يهودي دئييلديلر. اوس و خزرج قبيله لري ايله آنلاشلارينا باخمايلاق، مدينه لي اولمايان، ديشاريدان گلميش بيريسي نين رهبرليگيني قبول انده بيلميرديلر. اونلارين موقوعلري اوز منافعلري اساسيندا اورتايا چيخان شرطله گوره دگيشيردي. بونلار پئىقمبرين اوزل حياتي ايله ماراقلانير و شاي عه يايماق اوچون فورصت آختاريرديلار. موهاجير عاييله لرين بير- بيرلري ايله داها چوخ ائولنمه لري بو شاي عه لر اوچون اويغون شرايط ياراديردي. موهاجيرلرين آراسيندا بير- بيرلري ايله ائولنمه چوخ يايقين ايدي.

تولومداكي ايزديحامين ميقداري چوخالديقا فردي تشبوتكارليغين ميقداري آزالير. اسكي شهرلرده و يا كچيك كندلرده ياشايانلار بو مسئله نين نه اولدوغونو ياخشي آنلارلار. كچيك موحيطلرده اينسانلارين اوزل حياتينا موداخيله ائتمه ماراغي چوخ گوجلر اولور. اوزلليكله اگر بو موحيطلرده قبيله لرين اسكي كولتورلري، عنعنه لري، توره لري حاكيمديرسه، اوزل حياتا موداخيله ايمكانلاري دا چوخالير. اسلامين يئني دگرلرينه قارشى ديره ن اسكي توره لر آسانليقلا آرادان گنتمك ايستيميردي. اسكي دگرلري، توره لري اوز حيات طرزلرينده آيشقانليق حالينا گتيرميش مدينه ساكينلري يئني اسلامي موناسيبتلره چتينيلىكله اويوم ساغلاييرديلار. حئي اسلاما تاپينميشلاردا دا اسكي توره لردن بيردن- بيره و تام اولراق ال چكه بيلمه ديكلرينه تانيق اولوروق. سوسيال و ايقتيصادي موناسيبتلرين درينليكلرينه گيرميش اسلام اؤنجه سي توره لر، يئني اسلامي ديرلره قارشى ديره نيردي. بو ديره نيش پئىقمبرين اوزل

²² Tabari, Mohammed, Sceau des prophetes, p. 6.

²³ Watt, Muhammad at Mecca, p. 141.

²⁴ Tabari, Mohammed, Sceau des prophetes, p. 103.

عه لر یایماق شکلینده تظاهور ائدیردی. او زامانکی سوسیال موناسیبتلری آنلایا بیلیمک اوچون یئنه ده سعدین وئردیگی بیلگیلردن فایدالانالمی: "ایسلامین یاییلماسی ایله عینی زاماندا جامیلرین ده یاییقینلاشماسی اؤنم قازانیردی. بو عملین نتیجه سینده ایلمک آدیم اولاراق پئیقمبرین قادینلاری نین اودالاری جامی ایله بیرلشدیریلیب، بوتولشدیریلدی." من پئیقمبرین قادینلاری نین اودالاری نین او زامان گۆردوم کی، ولید بن عبد المالیکین خلیفه لیگی زامانیندا مدینه حاکیمی عؤمر بن عبدالعزیز جامینی گنیشلتمک اوچون بو اودالاری سؤمک قرارینا گلمیشدی." او داوام ائدی: "بله بیر قرارا واریلدیغیندا مدینه اهالیسی آغلاماغا باشلادی. چونکو اولار پئیقمبر و اونون قادینلاری نین نفسلری توخونان یئرلرین اولدوغو کیمی قالماسینی ایسته بیردیلر." ²⁶ پئیقمبرین اودالاری نین سؤکولمه سی نین سببی نه ایدی؟ اونون و قادینلاری نین یاشادیغی ائولر چوخ ساده ایدی و خالقین یاشاییش طرزیندن سنجیلمیردی. بو دا پئیقمبردن سونرا ایسلام آدینا اؤزلرینه حدسیز-حودوسوز زنگینلیکلر قازانمیش خلیفه لرین یاشاییش طرزینه او یغون گلمیردی. بو اوزدن زنگینلیک و عیش-عیشرت ایچینده یاشایان اموی خلیفه لری، موسلمانلارین هم ده سیاسی رهبری اولان پئیقمبرین بو ساده یاشاییش طرزیندن خوشلانمیردی. مثلن، عباسی خلیفه لری نین سارایینا "مین بیر گنجه سارایی" دئییلیردی. بیر گنج آدم پئیقمبرین حیات شکلینی بؤیله جه آتالمیشدیر: "من پئیقمبرین ائوینه گئتدیگیمده چوخ کیچیک یاشدا ایدیم. آنجاق الیمی اوزاتدیغیمدا پئیقمبرین ائوی نین تاوانینا چاتیردی." ²⁷ پئیقمبرین یاشادیغی محله نین بو قدر ساده اولماسی، اونون دوستلاری نین مسجیده یاخین یاشامالاری یئنی ایسلامی توپلوما دئموکراتیک بیر اؤزلیک قازاندریردی. ی عنی ایداره ائدنه ایداره اولونان آراسیندا بیر اوچوروم یوخ ایدی. هم ده سیاسی رهبر اولان پئیقمبرین ماددی حیات شکلی ساده خالقان بیر او قدر ده فرقلنمیردی. بو وسیله ایله ده جامیده کی سورکلی تماسلار موسلمانلاری بیر-بیرینه یاخینلاشدیریردی، یئنی توپلومسال اونسییت قانونلاری نین اورتایا چیخماسینی سورعتلندیریردی. مککه لیلرله مدینه لیلرین اونسیبتلرینی درینلشدیرمک اوچون پئیقمبر مذهبی شوعارلاردان یارارلانیردی. بو معنادا کی، "پئیقمبر دئدی: هر بیر انصار بیر موهاجیری قارداش کیمی قبول ائده رک اونا کیملیک بونالییمینی (بؤحرانینی) اورتان قالدیرماق اوچون یاردیمچی اولسون." ²⁸

ایسلامی اورتامی (موحیتی) یاخشی تانیماق اوچون پئیقمبرین خسته لیک و وفات آسامالارینا باخمامیز گرکه جک. پئیقمبر 632-جی ایلین اییون آییندا خسته لندی. بیر نچه گون خسته اولاراق یاتدیقدان سونرا اییونون 8-ده وفات ائدی. پئیقمبر خسته ایکن ایسلامین گله جگی و ایسلامی بیرلیگین رمزی اولان جماعت نامازی نین قیلینماسی ایله باغلی چوخ اندیشه لی ایدی. خسته لیگی باشلاندیغی زامان جماعت نامازینی یاتدیغی یئردن، ی عنی عایشه نین ائویندن یؤنلدیریردی. چونکو عایشه نین ائوی نین قاپیسی بیرباشا مسجیده آچیلیردی. پئیقمبر خسته لیگی نین شیددتلندیگینی حیسس ائتدیگنده جماعت نامازینی قیلماغی ابوبکیره تاپشیردی. خسته لیک زامانی بیر گون پئیقمبرین دورومو یاخشیلشمیشدی. سحر نامازینی قیلماق اوچون جامیه گلدی. اؤنده ابوبکیر دوروموش، جماعت نامازینی هیدایت ائدیردی. علی نین یاردیمی ایله پئیقمبر جامیه گیردیگنده ناماز قیلانلار آراسیندا شاشقینلیق یارانیدی. ابوبکیر نامازینی کسمه دن بیر آدیم گئری چکیلیدی. بو آن پئیقمبر الینی اونون کورگینه قویوب اونو اؤز یئرینده نامازدا داوام ائتمه سینی ایسته دی. اؤزو ایسه اونون ساغ طرفینده دوردو. پئیقمبر آیاق اوسته دورماقدا چتینلیک چکدیگی اوچون نامازینی اوتوردوغو یئرده بیتیردی. داها سونرا عایشه نین اوداسینا دؤنوب یوخویا دالیدی." ³⁰ وفات ائتدیگی گون عایشه نین ائوی نین گیریشینده گؤروندو. "بیر گون اهالی سحر نامازینی قیلماق اوزره ایدی. پئیقمبر پرده نی یانا چکیب قاپینی آچدی. عایشه نین ائوی نین قاپیسیندا

²⁶ بن سعد، طبقات، ج 8، ص 166.

²⁷ İbini Hişam, Səyəra, II kitab, s. 143.

²⁸ Eyni qaynaq, s. 150.

³⁰ Tabari, Mohammed, Sceau des prophetes, p. 341.

يَدِي. پئيقمبەر اونلارا ايشاره انتدي كي، نامازي داوام اندين. نامازين ترتيبيني نين پوزولماسيني گوردويونده گولومسه دي.³¹ پئيقمبەر عايشه نين ائوينده خسته ياتديغي زامان موهاجيرلر و انصار اونون زيارتينه گليردي. اونون ياخين اقربالاري (قادين-كيشي) ايسه آرديجيل اولاراق گل- گئنده ايدي.³² هر طرفدن گلن سسلر آچيقجا ائشيديليردي. ائشيديلن بو سسلر واسيطه سي ايله پئيقمبەر، مسجدده اولوب-بيتلردن خبردار اولوردو. پئيقمبەر آرتيق جماعت نامازينا گنده بيلمه يه جگيني حيسس انتميشدي. بو اوزدن ده ابوبكيري اوز يئرینه جماعت نامازي نين ايمامي اولماغا تعين ائتمک ايسته دي. عايشه پئيقمبهرين بو ايسستگيني يئرینه يئتمه دي و آتاسي ابوبكيري يئرینه عؤمري چاغيرتيردي. پئيقمبهرين حياتي نين سون آنلاريندا كي بو داورانيشي ابوبكيري اوز يئرینه سياسي و اريث اولاراق تعين ائتمه سي آنلاميندا ايدي. عايشه داها سونرا بو داورانيشي نين سببيني بو شكيلده آچيقلاي: "ابوبكيري پئيقمبهرين سياسي و اريثي اولاجايني دويدوغوندا دهشته گلدي. ابوبكيري بو اولايلارين ديشيندا قالماسيني ايسته بيردي. چونكو اورتايا چيخاجاق ايختيلاقلار و قارشيدورمالاري اؤنجه دن سنزميشدي." پئيقمبهر عؤمري سسيني جاميده ائشيتديگينده عصبه شيب يوكسك سسله دئدي: "ابوبكيري هار دادير؟"³³ عايشه پئيقمبهره آنلادي كي، آتاسي نين يئرینه عؤمري چاغيرميشدير. چونكو ابوبكيري سسي ضعيفدير و ناماز قيلديغيندا گؤز ياشلاريني توتا بيلمير، آغلاير. آنجاق عؤمري سسي گوجلو و آيديندير.³⁴ بو زامان پئيقمبهر عايشه ايله باغلي بو جومله ني تلفوظ ائدي: "يوسيفين معشوقه سينده اولدوغو كيمي، هر قاديندا گيزلين بير خيانت دوغوسو وار."³⁵ يوز ايللر بويونجا پئيقمبهرين بو جومله سي قادينلاري آشاغلاماق اوچون بير آراجا دؤنوشموشدور. چتين شرايطده، پئيقمبهرين خسته حال اولماسينا رغنم، بو جومله نين اوزونده بير لطيفليك و اينجه ليك وار. بئله جه ده قادين جينسي محكوم ائديلميشدير. نه زامان كي، صينيفده بير قيز درسي ياخشي بيلمز و يا بير ش عري يانليش سؤيلسه ايدي، ادبييات اؤيرتمه نيميز پئيقمبهرين بو جومله سيني چوخ آشاغلاييجي بيچيمده اوزوموزه چيرپاردي .

آنلاشيلديغي كيمي، پئيقمبهرين ايداره ائنديگي توپلومدا قادينلارين ياشاديغي اودالار دا جاميه، ي عني سوسيال و پوليتيك حياتا آچيق ايدي. داها سونراكي دؤنملرده پئيقمبهرين معنوي و سياسي ميراثي ياساقلاندي و قادين سوسيال- سياسي حياتدان اوزاقلاشديريلاراق، دار ائو موحيطينه محكوم ائيدلي. قادينين عاغلي و سياسي ايسستعادي ايله حسابلاشان اولمادي .

پئيقمبهر و قادينلار

ايسلامين اساسيني توحيد تشكيل ائدير. توحيد تانري نين بيرليگينه اولان مطلق اينانجدير. بو مطلق اينانجين توپلومسال بيچيمده خاطرلانما و آنيمساييش يئري جاميدير. اونون پئيقمبهريني ده بير كيشي اولاراق اوز مسئله لريني گيزلين ساخلاماميش، تام ترسينه اولاراق اينسانين جيسي و روعي احتياجلاري ايله باغلي فيكيرلريني سؤيله ميشدير. شوبهه سيز كي، بير چوخ دين آداملاري ديني متلردن بيزيم خبرسيز

³¹ İbini Hişam, Səyəmə, II kitab, s. 302.

³² Eyni qaynaq.

³³ Eyni qaynaq IV kitab, s. 302.

³⁴ Eyni qaynaq.

³⁵ Təbəri, Tarix, III kitab, s. 195 və İbni Hişam, Səyəmə, IV kitab, s. 304.

ايستيفاده ائتميش، جامي نين قورولوشونو اورتادان قالديرماق آماجي ايله بيزيم اوچون حجاب دوزلتميشلر. آنجاق هر كس بيلير و قوران دا سؤيله بير كي، "اؤبودون فايداسي و كنجرلليگي وارسا، اؤبود وئر." ¹ بيز عاييشه نين گولوشلريني، ام سلمه نين آتئين موباريزه سيني تاريخيميزه داشيياراق، اؤلگون و روحسوز تاريخه يئني هيجان و روح باغيشلايا بيلريك. بو وسيله ايله اونلارين سياسي ايستكلريني ايسلامين افسانوي شهري مدينه دن ائشيده بيلريك .

پنئيمبرين قادينلاري موتلو ايلر

626- جي ايلده محمد پنئيمبر ام سلمه ايله اولنمك ايستركن عاييشه نين ايچينده بؤيوك حسد باش قالديرميشدي. چونكو ام سلمه نين گوزلليگي حاقيندا چوخ ائشيتميشدي، آنجاق اونو ايلك دفعه ياخيندان گوردوبونده دئدي: "او، سؤيله نيلندن و منيم تصور ائتديگيمدن ده گوزلميش." ² عسقلاني اوز اونلو "الايثابت" آدلي اثرينده ام سلمه ني بو شكيله تصوير ائدير: "گوزلليگي عادي دئييلدي. آيريجا، گوجلو موحاكيمة يئننه يي، دقيق دگرلنديرمه قابيلىتي وار ايدي." ³ ام سلمه ده محمد كيمي قورئيشين آريستوكراتلاريندان ايدي. ام سلمه نين ايلك اوليلىگيندن دورد اولادي وار ايدي. پنئيمبر اونولا اولنمه ايسته يينده بولوندوغوندا اونجه قبول ائتمه ييب دئدي: "من چوخ ياشلليام، دورد چوجوغوم وار. آيريجا، منده چوخ حسد دويغوسو وار." ⁴ پنئيمبر اونو راضي سالماق اوچون دئدي: "تانرييا دوعا آنده جك كي، حسد ئويغوسونو سميم ايچيندن چيخارسين." ام سلمه نين ياشي ايله باغلي اولراق دا "هر حالدا من ده چوخ گنج دئييلم، سندن داها ياشلليام،" ⁵ - دئدي. ام سلمه نين اوغلو آناسيني پنئيمبرله اولنمه يه راضي ائتدي. ام سلمه اوز سون بنشليگي اولان زئينبه سود وئرمكنه ايكن، پنئيمبرين ائوينه گلين كؤچدو. پنئيمبر هر دفعه ام سلمه نين ائوينه گئتديگينده اونون سون بنشيك ياوروسونو نوازيش ائديردي. ⁶

ام سلمه قورئيشين آريستوكرات قادينلاريندان ايدي. او زامان ياقين اولان بير گلنك وار ايدي. ام سلمه كيمي گوزل و ايستعدالي قادينلار ياشلانديقدان سونرا اوز چئوره لريني تاثيرلنديره جك اوزل ايمكانا صاحيب اولوردولار. داها دوغروسو گوزلليكله ايستعدادين اوزونه مخصوص حاكمييتي و تاثيري اورتايا چيخيردي. بو اوزدن ده بو كيمي قادينلارلا بير چوخ موضوعلار اوزرينه مصلحتله شرديلر. پنئيمبرين ايلك قادينني اولان خديجه ده بو اوزلليك وار ايدي. ي عني اونلار سوسيال و اوزل حياتلاريندا ياراديجيلىق و يئنيليكله ائنترئيسي ايله دولو ايديلر. خديجه داها اونجه ايكي دفعه اولنميش و هر اوليلىكدن ده بير اولادي اولموشدو. خديجه اوزو پنئيمبرله اولنمه ايستگينده بولونموشدو. چونكو پنئيمبر اونون ايدي آلينداكي كيشي تيمثالي ايدي. خديجه يه داها اونجه كي ارلريندن بؤيوك زنگينليك ميراث قالميشدي. بو زنگينليكلي خديجه اوز تيجاري تشبوتكارلىقلاري ايله داها دا آرتيرميشدي. حديثلرده اوليلىك زاماني خديجه نين 40 و محمدين 25 ياشدا اولدوقلاري سؤيله نيلير، لاكين خديجه، محمد پنئيمبردن يئندي اولاد دونيايا كتيرديگي اوچون بؤيوك احتمالا گوره بو سؤيلنن دوغرو دئييلدير .

¹ Quran, 87-ci surə, 9-cu ayə.

² Əsəqlani, Əl-isabət, VIII kitab, s. 224.

³ Eyni qaynaq.

⁴ Eyni qaynaq, s. 223.

⁵ Eyni qaynaq.

⁶ عيني قايناق.

گوجلو و اوزونه گوونن دیگر بیر قادین اؤرنگی ده هینددیر. هیند، مککه ده پئیقمبره قارشی چیخان دسته نین ایچینده ایدی و پئیقمبره قارشی اولان موخالیقتی گوجلندیریردی. هیند او قادیندیر کی، پئیقمبرین عمیسی حمزه ساواشدا اؤلدویونده هیند اونون جی-گرینی چیخاریب یئمیشدی. اونا گۆره ده اونون آدی "جی-گر یئین هیند" اولراق قالمیشدی. پئیقمبر مککه نی فتح ائتدیکن سونرا اونون دا حاققیندا اؤلوم حؤکمو چیخارمیشدی. پئیقمبرین اوردوسو اوحد ساواشیندا مغلوب ائدیلدیگینده موسلمان جنازه لری نین دوشدویو یئرده هیند رقص ائتمیشدی. بو عملینه گۆره پئیقمبر هئچ واخت اونو باغیشلامادی. هیند اؤلورین و یارالیلارین آراسیندا دانس ائدرکن بو شرقتی سؤیله بیردی :

بیز دان اولدوزونون گۆزل قیزلاری،

بوینوموزدا پارلار آلتون، میرواری.

اوزون ساچلاریمیز عطیر ساچماقدا،

ساواش مئیدانیندان دوشمن قاچماقدا.

بیلیمش اول، بیزیمله ساواشسان اگر،

سني اوممادیغین یئنیلگه بکلر.

گئرییه چکیلسن، ایذن وار، گئت- گئت،

الویداع، ائی سنوگی، سن بیزی ترک ائت.⁸

او زمان عربیستان قادینلارینین گۆرولریندن بیردی ده ساواش مئیدانلاریندا کیشیلری ساواشا تشویق ائتمک، اولارا احوال- روحیه وئرمک ایدی. هیند و اونون سؤیله دیگی شرقتی اؤلوم پلانلاری حاضیرلایان بیر قادینی تصوورلرده جانلاندیریر. "او، ایسلام تاریخینده جی-گر یئین هیند اولراق تانیماقدا. چونکو پئیقمبرین امیسی حمزه ساواشدا اؤلوکدن سونرا ایند اونون جی-گرینی چیخاریب یئمیشدی."⁹ هیندین ایفرات نیفرت و کینینی عسقلانی بئله آنلادیر: "اوحد ساواشیندا هیندین عمیسی ش عبه نی حمزه اؤلدورموشدو. ائله جه ده هیندین آتاسی عطابع نین ده اولومونده حمزه نین الی وار ایدی."¹⁰ اصلینده عسقلانی هیندین ایسلاما اولان نیفرتینی ائتیراف ائتمیر. ایسلام اونون عاییله سینی مو ائدیگی اوچون بیر شکله هیندین نیفرتینه برائت قازاندیریر.

هیجرتین 8-جی ایلینده پئیقمبر مککه نی فتح ائتدیگینده هیندین حاققیندا اؤلوم حؤکمو چیخارمیشدی. آنجاق هیندین اری ابوسوفیان پئیقمبردن خواهیش ائدی کی، هیندی باغیشلاسن. محمد ابوسوفیانین بو خواهیشینی قبول ائتدیکن سونرا هیند، مککه قادینلاری نین بیردی ایله پئیقمبرین حضورونا گلیب ایمان گتیریب وفادارلیق آندی ایچدی. تاریخچیلر طرفیندن بوتون کلمه لری ایله نقل ائیلن هیندین آندیجه سی، مجبورن تسلیم اولان بیر قادینین گولونج دورومونو، هم ده سیاسی جسارتینی آنلادان بیر منتدیر. هیند پئیقمبره ایمان گتیرسه ده، هئچ زمان اؤز گۆرولرینی آچیقجا بیان ائتمکدن چکیمه دی. پئیقمبر اونا "آند ایچ کی، بیر داها زینا ائتمیه چکسن" سؤیله دیگینده هیند جاواب وئردی: "آزاد بیر قادین هئچ زمان زینا ائتمز." بو زمان محمد پئیقمبر دیقتله عؤمره باخدی، چونکو پئیقمبر عؤمرین ایسلاما تاپینمادان اؤنجه هیندله اولان ایلیشکیسیندن خبردار ایدی.¹¹ بیر چوخ ایسلام تاریخچیسینی هیندین خصوصیتلری نین حئیرانی اولموش و بیر نچه تاریخ کیتابلاری نین صحیفه لرینی اونون حیاتیاینا حصر ائتمیشلر.¹² ایسلامی دینینی ایکراهلا و مجبورن قبول ائدن قادین حاققیندا بو سؤزلری نجه یازا بیلیرلر؟ حتدی بو گون ده بیر چوخ ایسلام متخصصلری اونون بؤیوک قابیلیتلی حاققا کیتابلار یازیرلار. "مککه فتح ائدیگی

⁸ Tabari, Mohammed, Sceau des prophetes, P. 198. (Mətnin şəir olaraq tərcümə edilişi G.G-yə aiddir.)

⁹ İbni Hişam, Səyəra, III kitab, s. 96.

¹⁰ Əsqəlani, Fəth-ül Bari, VIII kitab, s. 141.

¹¹ Tabari, Mohammed, Sceau des prophetes, p. 286.

¹² İbni Hişam, Səyəra, IV kitab, S. 47 və Təbəri, Tarix, III kitab, s. 121.

¹³ بو اوزدن ده پئىقمبر سادجه اولدوقجا گنج و بير چوخ مؤوضوعلارلا ماراقلانان عاييشه نين سوردوغو سورولاري دئييل، بوتون قادينلارين سوردوغو سورولاري طبعي عي و نورمال قارشيلاييردي. بير گون ام سلمه پئىقمبردن سوردو: " نندن قوراندان يالنيز كيشيلره خيئاب ائديليز، قادينلارا خيئاب ائديلمير؟"¹⁴ پئىقمبر سوسوب تانري نين جاوابيني گؤزله دي. او زامان سوروسو اولان هر بير قادين و كيشي پئىقمبره اوغراييز، اوندان ايسته بيردي كي، تانري اونون سوروسونو جاوابلانديرسين. بير گون ام سلمه ساچلاريني داراييب و جاوابسيز قالان سوالى حاقددا دوشونركن، بو سوروسو ايله ايلگيلي پئىقمبرين بير آيه زومزومه ائنديگيني ائشيتدي.

"پئىقمبردن سوردوم كي، نندن قوران بيزيمله ده دانيشمير، دايم كيشيلره خيئاب ائدير؟ بير گون آخشام چاغي ساچلاريمي دارايركن اونون سسيني ائشيتديم. ساچلاريمي سورعتله داراييب پئىقمبرين سسيني داها ياخشى ائشيديه جه ييم اوتاكلارين بيرينه گيرديم. ديقتله قولاق آسماغا باشلاديم. پئىقمبردن بو سؤزلري ائشيتديم: "ائي اينسانلار تانري دئيير: "قادين و كيشي موسلمانلار و تانري بوپروغونا تاب ع اولان قادين و كيشيلر." بو ترتيبله داوام ائتدي و سونوندا سؤيله دي: "تانري هاميسينا باغيث و اؤدول حاضيرلاميشدير."¹⁵

تانري نين ام سلمه يه اولان جاوابي آيدين ايدي. تانري توپلومون بوتون عوضولرينه جينسي آيريم ياپمادان خيئاب ائتميشدير. تانري لوطفارينى الهه ائتمك اوچون جينسييت بير ايمتياز دئييلدير. تانري قاتيندا بيرئيلرين (فردلرين) قادين- كيشي آيريمي اولمادان اينانيشلارينا، تانري قاتينداكي سايقينليقلارينا گؤره فرقله نيرلر. ام سلمه نين ائشيتديگي چوخ اينقيلابي بير آيه دير:

"موسلمان كيشيلر و موسلمان قادينلار، مؤمين كيشيلر و مؤمين قادينلار، ايطاعت ائدن كيشيلر و ايطاعت ائدن قادينلار، دوغرو دانيشان كيشيلر و دوغرو دانيشان قادينلار، صبيرلي كيشيلر و صبيرلي قادينلار، تانريدان قورخان كيشيلر و تانريدان قورخان قادينلار، صدقه وئرن كيشيلر و صدقه وئرن قادينلار، اوروج توتان كيشيلر و اوروج توتان قادينلار، آلتلريني اؤرتن كيشيلر و آلتلريني اؤرتن قادينلار، تانريني چوخ خاطرلايان كيشيلر و تانريني چوخ خاطرلايان قادينلار اوچون تانري بؤيوك اؤدول حاضيرلاميشدير."¹⁶

ديگر قادينلار دا ام سلمه نين بو حساسييتيني پايلاشميشلارمي، يوخسا بير آريستوكراتين فردي يئنيليگي و بير نؤوع عوصيانيمي اولموشدور؟ بو، سادجه ام سلمه نين نفسي ايستكلريني يانسيدان (عكس ائديرن) بير ايستك اولموش، يوخسا مدينه نين بوتون قادينلاري بو شكيله دوشونموشدور؟

تاريخي بلگه لر گؤسترير كي، مدينه ده بير چوخ قادينلار بو كيشي مركزليليگه اعتيراض ائتميشدير. ام سلمه نين سوال و اعتيراضي اونون نفس ايستكلري اولماميشدير، او زامانين مدينه سينده كي سياسي هيجانلار و سياسي پروبلملر ام سلمه نين دليلينه يانسيميشدير. بعضي روايتلره گؤره، شهرين بير چوخ قادينلاري اورتايا چيخميشلار: "مدينه نين تانينميش قادينلاريندان بير دسته پئىقمبرين قادينلارينا اوغراييب دئديلر: "تانري سيزين آدلارينيزي قوراندان چكيش، آنجاق بيزلردن هئچ بير اثر-علامت يوخدور. بيزيم حاققimizدا سؤيله نه چك هئچ بير خوش سؤز يوخدورمو؟"¹⁷

ام سلمه ايله همفكير اولان قادينلار تانري قاتيندان اؤز جاوابلاريني آديلار. تانري نين وئرديگي جاواب ايسلام اونجه سي گلنكله تام قارشى- قارشىيا ايدي. بو جاواب ايسلام اونجه سي قادين- كيشي

¹³ Ösşelani, Fəth-ül Bari, VIII kitab, s. 141.

¹⁴ Təbəri, Təfsir, XXII kitab, s. 10.

¹⁵ Eyni qaynaq.

¹⁶ Quran, Əl-əhzab, 35.

¹⁷ Təbəri, Təfsir, XXII kitab, s. 10.

قاديئارلار ئادىنا تانرى قاتىندان بىر سورە گلدى. بو سورە "نيساء" (قاديئارلار) اولاراق بىلىنىر. بو سورە دە قاديئارلار ايرت حاققىنداكى ستاتوسلارنى موعىنلشىر كى، ايسلامدان اۇنجه قاديئارلار بو حاققا صاحىب دىيىلدىلر. "نيساء" سورە سىندە كى قاديئارلار باغلى سۇيىنلر تام يىئنى قانولار ايدى و كىشىلر بىعضى اوستونلوكلردن محروم اندىردى. بو آيە دە دىيىلر كى، قادين، دوه و خورما آغاجى كىمى بىر مىراث دىيىلدىر. تام ترسىنە، قاديئارلار اوزلرى دوه و خورما آغاجلارنى صاحىب اولاي بىلر، صاحىب اولدوقلارنى دا مىراث اولاراق بوراخا بىلرلر. قادين كىشى ايله بىر يىردە مۇوجود زنگىنلىگە شرىك اولاي بىلر، آيرىجا، بو دوغرولتودا كىشى ايله رقابته دە گىرە بىلر. "كىشىلر اوز چالشمالارىندان قاديئارلارنى دا اوز چالشمالارىندان الده انتدىكلرى فايدا وار. نه ايسته سنىز، تانرى نىن رحمتىندن دىلە يىن. تانرى هر شىيى بىلندىر."¹⁸ بو كىچىك آيە كىشىلر آراسىندا نىگرانچىلىق ياراتدى. چونكو اىلك دفعە اولاراق اونلار ايسلامىن تانرىسى ايله قارشى- قارشىيا گلدىرلر. بو آيە دن اۇنجه آنجاق كىشىلر ايرت حاققىنا صاحىب ايدىلر. قاديئارلار نه اىنكى ايرت آپارما حاققلارنى يوخ ايدى، هم دە اوزلرى مۇوجود ايرتىن بىر پارچاسى سايىلدىلر. "بىر كىشى اولدويوندى اونون بۇيوك اوغلو دول قالمىش قادينىن وارىتى سايىلدى. اگر بو دول قادين اونون آناسى دىيىلدىسە، او، بو قاديئارا اولنە بىلر و يا اونو اوز قارداشى ايله، قارداشى اوغلو ايله اولندىرە بىلدى."¹⁹ حتى بىر چوخ صاحىبلر بو آيە نىن قاديئارلار تاندىغى ستاتوسو آنلاماقدا زورلوق چكىردىلر. بو آيە اىكى باخمىدان كىشىلر اوستون مزىيىتلرنى آزالتمىش اولدو: بىر طرفن، مۇوجود ايرتىن بىر پارچاسى اولماقدان قادينى چىخارماقلا كىشىلر ايرت ماللارنى آزالدى. دىگر طرفن ايسە، قاديئارلار مۇوجود ايرتە وارىت اولما حاققى تانىماقلا يىنە دە كىشىلر مال وارلىغىنى قاديئارلار دا منسوب ائتمىش اولدو. يىعنى قاديئارلار مىراثا شرىك اولدولار. ايسلام اۇنجه سى عرب كولتوروندى قاديئارلارنى وارىتلىك حاققى يوخ ايدى. قادينىن حاققى ارى نىن و قادينىن اتركك اقربالارنى آراسىندا بۇلوشدورولوردو.

ايسلام اۇنجه سىندە بىر كىشى نىن اوز آتاسى، قارداشى، يا دا اوغلو اۆلسە ايدى و بو اۆلە نىن دول قادينى قالسا ايدى، اگر بو اۆلن اوز وصىيىتىندە دول قالان قادينى بىر مىراث بوراخسا ايدى، بو مىراثا صاحىب چىخماق اوچون دول قادينى بىر چارشابلا بوكوردولر. بو، او قاديئارا اولنلىك آنلامىندا ايدى. بو قاديئارا اولنن اونا ايرت اولاراق وصىيىت اساسىندا قالمىش مىراثا صاحىب اولوردو. بو دول قاديئارا اولنلىدىكى سونرا ارتىق او قادين اونا مىراث اولاراق قالمىش وار- دۇولتدن اىستىفاده اندە بىلمىردى. بو حاققى ايتىرىدى. اونا مىراث قالان نه وارسا، هامىسى اوتوماتىك اونونلا اولننە عايد اولوردو. آنجاق اگر قادين اونونلا اولنمك ايسته يىلردن قورتولوب اوز نىلىنە موراجىعت ائتسە ايدى، او مىراث قادينىن اوزونە قالىردى."²⁰ گۇروندويو كىمى، ايسلام اۇنجه سى يايقىن اولان گلنكده قادين كىشىلر اىندە اويونجاقدان باشقا بىر شىيى دىيىلدى. يىعنى قادين هم اوز سويوندان اولان كىشىلر (قارداشى نىن، آتاسى نىن، عىمىسىنىن) هم دە ارى نىن سويوندان اولان (قايىناتاسى نىن، قايىنلارنىن) اىندە اويونجاق ايدى.

يىئنى ايسلامى قانون بوتون بونلارنى هامىسىنى سورغولاماغا باشلادى. چونكو ايسلام اىنسانا (قادين و كىشى اولاراق) بىلىنچلى بىر وارلىق كىمى احتىرام گۇستىرر. بىلىنچ (شعور) و سئچىم داىما دونىادا اولموشدور. بىلىنچ ائلە بىر اوزللىكىدى كى، اىنسان دونىادا ياشادىقجا، او دا وار اولاجاقدىر. كىشىلر بىلىردىلر كى، اگر ايسلامىن قاديئارلار باغلى قانولارنى حىياتا كىچرسە، پنىقمبر و اونون تانرىسى قاديئارلارنى دىگر اىستىكلرى ايله دە حسابلاشمالى اولاجاقلار. اوزللىكلە قاديئارلارنى ساواشلار قاتىلما و ساواشلاردان الده اندىلن غنىمىتلردن فايدالانما حاققلارنى تانرى و اونون ائلچىسى نىن حسابلاشماسى گرکه جكدى.

¹⁸ Quran, 4-cü surə, 32.

¹⁹ Təbəri, Təfsir, VIII, S. 107.

²⁰ Eyni qaynaq.

عني اينسانلار ايكي صي نيفدن بيرينه منسوب ايدي. بو مؤوضوع هم قاديانلار، هم ده كيشيلر اوچون كنجرلي ايدي. ساواش زاماني اسير آلينان آزاد قاديانلارلا دا كۆله كيمي داورانيليردي.²¹ قرآن 87-جي سوره نين 9-جو آيه سينده دئير: "يارارلي اولاجايي تقديرده اويود وئر." پئيقميرين صحابيلري قاديانلارلا باغلي اسلامين بو يئني قانونلاريني قبول ائتميرديلر. حئي بئله حساب ائديرديلر كي، اسلاملا بير يئرده اسكي كولتورون داوام ائتمه سي داها ياخشيدير و كيشيلرين منافعينه اويغون اولور. صحابيلر بو قانونون ديشديريلمه سي اوچون تانري ائلچيسينه تضييق گؤسترديلر. سوندا بو كيشي مركزلي كولتورو قورويوب ساخلاماق اوچون قرآنين آچيق-آيدين آيه لريني تفسير ائتمه يه باشلاديلار. بوتون بونلارين هاميسي پئيقميرين حياتيندا باش وئردي. لاكين قاديانلار كيشيلرين بو داورانيشلارينا سئيرچي اولاراق قالماديلار. اونلار كيشيلرين اسكي توره لري قورويوب ساخلاماقدا ايصرارلي اولدوقلاريني گؤردوكلرينده، درحال پئيقميره اوغراييب و فيكيرلريني بيلديرديلر.

بو مؤوضوع ايله باغلي اري نين دوروموندا پئيقميره شيكايت ائدن قاديانلاردان بير اوممكجه ايدي. او، پئيقميره دئدي: "مني م اريم اولموش، اوندان منه قالان ايرثي ايسه وئرديرلر." اوممكجه نين قايني بو شيكايتيه برائت قازانديرماق و اسكي توره لري داوام ائنديرمك اوچون دئدي: "قاديانلار آت مينير و ساواشا قاتيلميرلار."²² بو اوزدن ده اونلارا ايرث چاتماز. چونكو ايرث يالنيز ساواشا قاتيلانلار و بو يولدا قيلينچ چالانلار اوچون چاتماليدير. اوممكجه نين 5 قيزي وار ايدي كي، هاميسي ايرثدن محروم ائيديلر. او زامان يالنيز كيشيلره ايرث چاتيردي. قاديانلار و چوققلار ايرثدن محروم ايديلر.²³ اونلار ايكنجي درجه لي اينسان سايبيليرديلار، چونكو ساواشا قاتيلميرديلار. اينسان اولمانين معياري ساواش ايدي. بو كيمي يوخسول توپولملاردا ساواش حاق يولوندا اولماقدان چيخميش و زنگينليك قازانماق اوغروندا گنيدردي. بو اوزدن ده بير چوخ يوخسول صحابيلر ساواشلاردان اله ائديكلري غنيمتلر نتيجه سينده عربستانين ان سنجكين و زنگين اينسانلارينا دؤنوشموشدولر. اسلامين سورعتله ياييلماسي نين سببلريندن بير ده بو عامل ايدي. بير چوخ اينسان تانرييا اينانديغي اوچون دئييل، زنگين اولماق اوچون موسلمان اولدو، داها سونرا اسلامي بير ائرکك ديني اولاراق تاريخه سوخانلار دا بو موسلمانلار اولدو. عربستاندا اسلام ياقينلاشماغا باشلاديقدان سونرا زنگين اولمانين يوللاريندان بير ده اسلام يولوندا ساواشماق و غنيمت اله ائتمك ايدي.

بو دورومدان شيكايتچي اولان يالنيز اوممكجه دئييلدي. بير چوخ قاديانلار تانري ائلچيسينه موراجيعت ائده رك، يئني قانونون جيدي شكيله تطبيق ائديلمه سيني ايسته بيرديلر. كبه شه آيندا بير قادينين شيكايتي بؤيوك بير حاديه ياراتدي. چونكو وحى واسيطه سي ايله اونون سورونو چؤزولموش اولدو. كبه شه نين اوگئي اوغلو ابوقئيس بن وصلت اسكي توره لر اساسيندا اوگئي آناسيني ايرث اولاراق اوزونه منسوب اشيا كيمي گؤروردو. كبه شه، تانري ائلچيسينه دئدي: "ائي تانري ائلچيسي، منه نه اريمدن ايرث بوراخيلدي، نه ده آزاد شكيله باشقاسي ايله ائولنمه حاققيم وار."²⁴ ابوقئيس بن وصلت يئني قانونون اويقولانماسيني قبول ائتميردي و آتاسي اولدوكدن سونرا اوگئي آناسيني اوزونه ايرث اولاراق گؤروردو. آنجاق ظاهيرن كبه شه نين باشقا پلانلاري دا وار ايميش. قاديانلارين كيشيلره قارشي عوصيان ائتمه سينه سبب اولان ايختيلاف، جمعيتين گنكسل (عن عنوي) تمللريني تيرتميشدي. آنجاق قاديانلار بير داها اوغور قازانديلار چونكو بير ايپده كي دويونو بيچاقلا كسرجه سينه، نيساء سوره سي نين 19-جو آيه سينده تانري اونلارين پروبلئميني چؤزدو: "ائي مؤمينلر، قاديانلار اؤزلري ايستمه سه، اونلاري ايرث اولاراق اؤز

²¹ Ensiklopediya, Qahirə, Bitə, VIII kitab, s. 151.

²² Əsşəlani, Əl-İsbət, VIII kitab, s. 258.

²³ Təbəri, Təfsir, IX kitab, 255.

²⁴ Eyni qaynaq, VIII kitab, s. 105.

25 مدینه ائرككلري، اؤزليكله انصار،

بو آيه دن دولايي چوخ اوزگون اولدولار. كبه شه گئركچكن ده مؤوجود توره لرین اورتادان قالدیريلماسیندان یانا ایدی. "یثربیده (مدینه نین اسکی آدی) ایرت مسئله سی بو شکیلده ایدی: بیر کیشی اؤلدویونده اونون اوغلو آناسی نین صاحیبی اولوردو. او قادینین اعتیراض ائتمک حاققی یوخ ایدی. اگر اوغول ایسته سه ایدی، آناسی نین قادینی ایله ائولنه بیلردی، آنجاق ائولنمک ایستمه سه ایدی، اؤزوندن داها کیچیک قارداشی اونونلا ائولنه بیلردی. اگر کیچیک اوغول آز یاشلی ایدیسه، قادین گؤزله مه لی ایدی کی، اوشاق بؤیویوب، اونون حاققیندا قرار وئرمه یاشینا چاتسین." 26

کیشی، واریث قادینین گؤزلیگیندن داها چوخ اونون میراثی ایله ماراقلانیردی. چونکو واریث اولان کیشی، دول قادیلا ائولنمک ایستمه سه ایدی، اونون میراثینی قادینین کیشی اقربالارینا قایتارمالی ایدی. اصلینده کیشیلر ماددی منافعلرینی ائولنمکله اورت- باسدیر ائدیردیلر.

مدینه لیلر کیمی، قادینلارلا باغلی اوتوروشموش کولتوره صاحیب اولمایان مککه لیلر، انصارین عنعنه سینه اعتیناسیز ایدیلر. اؤرنه بین، مککه ده ازول آدیندا بیر پؤنتمدن ایستیفاده ائدیلمیردی کی، بو دا قادینلار اوچون تام اسارت دئتمک ایدی.

قورئیش آراسیندا ازول یابغین ایدی. ازول نه دئتمک ایدی؟ بیر کیشی آریستوکرات قادیلا ائولنسه ایدی، قادیلا بئله بیر موقاوایله باغلا بیردی کی، بوشانسا دا، اونون ایدنی اولمادان کیمسه ایله ائولنه بیلمزدی. بیر نچه شاهیدین حضووروندا بو موقاوایله نی حاضیرلا بیردی. اگر بیر اوق قادیلا ائولنمک ایسته سه ایدی، آنلاشمایا گؤره، قادینین بیرینجی اربندن ایزین آلماسی گره کیردی. بوشانمیش قادین یئیندن ائولنمک اوچون بوشانمیش اربنه پول وئریب اونون راضیلغینی آلمالی ایدی. بئله اولماسایدی، بیرینجی اری قادی نین ائولنمه سینه ایزین وئرمیردی. 27

بوتون بو عادت- عنعنه لر قورآندا بیر چوخ آیه نین مؤوضوعو اولاراق محکوم ائدیلمیشدیلر. یالنیز ائولی قادینلار بو چیرکین گلنگین (عن عنه نین) قوربانی دئییلدیلر. عابیله نین باشچیسى اؤلدوکدن سونرا دا ائوین گنج قیزلاری نین حیاتی بو گلنک طرفیندن تهلوکه یه گیریردی. سیغیناچاقلاری اولمایان بو قیزلارین دوروملاری چوخ چتین اولوردو. قورآندا یئنیم و بو کیمی گنج قیزلارلا باغلی آیه لر مؤوجوددور. بو آیه لر اونلارین حاققارینی آچیقجا قوروماقدادیر. "نيساء" سوره سی نین 2، 3، 6، 10، 36، 127 و بقره سوره سی نین 177 و 215-جی آیه لری قادینلارلا باغلی تانری ائلچیسینه گؤندریلمیشدیلر. عربلرین چوخو بو آیه لری قبول ائتمیر، اونلاری یئرسیز و آنلامسيز سا ییردی. عربلره گؤره، گنج قیزین ایرت آپارماسی عاغلیسز لیکدان باشقا بیر شئی دئییلدیر. "نيساء" سوره سی نین 2-جی آیه سینده هم گنج قیز، هم ده گنج اوغلانلارا ایرت مؤوضوعوندان بئله دئییلیر: "و یئنیملرین ماللارینی اؤزلرینه قایتارین. چیرکینی تمیزین یئرینه اوتورتما یین. اونلارین ماللارینی اؤز ماللارینیزا قاتیب یئمه یین. چونکو بو، تانری قاتیندا بؤیوک سوچ ساییلیر." 28

ایسلام اؤنجه سی دؤنمه گنج قیزلار نه اینکی ایرتدن محروم ایدیلر، هم ده موختلیف شکیلده جینسی سو ایستیفاده یه معروض قالیردیلار. قیزلارین قیومو (یئنیم قیزلارین مسؤللو) اونلارین ان گؤزل اولانلاری ایله زورلا ائوله نیردی. بئله لیکله ده قیزلارین ایرتلی نین نظارتینی اؤز الینه آلیر و قیزا باشلیق دا وئرمیردی. قیزلاردان بیر اچیرکین ایدیسه، بو چیرکینلیک اونون قوصورو ساییلیردی و اونونلا ائولنمه مه یه برانت قازاندیریلیردی. ایریجا بو چیرکین قیزین ایرت پایینی اؤدمه یه ده مجبور اولموردو. "چیرکین بیر قیزین آتاسی اؤلس یدی، اونون قیومو بو قیزین ایرتینی اؤده میردی. اونون باشقاسی ایله

25 Quran, Nisa, 19.

26 Təbəri, Təfsir, VIII kitab, s.107.

27 Eyni qaynaq, s. 113.

28 Quran, Nisa, 2.

29 ایسلامین گتیردیگی ایرتیبیت قانونونا قارشی جیدی اعتبارضالار اولدو. بو اوزدن ده تانری بویوک قطعیتله ینتیم قیزلارین حاققینی اؤدمه مه یی بویوک سوچ آدلانیدیدی.³⁰ چیرکین قیزین ایرت حاققی بیر چوخلاری اوچون دیکسیندیرجی ایدی. جابیر بن هییانین چوخ چیرکین و کور عمیسی قیزی وار ایدی. بو کور و چیرکین قیزین آتاسی اؤلدوکن سونرا اونا چوخلو وار-دؤولت ایرت قالمیشدی. جابیر بو کور و چیرکین قیزلا ائولنمک ایستمیدی. عمیسی نین میراثی اؤزونه قالسین دئییه، قیزین باشقاسی ایله ائولنمه سینه ده ای دین وئرمیدی. جابیر بیر چوخلاری کیمی بو حاقدا پئیقمبره سوال وئردی. جابیر کیمی اسکی توره لره باغلی عربلر آنلامیردیلار، نییه پئیقمبر بو گلنگی اورتادان قالدیرماق ایسته ییر. جابیر عصبی طرزده پئیقمبردن سوردو: "کور و چیرکین قیز آتا ایرتیندن فایدالانما حاققینا صاحیبیدیرمی؟" پئیقمبر جاواب وئردی: "بلی، صاحیبیدیر" و سونرا دا جابیره بو آیه نی سؤیله دی: "قادینلارلا باغلی سندن سورو سورسالار، سؤیله کی، تانری قادینلار حاققیندا اؤز قرارینی وئرمیشدیر. اونلار دئی کی، ینتیم قیزلارین حاققینی ینمک، تانری قاتیندا بویوک سوچدور."³¹

تانری ایصرارلا اینسانلارا بیلدیریر کی، پئیقمبر و اونون تانریسی اؤز منافعلری اوچون بو شکیلده داورانمیرلار. بو، آرخاسیندا بویوک عدالت و فداکارلیق دایانان تانری نین تقدیم ائتدیگی یننی اخلاق نیظامیدیر. تانری امرلری ایله صاحیبیلرین گؤروشلری آراسیندا ایختیلاف اورتایا چیخدی: کیشیلر قادینلارین دا اینسان کیمی ایرتدن فایدالانما قانونو آنلایا بیلمیردیلر. اونلار بو مؤوضوعیلا ایلگیلی تانری قرارینی بکله بیردیلر. بیر-بیرلرینه دئدیلر: "بو مسئله نین آیدینلیغا قووشماسی اوچون پئیقمبرین حوض ورونا وارمالییق. اونلار پئیقمبرین حوض ورونا گلیب بو حاقدا سورولارینی سوردولار."³² پئیقمبر اونلار سؤیله دی: "بویوک تانری بو مؤوضوعیلا باغلی اؤز قرارینی اینسانلارا دوپورموشدور. اینسانلار ایطاعت ائتمه لیدیرلر." آنجاق تانری نین امرلری کیشیلرین منافعیینه اویغون گلمه دیگی اوچون یانلیش تفسیرلرله تانری نین بویروغونو تحریف ائتدیلر. داها دوغروسو، اثرک مرکزلی حاکیمیتلرینی سوردورمک اوچون مذهبی متلردن سوا ایستیفاده ائتدیلر.

قادینلار و سفیه لر

قادینلارین ایرت حاققی ایله باغلی گؤندریلن آیه لر سبب اولدو کی، تانری بو مؤوضوعو آیدینلیغا قووشدورماق اوچون تکرار اؤز ائلچیسی محمده آیه لر گؤندرسین. نیسا سوره سینده ایرتین جوزیاتیینی، موختلیف شرایطلری و دوروملاری آنلادان آیه لر وار. بورادا آنا، قادین، قیز و بیر نچه قارداشی اولان قیزلار حاققیندا ایرتله ایلگیلی بیلگی وئریلمیشدیر. آنلاشیلمازلیق اورتایا چیخماسین دئییه، هر کسین ایرت پای حاققیندا گئنیش آچیقلامالار وئریلمیشدیر:

"اگر قادینینیزین اوشاگی یوخدورسا، اؤلدویونوزده سیزین وار- دؤولتینیزین یاریسی قادینین اولور. بیر قادیندان ائولادینیز وارسا، وار- دؤولتینیزین دؤردده بیر قادینین اولور. اگر بیر کیشی نین و یا

²⁹ Təbəri, Təfsir, VIII kitab, s. 255.

³⁰ Eyni qaynaq, s. 235.

³¹ Eyni qaynaq.

³² Eyni qaynaq, IX kitab, s. 255.

قارداشلاري وارديرسا، اونلارين هر بيرينه ايرئين
 آلتيدا بيري يئيشير.³³ بو قدر آچيقلامالارا و اونگورولره باخمايلاق، كيشي مركزلي اسلام آنلايشي
 اسلامين برابرليك و عدالت فلسفه سيني دايدا اورتادان قالدماغا چاليشدي. بو قيسم كيشيلر وارلانماق
 آماجي ايله اسلامي قبول ائتميشديلر. آنجاق اسلام اونلارين ايستكلري نين ترسينه اولاراق جينسي و
 صينفي ايمتيازلاري ائرككلرين اليندن آماغا چالشميشديلر. كيشيلر ده اسلامين يئني حؤكلريني
 نئيرالاشديرماق اوچون "السفها" (سفيه لر) كيمي آنلاشيلمايان سؤزون بير آيه ده كئچمه سيندن ايستيفاده
 ائتديلر. بو آيه ده دئيبيلير: "تائري نين سيزه وئردىگي زنگينليكلي ايرث اولاراق سفيه لره
 (عاغيلسيزلارا) بوراخماين." او زنگينليكين گليريندن اونلارا يئمك و گئيم آلين و اونلارلا خوش
 داورانين³⁴ بو، كيشيلرين صبيرسيزليك بلكه ديگي آيه ايدي: سفيه لر ايرث مسئله سينده ايستيتنا تشكيل
 ائتديكلري اوچون قادينلاري سفيه (عاغيلسيز) اولاراق قبول ائتديلر، بو قدر ساده. بير چوخ موسلمان،
 چوجوقلاري و قادينلاري سفيه كيمي قبول ائتدي. بو اوزدن ده اونلارين ايسردن محروم قالمالاريني
 ساووندولار.³⁵ شوبه سيزي كي، بو نؤوع ياناشما جاهيلليك دؤنه مي كولتورونون اسلام دگرلري ايله
 قارشماسيندان باشقا بير شئي دئيبيلير. موسلمانلار طرفيندن شعورلو شكilde اسلام كولتورونه
 سيزديريلان بو طرز ياناشما گونوموزه قدر اؤز وارليغيني سوردورموش، قادينلارين اينسان كيمي
 ياشمالاريني، دوشونمه لريني انگلله ميشديلر. بئله بير سوال اورتايا چيخير: پئيقميرين و صحابيلرين
 زمانيندا حياتا كئچه بيلمه ين قادين حاقلاري مسئله سي اسلامين ايلك چاغلاريندان اوزاقلاديقجا نئجه
 اؤز حالي يولونو تاپاجاقدير؟ اسلام دينيني كيشي مركزلي آنلايان موسلمانلار بئله حساب ائديرديلر كي،
 قادينلارين سفيه اولماسي اوزرينه ايصرار ائتسه لر، بوتون كيشيلر موتلو اولاجاق و پئيقمير ده ايرتله باغلي
 بو "آنلامسيز حؤكومونو" گئري چكمك زوروندا قالاچاقدير. موحافيطه كار كيشيلر بو مسئله يه گوره
 سؤينيرديلر. "اونلار بئله حساب ائديرديلر كي،" سفيه لر "كلمه سيندن مقصد" قادينلار و چوجوقلار "دير،
 سفيه لر ين سفيهي ده قادينلاردير."³⁶

ايندي نئجه عصر سونرا قورانين ساوونوجوسو اولان طبري نين بو مؤوضوعلا ايلگيلي
 گؤروشلريني بيلمكده فايدا وار. او، بو مسئله ني ديقق تله ارشديرير. بو آيه ايله باغلي بير چوخ
 آچيقلامالاري توپلايان طبري خاطرلادير كي، "سفيه" سؤزو داها اونجه ديگر آيه لرده ده كئچميشدير. او
 بوتون بو آچيقلامالارا اؤز ائرينده يئر وئرميشدير.³⁷ آنجاق اگر اوزمان اولمايان بيزلر بو مؤوضوعنو
 ساده قوراندا اوخوساق دوغرو نتيجه چيخارا بيلمه يه جه ييك. چونكو "سفيه لر" دئيبيلديگينده بير يئرده
 عقلي خسته لر، ديگر يئرده ايسه چوجوقلار نظرده توتولور. "بعضن ده قوران، يهوديلري و بوتپرستلري
 سفيه اولاراق آدلانديرير."³⁸ "عوموميتله ياخشيني پيسدن سئچه بيلمه ين، ايدراك و بصيرتدن يوخسون
 اولانلار سفيه دئيبيلير."³⁹ بو اوزدن سؤزون تام گئرچك آنلاميني بيلمك بيزيم اوزوموزه بوراخيلميشدير.
 بو سؤزو ايكي جور آچيقلاماق مومكوندور: 1. "سفيه لر" سؤزونون جينسييتله هئچ بير علاقه سي
 يوخدور. بورادا سفيه، ايدراك و اوزاقگورنليكدن محروم اولاراق پاراسيني بوش يئر خرجله ين آدمدير.
 2. نادانلار و جاهيللر آنلاميندا اولان "سفيه لر" اؤز داورانيشلاري ايله ايرث حاقلاريني دگر سيزلشديرن
 قادينلارا شامل اولور.

³³ Quran, 6-cı surə, 12-ci ayə.

³⁴ Quran, 4-cü surə, 5-ci ayə.

³⁵ Təbəri, Təfsir, VII kitab, s. 56.

³⁶ Eyni qaynaq, s.562-563.

³⁷ Eyni qaynaq I kitab, s. 293-295.

³⁸ Eyni qaynaq, III kitab, s. 90 və 129.

³⁹ Eyni qaynaq, VI kitab, s. 57.

طبري نين بو سؤزله باغلي دقيق بير آچيفلاما ياپماق و گله جک نسيبلره قوران متينده كي بو سؤزون "گنرچک" معناسيني آنلاماق ايستمه سینه باخماياراق، بو آيه پنيقمبرين زامانيندا دا تام اولاراق آيدنليغا قووشماميشدير. او زامانين دا موسلمانلاري بو آيه ني بيرم عنالي و آچيقجا آنلايا بيلمه ميشدير. اساس پروبلئم ايسه فيقه کيتابلاري نين مئتودونداير. سطحي ايضاحلارلا دولو اولان بو متلر ايفراط تجروبه چيلیگی احتيا و اويوملولوقدان، آهنگدارليقدان بوخسوندور. دين عاليملري متلري اينجه بير شکيله اوخوجويا تقديم ائتمه يه چاليشميرلار. تام طرفسيز و گنرچکچي اولماغا چاليشديقلاري اوچون موختليف عقیده لردن ائنسيکلوپئديک بير اثر حاضيرلايير و سونوندا دا اؤز فيکيرلريني آرتيريرلار. سوبئکتيولي گه قاييلماق اوچون بير دگرلنديرمه ده و توپارلامادا بولونمورلار. بو اوزدن ده اوخوجو موختليف گؤروشلرله راستلانير. آنجاق اوخوجو بو موختليف گؤروشلري سئزه بيله جک مئتودو اوخوما سوره سينجه ائده بيلمير. طبري باشقالاري نين نظرلريني يازديقان سونرا اؤز نظريني ده آرتيرير. او، بوتون بو وئرلردن يولا چيخاراق جينسييت مسئله سي ايله باغلي (ي عني برابرليک اساسي ايله ايلگيلي) بير نتيجه يه وارماق ايستيمير:

بيزيم فيکريميزه گؤره "و تانري نين سيزه تاپشيرديغي وار- دؤولتي عاغلي آز اولانلارا وئرمه ين" آيه سينده تانري "سفيه لر" سؤزونو ککلي آنلامدا ايشلتميشدير. بورادا "سفيه لر" سؤزو بللي بير قروپا خيتاب ائتمز. بو اوزدن ده بو آيه نين آنلامي بلله دير كي، وار- دؤولتي سفيه بيرينه ميراث اولاراق بوراخماق دوغرو دئيل. بو سفيه (ع اغلي آز) موختليف ياشلاردا هم قادين، هم ده کيشي اولاييلر. سفيه لر ايقتيصادي دوروملاريني كونترول ائده بيلمه ين قادينلار و کيشيلردير. اولار ميراث قالان سرمايه ني بر باد ائده بيلرلر.⁴⁰ طبري نين فيکير ايستيقامتي يوخدور. طبري بو موباحيئه ايله مشغول اولماق اوچون هانسي مئتوددان ايستيفاده ائتميشدير؟ طبري متنه باغلي و صادق قالماق اوچون بو دارتيشمادا ديلچيلیک منطيقيندن فايدالانميش و بو قاورامين (سفيه) بوتونجول اولدوغو اوزرينده دورموشدور: سفيه لر دوشونجه يئتيشکينليگي، سئزگي قابيليتي و اوزاقگورنليگي اولمايانلاردير. طبري داوام ائدير: قادينلاري ايرتدن محروم ائتمک "سفيه" قاورامينا جينسييت تانيماق آنلامينا گلر كي، قوراندا بلله بير آنلام سؤز قونوسو اولماميشدير: "سفيه لر ين قادينلار اولدوغونا اينانانلار عرب ديليني آچيقجا تحريف ائديرلر. چوخلوغو بيلديرن بو کيمي ايسيملر اثرکلري جم (چوخلوق) و يا يننه ده قادين و کيشيني بير يئرده چوخلوق شکلينده ايفاده ائدر. بو قاورامين ايفاده ائديگي چوخلوقدا جينسييت بللي دئييلدير. "سوفها" -سفيه لر قاورامي جم شکلينده دير. لاکين عرب ديلينده اثرکلرين توپولوگونو بيلديرن ايسمين جم شکلي ايله ديشيلرين چوخلوگونو بيلديرن ايسمين جم شکلي فرقليدير. بعضي ايسيملرده ايسه جينسييت يوخدور و جمع باغلانارکن هم اثرکک، هم ده ديشي نظرده توتولور. جينسييتي بللي اولمايان ايسيملردن بيري ده "سفيه" سؤزوسور. "طبري بو مؤوضوعون سونوندا عربجه ده ايسمين چوخلوق بيلديرن شکلي نين موختليف نؤوعلريني ايضاح ائدير. اگر تانري نين بو سؤزده كي مقصدي قادينلار اولسايدی، او زامان بو ايسمين جمع شکلي مومنث (ديشي) واريانتيندا قوللانمالي ايدي.⁴¹

چاغيميزدا ايسلام اولکه لري نين قادين- کيشي برابرليگينه اولان لاقئيدليکلريني درينليگي ايله آنلاماميز اوچون مدینه يه دؤنمه ميز گرکه جک. مدینه نين دار کوچه لرینده ايلک دفعه قادينلارين اؤز حاقلاري ايله ايلگيلي موباحيئه لره، کيشيلرله دارتيشمالارا گيرديکلري دؤنمه گئري دؤنمه لي يک. کيشيلرين ايسلامي قبول ائتملرينه باخماياراق، چاغيميزدا اولدوغو کيمي، ايسلام قادين- کيشي برابرليگي ايله ايلگيلي اورتايا قويدوغوندا اثرکلرين اعتبار سسلري يوکسليدي.

⁴⁰ Eyni qaynaq, s. 565.

⁴¹ Eyni qaynaq, s. 567.

قادينلار و ساواش غنيمتلري

ام سلمه نين موافقيتي و قادينلارين حقوقلاري، اوزليلكه ايرت مسئله سي ايله ايلگيلي آيه لرین گليشي بوناليملي(بؤحرانلي) بير دؤنم اولوشدورموشدو. داها سونرا گلن آيه لرده قادين- كيشي انشيتليگي نين رنگي آزالير و كيشي مركزليليگه تاكيد انديلير. انجاق كيشي مركزليليگه تاكيد انديلر كن ده قادينلارين حاققيني ساوونان داها اؤنجه كي آيه لر لغو انديلمير. قورآندا ائله مؤوضوعلار وار كي، اونولا باغلي ايكي دفعه آيه گلمايش و ايكنجي آيه بيرنجي نين كئچرليليگيني اورتادان قالديرميشدير. داها سونرا گلن آيه لرده كيشي مركزليليك گوجلنسه ده، ايلك آيه لرده كي قادين حاققلارينا عايد اولان آيه لر لغو انديلمه ميشدير. بو مسئله دايم قورآنلا باغلي ضيديتلي آنلامالارا سبب اولموشدور. چاغيميزدا دا، اوزليلكه سياسي چؤره لر طرفيندن بو ضيديتلي آنلامالار داوام ائتمكده دير. اصلينده قادينلارين غلبه سي و سؤينجي چوخ قيسا مودتلي اولدو. تانري قادينلارين "يارديم ائت!" چاغريلارينا جاواب وئرمز اولدو. قادينلارين ايجتماعي ستاتوسلاريني گلشديره جك آيه لر گلمز اولدو.

قادينلارا تانري قاتيدان كيشيلره برابر حقوقلو اينسانلار اولاراق خيطاب انديليكن سونرا اونلار دا ساواشا قاتيلماق و ساواشلاردا اله انديلن غنيمتلردن برخوردار اولماق ايسته ديلر. ايريجا، ياتاقدا دا كيشيلره اؤزگور سئكسوال ايلشكيدن برخوردار اولدولار. كيشي نه زامان ايسته سه، اونو ياتاغا چاغيرا بيلمه يه جكدي. سئكس مسئله سينده قادينين دا ايراده سي و ايستگي اوزرينده دورولوردو. جينسي ايلشكيلده قادينلارين اشيا اولماقدان چيخيب طرف موقابيل كيمي سايلماسي دا اورتايا چيخدي. او زامانين موسلمانلارينا گؤره، قادينلارا وئريلن بو آزادليق ائركك مركزلي تاريخي كؤكوندن اوچورماغا خيدمت انديردو. ائرككلر قادينلارين ايستكلريني حديدنن آرتيق سياسي اولاراق دگرلنديريلر. قادينلارين بو ايستكلرينه قارشي سئچكين بير رهبرين اؤنچولوگونده بيرلشديلر. بو سئچكين رهبر عؤمر بن خطاب ايدو. عؤمرين بنزرسيز حربي قابليتي وار ايدو. اونون جسارتي دايم ايسلام اوردوسونا روح وئريردي. پئيقمبر حساب انديردو كي، "عؤمرين موسلمان اولماسي بؤيوك بير غلبه دير." ⁴² تولىومدا كؤكلو دگيشيكلر ياراتماق اوچون عؤمر هر زامان پئيقميرين يانيندا اولموشدو. انجاق قادين-كيشي برابرليگيني ايسلام اورتايا قويدوغو زامان آرتيق عؤمر اووكي كيمي پئيقميرين يانيندا اولماغا هوس گؤسترمه دي. ايسلامين قادينلارا باغلي بوتون اسكي گلنكلري آلت-اوست انده جگيني عؤمر قبول انده بيلميردي. قادينلارين اللرينده قيلينج ساواشا قاتيلمالاري و غنيمتلردن پاي آلمالاري عؤمره گؤره آنلامسيز بير حركت ايدو. او، اتالاري نين پرستيش ائديگي مككه تانريلاريني اورتادان قالديرماغا حاضير ايدو، انجاق قادين-كيشي برابرليگيني قبول انده بيلميردي. بئله ليكله، قادينلار فاتئحجه سينه حركته كئچديلر. بير گون آكتيو قادينلاردان بير يوكسك سسله دئدي: "قادين-كيشي برابرليگيني ساوونان بو آيه يال نيز ايرت مسئله سينه عايد دئييلدير. گوناھ مؤوضوعونو دا ايچينه آلير. قيامته كيشيلر اؤز گوناھلاري نين ايكي قات آرتديغيني گوردوكلرينده شاشيراجاقلار. اونلارين ايرتله باغلي پايلاري ايكي قات اولدوغو اوچون، بوراخين سوچلاري دا ايكي قات حسابلانسين." ⁴³ اوراداكيلار هيچانلانديلار. انجاق تانري بو دفعه ائرككلرين طرفيني توتوب، ائركك مركزلي دين آنلايشيني اوستون بيلديگي اوچون قادينلار شاشيرديلار. قادينلارين ايكي ايستگينه جاواب وئر "نيسا" سوره سي نين 32-جي آيه سي ايكي قيسمه بؤلونور. بو ايكي مؤوضوعو چوخ ديقتله بير-بيريندن آبيرد ائتمك گره كير: قادينلار قادين-كيشي برابرليگيني ايصارلا ايسته بير و وار- دؤولتين برابر شكيلده پايشماسيني طلب انديريلر. قادينلار بئله حساب انديريلر كي، كيشيلره عئيني تولىومسال ستاتوسا و حقوقا صاحيب اولماق اوچون اونلار دا ساواشا

⁴² Əsşəlanı, Əl-isabət, IV kitab, s. 588.

⁴³ Təbəri, Təfsir, VIII kitab, s. 266.

44 طبري نين دئديگينه گوره، آيه نين بو بولومو

قادينلارين سيلاح قوللانما ايستكلري ايله باغليدير. بو آيه دن سونرا اوز ايستكلريني داها دا منطقلي ايره لي سورمه يه چالیشان قادينلار ساواشلاردا قاتيلما ايستكلريني بو شكيلده بيان ائتديلر: هر كسين پايي الده ائتديگينه گوره نظردە توتولور. كيشيلر ايسه آنجاق ساواش يولو ايله زنگينلشديرلر. او زامان بيز دە زنگينلشمك اوچون كيشيلرين مئتودونو ترجيح ائتمه لي ييك.

قادينلارين ساواشا قاتيلما اصرارلاريني آنلايا بيلمك اوچون ساواش آلترلي نين و ساواش غنيمتلري نين مدينه نين ايقتيصادياتينداكي تاثيريني دگرلنديرمك لازيمدير. عرب ديلي سوزلوگونده "غزوه" سوزو "دوشمنه هوجوم و اونون وار- دؤولتيني اله كنجيرمك" آنلاميندادير. سوزون ايضاحيندا آرتيريلير كي، "ساواشدا يئنيلمك غنيمت الده ائتمه مك" كيمي آنلاشيلير. اصلينده "غزوه" ساواش يولو ايله زنگينلشمه نين ان يايقين شكلي اولموشدور. قبيله لر آراسيندا يايقين اولان بو ساواش نؤوو مغلوب قبيله نين زنگينليكلريني اله كنجيرمه نين عرب واريانتي ايدي. ان چوخ دا دوه زنگينليك آراجي اولاراق سايليردير. بو ساواشلاردا عادتت قان توكولمه مه سي اوچون چاليشارديلار. قان توكولمه سي چوخ تهلكه لي اولور و قتل ائديلن آدامين قبيله سي اينتيقام آلماغا آند ايجرديلر. قارشى طرفدن بيريني اولدورديلر، قارشى طرف ده اونون قانيني آلماغا آند ايجردى. بئله ليكله قان داواسي زنجير كيمي اينتيقام قونوسوندا نسيللري بير- بيرينه باغلاياردى. باشقا تور غزوه ده وار ايدي كي، اورادا قارشى طرفلر بير-بيرينه قطعي شكيلده گودشته گنتمزديلر. مككه نين اساس گلير قايناغي تيجارت، مدينه نين اساس گلير قايناغي ايسه تاريم ايدي. بونلارين اؤته سينده بير باشقا گلير قايناغي غنيمت ايدي. محمد پئيقمبر ده غزوه لره قاتيليردي، لاكين اونون هدفى تامام باشقا ايدي. بير چوخ حاللاردا اوز اوردوسونون قارشيسيني آلا بيلميردي و موسلمانلار دا داها اؤنجه دن يايقين اولان غزوه قايدالاري اساسيندا ياغماچيليقلا مشغول اولوردولار. پئيقمبرين ايسه هدفى داها بؤيوك ايدي. ذاتن اگر بئله بؤيوك بير هدف اولماسايدى، او دا غزوه لرده ايشتيراك ائتميش و سونرا دا تاريخده آدي قالماميش قبيله باشچيلاري كيمي تاريخين اونودولموش ساواشچيلارينا چئوريلردى. ساواش يولو ايله ايقتيصادي فعاليتلرين عكسيك و ضيديتلي بؤنلريني پئيقمبر چوخ ياخشى بيليردي. غزوه لرين قانونلاري چوخ سرت ايدي. يايقين گلنك اوزره غاليب اولان دسته مغوللار قارشيسيندا ايكى غئيري-اينساني مئتودا ال ائيردیلار: 1. بوتون كيشيلري قتل ائديب، قادينلاري اسير آليردیلار. 2. آريستوكرات كيشيلري و قادينلاري يوكسك فدييه (اسيري آزاد بوراخماق اوچون آلينان پارا) قارشيسيندا آزاد بوراخيردیلار. بو ساواشلار سورركن موسلمانلار بئله بير سواللا قارشىلاشدیلار: ايسلامي قبول ائدن ساواشچيلارلا نئجه داورانماق گره كير؟ اسيرلرين ايسلامي قبول ائتمه سي ايله موسلمانلارين ميقداري چوخاليردي، آنجاق ساواشلارداكي اساس مقصدي غنيمت قازانماق اولان موسلمان ساواشچيلارين اللري بوش قالير و پارا قازانا بيلميردیلر. چونكو اونلار اسيرلري ساتيب پارا قازانماق فورصتيني قاچيرميش اولوردولار.

قادينلار اورتايا آتيلميش يئني سورولاردان اوز منفعتلري اوچون يازارلانماغا چاليشديلار. اونلار دئديلر: "جاهيلليك دؤنمينده اثركلر قادينلاري و چوجوقلاري ايرئدن محروم ائتميشديلر. چونكو اونلار ساواشا قاتيلمير، ساواشدا الده ائديلن زنگينليكردن فايدالانا بيلميردیلر." 45 هر زامان اولدوغو كيمي، ام سلمه آيدين و دقيق مئتودلا قادينلارين اساس ايستكلريني بو شكيلده بيان ائتدي: "ائي تانري ائلچيسي، اثركلر ساواشا قاتيليرلار، آنجاق ايرئ آپارما حاققيمز اولسا دا، بيزيم ساواشا قاتيلما حاققيمز يوخدور."

44 Quran, IV surə, 32-ci ayə.

45 Təbəri, Təfsir, IX kitab, s. 256.

46 بو ايستك اصلينده غزوه نين گلنكسل تمللريني اوچوروردو. بو گلنكده غاليليرين مغلوب طرفين كيشيلريني اولدورمه حاقلاري وار ايدي. آريستوكرات كيشيلر ايسه فدييه اوده يرک اوزگورلوكلريني قازانيرديلار. قادييلار و چوققلار ايسه اسير آلييردي. اسير قادييلار ساواش غنيمتي اولان اشيا كيمي غاليلير طرفيندن ساتيليردي. عئيني زاماندا اسير قادييلار اوز چوققلاري نين باخيجيلاري كيمي ساخاليا بيلير، هم ده اونلارلا صيغه شكلينده سنكسوال ايليشكييه ده گيره بيليردیلر. كوله قادييلار سنكسوال آلت و قوللوچو كيمي قوللانيليرديلار. 47 "قادييلار بو ايستكلريني اورتايا اتاراق هم ساواشلاردا الده انديلن غنيمتلردن فايدالانيب زنگينلشمك ايسته بير، هم ده اشاغيداي اويكونون (حكايه نين) آنلادغي كيمي، فلاكتلي دوروملاريندان قورتولماغي اوموردولار. بو اويكونو جاهيلليك دؤورونون ساواشچيسي عمرو بن يكروب ايكنجي خليفه عؤمره آنلتميشدير: ائي عؤمر، سنه بير ماجراني آنلاداجام كي، بو گونه قدر كيمسه يه سؤيله مه ميشم. بير گون بيز بنوزوبئيد ياغماجي قروپو اولاراق بنيكانه منطقه سينه گنتديك. گنجه ديشاريدا دولاشان بير دسته ايله راستلانديق. اورادا بير نچه آت، يئمكله دولو بير نچه خورجون، بير نچه دري چادير، بير نچه ده كئچي وار ايدي. بيز بوتون بونلارين هاميسيني ياغمالاديق. سونرا ديگر چاديرلاردان بير آز اوزاقدا نيسبتن بويوك بير چاديرا گيرديم. چاديرين ايجينده خالچانين اوستونده اوتورموش چوخ گوزل بير قادين گوردوم. بو گوزل قادين مني و آتليلاريمي گوردويونده آغلاماغا باشلادي. نيبه آغلاديغيني سوردوغومدا دئدي: " اونا گوره آغلاييرام كي، عميم قيزلاري بو موصيبتدن قاچميشديلار، ايندي ايسه من اوزوم عئيني موصيبتني ياشامالي اولدوم." من اونون سؤيله ديكلرينه اينانديم و عميسي قيزلاري نين هاردا اولدوقلاريني سوردوم. قادين دئدي: " او اشاغيدا، دره ده ديرلر." آتليلاريم دئديم كي، سيز مني بوردا بكله يين دونه جه يم. آتيمي سورعتله سوروب دره نين ديبني گورونن تپه يه وارديم. تپه يه چاتديغيمدا آلدانديغيمي آنلاديم. تپه ده اوزون و قيوريم ساچلي گنج بير كيشي اوتورموش آياقباييلاريني ياماييردي. قيلنجي اؤنوده، آتي دا بير كناردا ايدي. مني گوردويونده آياقباييسي ايله مشغول اولماقدان ال چكيب قيلنجيني اينه آليب آتينا ميندي. حماسي بير شعر سؤيله يه. سؤيله يه آتيني منه طرف سورعتله چاپماغا باشلادي. 48 " بو گوزل قادينين اري ايله عمرونون آراسيندا ساواش باشلايير و عمرو مغلوب اولوب قاچير. آنجاق داها سونراكي هوجوملاريندا بير چوخ غنيمتله بيرليكه بو قادينني دا قاچيرماغي باشايرير. بو گنج آدم حاديتنه دن خبردار اولدوغوندا بير لوت آتا مينيب، بير ال آغاجي ايله اونلاري ت عقيب اندير. او بير داها عمرونو يئنيب قادينيني گئري آماغي باشايرير. 49 بئله ليكله، رابي عه آدلانان بو گنج آدم بير داها اوز قادينيني و ياغمالانميش ثروتيني اوز قبيله سينه قايتايرير. 50 او زامان ساوونوجوسو اولمايان گوزل قادينين باشينا نه لرين گلديگيني بو اويكونون آنلاميش اولوروق. آنجاق هر كس بو قادينين اري كيمي قهرمان دئييلدي. عادي كيشيلرله اولنميش اولان قادييلار بئله دوروملاردا اسير آليير، كوله اولاراق ساتيليرديلار.

بوخسوللوق و ايبتيدياي ايقتيصادي موناسيبتلر اورتاميندا ياشايان عربلر ايپك پالتار گوردوكلرينده حئيرتدن گوزلري كلله يه چيخيردي. بير موسلمان پئيقميردن سوروشدو: "اگ نيميزده كي پالتارلا ناماز قيلمالاييق، بوخسا ناماز قيلاركن باشقا پالتار گئيمه لي ييك؟" پئيقمير دئدي: " هر كسين ايكنجي پالتاري نين اولدوغونومو ساتيرسان؟" 51 عربلر ايشغال اتديكلري خريستيان يوردلاريندا اونلارين بزكلي

46 Eyni qaynaq, VIII kitab, s. 261.

47 Maurice Lombard, L'islam dans sa premiere grandeur, lammarion, Paris. 1971, PP. 212ff.

48 Mas'udi, Les prairies d'or, p. 612.

49 Eyni qaynaq, s. 614.

50 Eyni qaynaq, s. 614.

51 Təbəri, Muhammed, Scaudes prophetes, p. 309.

52 عربلر حئيرتله اونلارا باخيرديلار. "چونكو عؤمورلرينده

بئله بزكلي پالتار گورمه ميشديلر. هنج بير زمان الده ائده بيلميه جكلري زنگينليكلري ساواش يولو ايله قازانديقلاري اوچون اسلامين جهاد امرينه داها چوخ احتياج دويوردولار. ديش دونيادا ياشايان ميللتلرين زنگينليكلريني الده ائتمه ائح تيراصي عربلرين داها سيخ شكيلده اسلاما ساريلماسيني ساغلاييريدي. لاکين اونلارين بير چوخونون هنج يازيب-اوخوماسي دا يوخ ايدي. حتي قورآندان بير آيه ني بئله دوغرو-دوروست ازبر بيلميرديلر. اونلارا لازيم اولان زنگينليک ايدي. آج عربلر ان قيسا يوللا و ان قيسا زاماندا موسلمان اولمايانلارين وار- دؤولتيني اله كنجيرمکه زنگينلشيرديلر. هله ده اسلامين ميسسيونونون نه اولدوغونو آنلاميان زنگينلشميش سايسيز عرب پئيدا اولموشدو. اسلامين ساواش يولو ايله باشقالاري نين ثروتيني الده ائتمه امري عربلري قيسا بير زاماندا بيرلشديره بيلدي. بير چوخ دوشمن قبيله لر داها اوزاق هدفلرده كي زنگينليكلري اله كنجيرمک اوچون بيرلشديلر. بو اوزدن ده عرب ميللتي و عرب کيمليگي نين بيچيلمنه سينده اسلامين ساواش يولو ايله زنگينلشمه منتودو چوخ ائتکيلي اولدو. وضعيت ائله اولموشدو كي، بير چوخ موسلمانلشميش عربين زنگينليكلري عربستانين 10 ايلليک بودجه سینه برابر اولموشدو. بو اوزدن ده بئله موسلمانلارين ايقتيصادي پلاندا سوردوره بيلمه سي اوچون بير چوخ قادينلار اوز ديرنیشلريندن واز كنجديلر. آنجاق پنيقميرين قادينني ام سلمه اوز ديره نيشينه داوام ائدن بيرجه قادين ايدي. او، "تانري يولوندا فداكارليق" و پنيقميرين آماجلاريني گئرچكلشديرمه آدي آلتيندا قادينلارين دا ساواشا قاتيلما حاقلاريني ساوونوردو. قادينلارين بير چوخو دئدي: "يازيقلار اولسون كي، بيز كيشي يارانماميشيق. كيشي اولسايديق، بيز ده ساواشا قاتيليب زنگين اولارديق."⁵³ پنيقمير مومكون و غئيري- مومكون، تهلوكه و اوغورلار آراسيندا اينجه بير تارازليق برقرار ائدن شخص ايدي. آيريجا، او، طرفدارلارينا ياخشي و وارلي ياشايش موژدله بيردي. تانري دا محمد كيمي بيليردي كي، دونيا نعمتلري اؤنمسيز ماراقلار دئييلدير. اسلامين موژدله ديگي زنگينليک، آنجاق ساواش يولو ايله مومكون ايدي. قيسا مودتده موسلمانلارين زنگينلشمه سيني ساغلاياجاق باشقا ايقتيصادي يول يوخ ايدي. بيرجه يول وار ايدي او دا باشقالارين لينده اولاني زورلا آماق. ايلک موسلمانلارين اساس آماجي ياغمالاما ايدي. ياغمالاما اونلاري چوخ قيسا مودتده زنگين اينسانلارا چئويريردي. اسلامين موسلمان اولمايانلارين ماللاريني حالال سايماسي غارت و ياغمالاما آرزوسو ايله موسلمانلشانلارين ساينني گئت- گئده آرتيريردي. بو حاديتنه اسلامين سورعتله يايقينلاشماسينا سبب اولوردو. اسلامين درينليگيندن خبري اولمايان آج عرب قبيله لري اوچون وار- دؤولت قازانما فورستي اله كنجميشدي. بير چوخ يازيب- اوخوماسي اولمايان عرب قبيله لري اوچون اسلام، سادجه شهادت كلمه سيندن و بير ده كي، نامازداكي آيه لردن عيبارت ايدي. بونلار دا جمعه نامازلاري كيمي عومومي توپلانتييلاردا ازبرلنميشدي. مغلوبينلريني حيسس ائدن اولکه لر و قبيله لر ده اللرينده كي لريني قاپديرماماق اوچون يئنه ده اسلامي قبول ائتمک زوروندا قاليرديلار. ان قيسا زاماندا زنگينلشمه نين بيرجه يولو وار ايدي: موسلمان اولمايانلارين وار- دؤولتيني اله كنجيرمک. چونكو موسلمانلارين هنج بير ايقتيصادي، تيجاري تجروبه لري يوخ ايدي. آيريجا، اسلاما ايلک ايمان گتيرنلرين تام اكثريني يوخسوللار ايدي. بو يوخسوللار داها سونرا غنيمتلر و ياغمالاما يولو ايله ان زنگين اينسانلارا دؤنوشه جكديلر. بو يوخسوللار زنگينلشمک اوچون ساواشا حاضير ايديلر. چونكو اونلارين ايتيره جكلري هنج بير شئي يوخ ايدي. اولسه يديلر، بدبخت حياتدان قورتولور، قالسايديلار مغلوبلارين مالي حسابينا زنگينلشيرديلر. اونلار يالنيز قازانيرديلار. جهاد آدي ايله باشلاديلان ساواشلار هنج بير تيجاري و ايستحصال تجروبه لري اولمايان موسلمانلارين وارلانمالياري اوچون بؤيوك اوميدلر وعد ائديردي. هم بو دونيادا زنگينلشيرديلر هم ده او دونيادا اسلام ساواشچيلاري اولاراق جئتله موژدله نيرديلر. ي عني قومسال

⁵² Eyni qaynaq.

⁵³ Təbəri, Təfsir, s. 261.

(عصباني) عربلري اوچون تام كنجرلي اولان ساواش و ياغمالاما سيستمي اسلام طرفيندن اورتايا قويولموشدو. بو اوميدلر تدریج گنرچكلشدیکجه موسلمانلارين ساواش و ياغمالاما دوغولاري اينکيشاف اندير، قاباریردی. موسلمان اولمايان زنگينلري اولدوروب اولارین وار- دؤولتینه صاحب چيخما ائحتيراصي گنت- گنده آرتیردی. تاريخين هئچ بير دؤنمینده ساواش دوغولاري عربلر ایچینده 7- ج عصرده اولدوغو کيمي دالغالانمیشدی. بو اوزدن ده بير چوخ صحابيلر اولدوکلرینده اولارین يوزلرجه کؤله لري، کندلري، باغلاري، اوزاق دييارلاردا تارالاري قالمیشدی. "تاني سيزلره قووشاچاغينيز بوللوجا ساواش غنيمتلري وعد ائتمیشدير کي، بونا چوخ اثرکن قووشدونوز." ⁵⁴

ساواشلار يولو ايله وارلانماق و جئنده ياشاماق آرزولاري موسلمانلارين، حتي قتل توردرك اينانجلاريني ياماغا مشروعيت قازانديریردی. پنيقمبر حربي رهبر کيمي يالينز بارماقسا ي طرفدارلاري نين ساواش غنيمتلريندن ايمتيناغ ائنديکلريني آنلادی. 8- جي هيجرت ايلينده باش وئرن تاييف حاديثه سي موسلمانلارين زنگينليک دوشگونو اولدوقلاريني ايفشا ائندي. ساواش گندرکن مغولبارين دوشديوو آغير وضعيت پنيقمبري ناراحات انديردی. پنيقمبر مغولبارين ماللاريني اله کنجيرمه و اسير آلماقا قايداريني يونگوللشديرمک ايسته بيردی. آنچاق موسلمانلار پنيقمبره قارشي عوصيان ائيديلر. ائله جه ده "حنين" ساواشيدا بيری شخصي دوغوسالليق، ديگر ي مذهبسل اولماق اوزره ايکي حاديثه پنيقمبري ناراحات ائندي و اله انديلن ساواش غنيمتلريني پايلاماقدان ايمتيناغ ائتمه سینه سبب اولدو. "حنين" ساواشي مککه نين موسلمانلار طرفيندن اله کنجيريلمه سيندن سونرا 7- جي هيجرت ايلينده باش وئرمیشدی. ايسلاما قارشي ديرنن قبيله لر اوچون مککه نين دوشوشو (سقوطو) تهلوکه سيفتالي چالمیشدی. چونکو مککه ني اله کنجيرن موسلمانلارين گنج- نئز تاييفه ده حمله انده جکلري بللي ايدي. تاييفي اله کنجيرمه دن مککه يه صاحب اولماق مومکون دئييلدی. مککه ايله تاييفن آراسي اوچ گونلوک پييدا يول ايدي. بير نچه کن ددن عيبارت اولان تاييف مککه ايله يم نين آراسيندا يئرلشیردی. تاييفه بوللوجا مئويه باغلاري، اکين يئرلري و اوزوم تارالاري وار ايدي. آبريجا، يئترينجه ده سو مؤوجود ايدي. مککه ساکينلري ايقتيصادي جهندن دايم تاييفه ايرتباطدا اولماق زوروندا ايديلر. چونکو مککه ده نه بير بيتکي، نه بير تارلا، نه بير آغاج، نه ده مئويه وار ايدي. مککه نين مئويه لريني تاييف تامين انديردی. مککه اهالي سي نين تاييفه باغلاري، خورما تارالاري وار ايدي. اوچ آي ياي فصلي بويونجا يوخسوللاردان باشقا کيمسه مککه ده قالماز، تاييفه گندردي. ⁵⁵ شوبهه سيز کي، مککه نين نظارتيني اله کنجيرن موسلمانلار تاييفي ده آلماقا مئيللي ايديلر. سقيف قبيله سي نين باشچيسي ماليک بن عوف تاييف اهالي سيني موسلمانلارا قارشي ديرنمک اوچون تشکيلاتلانديردی. او، هاوزن قبيله سيندن باشقا بوتون قبيله لردن عسگر ييغا بيلدي. هاوزن قبيله سي نين رهبري سعد بن بکر ايدي. پنيقمبرين چوقلوغو بو قبيله يه تاپشيريلمیشدی. بو قبيله يئتم محمد صاحب چيخمشدی. او زمان شهرلر آراسيندا بئله بير گلنک مؤوجود ايدي کي، چوققلاريني شهردن کناردا داه ساغليقلي موحيطده بير باخيچيا تاپشيريرديلر. بو قبيله ماليک بن عوفا يارديم ائتمه دي. اولار دئيدلر: "محمدین چوقلوغو بيزيم قبيله ده کنجمیشدير. بيز بؤيوتدوک. ايندي اونا قارشي ساواشا بيلمريک." لاکين ماليک اولنارا چوخ باسقي ياپدي و سونوندا بير دسته ده بو قبيله دن ساواشچي آلا بيلدي. ⁵⁶ ماليک بن عوف 30000 ساواشچي ايله تاييفي ترک ائديب مککه دن ايکي گونلوک مسافه سي اولان حنين چؤلونده پوسقودا دوردو. اونون ساواشچيلاري سون نفسلرينه قدر محمله ساواشسين دئيه، امر وئردی کي، بوتون عسگرلر عاييله لريني و مال- داولاريني اوزلري ايله حنينه، ساواش بؤلگه سینه گتيرسينلر. ⁵⁷ پنيقمبر حنين چؤلونده دوشميين پوسقودا اولدوغو خبريني آلدی. 2000 نفر ي مککه ليلردن عيبارت اولماق اوزره

⁵⁴ Quran, 48-ci surə, 30-cu ayə.

⁵⁵ Təbəri, Muhammed, Scaudes prophetes, p. 97.

⁵⁶ Eyni qaynaq.

⁵⁷ İbni Hişam, Səyəra, IV kitab, s. 80-141.

حزینه 12000 ساواشچی گۆندردی. مککه نین ایداری ایشلرینی صحابیلردن بیرینه تاپشیریب اوزو ده ساواش مئیدانینا یوللاندى. چوخ چتین بیر ساواش باشلادی. بو ساواشدا آز قالا پئیقمبر اولدوروله جکدی. دوشمن عسگرلری نین داها چوخ اولماسینا باخمایاراق، موسلمانلار غالب گدیلر. مالیک تایفه طرف گئری چکیلدی، چونکو اطرافى قالالارلا ساریلمیش اولان شهری داها راحت مودافیعه انده جگینی دوشونوردو. اونولا بیر یئرده ساواشان بیر نئجه قبيله ساواشچیلاری عایيله لرینی و ماللارینی بوراخیب قاجدیلار. پئیقمبر او زمانین گلنگی اوزره امر وئردی: "فرار ائدن دوشمن آدمالارینی اوچ گون مودتینجه ت عقیب ائدین و هر کسه چاتسانیز اولدورون. اوچ گونلوک مسافه دن سونرا ایشینیز اولماسین." ⁵⁸ بیر چوخ غنیمت موسلمانلارین الینه کئچدی. دوشمن عایيله لری و مال-داوارلاری، دوه لری موسلمانلارین غنیمتی اولدو. "ایسلام اوردوسو دوشمنین بوتون مال و اشیالارینی توپلادی. بیر چوخ دوه، 6000 قادین و خئیلى اسیر عسگر اله کئچیریلیمیشدی." ⁵⁹ اسیر قادینلاردان بیرى حلیمه نین باجیلیغی اسما آیدندا بیر قادین ایدی. حلیمه پئیقمبرین دایه سی اولموش، اونا سود وئرمیشدی. "پئیقمبر اونا تانیدی و گۆزلریندن یاش آخاماغا باشلادی. محمد پئیقمبر آگنینه کی عباسینی چیاریب یئره سردی و اسمانین الیندن توتوب عبانین اوستونده اوتورتدو. بیر گون سونرا اوندان سوروشدو: "بیزیمله قالماق، یوخسا اوز قبیلنه دؤنمک می ایسترسن؟" ⁶⁰ اسما قبيله سینه دؤنمه یی ترجیح ائتدی. "پئیقمبر اونا یولا سالارکن، غنیمتلردن بیر دوه، بیر قویون وئردی. بیر قادینلا بیر کیشی اولماق اوزره ایکی ده کؤله هدیه ائتدی." ⁶¹ پئیقمبرین بو شکیلده داورانیشینی موسلمان ساواشچیلار بؤیوک خطا حساب ائتدیلر. اسما دا ساواش غنیمتی سایلیردی. بو اوزدن موسلمان ساواشچیلار حساب ائدیردیلر کی، پئیقمبر ساواش غنیمتی نین بیر پارچاسی اولان اسمانی یالینیز باغیشلامامیش، هم ده اونا ساواش غنیمتیندن هدیه لر ده وئرمیشدی. موسلمان عسگرلره گوره، ساواشدا مرحمتین بیر آنلامی یوخدور. آنجاق داها جیدی بیر خطا هله قارشیدا ایدی. دوشمن اوردوسونون رهبری اولان مالیک خبر گۆندردی کی، طرفدارلاری ایله بیر یئرده موسلمان اولماق ایسته بیر. بو، او آنلامدا ایدی کی، مالیک موسلمان اولدوقدان سونرا بوتون مال-داوارلارینی و قادینلارینی، دوه لرینی گئری آلا بیلر. مالیکین بو مئسازى موسلمانلاری راحتسيز ائتمه یه باشلامیشدی. اونلار مالیکین موسلمان اولماسینی ایستمیردیلر. چونکو منافعلری تهلوکه یه گیریر، ساواش غنیمتلریندن محروم اولوردولار. مالیکین وئردیگی قرار شرایطی تامامی ایله دگیشدیردی. آرتیق نه پئیقمبر، نه ده موسلمانلار الله ائدیلم ساواش غنیمتلریندن فایدالانا بیلمه یه جکدیلر. "پئیقمبر بوتون اسیرلری و مال- داوارلاری بیر یئره توپلادی. اوزو مککه یه گئتمه یه حاضرلاشدیغی اوچون مال-داوارین و 10000 اسیرین مسئولیتینی معسود بن عمرویا تاپشیردی." ⁶² آنجاق ساواش قانونلارینا گوره، پئیقمبر اوردو ایله مصلحتلشمه دن قرار وئره بیلمزدی. بو اوزدن بنی سعد قبيله سینه تکلیف ائتدی کی، بو مسئله جمعہ نامازیندا دارتیشیلسین. موسلمانلار اوچون بو، حیاتی بیر آشاما ایدی. غنیمتلر، یوخسا تانری سئچنه گی ایله قارشى-قارشىیا قالمیشدیلار. موسلمانلار اوچون بونلاردان هانسی اونملی ایدی؟ تانری، یوخسا وار- دؤولت؟ "بیر گون سونرا جمعہ نامازی پئیقمبرین ایماملیغی ایله باشلادی. پئیقمبر جمعہ نامازیندا چیخدیغیندا هاوازن، سقیف و بنی سعد قبيله لری اونون آیاغینا قاپانیب عفو دیله دیلر. بو قبيله لرین تمثیلچیلری قادینلارینی، وار- دؤولتلرینی گئری الماق اوچون پئیقمبره یالواردیلار." ⁶³ مؤوضوعلا باغلی جمعہ نامازیندا قرار

* Çingiz xanın düzenlədiyi yasada da belə bir qanun var idi. Lakin Çingiz yasına görə qaçanı vurmaq suç sayılırdı.

Qaçan əsgəri vuran moğul edam edilirdi.(G.G)

⁵⁸ Təbəri, Muhammed, Scaudes prophetes, p.296.

⁵⁹ Eyni qaynaq.

⁶⁰ Eyni qaynaq.

⁶¹ Eyni qaynaq.

⁶² Eyni qaynaq.

⁶³ Eyni qaynaq, s.299.

وئریله جگینی بیلدیرن پیقمبر دئدی: "بو اسیرلر و غنیمتلر سادجه منه عاید دئییل، بوتون ساواشچی موسلمانلار عایدیدیر." ⁶⁴ و آرتیردی: "من اوز پاییمی باغیشلاماغا حاضیرام." آنجاق قالانلاری ایله باغلی ایسلام اوردوسونون عوضولری قرار وئرمه لیدی. ⁶⁵ جامیده هیجانلی بیر موباحیته باشلادی. سادجه حیوانلار دئییل، دگري بیر نجه دوه یه برابر اولان قادینلار، چوققلار و اسیر عسگرلر ده گئری وئریلمه لی ایدی. غنیمتلری گئری وئرمک ایستمه یین موسلمانلار خیطابن پیقمبر دئدی: "سیز اوز حاققینیزی ساخلایا بیلرسینیز. آنجاق هر کس اوز حاققیندان کئچسه، مندن آلتی قویون آلا بیلر." ⁶⁶ 630-جو ایلهده جهاد فلسفه سی ساواشدا قازانیلان زنگینلیک اوچون آلور و اسیطه سینه دؤنوشموشدو. بئله بیر دورومدا پیقمبر اوز میسسینونون گلّه جگینی قورتارماق زوروندا ایدی. پیقمبرین میسسینونو سادجه ساواشدا غنیمت الّه ائتمکدن عیبارت دئییلدی. بو دارتیشمالاردا محمدین پیقمبرلیک میسسینونو تهلوکه یه گیرمیشدی. پیقمبر اوز ساواشچیلارینا نجه آنلاداجاقدی کی، ساواشلاردا یاخالانان اسیرلرله حیوانلار (دوه، آت، ائششک، قویون، کئچی) آراسیندا فرق وار. غزوه قانونونا گؤره، اسیرله حیوان آراسیندا فرق یوخ ایدی. پیقمبر بو توره نی دگیشدیرمه یه هله مووفق اولما بیلمه میشدی. بیر طرفدن یئنی موسلمان اولموش، دیگر طرفدن اسکی حیات طرزیندن و فلسفه سیندن هله آیریلا بیلمه میش موسلمانلارین بو قدر غنیمت قارشیسیندا نفسلری باش قالدیرمیش، حتی پیقمبره قارشی دا سرت شکیده چیخا بیلریدیلر. ان اؤنملی مؤوضوع بو ایدی: ایسلامی قبول ائدن بیر اسیری مؤمین اولاراق قبول ائتمک اولار، یوخسا یوخ؟ توپلانتي بیر سونوجا وارمادان سونا چاتدی. پیقمبر بو پروسئسده پسیکولوژیک بیر یؤنتمدن فایدالاندى. مغلوب طرفلری جامیه دعوت ائدیپ موسلمانلارلا اونسییت قورمالارینی، موسلمان اولدوقلارینی ایثباتلامالارینی ایسته دی. آنجاق جامی نین دیشیندا موسلمان عسگرلر پیقمبره قیزقین ایدیلر و درحال غنیمتلرین پایلانماسینی طلب ائدیردیلر. "ساواشچی موسلمانلار پیقمبره یاخینلاشیپ درحال غنیمتلرین اورداجا بؤلوشدورولمه سینی ایسته دیلر. پیقمبر اونلارا غنیمتلرین بؤلوشدورولمه جه گینه سؤز وئردی. موسلمانلار ایسه پیقمبری ایتله ییب دئدیلر: "اگر غنیمتلری پایلاماسان، بوردان گئتمنه ایذین وئرمه یه جه ییک. موسلمانلار پیقمبرین عباسینی دارتیب اوستونه باغیردیلر. چوخ چیرکین بیر صحنه اورتایا چیخمیشدی." ⁶⁷ "پیقمبر اوز پایي ایستینا اولماقلا بوتون غنیمتلری اسکی توره لر اساسیندا پایلاماق زوروندا قالدی." ⁶⁸ آنلاشیلدیگی کیمی، بیر چوخ ایسلام موجهیدلری مؤمین اولاراق اوز وظیفه لری نین، میسسینولاری نین فرقینده اولمامیش، یالنیز زنگینلشمک آماجی ایله ساواشیدقلاری اوچون اسیر قادینلاری زنگینلشمه نین آراجی اولاراق گؤروردولر. اونلار اوچون اینسان و قادین حاققلاری نین آنلامی یوخ ایدی. آنلامی اولان نجه اولورسا-اولسون وارلانماق ایدی. بو آماج اوچون ده ایسلام اونلارا چوخ اویقون ایدئولوژیک شرایط یاراتمیشدی. بو سببدن پیقمبرین بایراقدارلیغینی ائدیگینی توپلومسال برابرلیک چیخمازا گیرمیشدی. موسلمانلار، تانری، یوخسا زنگینلیک سئچن کلری قارشیسیندا تانرینی بوراخیپ، زنگینلیگی ترجیح ائدیلر. بورادا حادیته لرین آردیجیلایغینی اونوتمامالییق. حنین ساواشی باشلارکن، ایسلام اوز غلبه لری نین ذیروه سینده ایدی. قادینلار ساواش و غنیمتلر مسئله سینی داها اؤنجه ایره لی سورموشدولر. حربی شرایطی نظره آلماساق، پیقمبرین قادینلارا قارشی داورانیشنی آنلايا بیلمه یه جه ییک. حنین ساواشیندا فاتح اولان پیقمبرین اوز اوردوسونون ایستگی ایله حسابلاشماق زوروندا قادیغینا شاهد اولوق. اوردو عوضولری غنیمتلرله باغلی پیقمبره سربست داورانماغا ایذین وئرمیردیلر، اونها او، نجه پیقمبر ایمیش؟ ایقتیصادی بازاسینی ساواشین تشکیل ائدیگی بیر شهرده

⁶⁴ Eyni qaynaq, s. 300.

⁶⁵ Eyni qaynaq.

⁶⁶ Eyni qaynaq.

⁶⁷ Eyni qaynaq, s. 301.

⁶⁸ بن هشام، سیره، ج4، ص 130

ايجتيماعي برابريگي تطبيق انتمك بويوك پروبلنملر دوغورماغا باشلاميشدي. قاديانلار جنت حاققي تانماق دا پروبلنم ياراديردي. چونكو يالنيز تانري يولوندا جهاد انديب ساواشانلار جنتله موژدله نيردي. بونون اوچون ايسه ائرككلرين ساواشچيلقلاري گره كيردي. ائرككلرين تانريا احتياجلاري وار ايديسه، عئني شكيلده تانري نين دا ائرككلره احتياجي وار ايدې.

پنيقمبرين دوھاسي و تانري نين بويوكلوگو بو سوآلا قارشي قارشيا ايدې: جينسي برابريك اوئلدير، يوخسا ايسلامين داوامي؟ چونكو جينسي برابريك موسلمانلار طرفيندن آنلاشيلميردي. 15 عصر كنجديكن سونرا هله ده جينسي مسئله يه 7- جي عصرين معيارلاري ايله ياناشيرلار. تاريخچيلرين يازديقلارينا گوره، محمدين زامانندا عربستان ياريماداسيندا ساختا پنيقمبر اورتايا چيخدي. " يمنده انسا و يمامه ده موسليمه اونلارين ان مشهورلاري ايدې. موسليمه چوخ جاذيبه لي و ياراشيqli ايدې و چوخ انستنتيك و شاعيرانه دانيشيردي. "70 موسليمه اوژونو محمدين رقيبې سانيردي. محمده امكداشليق تكليفې انتميشدي. او، گونلرين بيرينده يمامه ده بير قروپ اينسان اوژونده دئدي: "من ده محمد كيمي پنيقمبرم. يئر كوره سي نين ياريسي منه، ديگر ياريسي ايسه محمده عآيددير. "71 او، داها چوخ ميلالي دوغولاري اوژ موخاطيبيلرينده اوياتماغا چاليشيردي: "سيز منيم كيمي بير پنيقمبر بولا بيلمه يه جكسينيز. نيبه يابانجي بير پنيقمبره تاپينير سينيز؟"72

قاديانلار دا اوژ پنيقمبرليك ريني دوغور دولار. اونلاردان بيري هاريس بن سوؤئيدين قيزي سجاه ايدې. عرب شاعيرلر اونونلا باغلي اولاراق دئييرديلر:

" قادين سوؤنداندير پنيقمبريميز

ائركك پنيقمبره تاپيندينيز سيز. "73 *

آنجا سجاه پنيقمبره ياراشمايان اولچوسوز ايشلر گوردو. او، اوژ حيسسيني جيلوولاي بيلمه ييب موسليمه يه عاشيق اولدو. بو ايليشكي اوليليگه قدر داوام انندي: پنيقمبرليگي نين باشلانقيجيندا سجاه حيله گر موسليمه نين پنيقمبرليك ايدديعاسيني ردد انندي. آنجا داها سونرا اونون پنيقمبرليگيني قبول انندي. بو قادين پنيقمبرليك ايدديعاسي ائتمه دن اونجه غئيبدين خبرلر وئيردي. "بير گون او، موسليمه نين يانينا كئديب اونونلا اولندي. "74

ايسلام آچيسيندان ساختا پنيقمبرلر اولاراق تانينان بوتون بو پنيقمبرلر مغلوب اولدولار. چونكو تانري و اينسان آراسينداكي حركت و اونسييت صنعتينه صاحيب دئييلديلر. بو ساختا پنيقمبرلرين تعليماتلاري نين تام ترسينه اولاراق محمدين پنيقمبرليك مكتي اينسانلاري سونسوزلوغا و توپلومو اولكوچولويه دوغرو يؤلنديريردي. ايسلامدا، آنجا جينسي مسئله حل اولونمايش قالميشدي.

عومر و مدينه كيشيلري

⁶⁹ William Montgomery Watt, Muhammad at Medina, Oxford university press, Oxford 1956.

⁷⁰ Təbəri, Muhammed, Sceaudes prophetes, p. 320.

⁷¹ Eyni qaynaq.

⁷² Eyni qaynaq, p. 321.

⁷³ Masudi, les prairies d'or, vol, 3. p. 321.

* Şeirsəl tərcümə tərcüməçiyə aiddir.

⁷⁴ Təbəri, Muhammed, Sceaudes prophetes, p. 321.

"عۇمر موسلمان اولمادان اۇنجه قورئيش قبيله سي نين سۇچكىنلريندن و پئىقمبرين ان تهلوكه لي دوشمنلريندن بيري ايدي. ¹ "او، محمدي قبيله لر آراسيندا ايختيلاف سالماقدا، ديني تۇره لره سايقيسىزليقدا، تانريلار حورمتسىزليكده سوچلايىردى. ² پئىقمبر عۇمرين ايسلامى قبول ائتمه سيندن غورور دويوردو. اصلينده محمد اوز ميسسيونونو كئچكلىشىدىمك اوچون مككه نين ان گوجلۇ آداميني اله آلا بيلمىشىدى. عۇمر موسلمان اولدوقدان سونرا "اۇنده گندير و اونون آرخاسينجا بير سورو ساواشچي موسلمان حاضير اولوردو. عۇمر كعبه يه ياخينلاشديغيندا ناماز قيلمغا باشلادى. موسلمانلار دا اونونلا بير يئرده ناماز قىلدىلار. ³ پئىقمبرين عۇمره آپريجا حورمتي وار ايدي. حئي عۇمر موسلمان اولمادان اۇنجه پئىقمبر اونون بعضي اوزللكلريني اؤيموشدو. محمد اونون عدالتسىزليگه قارشى اولان قطعيتيندن خوشلانير و اونا فاروق لقبى وئرمىشىدى. فاروق، دوغرونو يانليشدان، حاققي باطيلدن آيىرد ائده بيله جك قوووه يه صاحيب اولان شخص آنلاميندادير. فاروق، هر شرايطده دوغرونون فرقىنه واران سۇچكىن اينساندير. عۇمرين بو يۇنده بويوك ايستعدادي وار ايدي. ⁴ ائله جه ده پئىقمبر اونون تقيديچىلىك روحونو تقيدير انديردى. عۇمر دئىيردى: "عرب، جيلووو چكىلن قيزقن دوه يه بنزر. جيلوو چكن باخماليدير كي، دوه ني هارا آپارماليدير. كعبه نين تانريسينا آند اولسون كي، بو عربلرين جيلووونو من چكم كده يم. ⁵ تاريخ كيتابلاريندا عۇمر حاققيندا وئريلن بيلگي اينسانين ايسلاما عاشيق اولماسينا زمين يارادير. او، خالقن دىلكلريني يئرینه يئتىرن حاكيم ايدي. هر شئيدن اۇنملي بو ايدي كي، دوروستلوگو و دونيا مالينا باغلي اولماغى يوخسوللوق سوييه سینه قدر تىلبغ انديردى: "او، چوخ تواضع كار ايدي و قابا پالتار كئىيردى. تانري ايشلرينده چوخ قطعيتلي ايدي...، دري ايله يامانمىش يون عبا كئىينيردى. بويوك دؤولت آدمي اولماسينا باخمايلاق، بوتون شخصي ايشلريني اوزو گوروردو. الي نين آلتيندا وار- دؤولت اولماسينا رغمن، اونون دوه سي نين اوستونده كي اوتوراجاق خورما يارپاقلاري ايله دوزلمىشىدى. ⁶ موسلمان تاريخچيلر بوتون تاريخي شخصيتلرين اوزللكلريني، حئي منفي يۇنلريني ده يازماغا چالشمىشلار. عۇمرله باغلي دا بو شكيله داورانمىشلار. عۇمرين اوستون جهنلريني يازماقلا برابر اونون قادينلارلا چوخ قابا داورانديغيني دا يازمىشلار. طبري يازير: "عۇمر خليفه اولدوقدان سونرا بير قادين ائولنمك تكليف ائتمىش. لاكين عاييشه نين باجيسي اولان اوم گولثوم آديندا بو قادين اونون تكليفيني "قادينلارلا قابا و سرت داورانديغي اوچون" ردد ائتمىشىدى. ⁷ كيشي جبهه سينده دايناراق پئىقمبرين جينسي برابرلىك گوروشونه عۇمرين قارشى چىخماسي تصادوفي دئىيلدير. اونون داها اوستون اخلاقي يۇنلريني نين اولماسينا باخمايلاق، عاييله ده اسكي دگرلرين داوام ائتمه سيندن يانا ايدي. عۇمره گوره، ايسلامي ترانسفورماسيونلار يالنىز و يالنىز ايجتيماعي و معنوي ايليشكىلرله مودولاشمالي، اوزل ياشاما قارشمالماليدير. عۇمرين باشچىلىق ائتديگي جريان اوزل حياتدا اسكي گلنكلرين داواميني ايسته ييردى. ائرككلر سياسي و ايقتيصادي پلاندا اينقيالابن كئچكلىشمه سي ايله باغلي حاضير اولدوقلاريني دويوردولار. آنجاق قادين- كيشي ايليشكىلري نين دگىشمه سینه قطعي شكيله قارشى چىخىردىلار، اوزللكه باشدا عۇمر اولماقلا مككه ليلر اسكي دگرلرين داوام ائتمه سيني ايسته ييردىلر. اونلار مدينه يه گلدىكلرينده قادينلارين بو قدر آزاد داورانماليarina شاشيريب دئدىلر: "بىز قورئيش ائرككلري، قادينلاريمىزا حاكيميك. آنجاق گورونور كي، مدينه ده ائرككلرين قادينلار اوزرينه حاكيمييتي يوخدور. بىزيم ده قادينلاريمىز مدينه قادينلاري كيمي داورانمالياريني هئچ

¹ Əsqəlani, Əl-İsabət, IV kitab, s. 588.

² İbni Hişam, Səyəṛə, VIII kitab, s. 367.

³ Eyni qanynaq, s. 366.

⁴ Məsudi, Mürəvvic-ül zəhəb, II kitab, s. 313.

⁵ Təbəri, Tarix, V kitab, s. 27.

⁶ Məsudi, Mürəvvəc-ül zəhəb, II kitab, s. 312.

⁷ Təbəri, Tarix, V kitab, s. 27.

8 عۇمرىن راحاتسىزلىغى اساسسىز دىيىلدى. چۈنكى انصارا منسوب اولان بىر قادىن اونون انشى ايدى. بىر گون اوز قادىنى ايله دارنىشان عۇمر، قورنىش كولتورونه اويقون اولراق قادىنى نىن اونون قارشىسىندا دىز چۆكوب عذر اىستمه سىنى بكله دى. آنجاق اونون قادىنى بو ايشى انتمه دى. 9 او عۇمرىن عىبلشمه سى قارشىسىندا دىدى: اند اولسون تانرى نىن بىرلىگىنه، پنىقمبرىن ده قادىنلارى اونونلا دارتىشىر، حىي پنىقمبرىن قادىنلارىندان بىرى سحرىن اخشاما قدر اونونلا كوسولو قالمىشدى. 9 عۇمرىن تام قورخوغو حادىته گنرچكلشدى. انصار قادىنلارى نىن سربستلىگى و اثرىك مركزلى داورانىشلارى قبول انتمه مه لرى قورنىش عاييله لرىنى ده ائتكىله دى. مككه ده عۇمرىن اىطاعتكار قادىنى اىندى اونا قارشى چىخبىز آزاد شكىله اوز فىكرىنى سؤيله بىردى. عۇمرىن قادىنى نىن بو شكىله داورانامسى نىن سببى وار ايدى. او، بئله حساب اندىردى كى، بوتون موسلمان اثرىكلر اوز قادىنلارى ايله پنىقمبر كىمى داوراناملى و قادىنلارىنا اوزگورلوك حاققى تانىملىدىرلار. پنىقمبرىن قادىنلارى سىلرىنى يوكسلىدى سربست شكىله غضبلىرىنى اورتايا قوبورلارسا، اىچلىرىنده ساخلامىرلارسا، او زامان صحابىلرىن ده قادىنلارى بو حاققان برخوردار اولملىدىرلار. پنىقمبرىن مئتودونو سئچن اداملار چوخ چتىن بىر يولا گىردىكلرى نىن فرقىنده ايدىلر. آنجاق اسكى دگرلرى اوچوران اىسلام، قادىنلارا يئنى حاققلار تانىبىردى و بو يئنى دىرلره دايانان قادىنلار اىنقىلابى داورانىردىلار. هر زامان يئنىلىگىن اىنقىلابى يانى اولموشدور. حىي قادىنلار بو يئنىلىگه آرخالاناراق اسكى دىرلره قارشى عوصيان اندىر، ارلرى نىن يئنى اىسلامى دىرلره اويمالارىنى اىسته بىردىلر. قادىنلارىن بو كىمى رادىكال داورانامغا حاققلارى وار ايدى. چۈنكى عصرلر بويو اىلك دفعه اولراق قادىن حاق تانىبىردى. بو تانىنان حاققان دا اوزل حىاتلارىندا يارالانماق اىسته بىردىلر. آنجاق اسكى توره لرىن داوام انتمه سىنى كىشىلىك غورورلارىنا اويقون حساب ائدن صحابىلرىن صبىرى داشىردى.

عۇمر، يالنىز اوز قادىنىنى دؤىمكله يئتىنمه دى. عۇمر اوچون قادىنلارىن بو يئنى داورانىشى چوخ اونملى ايدى. تلم- تله سىك پنىقمبرىن قادىنى اولان اوز قىزى هافىسه نىن يانىغا گندىب پنىقمبرىن قادىنلارى ايله داورانىشى حاققا سوردو. بو حادىته نى عۇمر اوزو بو شكىله روايت ائدىر: "باغىراراق هافىسه دن سوروشدوم: ائى هافىسه! سىزلردن بىرىنىزىن پنىقمبردىن كوسموش اولدوغو دوغرومو؟ هافىسه دىدى: دوغرو دور. من دندىم: سىزلر يانىلرىسىنىز و پئشمان اولاجاقسىنىز. پنىقمبرى اىنجىتدىگىنىز اوچون تانرى نىن سىزى جزالاندىرماسىندا قورخومورسونوزمو؟ سن پنىقمبرىن هئچ بىر شئى اىستمه و اونا جاواب قايتارما. اونونلا قابا داورانما. نه اىسته سن، منىم يانىغا گل، مندىن اىسته!" 10 آنجاق عۇمرىن موخاطىبى سادجه اوز قىزى دىيىلدى. پنىقمبرىن بوتون قادىنلارىندان ار قارشىسىندا تمكىنلى اولمالارىنى طلب اندىردى. او، پنىقمبرىن بوتون قادىنلارىنا اوغرايىب، سىلرىنى پنىقمبرىن اونونده يوكسلىتمه مه لرىنى اىسته دى. آنجاق ام سلمه ايله قارشىلاشدىغىندا پروبلئم ياراندى. ام سلمه اوزل ياشاملارىنا عۇمرىن قارشىماسىندا راحاتسىز اولموشدو. او، هئچ چكىنمه دن عۇمره دىدى: "ندىن سن پنىقمبرىن و اونون قادىنلارى نىن اوزل ياشاملارىنا قارشىسىرسان؟ اگر بىزىم داورانىشىمىز لا باغلى پنىقمبرىن اعتىراضى اولسا، اوزو سؤىلر. بونلار بىزىم اوزل عاييله سورونلارىمىز دىر، سنه نه؟ بىز پروبلئلمىمىز پنىقمبره ده دئمە يه جه يىكسه، كىمه دئيه جه يىك؟ بىز سنىن قادىنىنلا اولان اوزل ياشامىنا موداخىله اندىرىكىمى كى، سن ده بىزىم اوزل حىاتىمىز قارشىسىرسان؟" 11 ام سلمه نىن بو جسارتىنى پنىقمبرىن دىگر قادىنلارى ائقىشلايىب اونا دستك وئردىلر. عۇمرىن ياخشى اوزللىكلرى نىن اولماسى ايله ياناشى بىر چوخ عكسىك يۇنلرى ده وار ايدى. اىنجه شئىلرى گورموردو و اىجتىماعى ادام دىيىلدى. "ابوبكىر خلىفه اولدوغو زامان چئوره سى نىن عۇمرله

8 Buxari, Səhîh, III kitab, s. 258.

9 Eyni qaynaq.

10 Eyni qaynaq.

11 İbni Sə'd, Təbəqat, VIII kitab, S. 180. ص 180، ج 8، بن سعد، طبقات، VIII kitab, S. 180.

مَكي ، قابا و اَبطال اولاراق
 آنلتميشديلار. ¹² "عۇمرلە ام سلمە آراسيندا كئچن بو ديالوقدان سونرا پئىقمبرين ديگر قادينلاري ام سلمە
 يە تشككور ائتديلر. ام سلمە نين جسارتيني آلقيشلايب اونون كيمي اولماغي آرزو ائتديلر. آنجاق اونلاردا ام
 سلمە كيمي گوجلۇ خاراكتئر يوخ ايدي. ¹³ "نهایت عۇمر بئله قرارا گلدي كي، كيشيلري تهديد ائدن بو
 تهلوكه ايله باغلي پئىقمبرين اوزو ايله دانئشسين. "آنجاق جاواب اولاراق پئىقمبر يالئيزجا عۇمره باخيپ
 گولومسه دي. ¹⁴ "پئىقمبرين گولومسه مه سي چوخ آنلاملي ايدي. بو، اونون ان انتكيله ييجي سيلاحي
 سايبيلردي. پئىقمبرين بير چوخ جيدي اولايلازلا باغلي بئله گولومسه مه سي او زامانكي عرب شاعيرلري
 نين ش عريني ده انتكيله ميشدي: "پئىقمبرين اوزو چوخ چكيجي و شيرين ايدي. اونا باخماقدان دويماق
 اولموردو. ¹⁵ بورادا قادينلا ايلگيلي ايكي فرقلي گۇروش اورتايا چيخيردي: بيري پئىقمبرين، ديگري ايسه
 عۇمرين باخيش آچيلاري ايدي. پئىقمبرين اوز چئوره سي و قادينلاري ايله يوشاق موناسيبتلري شيددته
 آليشميش او موحيطين اينسانلاريني شاشيريردي. عۇمر مركزده اولماقلا بير چوخ صحابي اوز قادينلاريني
 دؤيمه يي مقبول سايبيردي. قادينلارا قارشى زور ايشلتمه يئني ايسلام توپلوموندا بؤيوك پروبلئم
 ياراديردي و قادينلار بونو قبول ائتميرديلر. بو پروبلئم ايسلامين وارليغيني تهلوكه يه سوخاجاق قدر
 بؤيوك ايدي.

سئكسوال ايليشكيلرله باغلي ديالوق

عۇمرين قورخدوغو حادئته گئرچكلشدي. قادين حاققيني ساوونان پئىقمبرله قادين حاقسىزليغيني
 ساوونان عۇمرين ذهنييتي آراسيندا تضاد مۇوجود ايدي. انصار قادينلاري پئىقمبرين گۇروشونه دايناراق
 حاققاريني ايسته بيرديلر. نھايت، تهلوكه يه گيرميش ايسلامي قورتارماق اوچون تانري اوز قراريني
 وئردى. بو زامان ايكي حادئته اورتاليغي قارئشديردي. بيرينجي حادئته انصارا منسوب بير قادينين اري
 نين ايسته ديگي كيمي سئكسوال ايليشكيبه حاضير اولماماسي ايدي. ايكنيجيسي ايسه بير قادينين يئنه ده
 سئكسوال ايليشكي ايله باغلي اري طرفيندن دؤيولمه سي ايدي. هر ايكي حادئته نين ايشتيراكچيسي اولان
 قادينلار پئىقمبره اوغرايب پروبلئم چؤزوم كئيرمه سيني ريجاء ائتديلر. پئىقمبر بو كيمي دوروملاردا
 سوسور و تانري نين امريني بكله بيردي. بير چوخلارينا گۇره، بو مۇوضوع ايله ايلگيلي گلن آچينيم
 (وحي) كيشيلري ساوونموشدور. باش وئرميش حادئته ايله باغلي ام سلمه و عۇمر آراجي اولموشدولار. ام
 سلمه قادينلارين، عۇمر ايسه كيشيلرين وكيلىگيني ائتميشديلر. دقيق اولاراق نه باش وئردى؟ "قورئيش قبيله
 سي يايقين كولتور اوزره قادينلاري ايله سادجه اؤندن دئيبل، آرخادان دا سئكس ياپيرديلار. "شهر حياتي
 ياشايان مدينه ليلر اوچون مككه ليلرين بو شكيله سئكس حياتلاري آنلاشيلماز ايدي. انصارا منسوب بير

¹² Təbəri, tarix, IV kitab, s. 51.

¹³ İbni Sə'd, Təbəqat, VIII kitab, s. 180.

¹⁴ Buxari, Səhih, III kitab, s. 258.

¹⁵ Təbəri, Tarix, III kitab, s. 185.

¹⁶ طبري بير چوخ بلگه گؤستره رك ايثبات اندير كي، بو آيه نه اينكي مؤوضوعنو قاپاتمادي، تام ترسينه اولراق بعضي پروبلنملرين اورتايا چيخيشينا دا زمين ياراتدي. بعضي موسلمانلار حساب انديرديلر كي، بو آيه قادينين آرخاسيدان دا سئكس ياپماغا ايدين وئرير. بعضيلري ايسه حساب انديرديلر كي، بو آيه يه گؤره، قادينين آرخاسيدان سئكس ياپماق ياساقلاميشدير. بو شكيله موختليف گؤروشلر اورتايا چيخدي.

باشقا بير آيه ايله ده قارشيلاشيريقي كي، بو آيه ده موختليف شكيله يوزولموشدور. بو مؤوضوعيا آچيqliق گتيرمك ايسلام عاليملري نين گؤر ويدير. طبري بؤيوك احتياطلا بو آيه ايله باغلي 41 يوزومو بير يئره توپلاميشدير. او هنج بير يوزوما لاقئيد ياناشمادان هاميسيني بير آريا گتيرميشدير.¹⁷ بو، كيشيلرين نف عينه تحليل ائديلميشدير. كيشيلر اؤز قادينلاري ايله اونلارين ايسته ي يندن آسيلي اولمايلاق سئكسوال ايرتباطا كئچه بيلرلر. قادينلار ايسه ارلري نين احتياجلاري قارشيسيندا تسليم اولماق زورونداديرلار. مسئله ني بو شكيله يوزوملاماق قادينلارين بو مؤوضوع ايله ايلگيلي دارتيشمالارا قاتيلمالاريني انگله دي. بو آيه دن سونرا كيشيلر اوچون بنله بير سوال اورتايا چيخدي: "كيشيلر اؤز قادينلاري ايله آرخادان دا سئكس ياپا بيلرلرمي، ايسلام بونا نئجه باخير؟"

اولاين تاريخي كؤكونو ايصاح ائدن باشقا بير روايت ده مؤوجوددور. انصار قادينلاري نين سوالي بير يانا بوراخيليب، كيشيلرين مسئله سي اورتايا قويولدو. بو روايتده قادينلار يوخ، موباحيئه ني كيشيلر باشلاميش. بير گون بير قروپ كيشي قادينلا سئكسوال ايليشكي حاققيندا دانيشيرديلر. بو صؤحبت سيراسيندا لواط (ئر كه ي يين ائر ككه سئكس ياپماسي) حاققيندا دا سؤز دوشدو. لواط حاققيندا صؤحبت ائدركن بو حاقدا بيلگيسيز اولدوقلاري اوزه چيخدي. بو اوزدن پئيقمברה اوغراييب لواط حاققيندا سوال سورماق ايسته ديلر. بو مؤوضوع ايله ايلگيلي بير چوخ روايتلر مؤوجوددور كي، بورادا اونلارين هاميسيني گتيرمه يه احتياج يوخدور.

بو آيه اطرافينداكي موباحيئه لر اوخوماقدا اولدوغونوز كيتابين آيدينلاتماق ايسته ديگي مسئله نين درينليگيني آچيqlاير. ي عني سياسي و ائر كك مركزي ايمتياز لارا مشروعيت قازانديرماق اوچون مذهبين بير واسيطه، بير آلت كيمي ايستيفاده ائدلمه سي اوزه چيخير. اوچ عصر دن سونرا بير دين عاليمي اولراق طبري بو آيه نين مفهومونو مؤمينلره آچيqlاماق ايستركن، هله ده بو موباحيئه داوام ائتمكه ايدي! و هله ده داوام ائدير! ي عني موسلمانلار اوچون هله ده بللي اولماميش، قادينين آرخاسي ايله سئكس ياپماق اولار، يوخسا اولماز؟* اصلينده بو مؤوضوعيا دي ققت ائتمك گره كير كي، ايسلامي متئلرده هنج بير دارتيشمانين سونو اولماز. هنج بير ايره ليله مه اولمادان هر نسل اؤزوندن اؤنجه كي نسلين موباحيئه لريني يئنيدن باشلار. نيه؟ چونكو ميليونلار جا اينسانين حيات قانونلاريني موعينلشديرن بير مدنيت عمده، گئرچك حياتدا سفس طه يه (سار ساخليغا)، سفيه لي گه يول وئر مه مك اوچون بير نؤوع ايستيقامت و عومومي چرچيوه بللي ائتمك زوروندادير. طبري نين چوخ بؤيوك عاليم و آراشديرماچي اولماسينا باخمايلاق، اؤز چاغداشلارينا بو پروبلنمين حللي اوچون يارديم ائتمه ميشدير. اونلاري اؤز باشلارينا بوراخدي، اونلار دا ايسلام اؤنجه سي توره لري ديريلديب ايسلام آدينا تقديم ائتمكه اؤنلريني و اللريني

¹⁶ Pickthall, The meaning of the Glorious Kuran

¹⁷ Təbəri, Təfsir, IV kitab, s. 400.

* İnan İslam İnkılabının rəhbəri Ruhulla Xumeyni öz dini risaləsinin 435-ci maddəsində yazır: "Qadınlar aybaşı xəstə olduqlarında arxadan seks yapmaq mümkündür." (G.G.)

صولونا داياناراق قادين حقوقونو آچيق شكيلده ايثبات ائتمه دي. طبري، اولايلاري و اولموشلاري نقل ائتمه نين اوتاه سینه چيخمادي. بو اوزدن ده "جينسي ايليشكيلر ايكي فرقلي جينسين (قادين- كيشي) ايراده سيندن آسليدير و سئكسوال ايليشكييه قادينين دا پسيكولوژي حاضيرليغي اولماليدير، قادين دا سئكسدن لذت آلماليدير" گوروشونو كشف ائده بيلمه دي. بو دين عاليمي نين ديني اوصوللاري توپلاماقدان قورخماسي سادجه بو آيه نين ضرر گورمه سینه شرايط ياراتماميش، هم ده اوپورتونيست (فورصت طلب) تفسيرلرين اسلام ستروكتورونون بير پارچاسي اولماسينا سبب اولموشدور. طبري اوز نظريني بو شكيلده سونوجلانديرير: "بو آيه كيشيه اوز قادين ايله هر نؤوع سئكسوال ايليشكيده بولونماغا ايدين وئرميشدير. ايستر قادينين راضيلغي اولسون، ايستر اولماسين ائرکك مخلوق اوز قادين ايله سئكس ياپا بيلر." ¹⁸ طبريه گوره، لواط ايشي اسلام طرفيندن رسمن حارام سايلميشدير. آنجاق سئكسوال ايليشكيلرده قادينين رولو ندير كيمي جيدي بير سوال اسلامدا جاوابسيز قالميشدير. عوموميتله موسلمان قادينين ايراده سي و سئچيم حاققي اسلامدا رسميتته تانينيرمي؟ قادين دوشونون بير وارليق كيمي قبول ائدليلر، يوخسا سادجه ائرکكلرين سئكس آلتري كيمي تقديم ائدليلر؟ موختليق سئچنكلر قارشيسيندا قادينين آزاد ايراده يه صاحيب اولماسي مومكونمو؟ قادينلار بو اؤنملي سواللارين جاوابيني تانريدان آماق اوچون چوخ چاليشديلار. اسلام اؤنجه سي گلنكلرين قانونلاري بو مؤوضوعلا ايلگلي بللي ايدي: قادين بير اشيا كيمي ايرت سايلديغي و آلينيب- ساتيلديغي اوچون اونون اوزگور ايراده سي اولما بيلمزدي. ايلك موسلمان قادينلار هم ايرتدن فايدالانا بيلير، هم ده سئكسوال ايليشكيلرده سربست ايراده يه صاحيب ايدليلر. بو سببدن ده بو اوزگور قادينلار يئني اسلامي توپلومون معماريسي سورجينده قادينلارين ايراده سي نين ده رسميتته تانينماسيني تانريدان ايسته ديلر. آنجاق بوتون تلاشلارا باخماياراق، قادينلار اسكي توره لري داغيده بيلمه ديلر و ائرکك مركزليليك داوام ائتدي.

كؤله ليك

اسلام اؤنجه سي دوروملا موقاييسه ده قادينلار داها سربست اولدوقلاري نين فرقينده ايدليلر. آنجاق بونو دا آنلاميشديلار كي، فرقلي بير سينيرليليق (محدوديت) اونلارين ايراده سینه و اوزگورلوكلرينه قويولموشدور. ايراده لري نين سينيرلانماسيني آنلايان ايلك قروپ سادجه قادينلار دئييلدي. اسلامين كؤله ايله قادين ياناشماسي آراسيندا چوخ بنزريك وار. بوتون مؤمينلرين برابر اولدوقلاريني پئيقمبر آچيقجا دويوردو و قوران دا پئيقمبرين اعلان ائتديگيني اونايلاي. كؤله ليكله ايلگلي ده عئني حاديه باش وئردي. آنجاق موسلمانلارين پئيقمبرين تعليماتينا و تانري بوپروغونا اويقون شكيلده داورانيب داورانمالاري باشقا بير مسئله ايدي. "يهوديلىك و خريستيانلىق كيمي توحيد ديني اولان اسلام كؤله ليگين لغوي اوچون قطعي فرمان وئرمه ميشدير. آنجاق بو دينلردن فرقلي اولاراق كؤله لرله داها ياخشى و اخلاقلي داورانماغي مصلحت بيلميشدير." ¹⁹ برابرليگي بير اساس كيمي اؤنه سوره رك اسلام كؤله ليگه قارشي چيخميشدير. پئيقمبر اوز مؤعظه لرينده كؤله لري آزاد ائتمه يي ثواب ايش اولاراق

¹⁸ Eyni qaynaq.

¹⁹ دايره المعارف اسلامي.

آنجاق كۆله ليگين لغوي بير قطعي قانون شكلينده اورتاي قوبولمادي، سادجه كۆله لرله ياخشي و اينساني داورانماق تۇوصيه انديلدې. "پنئيمبرين آنلاتيلاريندا كۆله لري آزاد ائتمك تانري يولوندا صدقه وئرمك كيمي بير عمل ايدي." ²⁰ موختليف آيه لرده كۆله لري آزاد ائتمه عملي تشويق انديلير. بقره سوره سي نين 177-جي آيه سي بو حاقدادئير: "اوزونوزو شرقه و يا غربه طرف توماتاق ياخشىلىق دئيلدير. ياخشىلىق اودور كي، آدم تانرييا، قىيامته، سماوي كيتابلارا، ملكلره و پنئيمبرلره ايمان كئيرسين و اوز وار-دولتيدن ينئيملره، يازيقلارا، مؤحتاجلارا، كۆله لره باغيشلاسين." ²¹

بو گۇروش بلد سوره سي نين 13-جو، تۇوبه سوره سي نين 60-جي و احزاب سوره سي نين 92-جي آيه سينده ده ديكردئيميشدېر. 12 كۆله ني آزاد ائتمكله پنئيمبر بو موضوع ايله باغلي اوز عمل و ايسته گيني اورنكلنديرميشدي. بو 12 كۆله نين ايچينده داها اونجه حاقتيندا دانئيشديغيميز ابوبكيره ده وار ايدي. تايفين موخاصيره سي زاماني پنئيمبر شهرده كي كۆله لره مئساژ گۇندرميشدي كي، ايسلامي قبول انديب تسليم اولسالار، هم آزاد اولاجاقلار، هم ده اولارا قارشى ايسلام اوردوسو هئچ بير تزييقده گۇسترميه جكدېر. 12 نفر كۆله تسليم اولوب پنئيمبره گلديلر. "بو 12 نفر كۆله دن يالئيز ابوبكيره پنئيمبرين يانيندا قاليب پنئيمبرين ائو ايشلرينه باخدي. قالانلاري ايسه ايسته ديكلري يئره گئتديلر." ²² آنلاشيلديغي كيمي پنئيمبرين تاييف ساواشيداكى توتومو عسگر قازانماق تاكتيكاسي دئيل، يئني دينين برابريك آنلايشيني سرگيله مك ايدي.

ايسلام كۆله ني بير اينسان اولاراق قبول ائتدي. اونا اينسانلىق صيقتي تانيدې. بو دا توپلومسال و سئكسوال ايليشكيلره درين تائير بوراخدي. "اؤزلليكه قادين كۆله لري جينسي سؤمورو آلتى ائتمه ياساقلاندي." فاحيشه ليگه سون وئرمك اوچون ايسلام كيشيلري كئيزلري ايله ائولنمه يه تشويق ائتدي. آنجاق ايسلامين ان بؤيوك و اوجا قراري آزاد قادين و كيشيلرين كۆله قادين و كيشيلرله ائولنمه سيني رسميه تانيماسي ايدي. پنئيمبر هاريس قيزي جوويريه و سفييه كيمي كۆله قادينلارلا ائولنمكله بير اورنك اولوشدوردو. جوويريه نين قبيله سي مغلوب انديلدېكن سونرا او، ساواش غنيمتي كيمي موسلمانلارين اينه كئچميشدي. ساواش گلنگينه گۇره او، ثابت بن قئيس آديندا بير موسلمان عسگره عايد ايدي. آنجاق جوويريه آريستوكراتلاردان اولدوغو اوچون ثابت بن قئيس آلاجاي يوكسك ميفدار پارا قارشىليغيندا اونا آزاد بوراخاغيني سؤيله دي. "ثابت پنئيمبره اوغراييب موضوعو اونا سؤيله دي. پنئيمبر اونا دئدي كي، ايسته ديگين پاراني من سنه اؤدرم، جوويريه ني بوراخ، آزاد اولسون. سونرا دا جوويريه ايله ائولندي." ²³ پنئيمبر عئيني ايشي سفييه ايله ده ائتدي. سفييه يهودي ايدي و ساواشدا اسير دوشموشدو.

ايسلام، قادينلارلا ايلگيلي اولدوغو كيمي، كۆله لرله باغلي دا اسكي توره لري دگيشدي. كۆله نين آزاد ائدلمه سي بير موضوع، اونلارلا ياخشي رفتار ائتمك ايسه باشقا بير موضوع ايدي. پنئيمبر اوردو باشچىليغيني زئيددين اوغلو اوسامه يه تاپشيرماق ايسته ديگنده موسلمانلار اعتيراض ائتديلر، چونكو اوسامه سربست بوراخيلميش كۆله نين اوغلو ايدي. اصلينده موسلمانلارين بو حاديثه يه اولان اعتيراضلاري ايله قادين آزادليغينا ائتديكلري اعتيراض عئيني آنلامدا ايدي.

رومانين بؤيوك بير اوردوسونون سورييه نين سينيرلاريندا حركتلمه سي ايله باغلي پنئيمبره بيلگي وئرديلر. پنئيمبر خسته اولماسينا باخمايلاق، سورييه يه طرف حركت ائتمك اوچون اهالي يه امر وئردى و اوسامه ني اوردو باشچىسي تعيين ائتدي. اوسامه حركت بايراغيني مدينه نين داروازالاريندا دالغالاندېردي. محمدن اوردوسو حركته حاضر ايدي. آنجاق موسلمانلار شيكايت ائتديلر: "نبييه پنئيمبر آزاد ائدلميش بير

²⁰ عيني قايناق.

²¹ Pickthall, The meaning of the Glorious Kuran.

²² Tabari, Muhammed, Scaudes prophetes, p. 33.

²³ Eyni qaynaq, s. 328.

وہ لایقیدیر. " اوسامہ پئیقمبرین یانینا گنتدیگیندہ پئیقمبر اونا دئدی: "اونلارین سؤیلہ دیکلرینہ اوزولمہ. اونلار بو سؤزو سننن آتانا دا دئدیلر. سننن آتان هر کسدن داها چوخ اوردویا باشچیلیق ائتمہ یه لاییق ایدی. سن اوزون ده هر کسدن داها چوخ بو وظیفه یه اویقونسان. " اوسامہ بؤیوک ایراده و قطعیتله خئیتمہ یه گئری دؤندو. اوردو سوریه یه طرف حرکتلندی.²⁴

پئیقمبرین حیاتی بویونجا برابرلیک نظریه سینہ موخالیف اولان جبهه چوخ گوجلو ایدی. حتی بیر نسل کئچمه سینہ رغمن، بیر کؤله اوغلونون اوردو باشچیسى اولماسینی قبول ائده بیلمیدیلر. چونکو قادین آزادلیغی کیمی کؤله لرین ده آزادلیغی بیر چوخلاری نین ایقتیصادی منافعلرینی تهلوکہ یه سوخوردو: "کؤله لیک یالنیز ایکی قانونی شکیلده داوام ائدیردی: آتا-آناسی کؤله اولدوغو اوچون دوغوشدان کؤله اولاراق دوغولانلار و بیر ده ساواشدا اسیر آلینانلار.²⁵ یئنی دین هر ایکی کؤله لیک آنلایشینی دگیشدیرمک ایسته ییردی. آنجاق قورانین آچیق بیانلارینا، پئیقمبرین تعلیماتلارینا رغمن یوز ایللر بویو ایسلام تاریخینده کؤله لیک داوام ائدیریلیدی. 20- جی عصرده غرب دؤولتلری نین باسقیسی آلتیندا کؤله لیک ایسلام اؤلکه لریندن تدریج دیشلانماغا باشلادی. قادینلارین شرايطینی داها یاخشی آنلامامیز اوچون کؤله لیک تاریخینی ارشدیرماقدا فایدا وار.

ایسلامین کؤله لیگی محکوم ائتمہ سینہ باخمایاراق، نجه و نییه کؤله لیک ایسلام اؤلکه لرینده داوام ائتمیشدیر؟ کؤله لیگه ده برائت قازانیرماق اوچون دیلچیلیک حیلہ لریندن و غئیری-اینسانی قانونلاردان فایدالانمیشلار. ایسلام، موسلمان کؤله لیگینی محکوم ائتمیشسه بو اؤنملی سایلمامیش. او زمان موسلمان اولمایانلاری کؤله ائتمک لازیمدیر ذہنییتی ایسلام تاریخینده حاکیم اولموشدور. موسلمانلار موختلیف اؤلکه لری ایشغال ائدیکلری زمان بوتون اسیرلری کؤله اولاراق قوللانیدیلر، کؤله بازاریندا ساتیشا چیخاردیلار. ایسلامدا کؤله لیک، یالنیز موسلمانلار اوچون کئچرسیز اولموشدور. فرقلی اینانیشدا اولانلار اوچون کئچرلیلیگینی قوروموشدور. غنیمتلر یولو ایله زنگینلشن موسلمانلارین ساییسز کؤله لری اولدو. موسلمان اولمایانلارین کؤله لیگی ایکی شکیلده ایدی: "یا ساواشلاردا اسیر آلینیدیلار یا دا کؤله بازارلاریندا ساتیلیق اولاراق آلیش-وئریش ایشیاسی کیمی باشقا اؤلکه لردن گتیریلیدیلر.²⁶ باشقا اؤلکه لر "دارالحرب" (ساواش ائوی) آدلانیردی. "کؤله لیک مسئله سی ایسلامین برابرلیک اوصولو ایله ضیدییتده اولدوغو اوچون کؤله لیک و کؤله لرین عاقیبتی هر زمان تاریخچیلرین، ایسلام بیلگیلری نین و فقیهلرین ایلگیسینی چکمشدیر.²⁷ پئیقمبرین وفاتیندان 40 ایل سونرا معاوییه اؤز سیاسی رقیبی ابوطالب اوغلو حوسئنه یالتاقلانماق اوچون او زمان جارییه آدلانان بیر نچه کنیز گؤندردی. هاووا آدیندا بیر جارییه نین حیاتی ایسلام تاریخینده کؤله لیگین نجه چیرکین بیر وضعییتده داوام ائتمہ سینی ایفشا ائتمکده دیر. چونکو هاووانین قورانلا درین تانیشلیغی اولماسینا باخمایاراق، موسلمان اولماق ایستمه مه سی دیق قتی جلب ائدیر. ان دیکسیندیرجی حادیثه اودور کی، هاووا قورانی ازب بیلسه ده، آنجاق موسلمان اولماق ایستمیر. ندن؟ چونکو موسلمانلارین داورانیشلاریندان، ای-گرنج، غئیری-اخلاقی و آچاق داورانیشلاریندان قورخمشدو. "بیر نفر معاوییه یه گؤزل بیر کنیز گتیردی. معاوییه کنیزین قییمتینی سوردوغوندا آدم "مین دیرهم" دئدی. معاوییه بو مبلغی اؤده ییب، دیگر اشیالارلا بیر یئرده کنیزی علی اوغلو حوسئنه هدیه گؤندردی.²⁸ حوسئین، دینین قایدالاری اساسیندا یاشایان موسلمان ایدی. بو قادیندان بیر نچه سورو

²⁴ Eyni qaynaq, s. 338.

²⁵ دایره المعارف اسلامی.

²⁶ Eyni qaynaq.

²⁷ Təbəri, Təfsir, VII kitab, s. 151.

²⁸ ابو حسن المالکی، الحقائق الغناء فی اخبار النساء، للنشر، تونس، 1987، ص 73.

حوسئنين بو قادينين

گۆزليگينه حئيران اولدوغو سؤيله نير. اونلارين آراسيندا كئچن صؤحبت بو شكيله اولموشدور:

حوسئنين: سيزين آدينيز ندير؟

كؤله قادين: هاوا.

حوسئنين: بو آد سيزه چوخ اويقوندور. نه ايش گؤره رسينيز؟

هاوا: قوران و ش عر اوخوماغي باشايرام.

حوسئنين: قورانان بعضي پارچالار منه اوخويا بيلرسينيزمي؟

هاوا: "و غئيب خزينه لري نين آچارلاري اونون يانيندادير. بونو اونون اوزوندن باشقا كيمسه بيلمز.

تورپاقدا و دنيزده نه وارسا، هاميسيندان او خبرداردير." ²⁹

حوسئنين: ايندي بير ش عر ده سؤيله يه بيلرسينيزمي؟

هاوا: اوزگورجه دانيشا بيلرم مي؟ سن منيم اوزگورلوگومو تامين انديرسنمي؟

حوسئنين: بلي، انديرم.

هاوا:

سنيله دايم بير يئرده اولماق،

موتلولوق و سئوگي قايناغيدير، باخ.

آنچاق نه ائته ملي؟ فانيدير حيات،

موتلو بيرليكه ليك مومكون مو؟ هئيهات...!*

تاريخي قايناقلارين وئريلينه گؤره، علي اوغلو حوسئنين بو زمان آغلاماغا باشلاميش و دئميش: "آرتيق

سن اوزگور بير قادينسان، معاوييه نين منه گؤندرديگي بوتون هديه لر ده سنين اولسون." داها سونرا

حوسئنين قالخيب ناماز قيلميشدير. ³⁰

اگر دئسك كي، بوتون موسلمانلار كؤله ليگين داوام انتمه سينده ايصرارلي اولموشلار، يانيلميش

اولاريق. ايستر كئچميشده، ايستر اينديكي زاماندا توپلومون ايچينده بير اولقونو آنلاماق اوچون موختليف

طبقه لرين، قروپلارين دوروملاريني، اونلارين بير-بيرلري و سياسي ايقتيدارلا اولان ايليشكيلريني

آراشديرماليبيق. علي اوغلو حوسئنين، اموي خيلافتيني محكوم ائتدي. چونكو امويليك اسلام دگرلري

اساسيندا بير دؤولت دئييلدي، قبيله باغلاري، قبيله كيمليگي اوزرينده قورولموش دؤولت ايدي. ي عني

ايسلامين تام اولراق اورتادان قالديرماق ايسته ديگي توره لري امويلر ياشاتماقدا ايصرارلي ايديلر. ايسلام

اؤلكه لرينده كؤله ليك او زمان لغو ائيلدي كي، سؤمورگه چي دؤولتئر اوز موستملكه لرينه قولدارليغي

اورتادان قالديرماق اوچون باسقي ياپديلار. اولوسلار آراسي ژئننو كونونسيونو 25 سننتيابر 1926-جي

ايله بوتون دونيا دؤولتلري نين ايمضاسينا گؤندريلدي. س عوديه عربستان، يمن ايستيتناء اولماقلا بوتون

اؤلكه لر ايمضالاديلار. 1924-جو ايله كؤله ليك عراقدا ياساقلاندي. 1923-جو ايله فردي آزادليق ايلكه

سيني (پرينسيپيني) ميصير اوز آناياساسينا يئرلشديردي. فرانسائين موستملكه سي اولان مراكنش بو اؤلكه

نين باسقيسي نتيجه سينده كؤله ليگي ياساق اعلان ائتدي.

گؤرونديو كيمي، پئيقميرين باشلاتديغي اينسان حاقلاري حركتي اونون وفاتيندان سونرا 20-جي

عصره قدر تاريخ صحنه سيندن سيلينميشدير. اينسان حاقلاريني اوز ايدئ آلي حساب ائدن ايسلام،

ظالميرين ظولميريني آرتيرماق اوچون واسيطه يه دؤنموشدور. سونرا ايسه موسلمانلارين گاور اولراق

تانييب تانيملاديقلاري غرب اؤلكه لري نين باسقيسي نتيجه سينده اينسان حاقلاري كاغيذ اوزرينده اولسا

دا، ايسلام اؤلكه لرينده ده رسمن تانينميشدير.

²⁹ Ənam surəsi, 5-ci ayə.

* Şeirsəl tərçümə çevirmənə aiddir.

³⁰ ابو حسن المالكي، الحقائق الغناء في اخبار النساء، للنشر، تونس، 1987، ص 73.

قادينلار قارشى شىددت

ايلىك مۇسلمانلار ايندىكى ماددى حياتىن نعمتلىرىنىە صاحب دىيىلدىلر. اونلار ائله بىر عصرده ياشايدىلار كي، روحانى عالمه ماددى عالم اينسانىن آختارىشلاريني بوتۇلشديرىدى. بو دۇنمده پىئىمبىرىن وفاتىنا قدر اينسانلارين ايلاهى عالمه ايرتياپلاري مۇوجود ايدى. داىما سوال سورماق اوچون پىئىمبىره اوغرايدىلار. بىر گون بىر دسته كىشى علم اۇيرنمك اوچون پىئىمبىرىن آرخاسىنجا يورويور و اىصرارلا سوال سوروردولار. يورقون پىئىمبىر چوخ نزاكتله اونو راحات بوراخمالاريني اىستىدى. "عۇمر دىدى: موختلىف سورولار حددينى آشديغىندا پىئىمبىر، "گندىن و منى راحات بوراخىن" ³¹ - دىدى. بن سعد دىير: "پىئىمبىر قالخىب ائوه گنتديگىنده اهالى اونو چۇوره له يىب، آرخاسىنجا يورويوردو." ³² تانرى پىئىمبىرىن راحاتلىغىنى قوروماق اوچون موداخيله انتدى، چونكو بىر قروپ مۇسلمانلار اونو راحات بوراخمىردى. "شوبهه سىز كي، سنى آرخادان چاغىرانلار عاغىلسىز اداملاردى. سنى يوكسك سسله چاغىرمدان، ائودن دىشارىيا چىخمانى بلكه يىب سنىله دانىشسالار داها ياخشى اولار." ³³ اينسانلار پىئىمبىر واسيطه سىيله تانرى ايله تماسا گىرىب سورو سورا بىلدىلر.

مدىنه ده قادين مسئله سى ايله باغلى ايكى فرقلى باخىش مۇوجود ايدى: شىددتى قبول ائتمه ين پىئىمبىرىن گۇروشو و شىددتى مقبول سايان عۇمرىن گۇروشو. پىئىمبىرىن گۇروشو ندىن اوزون مودتده ايسلام قانونلاري نىن روحونو تشكىل ائتمه دي؟ پىئىمبىرىن سوننتىنى اساس آلان فىقه علمى ندىن پىئىمبىرله عۇمر آراسىنداكى ضىددىتى اورتايا قويمايشدىر؟ بو سواللار جاواب بولماق اوچون مذهبي منتلرى دىققتله اوخومامىز گره كىر. بو گونه قدر بو منتلر اوزرىنده دوشونمك يالنىز فقهلر (دىن بىلگىنلرى) آدلانان بىر قروپا تاپشىرىلمىشدىر. بو آراشدىرمالاردا ايسلامىن برابرلىك و جىنسى ائىتلىك مۇساڧى اوزرىنه سۇز آچمامىشلار. معلوم اولان اودور كي، پىئىمبىر قادينلار زور قوللانماغى قبول ائتمه مىش، حنى بونا نىفرت ائتمىشدىر.

"پىئىمبىر، قادينلارنى دۇپمە يىن دىدى، آنجاق اهالى اونو دىنله مه دي. عۇمر پىئىمبىره اوغرايىب دىدى: "ئى تانرى انلچىسى، قادينلار ارلرىنه قارشى عوصيان ائتمىشلر." بو حادىته دن سونرا پىئىمبىر قادينلارنى دۇپولمه سىنه ايدىن وئردى. عۇمر پىئىمبىره دىدى: 70 نىفردن عىبارت قادين بو گنجه ارلرىندىن شىكايت ائتمك اوچون سىزىن حوضورونوزا گلە جك." ³⁴

نىسا سوره سى نىن 34-جو آيه سىنده كچن نوشوز سۇزوندىن نه آنلاشلىر؟ "نوشوز" سۇزونون آنلامى بودور كي، قادينلار كىشىلرىنه قارشى عوصيان ائندىكلرىنده اونلار زور ايشلتمك اولار. **مۇمىنلره زور قوللانماق حرام سايلدىغى بىر حالدا بو سۇز قورآندا كنجىشدىر.** شرحچىلر بئله حساب اندىرلر كي، "نوشوز" سۇزو قادينلار ارلرى نىن جىنسى احتىياجىلارى قارشىسىندا تسليم اولمامالارى، اعتىراض ائتمه لرى آنلامىندادىر. بورادا مقصد يالنىز خىانت دىيىل. شرحچىلر حساب اندىرلر كي، قادينلار طرفىندىن ان

³¹ Buxari, Səhīh, IV kitab, s. 271.

³² İbni Səd, Təbəqat, VIII kitab, s. 174.

³³ Pickthall, The meaning of the Glorious Koran, Sura 49, verses 4 and 5.

³⁴ İbni Səd, Təbəqat, VIII kitab, s. 205.

"نوشوز، قادينين اوز اري ايله تكببورلو داورناماسي و اونون سئكسوال احتياجلاريني مسخره ائمه سي آنلاميندادير. بونون ياني سيرا اوز اري ايله بير يئرده ياتماقدان، سئكس ياپماقدان ايمتيناغ ائمه سي آنلاميندادير. بو دا قادي نين اوز اري نين دوغال ايستكلرينه قارشي عوصيان و نيفرت ائمه سي دئمكدير." ³⁵ بو گون بير چوخ فقيهلرين قادين قارشي زور قوللانماق اوچون ايستيفاده انتديكلري بو آيه طبري اوچون داها جيدي و حياتي آنلام داشيميشدير. موسلمانلار آراسيندا فيتنه ني انگله مك اوچون طبري بو آيه نين گليش سببيني آنلامتا ضرورتيني حيسس ائتميش. او، بو آيه ني 27 صحيفه ده شرح ائتميش، بو آيه ايله باغلي 200 موختليف گوروشلري ده وئرميشدير. بن سعدن بير عصر سونرا ياشايان طبري اونون اثرلريندن فايدالانيردي. "پئيقمير حياتي بويونجا بير كره ده اولسون نه بير قادين، نه ده بير كوله يه ال قالديرمادي." ³⁶ يالنيز بير كره اوز قادينلاري نين عوصياني ايله قارشيلاشديغيندا بير آي مودتتيجه اونلاردان ايريليب جامي نين يانيندا يئرلشن باشقا اوتاغا داشيندي. شهر ساكينلري پئيقميرين بو داورانيشلارينا شاشيرميشديلار: "پئيقمير 29 گون اوز قادينلاريندان آيري ياشادي. او، قادينلاريندان چوخ اينجيميشدي. اونلار دئدي كي، بير آي سيزي دانيشديرماياجاغام. بير آي سيزدن آيري ياشاياجاغام. تانري بو ايشه گوره پئيقميري تنقيد ائتدي." ³⁷ پئيقميرين قادينلاري ايله اولان موناسيبي يايقين و حاكم كولتوره دؤنوشمه دي. بو اوزدن ده اوز قادينلارين دؤين صاحابيلرله پئيقمير آراسيندا ايختيلاف چيخدي: "پئيقمير هر زامان قادينين دؤيولمه سينه قارشي ايدي. اهالي اونا دئييردي: ائي تانري ائلچيسي، قادينلار ايغتيشاش توخومو اكيرلر." ³⁸ صاحابيلر پئيقميرين قادينلارلا بو قدر نزاكتلي داورانماسيني آنلايا بيلميرديلر. اونلار بيليرديلر كي، پئيقميرين قادينلار قارشيسيندا نفسا ضعيف طرفي يوخدور. پئيقمير اونلار دئدي: "چوخ ياخشي، قادينلارينيزي دؤيون. آنجاق ان پيسينيز بو كيمي داورانيشدا بولونانلار اولاجاقدير." ³⁹ عؤمر فورصتي قاچيرمادي. عؤميرين قادينلاري دؤيمه سي ايله باغلي تاريخده ان آز ايكي اؤرنك قالييدير. "او، بير دفعه اوز باجيسي فاطيمه ني چوخ سرت شكيله دؤيدو. ووردوغو ضربه لرين يئري فاطيمه نين بدنينده قالميشدي." ⁴⁰ سببي ده بو ايدي كي، "فاطيمه ايسلامي قبول ائتديكدن سونرا اوز ائوينده قوران اوخوما كورسلاري دوزنله ييردي. بو بيغينجاغا قاتيلانلار ايسلامدا قنيد اولان موختليف مؤوضوعلارلا باغلي فيكير آليش-وئريشيدنه بولوندولار." ⁴¹ ايكنجي دفعه ايسه "اوز قاديني جميله ني دؤيدو. قادينيني دؤيدويونو عؤمر اوزو پئيقميره دئدي." ⁴² "جميله، انصارين اوس قبيله سيندن ايدي." ⁴³ طبريدن دورد نسل داها اؤنجه ياشايان بن سعد ده پئيقميرين قادينلارا قارشي زور ايشلتمه نين علني هينه اولدوغونو يازير: "قادينلارا قارشي زور ايشلتمك دوغرو دئييل. كيشيلر پئيقميرين يانينا گليب اوز قادينلاريندان شيكايت ائتديلر. پئيقمير اونلار قادينلارين دؤيمه ايذني وئردو و آرتيردي: قادينلارين دؤين كيشيلري گورمك ايستيميرم." ⁴⁴ پئيقميرين قادينلارا قارشي زور ايشلتمه نين علني هينه اولدوغونو بيلن طبري نيساء سوره سي نين موباحيئه لي 34-جو آيه سيني نجه آچيقلاميشدير؟ او، موختليف عقيده لري و گوروشلري اورتايا قويور و نتيجه آليز كي، "بو ايفاده نين مقصدي سوروملو (مسئول) اولان كيشيلر" دير. بو كيشيلر اوز قادينلارين تربييه ائتمك و تانري بويوروقلارين قادينلارينا چاتديرماقلا

³⁵ Təbəri, Təfsir, VIII kitab, s. 299.

³⁶ İbni Sə'd, Təbəqat, VIII kitab, s. 204.

³⁷ Buxari, Səhîh, III kitab, s. 259.

³⁸ İbni Sə'd, Təbəqat, VIII kitab, s. 204.

³⁹ Eyni qaynaq.

⁴⁰ İbni Hîşam, Səyərə, I kitab, s. 369.

⁴¹ Eyni qaynaq.

⁴² İbni Sə'd, Təbəqat, VIII kitab, s. 179.

⁴³ Təbəri, Təfsir, V kitab, s. 16.

⁴⁴ İbni Sə'd, Təbəqat, VIII kitab, s. 204.

وليديرلر. چونكو تانري سيزلردن بعضيلريني ديگرلري نين صاحبيي تعين ائتميشدير. "45 او آرتيرير كي، بو صاحيب اولمانين سببي ائولنرکن قادين ا وئرلين باشليق پاراسيدير. عاليملرين بير چوخو كيشيلرين قادينلاردان داها اوستون اولمالاريندا همفكيرديلر. آنجاق نوشوز مؤوضوعسوندا تام اولراق عئيني گوروشده دئييلر.

اگر بير قادين اوز اري نين سنكسوال ايستكلرينه تسليم اولمورسا، اري اونو بو ايليشكيه زورلاماليمي، يوخسا اونونلا سويوق داورانماليدير؟ قادين ايله ياتارکن سويوق داورانمالي و ياتاغيني اوندان آييرماليمي؟ و يا ترسينه، اونونلا كوسمه دن بير ياتاقدا ياتماغا داوام ائتمه ليديرمي؟ و يا قادينين ايسته مه مه سينه رغنم، اونونلا هم كوسوب، هم ده زورلا ايليشكيه گيرمه ليديرمي؟ گوروندويو كيمي، چوخ باش گيجلديجي بير مؤوضوعدور. فقيهلر و دين عاليملري ده بو حاقدان ائلاشيلماس و شوبهه لي اولموشلار.

آيه ني كلمه- كلمه تفسير ائدن طبريه دونه ليم. "عوصيانكارليقلاريندان ناراحات اولدوغونوز قادينلاردان... ياتاقدا اوزاق اولون." بو ايفاده نين آنلامي ندير؟ بعضيلري حساب ائديرلر كي، "كيشي قادين ايله دانيشديقان و اوندان رفتارين دگيشمه سيني ايسته ديكن سونرا اونونلا بير يئرده ياتماليدير، آنجاق آرخاسيني قادين ايله چؤيريب ياتماليدير. اگر قادين ايله سنكسوال ايليشكيه گيررسه، بو ايشي اونونلا صؤحبت ائتمه دن ياپماليدير."46 بعضيلري ايسه بو آچيقلاماني تامام يانليش سايبير و حساب ائدير كي، بو آيه جينسي ايرتياپدان اوزاق اولماغي آچيقجا اؤنرير، دانيشيب-دانيشماق بير او قدر ده اؤنملي دئييل. بو آندا كيشي قادينلا بير يئرده ياتماق لذتيندن محروم اولماليدير. "قادين ايلك نورمال دورومونا دؤننه قدر اونون ياتاغينا ياخينلاشماليسينيز."47 قتاده آيدندا بير عاليم ايسه حساب ائدير كي، بو مرحله ني ياشاماق لازيمدير. "اؤنجه دانيشماقلا قادينينيزا آنلادين...، اگر قادين آنلاماق ايستميرسه، اونونلا بير يئرده ياتماين."48

طبري سون سوزونو دئير: "پئيقمير بيزه دئدي: بير موسلمان اوچ گوندن آرتيق كيمسه ايله كوسولو قالماليدير." بو اوزدن ده تاريخچي بنله نتيجه يه گلير كي، اوزاقلاشماغين مقصدي دانيشيق يولو ايله ايرتياپ قورماق دئييلدير. سونرا آرتيرير: "اگر قادين آچيقجا عوصيان ائديب اري نين ايستكلريني اينكار ائتسه، اونونلا دانيشماق و اونو گورمه مگ داها لذتلي اولار."49 طبري بنله اره نجه تكليفده بولونور؟ پئيقميرين هدفينه صديق اولان طبري ائله بير شئي تكليف ائدير كي، بير چوخ ايسلام عاليمي اونون تكليفيني يانليش سايبير. مؤمين كيشيه طبري، عوصيانكار قادينين ال-اياغيني باغلاماغي اؤنرير: "اونلارين ياتاغيني آييرين و باغلاين." سونرا دا طبري مؤوضوعو ديلچيليك علمي اوزره شرح ائديب يازير: "ال حجر، ي عني عربلرين دوه ني باغلاديقلاري ايب. قادين بو ايله باغلاين."50

بؤيوك بيلم آدامي اولان محمد شاكير، طبري نين اثرلريني يئندن ايشله ميش، اونا بير موقدديمه ده يازميشدير. شاكير بو ايشي دارگوروشلو آداملارين يانليشليقلاريني اؤنله مگ آماجي ايله ائتميشدير. او، طبري نين گوروشلريني بو شكيلده ردد ائدير: "طبري نين بو تفسير اؤنرير دوغرو دئييل و شاشيرديجيدير." و بير نچه دين عاليمينه دايناراق روايت ائدير: "قوران و سوننت اوزره بؤيوك عاليم اولان طبري بو مؤوضوعدا جيدي خطايا يول وئرميشدير." و بنله نتيجه آير: "عرب ديلي و مذهب علمي ايله باغلي موتخصيص اولان طبري نجه ده بؤيوك سهوه يول وئرميشدير."51

45 Təbəri, Təfsir, VIII kitab, s. 209.

46 Eyni qaynaq, s. 302.

47 Eyni qaynaq, s. 304.

48 Eyni qaynaq.

49 Eyni qaynaq, s. 308.

50 Eyni qaynaq, s. 309.

51 Eyni qaynaq, s. 313.

چاغمیزداکي دوروما باخديغيمیزدا گۆروروک کي، دئموکراسيني درک ائتمک ايسته مه ين سياسي ايقتيدارلار، اؤز يانليشليقلارينا، زوراكيليقلارينا برائت قازانديرماق اوچون نجه ده بو آيه دن سوايستيغاده ائديرلر. اولار بو آيه ني کيشي مرکزليگي ايتبات ائتمک اوچون قوللانيرلار. سانکي بو آيه ايله باغلي بو قدر موختليف آچيقلاملار اولماميش و يالنيز قافالاري دئموکراسييه قاپالي اولان سياسيلر بو آيه نين گۆرچک ايضاحيني بيلير و تطبيق ائديرلر.

گۆروردو کيمي پئيمبر اؤز قادين و کيشي طرفدارلارينا انشيت داورانميشدير. لاکين اسلام اؤنجه سي توره لرین تمثيلچيسي اولان عؤمرين گۆروشو اسلام تاريخينده حاکيم جريان اولموشدور.

حربي رهبر اولاراق پئيمبر

هيجرتين 3-جو ايليندن، ي عني اوحد ساواشينداکي مغلوبيتدن مکه نين فتحينه، هيجرتين 8-جي ايلينه قدر پئيمبرين قادين- کيشي برابريگي پلاني يئيلدي. چونکو او، اؤزل و سوسيال حياتي بير- بيريندن آييرميردي، بو ايکي ساحه نين سيخ علاقه لي اولدوغونو دوشونوردو. پئيمبر عاييشه نين اوتاغي نين کيچيک قاپيسيندان جاميه گيريب ناماز قيليردي. او، عؤمرين بوتون اعتيراضلارينا باخمايلاق، بير و يا ايکي قادينيني اؤزو ايله برابر ساواش مئيدانينا آپاريردي. سياسي ايشلرله اوغراشان پئيمبرين قادينلاري سربست داورانير و موختليف مسئله لرله ماراقلانيرديلر. بو موضوع ايله باغلي طبري نين يازديقلاريندان اؤرنک گتيرسک ياخشي اولار: "بير گون عؤمر گوردو کي، عاييشه ده ساواش مئيدانينادير. اونا دئدي: ندن بورايا گلמיםن؟ عاييشه يوکسک سسله جاواب وئردی: آند اولسون تانري نين بيرليگينه، آرتيق سنين جسارتين قاباليغا دؤنوشموش."¹

پئيمبرين قادينلاري سياسي و حربي حاديه لرله لاقئيد دئييلدیلر. اولار اوچون محبوسلارين آزادليغي عاييله مسئله سي کيمي چوخ اؤنملي ايدي. اؤرنه بين، "حجاب" آيه سي نين گلشيدن اؤنجه هيجرتين 5- جي ايلينده يهوديلرين بنيفوريظه قبيله سينه قارشى ساواشدا ابولوبابه آيدندا بير يهودي اسير توتولموشدو. جامي نين حيطينده ال-اياغي باغلي اولان بو اسيرين آزاد ائديلمه سينده ام سلمه ده ايشتيراک ائتدي. او، بو سورجده قرار وئريجي شخص اولماسا دا، اؤز گۆروشونو اورتايا قويوب جاواب گۆزله دي. پئيمبر ابولوبابه ني سربست بوراخماقلا باغلي قرار وئردیکن سونرا ام سلمه اؤزو بو خبري ابولوبابه يه چاتديردي.² ام سلمه بو داورانيشي ايله قادينلارين دا بئله حاديه لرله قاتيلما حاقلاري نين اولدوغونو ايتباتلادي. سادجه، ائو موحيطي قادينلارين قانوني مکاني دئييلدي. بئله آنلاشيلير کي، "حجاب" آيه سي قادينلاري کيشيلردن و توپلومدان آييريب ائوه قاپاتمادان اؤنجه قادينلارين سياسي اولايلا قاتيلما حاقلاري داها چوخ ايميش. اگر "حجاب" آيه سيندن اؤنجه قادينلار سيياسته قاتيلماسايديلار، سادجه ائو ايشلري ايله مشغول اولسايديلار او زمان حجاب آيه سينه ده گرک قالمازدي. آنلاشيلان بودور کي، "حجاب" آيه سي قادينلارين موجود دورومو ايله ايلگيلي گلמים و موجود دورومو مح-دودلاشديرميشدير. "حجاب" آيه سي پئيمبرله زينبين توي گنجه سي گلير و بو زمان پئيمبرين قادينلاري داها سونرا ياساقلانان بير چوخ آزادليقلارا صاحيب ايدي، سيياسته موداخيله ائديرديلر. ارلري طرفيندن تشويق ائيلن، جاميني و ساواش

¹ Təbəri, Tarix, III kitab, s. 49.

² Eyni qaynaq, s. 54.

ه ي ي

مصلحت بيلمه ييب قادينلارين سياسي- تويلومسال حياتدان اوزاقلاشديريلمالارينا راضيليق وئردى. اثرکک مرکزلي ياپيلانميش اولان يئني موسلمان تويلوم دا پئيقميرين آزادليق آنلايشينا دوزه بيلمه دي.

627- جي ايل ايسلام تاريخي باخيميدان دي ققت انديلمه سي گرکن بير دؤنمدير. بو تاريخه عآيد اولان ماجرالار نيسا و احزاب سوره لر ينده اوز عكسيني تاپميشدير. بو آيه لرده پئيقميرين پروبلئلري آچيقجا ديله گنيريلميشدير. بو پروبلئلردن بيرى ساواشلا ايلگيلي، ديگري ايسه پئيقميرين قادينلارينا آتيلان بؤهتانلارلا باغليدير. آيه لرده مدينه ده داوام ائدن قادين- كيشي برابريگي موضوعونا دا ايشاره ائديلميشدير. اوزلليكله قادينلارين و گنج قيزلارين ايرث مسئله سي، عايشه يه آتيلان بؤهتان، حجابين گليشي و ايلک دفعه اولاراق پئيقميرين ذات الرقاع غزوه سينده قيلديغي " قورخو نامازي " و مدينه نين موخاصيره سي زاماني باش وئرن خندک ساواشي حاققيدا بيلگي موجوددور.

بورادا خاطرلاماق گره کير كي، قورآندا سوره لر تاريخي آرديجيلليق اساسيندا توپلانميشدير. حئي بير سوره ده هم مکه ده، هم ده مدينه ده پئيقميره گلن آيه لر يئرلشديريلميشدير. Regis Blanchere قورآني فرانسيز دليلينه ترجمه ائتميشدير. من اونون گؤروشونه قاتيليرام. او دئيير: " دئمک اولار كي، بو گون بيز قورآني سوره لر ين گلمه زاماني باخيميدان تام ترسينه اوخويوروق. چونکو اوزون حجلي سوره لر پئيقميرين حياتي نين سونلاريندا تانري قاتيدان گوندريلميشدير." ³ ايندي اليميزده موجود اولان قورآنين منتلري عوثمانين خيلافتي دؤنمينده ترتيب ائديلميشدير. قورآن اوزرينه نوسخه يازماق پئيقميرين زامانيندا باشلاميشدير. ⁴ آنجاق قورآن منتلشركن سوره لر تاريخي آرديجيلليق، ي عني سوره لر ين گليش تاريخي اساسيندا دوزنلمه ميشدير. عاليملرين تثبيتينه گؤره، قورآنين متن اولاراق دوزنلمه سي نين و سوره لر ين تاريخي آرديجيلليق اساسيندا اولماماسي نين بير سببي وار: قورآن تعليم- تربيه احتياجلاري اساسيندا منتلشديريلميشدير. سئوتي نين "قورآنين ترتيبيني نين سيرلري" آدلي كيتابيندا دئديگي كيمي، مكي (مکه ده گلن) سوره لر بوتپرست توپلومدا، مدني (مدينه ده گلن) سوره لر ايسه ايسلامي توپلومدا گلنميشدير. مدني سوره لر موسلمانلارين گونده ليک ياشاملاري ايله باغلي سورولاري جاوابلانديرميشدير. بو اوزدن مدني سوره لر ين چوخو قورآنين ترتيبينه داها اؤنجه يئرلشميشدير. * "چونکو بو سوره لر بوتپرستلره دئييل،

³ Regis Blanchere, Le Coran, Maisonneuve et Larose, Paris, 1980, p. 180.

⁴ بن سعد، طبقات، ج2، ص 355.

* Bu haqda fərqli düşünmək də mümkündür. Peyqəmbərin vəfatından sonra islam geniş coğrafiyaya yayılmağa başlamışdır. Bu yayılım isə savaş yolu ilə gerçəkləşirdi. Məkkədə gələn surələrdə savaş və cəhad yoxdur. Savaşa əmr edən ayələr daha çox Mədinədə gəlmişdir. Savaş yolu ilə yayılmağı uyğun görən o zamankı islam böyükləri ən son gələn surələri Quranın əvvəllərinə və ilk başlanğıcda gələn surələri isə Quranın sonlarına yerləşdirmişlər. Quranın bu şəkildə mətnlənməsinin fəlsəfəsini anlamaq üçün o zamankı sosial duruma nəzər salmaq lazımdır.

⁵ لاکین تاریخچیلرین دە اساس پروبلئمی سورە لردە تاریخی آردیجیللیغین اولماماسیدیر. یەنی قورآنین متنلشدیریلمە سیندە، مئتن داھا سونرا گلن بیری سورە داھا اۆنجه یە یئرلشدیریلیمیشدیر. دوروم بئله اولدوغوندا آیە لرله ایلگیلی تاریخی حادیثه لری بولماق اوچون نه انتمک گره کیر؟ آیە لرین ناسیخ و منسوخ اولمالارینی بللی انتمک تاریخی باخیمدان چوخ اؤنمایدیر. ناسیخ و منسوخ ندیر؟ بیری مؤوضوعیا عاید تانری قاتیندان ایکی تضادلی آیە ائندیریلیمیشدیر. عئینی مؤوضوع ایله باغلی داھا سونرا گلن آیە، بیرینجی آیە نین کئچرلیلیگینی اورتادان قالدیریمیشدیر. کئچرلیلیگی اورتادان قالخان آیە یە منسوخ و کئچرلیلیگی اورتادان قالدیران یئنی آیە یە ناسیخ دئییلیر. مئتن، قورآندا موسلمان اولمایانلارلا، اؤزلیکلە یهودی و خریستیانلارلا باغلی ایکی یاناشما مؤوجوددور. یهودیله گه و خریستیانلیغا منسوب اولانلارلا هم تمکینلی یاناشماق، هم ده اولارلا قارشلی جهاد حؤکمو وئریلمیشدیر. عالیملر بو ضیدیبینلی آیە لرین آیرینتیلارینی آراشدیریرلار. داھا سونرا گلن آیە نی دئیقلشدیریپ و اونا چوخ دیققت ائتمیشلر. بو اوزدن ده آیە لر ی اؤز زمان شرطلرینه گۆره، تاریخی آردیجیللیقلاری اساسیندا دگرلندیرمه لی ییک.⁶ نظرده توتدوغوموز نیسا و احزاب سورە لری مدینه ده نازل اولموشدور. قورآنین متنی بو ایکی آیە نین سادجه مدینه ده گلدیگینی سؤیله مز، بوتون عالیملر ده عئینی گۆروشدە دیرلر. من بورادا سورە لرین ترتیبی ایله باغلی سئوتی و بن حزم یین وئردیگی بیلگیلردن یارارلانمیشام.⁷ قورآنین 114 سورە سی نین تاریخی آردیجیللیغی ایچینده احزاب سورە سی 90-جی و نیسا سورە سی 92-جی یئردە دی. هیجرتدن سونرا مدینه ده نازل اولان ایلك سورە بقره سورە سیدیر. تاریخی آردیجیللیق باخیمیدان 87-جی یئردە اولان بقره سورە سی قورآندا ایکنجی یئردە متنلشدیریلیمیشدیر. نظرده توتدوغوموز نیسا و احزاب سورە لری دنمک اولار کی، بو سورە دن بیری نچه ایل سونرا نازل اولموشدور. بو اوزدن سورە نین تاریخی زامانینی نظره آلدیغیمیزدا هر اوچ سورە (نیسا، احزاب، بقره) هیجرتین بشینجی ایلینده نازل اولموشدور. بو ایل چوخ گرگین کئچمیش، آیریجا، عئینی ایلده پیئقمبر "قورخو نامازی" دا قیلیمیشدیر. بن هیشامین یازدیغینا گۆره، بیرینجی "قورخو نامازی" هیجرتین 6-جی ایلینده بشینجی آیدا ذات الرقاع غزوه سینده قیلینمیشدیر. حربی دورومو یاخشیشدیرماق و اوحد ساواشی مغلوبییتی نین تاثیرینی خاطره لردن سیلمک اوچون پیئقمبر بو ساواشی باشلاماق ایسته میشدی. آنجاق دوشمنله قارشیشلایدیغیندا بیریباشا ساواشماقدان واز کئچمگی ترجیح ائندی. "اونون قارشیشیندا قفتان قبیله سیندن بؤیوک ساواشچی گروپ دورموشدو. قارشلی طرفلر بیری- بیریینه یاخینلاشدیلار، آنجاق ساواش اولمادی. موسلمانلاری و قارشلی طرفی قورخو دوغوسو تام اولراق سارمیشدی. بو زمان پیئقمبر "قورخو نامازی" قیلیب گئری چکیلدی."⁸ موسلمانلارداکی قورخونون اساس سببی بو ایدی کی، اولار مغلوب اولاجاقلاری ساواشا قاتیلماق ایستیردیلر. عئینی زاماندا پاسسیو ده قالماق ایستیردیلر. موسلمانلار بیلیردیلر کی، اوحد ساواشینداکی مغلوبیبتدن سونرا چوخ ضعیفله میشلر و غالب گله بیله جک ایمکاندان محرومدورلار. بو اوزدن ده پیئقمبر بیری سترانتژیست کیمی بوتون مؤوجود دوروملاری یاخشیجا دگرلندیریر و بؤیوک احتیاطلا داورانیردی. "قورخو نامازی" بو وضعییتی آچیقا گؤسترمکده دیر. بورادا خاطرلتماق گره کیر کی، پیئقمبرین ایزله دیگی سترانتژی نین باشیندا عسگرلرینی بوشونا قوربان وئرمه مک دوروردو. چونکو پیئقمبر هر بیری موسلمان عسگره چوخ دگر وئیریدی. پیئقمبر دوشمنله اوز- اوزه گلدیگی زمان اوچ گون بویونجا نه انده جگی حاقدو دوشونوب دوردو. اوحد ساواشی نین خاطره سی ذهنینده جانلانیردی. "مدینه اهالیسی آغلیا-آغلیا جنازه لری بولماق اوچون شهردن ساواش مئیدانینا طرف قاچیردی. اولار مئیتلری

⁵ سیوطی، ترتیب اسرار قرآن، دار الاعتصام، قاهره 1978.

⁶ بن حزم، الناسخ وامنسوخ، دارالکتب العلمیه، بیروت، 1986.

⁷ بن حزم، ص 69.

⁸ بن هشام، سیره، ج3، ص 220.

ساواشي نين مغلوبيتيندن سونرا پنيقمبرين اوردوسو اوزونه اولان گووه نيني ايتيرميشدي. قارشى جبهه ده چوخ ضعيفله ميشدي. اولارين دا ساواشاغا جورأتى چاتميردي. هر ايكي طرفده ساواشماق نييتي اولسا دا، ساواشي گنرچكلشديره سي ايمكان موجود دئييلدي.

دوشمن، پنيقمبرين اوردوسونا ياخين بير يئرده يئرلشميشدي. تانري دوشمن اوردوسوندا هر كسين قليبني قورخو ايله دولدورموشدو. اولار چاديرلاريني ترك انده بيلميرديلر. بير-بيريندن قورخان ايكي اوردو ايكي گون قارشى- قارشىيا دوردو. سونرا دا دوشمن اوردوسو ساواشمدان فرار انتمه يه باشلادي. "اوج گون بويونجا پنيقمبر "قورخو نامازي" قيلدي. نيسا سوره سي نين 102-جي آيه سي بئله بير دورودا نازيل اولموشدور." 10 نيسا سوره سي نين 102-جي آيه سينده دوشمنله قارشى- قارشىيا گلركن نامازين قيسا شكيلده قيبلىنماسي تكليف اولونور. "قورخو نامازي"ندا اوردونون دوزه ني ايله باغلي دا دانيشيلير. مثلن، ساواش مئيدانيندا هر كسين عئيني زاماندا ناماز قيلماسي واجيب سايلسا دا، هر كسين عئيني زاماندا روكوع و سجده يه گنتمه مه سي تكليف اولونور. "قورخو نامازي" ايسلامين عملي فلسفه سيني گؤسترمدكه دير. مؤمين، دورومو دگرلنديرمه دن مذهبي شوعارلاري حياتا كنجيرمك زوروندا دئييل. او، دايم اوز عاغليني ايستيفاده انتمگي باشماليدير. تهلوكه لي دوروم وارسا، مؤمين يا نامازي يا دا اوز جانگوونليگيني سنجمه ليدير. بئله دورودا تردود انتمه دن اوز جانگوونليگيني اؤنجه دوشونمه ليدير. "...تانريني دوردوغونوز، اوتوردوغونوز و بؤيرو اوسته اوزانديغينيز يئرده خاطرلايين. گوونلي دن امين اولدوغونوزدا نامازي تام اولراق قيلين." 11 اينسان تهلوكه ايله قارشىلاشمادىغيندا تانري حاققندا دوشونمه يه زامان بولا بيلر. اوحد ساواشينا قدر پنيقمبر هوجوم تاكتيكاسيني تطبيق انديردي، آنجاق اوحد مغلوبيتيندن سونرا ساوونما تاكتيكاسيني تطبيق انتمه يه باشلادي. او، دوشمن قارشىسيندا اوز اعتباريني قوروماق اوچون چوخ دوشونوب داشينيردي. دوشمنله اوز- اوزه دؤيوشمكدن چكينيدي. بوتون مككه قيله لري پنيقمبره قارشى بيرلشميشديلر. پنيقمبر اولارا جاواب وئرمك زوروندا ايدى. ايريجا، حربي عملياتا كچمه دن اؤنجه، اوردوسونو نيظام-اينتيظام، ساواش حاضيرليغي و سلاح باخيمندان تكرار-تكرار گوزدن كنجيريردي. ذات الرقاع غروه سي پنيقمبرين ايسته ديگي كيمي سونا چاتدي.

او زامان مدينه محاصيره ده ايدى. پنيقمبرين دوشمنلري و محلي موخالفلر گوندن-گونه آرتيردي. شهرده گوونليك يوخ ايدى. گوونسىزليك انله سوييه يه چاتميشدي كي، آزاد و سنجكين قادينلار سايبان پنيقمبرين ده قادينلاري ائودن ديشاري چيخا بيلميرديلر. ايلك دفعه ايدى كي، پنيقمبر موسلمانلارين و مككه ليلرين قارشىلاشماقلاري يئر حاققيندا قرار وئرميردي. "627-جي ايلين يازيندا قورئيش قبيله سي نين حربي رهبري ابوسوفيان 10000 نفرله پنيقمبري مدينه ده محاصيره ائندي. پنيقمبر خئيلى تلاشدا سونرا يالنيز 3000 نفر مودافيعه اوچون سفربر ائندي." 12 "محاصيره چوخ چتين و اوزون اولدو. چونكو بوتون مككه قبيله لري بو محاصيره ده ايشتيراك انديردي." 13 دوشمن ايمكانلاري نين اوستون اولدوغو حالدا پنيقمبر اوزونه مخصوس تاكتيكا حياتا كنجيردي: قارشيدورماني انگله مك ايسته بيردي. آنجاق دوشمنين مدينه داروازه لرينه ياخينلاشديغي واخت بونو نجه باشاراجاقدى؟ او، عربلره تانيش اولمايان بير يؤنتمدن فايدالانماق ايسته دي. شهري قوروماق اوچون مدينه نين چنوره سينه خندك قازيلماسينا امر وئردى. خندك قازيلماغا باشلانديغيندا مدينه اهاليسي شاشيرميشدي. پنيقمبرين بوتون سياسي قرارلاريني مسخره ائدن مونافيلر يننه ده اشاغلاييجي شاي عه لر يايماغا باشلاديلار. آنجاق نه

⁹ Tabari, Mohammed, Sceau des prophetes; p 205.

¹⁰ Eyni qaynaq.

¹¹ Nisa surəsi, 103-cü ayə.

¹² بن هشام، سيره، ج3، ص 231

¹³ Eyni qaynaq, s. 46.

الی نین حیثی، نه ده موناڤیقلرین مسخره سی پئیقمیری اوز قراریندان واز کئیچره بیلمه دی. پئیقمیر اوز عسگرلرینه سیلاح یئرینه بئل- کولونگ گوتورمه لرینه امر وئردی. پئیقمیر اوز عسگرلرینه مدینه نین چئوره سینه 20 ذیراع¹⁴ درینلیگی و اننی اولان خندگین قازیلماسینا امر وئردی. هر 40 ذیراع اوچون 10 عسگر تعیین ائدی. موناڤیقلر پئیقمیری مسخره ائدیردیلر کی، او، اوزونو شهرده حبس ائدی. بوتون بونلارا باخمایاراق، پئیقمیر ایشین نئجه گئتدیگینه جیدی نظارت ائدیردی.¹⁵ بو ایش بیر آی ایچینده سونا چاتدی. دوشمن اوردوسو خندگی گوردویونده گئری چکیلدی: "دوشمن اوردوسو مدینه نین چئوره سینه قازیلیمیش خندگی گوردویونده شاشیردی. اونلار بو گونه قدر بئله بیر حادثه ایله راستلانمیشدی. پئیقمیر، حتی گئجه لر ده خندگین قازیلماسینا نظارت ائدیردی. موناڤیقلر ایسه "پئیقمیر اوچون بیر حادثه باش وئرسه ده اؤنملی دئییل، اساس اودور کی، بیز گؤونده اولاجاغیق،"- دئییردی.¹⁶

موناڤیقلره گؤره، پئیقمیر اونلاری آزدیرمیشدی. پئیقمیر اونلارا ظفر وعد ائتدیگی حالدا دوشمن مدینه نین داروازه لرینه دایانمیشدی و شهر دوشمک اوزره ایدی. احزاب سوره سی نین 12-جی آیه سی اونلارین قورخو و اومیدلرینی گؤستریر: "و او زامان قلبی تمیز اولمایان موناڤیقلر دئییلر کی، تانری و اونون انلجیسی محمد بیزه یالان و عدلر وئیر.¹⁷

آنجا سادجه اونلار قورخمامیشدی. سوره نین 9 و 10-جو آیه لری نین ده بلیرتدیگی اوزره، مؤمینلر ده قورخوموشدولار: "ائی مؤمینلر، اوردولار سیزه هوجوم ائنده تانری نعمتلرینی اوزونوز خاطرلایین. دوشمنه کولک فیرتیناسی گؤندردیک. تانری ائتدیگی بوتون ایشلر حاققیندا بیلگی صاحیبیدیر. دوشمن هر طرفدن سیزه باسقین ائنده تانری حاققیندا سئویمسیر سئیلر دوشوندونوز.¹⁸

مدینه 27 گون محاصیره ده قالدی. دوشمنین اوچ ساواشچیسی اولموشدو، چونکو "آرا- سیرا قارشی طرفلر بیر- بیرینه اوخ آتیردی. "19 آنجا داوام ائدن محاصیره شهرین گونلیگینی تهلوکه یه سوخموشدو و تعجیلی عملیات لازیم ایدی. پئیقمیر دوشمن اوردوسو ایچینده شایعه لر یایماقلا پس کولوژی ک بیر ساواش باشلاماق ایسته دی. بو ایش اوچون دوشمن اوردوسوندا وظیفه لی اولان ایسلاما یئنی تاپینمیش شخصلردن فایدالانیدی. اونلار لا گیزلین ابرتیباط قورولدو. بو یالانلار و شایعه لر یهودی اوردو باشچیلاری و مککه قبیله لری آراسیندا گونسوزلیک یارادی. "20 گوجلو توفانین باشلاماسی محاصیره یه سون وئردی. "گئجه نین قارانلیغیندا بیردن قورخونج بیر توفان باشلادی و دوشمنین بوتون آلاچقلارینی یئریندن قوپاریب سؤکدو. دوشمن اوردوسونا قورخو دوشموشدو. "21 بیر گون سونرا ابوسوفیان محاصیره دن ال چکیب گئری دؤندو. پئیقمیر یئنی ساواشین باشلاناجاغینی سئزمیشدی. او، فلاکت دوغوراجاق ایچ ساواشین باشلاناجاغینی داها اؤنجه دن سئزه بیلیمیشدی. مدینه نین محاصیره سی زامانی پئیقمیرین حربی چتینلیکلرینی قوران چوخ دقیق اولاراق گؤستریمیشدی. قوران، پئیقمیرین موخالیقلری نین اونون اوزل حیاتینا اولان تنقیدی موناسیبتلرینه ده توخونموشدور. بو تنقیدلر گئت-گئده دوشمنلیگه دؤنوردو. پئیقمیر موسلمانلارین قت عامی نین قارشیسینی آلسا دا، اهالی نین ده فداکارلیغی بو ارادا دئنه نمیش اولدو. چونکو مدینه اهالیسی محاصیره یه گؤره قیدا قیتلیغی ایله قارشی-قارشیا گلمیشدی.²² مدینه نین ایچینده ده دوشمن موجود ایدی. بیر قروپ اهالی نین دوشمنلیگی شهری ایچ ساواشا

¹⁴ zira', dirsəkdən əl barmaqlarına qədər olan uzunluqdan ibarətdir. O zamankı ölçü vahidi olmuşdur.

¹⁵ Tabari, Mohammed, Sceau des prophetes; p. 224.

¹⁶ Eyni qaynaq, s. 225.

¹⁷ Pickthall, The meaning of the Glorious Koran.

¹⁸ Eyni qaynaq.

¹⁹ Tabari, Mohammed, Sceau des prophetes; p. 225.

²⁰ بن هشام، سیره، ج3، ص 243.

²¹ Tabari, Mohammed, Sceau des prophetes; p. 228.

²² بن هشام، سیره، ج3، ص 243.

ه يه جه ي، " دئمه سيندن سونرا گلميشدير. بو روايته گوره، بو سوز انجاق پئيقميرين اوزونه سويلنمه ميشدير. بوتون شهرده اغيزدان-اغيزا دولاشيردي. نيشابوري نين تفسيرينده پئيقميرين بو قاديئينن آدي دا يازيلميشدير. بو موسلمان او قدر ادبسيزميش كي، اوز ايستگيني پئيقميرين و اونون قاديئينن اونونده ديله گتيرميشدير. عيينت بن هئسان آدلي بو آدم آدي تربيه سيزليكه مشهور اولان بير قبيله نين باشچيسي ايدي. او، موسلمان اولدوقدان سونرا بير گون پئيقميرله گوروشركن عايشه ني گوردو. "بير گون عيينت بن هئسان پئيقميرين گوروشونه گلدي. قاييني دؤيمه دن آچيب ايدينسيز اولراق ايچري كئچدي. پئيقمير اونا دئدي: "بيليرسني كي، بيرينين ائوينه گيرمك ايستركن، ادب اجابي ايدين آلماق لازيمدير؟" او آدم پئيقميره دئدي: "حياتيم بويونجا بير كره ده اولسون بيريندن ايزين آليب اونون ائوينه گنتمه ميشم. "سونرا دا پئيقميره دئدي: "سنين يانيندا اوتوران او گوزل قادين كيمدير؟"²³ پئيقمير اونا "بو عايشه دير، لقبى ده ام المؤمنيندير (مؤمىنلرين اناسي)، ي عني هئچ بير كيشي نين اونولا ائولنمك حاقي يوخدور" دئديگنده آدم پئيقميره دئدي: "منيم ده قاديئم چوخ گوزلدير، ايسترسنسه، گل قاديئلاريميزي دگيشك. "پئيقمير اونا چوخ سويوق بير طرزله دئدي: "تانري بئله ايشلري ياساق انتميشدير."²⁴

باشقا بير روايته گوره، "عايشه بو آدامين "گل قاديئلاريميزي دگيشك" سوزونو ائشيتديگنده سينيرلنميش و "بو كيمدير؟" دئيه يوكسك سسله سوروشموش. "²⁵ پئيقمير هر زامانكي كيمي اوز تمكينيني قوروياراق جاواب وئردي: "گوردويون بو آدامي اونون قبيله سي اوزونه باشچي سئچميشدير."²⁶ بعضي تاريخچيلرين يازديغينا گوره، پئيقميرين وفاتيندان سونرا اونون يالئيز بير قادييني باشقاسي ايله ائولنميشدير. بو قاديئين آدي زيبان قيزي عاليه ايدي. او، قيسا سوره ليگينه پئيقميرله ياشاميش و داها سونرا پئيقمير اونو بوراخميشدي. انجاق تاريخچيلر بو قاديئين آدي ايله باغلي عيني فيكيره دئييلر. بعضي تاريخچيلر ايسه يازيرلار كي، بو قاديئين آدي كيله اولموشدور. طبري نين يازديغينا گوره، بو قاديئين آدي اشس قيزي كيله ايميش. پئيقميرين وفاتيندان سونرا ابوبكيرين خيلافتي دؤنمىنده بو قادين اكرمت بن ابوجه لله ائولندي. ائولنديكن سونرا ايسه ويجدان عذابينا دوچار اولدو. عؤمر اونون ائولنمه سينه بو شكيله برانت قازانديردي كي، او، پئيقميرين گئرچك قادييني اولماميشدي. چونكو تانري قاتيندان پئيقميره "سئچيم آيه سي" گلديگنده او قادين پئيقميردن آرتيق آيريلميشدي. پئيقمير قاديئلاري آراسينداكي ايختيلافلاري آزالتماق اوچون اونلارا "نه زامان ايسته سنيز مني ترك ائده بيلرسينيز"،²⁷ - دئميشدي. پئيقمير موسلمانلارين رهبري كيمي، هر طرفدن گلن نوماينده لري قبول ائتمك مجبور ييتينده ايدي. بو نوماينده لر عيينت بن هئسان اؤرنه يينده اولدوغو كيمي، فرقلي كولتورلره، توره لره منسوب ايديلر. "پئيقمير بو تمثيلچيلري عادتت اوز ائوينده، قاديئلاري نين يانيندا قبول ائديردي."²⁸ طبري نين يازديغينا گوره، "پئيقميرين بو

²³ تفسير قرآن نيشابوري، تفسير غرائب القرآن 1972، ج 22، ص 27.

²⁴ Eyni qaynaq.

²⁵ عسقلاني، الاصابه، ج 4، ص 27.

²⁶ تفسير قرآن نيشابوري، تفسير غرائب القرآن 1972، ج 22، ص 27.

²⁷ طبري، تفسير، ج 22، ص 41.

²⁸ Əsqəlani, Əl-isabət.

تېلچىلېرى ئۆز قاديىلارى نىن بولوندوغو اورتامدا قبول ائتمە سى " حىجاب " آيە سى نىن گلىشىندىن اۇنجه ايدي.²⁹

اۈزل و عومومى ياشام آراسىندا سىنيرىن اولماماسىنا پئىقمبرىن اىصرار ائتمە سى اۈز ضررىنە اولدو. يايقىن تۆرە لرىن باسقىسىنا باخمايلاق، قاديىلارا گنىش حاق تانىماسى، هر طرفدن اونا حملە ائدىلمە سىنە، بۇهتان آتېلماسىنا سبب اولدو. جمعىيت بىر چوخ حاللاردا اونا مانع اولور، ايذىن آلمادان ائوينە گىرىدىلر. "بىر گون بىر موسلمان ايذىنسىز اولاراق پئىقمبرىن ائوينە گىرىب سوروشدو: ايچرى گلە بىلرمى؟" پئىقمبر اۈز كنىزىنە دئدى: "اونو دىشارى چىخار و ائو گلە مدنىيتىنى اونا اۈيرت. اونا دئ كى، اۇنجه سالام وئرسىن، داها سونرا ائو گىرمك اوچون ايذىن اىستە سىن." ³⁰ ائله واخت اولوردو كى، بعضى موسلمانلار پئىقمبرلە بىر يئردە اونون ائوينە گلىب، اونونلا برابر يئمك يئىردى. بعضن ائله قارىشىق وضعىيت يارانىردى كى، يئمك يئمك مومكون اولموردو. ³¹ بئله نتيجه يە گلەك مومكوندور كى، مونافىقلىرىن و مؤوجود تۆرە لرىن پئىقمبرىن اۈزل حياتىنا موداخىلە ائتمە لرى سبب اولموشدور كى، تانزى انلچىسى اۈزل حياتى ايله تولىومسال حياتى آراسىندا بىر سىنير بللى انتسىن. تانزى انلچىسى نىن بو اىستىگى "حىجاب" آيە سى نىن گلە سى ايله تامامىلە تصدىقلىنىش اولور. قوراندان و تاريخى وئرىلردن بللى اولدوغو اوزرە، داها اۇنجه قاديىلار اولردە م حوس كىمى ياشاماغا محكوم دئىلدىلر. حاققىندا دانىشدىغىمىز اذىيتلر و مانعە لر اورتايا چىخامدان اۇنجه اونلار اۈز شخسى ايشلرىنى گورمك اوچون گنجه لر بئله، سربست دولاشىردىلار. قاديىلارىن گنجه لر سربست دولاشا بىلمە لرى نىن سببى اىقلىم شرطلرىندىن آسىلى ايدي. عربىستانىن قورخونج اىستى گونلرىندە اينسانلار كۆلگە لردە و اولردە ياتىب، اساس ايشلرىنى و امك فعالىتلىرىنى گنجه نىن سرنىلىگىندە اندىردىلر. "پئىقمبرىن دە قاديىلارى اۈز شخسى ايشلرىنى گنجه لر ائودن دىشارىيا چىخىب گنجه نىن سرنىلىگىندە اندىردىلر. بو زامان بعضى مونافىقلىر اونلارا سوز آتماق اوچون يول كىنارىندا دوروب گوزلە بىردىلر." ³² احزاب سوره سى نىن 60-جى آيە سىندە دئىلدىگى كىمى، پئىقمبرىن قاديىلارىنا قارشى بو ازىيت و مانعە لر ائله بىر حده چاتدى كى، تانزى بو مانع اولانلارى اچىقجا تهديد ائتمە يە مجبور اولدو. "اگر مونافىقلىر، خسته روحولار و شايەه يايانلار اۈز چىركىن عمللرىندىن ال چكسە لر، سنى اونلارا حاكىم ائدە جە يىك. قىسا سوره دن سونرا اونلار آرتىق مدىنە دە سنىن كىنارىندا اولمايلاقلار." ³³

طبرى نىن يازدىغىنا گۆرە، بىرىنجى قروپ خسته روحولار آشىرى درجه دە سئكسوال احتىياجلىرى اولانلار اىمىش. او، 60-جى آيە يە موراجىعت ائدە رك بئله قرارا گلر كى، بو آيە دە قئىد اولونان خسته روحولار "آشىرى سئكسوال اىستكلىرى اولان" دستە لردىر. " سئكسوال باسقىلارىن آلتىندا پسىكولوژىك بونالىم (بۇحران) اىچىنە گىرن دستە لر." ³⁴ اىكىنجى قروپ اىسە شەردە اىغنىشاش ياراتماق اىستە يىلر اولموشلار. بونلار عايشە يە دە بۇهتان آتمىشدىلار.

انلاشىلدىغى كىمى، اىكى نؤوع اذىيت مؤوجود اولموشدور: 1. كوچه لردە پئىقمبرىن قاديىلارىنا قارشى فىزىكى اذىيتلر. 2. پئىقمبرىن قاديىلارىنا و اۈزونه قارشى بۇهتان آتمالار. طبرى، احزاب سوره سى نىن 69-جو آيە سىنە شرح وئرمىشدىر. بو آيە دە دئىلدىر: "ائى مؤمىنلر، موسانى اذىيت ائندلر كىمى داورانمايىن. موسايا آتيلان بوتون بۇهتانلارىن قارشىسىندا تانزى اونو قوروموشدور. او، تانزى يانىندا

²⁹ Təbəri, Təfsir, XXII kitab, s. 27.

³⁰ Əsəlanı, Əl-isabət, VII kitab, s. 258.

³¹ İbni Sə'd, Təbəqat, VIII kitab, s. 174.

³² Eyni qaynaq, s. 176.

³³ Pickthall, The meaning of the Glorious Koran.

³⁴ Təbəri, Təfsir, XXII kitab, s. 47.

حئي ٿيڻي ايدى. "35 طبريه گوره،" بورادا پٽيمبره آٽيلان خسته ليڪ بٽانيندان مقصد اونون فتنق خسته ليگينه دوچار اولماسي ايميش. فتنق خسته ليگي پٽيمبره ايرٿي ايميش. "36

البتته، بو بٽانلارين اورتايا چيخماسينا شرايط يارادان حادثه لره باش وئرميشدير. پٽيمبرين اٽوينده عابيله موناسيبتلرينده اٽلاشيلمازليق اولموشدو. پٽيمبر ده مسئله ني چوزمك اوچون اوز قادينلاريندان كوسوب قيسا سوره ليگينه تك ياشاماغي ترجيح اٽميشدي. بو دا شاي عه يانلار اوچون اويغون شانناز واسيطه سينه چئوريلميشدي. پٽيمبرين اوزل حياتيندا باش وئرن بو حادثه بير آيه نين گلشينه سبب اولموشدور كي، عاليملر اونو "ايختيار آيه سي" اٽلانديرميشلار. بير چوخ شرحچيه گوره، پٽيمبرين قادينلاري نين ياريسي نين ناراضيلغي ايقتيصادي مسئله يه گوره ايدى. ديگر ياريسي نين پرولمئلي ايسه سنكسوال ايليشكيلرله باغلي ايدى. احزاب سوره سي نين 28- جي آيه سي نين ايقتيصادي اٽلامي واركن، 51- جي آيه ايسه سنكسوال ناراضيلقلارا دوزن وئرمك اماجي داشيماقتادير. ايسلام قانونلارينا گوره، بير نئجه قادينى اولان كيشي گنج لريني برابر شكيلده قادينلاري نين اراسيندا بولوشدورمه لي، بوتون قادينلاريني راضي سالاماغي باشاماليدير. عكس تقديرده قادينلاريندان بيرى و يا بير نئجه سي اوز سنكسوال احتياجالاريني برطرف اٽتمكده چٽينليك چكه جكدير. بو دا قادينين و يا قادينلارين باشقا يوللارا سؤوق اٽديلمه سينه شرايط يارادا بيلر. طبري بئله ايضاح اٽدير كي، احزاب سوره سي نين 51- جي آيه سي پٽيمبري بو دورومدان ايسيتتاء اٽدير. تاتري امر اٽدير كي، پٽيمبر خوشلانمادىغي قادينلا بير يئرده اولماغا مجبور دئيل. سئچيم آيه سي نين موعين اٽنديگينه گوره، پٽيمبرله بير يئرده ياشاماق ايستمه ين قادينلارا بوشانماق حاقي تانينميشدير. طبري و بن سعد كيمي مؤعتبر قايناكلارين وئردىگي بيلگيه گوره، بو دوروم پٽيمبرين بئش قادينينا شامل ايميش. پٽيمبرين ديگر دورد قادينى داها چوخ اونون ديقت و تقديريني جلب اٽديرميش. عابيشه و ام سلمه ده بونلارين اراسيندا اولموشدور. 37 60 ياشلي پٽيمبر او قدر ده ياشلي گورونموردو، ساچلاري تام آغارماميشدي. ساغليق دورومو يئرينده ايدى و چوخ چكيجي گورونوشو وار ايدى. عرب تاريخچيلري سياسي شخصيتلارين ظاهرينه و بدن قورولوشونا چوخ اؤنم وئرميشلر.

" پٽيمبر قيسا سوره لي كوسولولوكدن سونرا "سئچيم" آيه سيني تك- تك قادينلارينا اوخودو ايختيار صاحيبي اولدوقلاريني اونلارا دئدى. ايسته سنيز بوشانا دا بيلرسينيز، منيمله ياشاماغا داوام اٽده ده بيلرسينيز. قرار وئرمك سيزين ايراده نيزه، ايسته يينيزه باغليدير. اٽجاج قالماق ايسته ينلر بيلمه ليديرلر كي، پٽيمبر اونلاري ايقتيصادي و سنكسوال باخيمدان تامين اٽتمك زوروندا دئيلدير. پٽيمبر عابيشه دن قرار وئرمه دن اؤنجه اٽا-اٽاسيلا مصلحتلشمه سيني ايسته دي. عابيشه پٽيمبرين بو سوزوندن اينجي ييب دئدى: بو مؤوضوع ايله ايلگيلي هئچ بير زمان اٽا-اٽاملا دانيشماغي عاغليما كٽيرميرم. اوزوم قرار وئره بيلرم." 38

پٽيمبرين سس- كوي يارادان ايلك اٽوليلگي عميسي قيزي زئينبله اولموشدور. زئيد بن حارس كؤله ليكدن آزاد اٽدليكدن سونرا موسلمان اولموشدو. پٽيمبرين ايصاراي اوزرينه زئينب اونولا اٽولندي. پٽيمبري چوخ سئون زئينب اونون بو تكليفينه قيزميشدي. پٽيمبر زئيدي اٽولادليغا قبول اٽميشدي و اونو او قدر سئويدى كي، اهالي زئيدي پٽيمبرين اٽولادي كيمي سانيردي. او زمانكي عرب توره سينده اٽولادليق، اٽا ايله اٽولاد اٽدلين اٽام اراسيندا هم ده قان باغي اولوشدوروردو. زئيد زئينبي بوشاديقدان سونرا پٽيمبر زئينبله اٽولندي. پٽيمبرين رقيب و موخاليفلري "محمد اوز گليني ايله اٽولندي" دئيه شاي عه ياماغا باشلاديلار. بو اوزدن ده پٽيمبر بوتون موسلمانلارين بو تويا دعوت اٽديلمه سيني ايسته دي. بو حادثه

35 Pickthall, The meaning of the Glorious Koran.

36 Təbəri, Təfsir, XXII kitab, s. 50.

37 بن سعد، طبقات، ج8، ص 196. و طبري، تفسير، ج21، ص 155.

38 Təbəri, Təfsir, XXI kitab, s. 157

عاتي ايله بير يئردە "حجاب" آيه سي نين گليشينه شاهيد اولان اوند بن ماليك طرفيندن روايت انديلميشدير. زئينبين زئيددن بوشايب پئيقميرله اولنمه سييله باغلي گلن آيه لر مدينه ده يايلميش بوتون شاي عه لره جاواب ايدي. بو اساسا گوره، اولادليغا گوتورولموش شخص عاييله نين تام و گنرچك عوضو دئييل. احزاب سوره سي نين 37-جي آيه سي بو موضوع ايله باغليدير.³⁹ اولاد انديلميش شخص گنرچك اولاد كيمي ايرث اپارا بيلمز. تونيسده قانونلشن اولادليق، اسلامي توپولملارا گوره، اسلام كولتورو ديشيندا گليشن بير اولايدير و باتيدان انتكيلنمه نين نتيجه سيدير. اسلام قانونلارينا گوره، اولادليقلا گنرچك اولاد آراسيندا اساس فرق بوندان عيبارتدير كي، حقيقي اتاليق دويغوسو بيريني اولادليغا گوتورمكله اتانين فيطرتينده يارانمير.

رئاكسيون دوغوران پئيقميرين ديگر اوليلىگي ايسه سفييه آديندا يهودي قادينلا اولموشدور. خئيير قالاسي فتح انديلديكن سونرا پئيقمير سفييه ايله اولنميشدي.⁴⁰ خئيير يهوديلرين اينده ايدي. بو قالا يهوديلر اوچون اولدوقجا اونملي ايدي، چونكو چوخ گوجلو مودافيعه سيستمينه صاحيب ايدي.⁴¹ سفييه يهودي قبيله لر يندن بير نين باشچيسي اولان كنانه نين قادين ايدي. سفييه نين قوهوملاري مكله ليلرله بير يئردە خندك ساواشيندا پئيقميره قارشى ساواشيرديلار.⁴² پئيقمير سفييه نين گوزلليگينه حئيران اولموشدو، بو اوزدن ده اونا "موسلمان اولماغي تكليف ائتدي." موسلمان اولدوقدان سونرا اسيرليكن قورتاراجاغيني و اونولا اولنه جگيني سويله دي. البته، بوتون بونلار سفييه نين راضيلاشاجاغي تقديرده گنرچكلشه جكدي.⁴³ طبري نين و بن سعدين يازديقلارينا گوره، پئيقمير اوز عباسيني بير اسير قادينين اوزرينه آتماسي پئيقميرين او قادينلا اولنه جگينه ايشاره ايدي. انجاق بن سعد آرتيرير "اهالي سوروشدو كي، پئيقمير بو قادينلا اولنه جك، يوخسا اونو اوم وليد كيمي ساخلاياجاقدير؟ اوم وليد نه دنمك ايدي؟ اوم وليد كوله قادين انلاميندا ايدي، يالنيز اونون دوغوردوغو چوجوق آزاد اينسان سايبيلير، اوزلري ايسه كوله قاليرديلار. اوم وليد قادينلارلا اوز اق الارى سئكسوال ايليشكيدە بولونوردولار. بو نؤوع كوله ساتيلميردي. اونون دوغوردوغو چوجوقلار اتالاريندان ايرث اپارما حقوقونا صاحيب اولوردولار."⁴⁴ آنلاشيلان بودور كي، سفييه بو قايدادان ايسيتينا ايميش، چونكو او، يهودي ايدي. يهوديلر زنگين اولدوقلاري اوچون كوله اولموردولار. پئيقميرين اولنديگي ديگر ايكي قادين مارييه و رئي حانه ايدي. خريستيان اولان مارييه ني ايسكندرييه نين حاكيمي پئيقميره هدييه گوندرميشدي. رئي حانه ايسه يهوديلرين بنيقورئي ظه قبيله سيندن ايدي. مارييه نين پئيقميره داها چوجوق ياشدا اولن ابراهيم ادلي اوغلان دوغورماسينا باخمايلاق، يننه ده پئيقميرين عاييله سينده اونون ستاتوسو ساواشدا اسير آليان كوله سوييه سينده ايدي.⁴⁵ پئيقميرين سفييه ايله بو شكيله دوراناجاغيني كيمسه بكميردي. "موسلمانلار دئييرديلر كي، پئيقمير اونو اوم وليد اولاراق آلميشدير."⁴⁶ اوم وليدليك اسلامين گتيرديگي بير قانون ايدي. زامان اخيشي ايجينده كوله ليگي اورتادان قالديرماق اوچون اسلام اوم وليدليك آنلايشيني اورتايا قويدو. بو قانونا گوره، كوله قادينان دونيايا گلن قيز و يا اوغلان آرتيق آزاد اينسان سايبيلير و كوله ليگي اوز آناسيندان ايرث اولاراق داشميردي. كيشيلرين كوله قادينلاري فاحيشه ليگه زورلامالاري نين بويوك ايقتيصادي سببي وار ايدي. كوله فاحيشه دن دونيايا گلن چوجوقلار ساتيليرديلار. اوم وليدليك ايسه كوله قادينلا كوله اولمايلاق چوجوق صاحيبي اولما حاققيني تانيدى. ايريجا كوله قادينان دونيايا گلن اوشاق آتاسيندان ايرث ده اپارا بيليردي. بو قايدايا گوره، بير چوخ

³⁹ Təbəri, Təfsir, XXII kitab, s. 45.

⁴⁰ Eyni qaynaq, s. 45.

⁴¹ Tabari, Mohammed, Sceau des prophetes; p. 253.

⁴² Eyni qaynaq, s. 255.

⁴³ Təbəri, Təfsir, III kitab, s. 92.

⁴⁴ İbni Sə'd, Təbəqat, II kitab, s. 117.

⁴⁵ Təbəri, Tarix, III kitab, s. 180.

⁴⁶ İbni Sə'd, Təbəqat, II kitab, s. 116.

دوزئىيىندە ۋەزىپە ساھىبىي اولدولار.⁴⁷

سەئىيە مۇۋەسسۇنا دۇنە لىم. اونوتمايالىم كى، او دۇنەمە كى كولتورل اينقىلاب زامانىدا پىئىمبىرىن بوتون داورانىشلارنى چوخ اۇنملى ايدى و يىنىي ايسلام توپلومو اوچون اۇرنىك اولوشدوروردو. توپلوما يۇن وئرن و اونو اسكى تۇره لردن ابيران پىئىمبىر ايدى. پىئىمبىر سەئىيە نىن باشىنا حىجاب ائىب اونون انا مېنمە سېنە ياردىم ائىدىگىندە هر كس بىلدى كى، پىئىمبىر اونونلا ائولنە جكدىر. بىر يهودى اسىرىي اۇنجه آزاد ائىب سونرا اونونلا ائولنن پىئىمبىر چوخلارنىي، اۇزلىكلە محمدىن بوتون داورانىشلارنىي تەقىب ائىدن مونافىقلىرى شاشىرتدى. زىئىبىدن سونرا كى ائوللىگى سەئىيە ايله گۇرچىكلشدى. بو ايكى ائوللىك اراسىندا كى زاماندا ائله بىر حادىئە باش وئردى كى، مونافىقلىر اوندان پىئىمبىرە قارشى سوا ايسىتفاده ائتمە يە باشلادىلار. هيجرتىن 6-جى ايلىندە مونافىقلىر عايشە يە زىنا بۇهتانى ائىدىلار. فقېھلر و عالىملر بو حادىئە نى بۇهتان اءلاندىرمىشلار. سسلى- كويلو مۇۋەسسۇنلار اءتاران شىرقشوناسلار ايسە بونو "بويونباغى ماجراسى" اءلاندىرمىشلار.

مۇۋەسسۇن بوندىن عىبارت ايدى: بنىموسئلق غزوه سىندە پىئىمبىرىن يانىندا اولان عايشە چوخ خوشلاندىغى صدف بويونباغىنى ايتىردى. كاروانىن بىر نىچە دقىقە دن سونرا حركت ائىدە جگىنى اۇيرىندىگىندە سورعتلە بويونباغىنى اءتارماغا باشلادى. بويونباغىنى بولدوغوندا ائىق كاروان يولا دوشموشدو. عايشە نىن كجاوه سىنى (كجاوه- دوه نىن اوستونده قادىنلارنى راحات اوتورمالارى اوچون قورولان اوتوراجاق) دوه نىن اوستونە قويان قوللوقچولار دا اونون كجاوه اىچىندە اولوب- اولمادىغى نىن فرقىنە وارمامىشلار. چونكو عايشە شىشمان دىئىلدى، اىنجه بىر قادىن ايدى. عايشە نىن كجاوه نىن اىچىندە اولمادىغى بللى اولدوقدان سونرا پىئىمبىر كاروانىن دايناماسىنا امر وئردى. عايشە نى گۇزلە مە يە باشلادىلار. پىئىمبىر ياواش- ياواش ائىشلىنمە يە باشلامىشدى كى، عايشە نىن اوزاقدان گلدىگى گۇرولدو. صففان اءىندا كنج بىر صحابى ايله برابر گلېردىلر. بو حادىئە مونافىقلىرىن عايشە يە بۇهتان اءمالارىنا سبب اولدو. مۇۋەسسۇن او قدر جىدىلشدى كى، پىئىمبىر اونو عومومى توپلانئىدا موزاكىرە يە چىخارماغا مجبور اولدو. پىئىمبىر مېنبرە چىخبىب موسلمانلار ا خىطاب ائىدە رك دئى: "تانىرى ائىچىسى نىن عايشە عوضولرىندىن كىم جسارت ائىب شوبە لنىمىشدىر؟"⁴⁸ ايسلام تارىخىندە عادتىن بىر سىياسىتىچى اۇز قادىنى نىن پاكلىغىنى ساوونماق يىرىنە شر ائانلارى ساوونموش و قادىنىنى اؤلوملە جزالاندىرمىشدى. چونكو ائىقتىداردا قالماق ائىحتىراصلارىنا گوناھسىز قادىنلارى قوربان ائىتمىشلر. لاكىن پىئىمبىر شر ائانلارى محكوم ائىب عايشە نى ساووندى. پىئىمبىرىن بو داورانىشى اوس و خىزىج قىبىلە لرىنى مجبور ائىدى كى، بۇهتان ائىدىلارنى بويونلارىنا ائسىنلار. بو قىبىلە لر بهتان ائان عوضولرىنى جزالاندىرمالى ايدى. شر ائانىن ادى عبدالله بن ابى ايدى. نهايت، تانىرى دا بو ائىشە قارىشدى و عايشە نىن سوچسوز اولماسى ايله باغلى 17 آيه گلدى. عايشە نىن سوچسوزلۇغو و تمىزلىگى بئله جه قئى اولاراق ائىباتلاندىقدان سونرا يىنى ايسلامى قانونا گۇرە، بۇهتان ائانلار شاللاق ووردولار.⁴⁹

تملى يىنى ائىلمىش اولان ايسلام توپلوموندىن قادىنىن دىشلانماسى اوچون بوتون بو حادىئە لر شرايط يارادىردى.

47 احمد البرى، احكام ام ولد فى الاسلام، دار القىومه للطباة، قاهره 1964. بن هشام، سيرة، ج3، ص 309. بخارى، صحيح، ج4، ص 174.

اصفهانى، الاغانى، ج4، ص 157.

48 Tabari, Mohammed, Sceau des prophetes; p. 239.

49 Eyni qaynaq, s. 240.

حیجاب مدینہ دہ نازیل اولور

حربی باخیمان ایسلام سیناقدان کنچیردی. بو باخیمان مدینہ اہالیسی بویوک رول اویناییردی. کۆله قادینلار اشراف قادینلارین گونلیگی اوغروندا فدا اندیلیردی. موختلیف صنیفلره منسوب اولان بوتون قادینلار مدینہ نین کوچه لرینده ت عروضة معروض قالیردیلار. "ت عروض" لوغت اولاراق، " بیر کیشی نین بیر قادینین یولونو کسب اونولا زورلا جینسی ایلیشکیه گیرمه سی" آنلامیندادیر. بو دورومدا آرتیق قادینلاری اسکی توره لرین باسقیسیندان قورتارماق گونده مده دئییلدی، اساس هدف اولارین جان گونلیگینی ساغلاماق ایدی. پئیقمبر اوز اولوبونا اوغون اولاراق بو حادیشه لرین سببینی بولماق اوچون معلومات توپلاماغا باشلادی. او، گووه نیلیر موسلمانلاردان بیر نچه سینی قادینلاری اینجینلرله دانیشماغا گۆندردي. اولارین بئله چیرکین داورانیشلاردا بولونمالاری نین سببینی بیلیمک ایسته بیردی. اولار بئله جاواب وئردیلر: "بیز یالنیز کۆله ساندیغیمیز قادینلارا ت عروض اندیریک." ¹ اولار بو شکیلده اوز داورانیشلارینا برائت قازاندیردیلار کی، کۆله لر شخصییتسیزدیر و اوزگور اینسان کیمی احتیراما لاییق دئییلر. بو سببده تانری احزاب سوره سی نین 59-جو آیه سینی گۆندردي. بو آیه ده پئیقمبرین قادینلارینا دئییلیر کی، باشقالاریندان سنجیلمه لری اوچون جلبابلارینی باشلارینا آتسینلار. جلباب یئنی پالتار دئییلدی. آنجاق جلبابین ایستیفاده شکلی بو آیه نین ایسته یی و بلیرتدیگی اوزره یئنیلشدی. ی عنی بو آیه دن سونرا جلباب اؤنجه کیندن فرقلی شکیلده ایستیفاده اندیلمه یه باشلادی. ²

"جلباب" سۆزونون عرب سۆزلوگونده بیر نچه معناسی وار و بیر چوخ پالتار نۆوع لرینی احتیوا اندیر: ساده قادین کۆینگیندن توتמוש، عبا یا قدر پالتار تورلرینی ایچریر. ایریجا، هم ده قادینین باشی ایله بدنینی اؤرته جک قدر بویوک اولان اؤرتوکدن عیبارتدیر. او زمانکی قادینلارین آغیر وضعیتلرینی گۆستمک اوچون کۆله قادینلارین نچه فاحیشه لیگه سؤوق اندیلمه سینی قوران اورتایا قویور. نور سوره سی نین 33-جو آیه سی زینا حاققیندادیر. بو آیه ده مدینہ ده اؤرگوتلنمیش فاحیشه لیک حاققیندا صؤحبت گندير: "اگر قادینلارینیز ساغلام و اخلاقلیدیرسا دونیا مالی قازانماق اوچون اولاری فاحیشه لیگه زورلامایین." ³ بئله ایشلرله مشغول اولانلارا خیطابن تانری دئییر: "اگر بو ایشده خئییر وارسا، او قادینلاری ساتین آلین کی، فاحیشه لیک ائتمه سینلر." ⁴ عسقلانی نین "الای صابت" اثرینده عبدالله بن ابیبه عآید اولان اومیمه و موسیکه ادلی ایکی کۆله قادی نین حیاتلاری حاققیندا آیرینتیلی بیلگی وئرلمکده دیر. "بو ایکی قادین عبدالله بن ابی طرفیندن فاحیشه لیگه سؤوق اندیلدیلر. اولار بو دورومدان پئیقمبره شیکایت ائتدیلر." بو شیکایته جاواب اولاراق تانری بویوردو: "و اگر کنیزلرینیز ساغلام و اخلاقلیدیرسا دونیا مالی قازانماق اوچون اولاری فاحیشه لیگه زورلامایین." ⁵

پئیقمبره قادینلارینی دگیشمه یی تکلیف اندیب و عایشه نین صففانلا زینا ائتدیگی نی سؤیله ین عبدالله بن ابی، خزر ج قبیلہ سینہ منسوب اولان مونا فیق ایدی. بو آدام چوخ آقرئسیو ایدی، کۆله لری ایله چوخ سرت داورانیردی. "عبدالله بن ابی موسیکه نی دؤیور و اونون تسلیم اولماسینی ایسته بیردی. او، کۆله قادینلاری نین چوجوق دوغورمالارینی ایسته بیردی کی، داها سونرا بو چوجوقلاری ساتیب پارا قازانسین." عسقلانی تاکید اندیر کی، عبدالله بن ابی سادجه اوز سئکسوال لذت لرینی گودموردو، هم ده کۆله

¹ İbni Sə'd, Təbəqat, VIII kitab, s. 176.

² Eyni qaynaq.

³ Pickthall, The meaning of the Glorious Koran.

⁴ Eyni qaynaq.

⁵ Əsqəlani, Əl-isabət, VII kitab, s. 517.

⁶ موسيکه موسلمان اولدوغو اوچون اسلامين

تاريخي بو ايشه موداخيله ائتمه لي ايدې. يوخاريدا قئيد اولونان آيه ده قادينلارا قارشي شيددتي تانري محكوم ائتميشدير. عبدالله بن ابي نين زورلامالارينا قارشي موسيکه ديرندي، تسليم اولمادي. بئله ليکله ده بو آدامين پئيقميره بو قدر دوشمنليک ائتديگي نين سببي آنلاشيلير. پئيقميرين قادينلارا باغيشلاديجي آزادليق، آزاد اينسان اولما کيمي يئني نعمتلر بو نوو آداملارين گلير قايناغيني قورودوردو. اسلام اسکي توره لردن اوزاقلاشماق زوروندا ايدې. بو اوزاقلاشماني اشرافين کوله لر اوزرينده کي ايمتيازلاريني اورتادان قالديرراق ساغلايا بيلردي. بو اوزدن مؤمينلرين حاققيني قوروماق هم منطقلي، هم ده عقلي بير ضرورت کيمي اورتايا چيخدي. مؤمين آنلايشي ايجينده آريستوکرات و کوله آراسينداکي فرق يوخ ائدليلردې.

قادينلارين شرايطيني دگيشديرمک اوچون اسلامين باشقا پراقاتيک دليلي ده وار ايدې. اسلامدان اونجه کي سئکسوال آزادليغين محودلاشديريلماسي يئني بير حاديه ايدې. البته، ايندي بو مسئله ني درک ائتمک بير آز چتندير. چونکو بو گون بير چوخ اسلام اولکه لرينده چوخ قادينليق يايقندير و کيشي چوخ راحتليقلا قادينلاريني بوشايا بيلير، قاضي ده کيشي نين ايراده سيني تصديقه بير. 7- جي عصرده جينسي ايليشکيلر سربست ايدې. اسلامين عده و آتامرکزي قانونلاري جينسي سربستليگه محودلوق گتيردي. (عده نه ايدې؟ قادين بوشانديقدان و يا اري اولدوکن سونرا تيرين آلتې آي بکله مه لي ايدې. بو مودت عرضينده اونون داها اونجه کي اريندن گبه اولوب-اولماديجي بللي اولوردو. حاميله اولماديجي موعين اولدوقدان سونرا ائولنه بيلردې، حاميله ليگي بللي اولسايدې دا ائولنه بيليردي. آنجاق قادينين بطنينده کي اوشاغين آتاسي نين کيم اولدوغو بو وسيله ايله دقيقلشميش اولوردو.) 7- جي عصرده آريستوکرات و يا مشهور عاييله يه منسوب اولمايان، ساواشچي اري اولمايان گوزل قادينلار دايمدا تهديد آلتيندا ايديلر. اونلار دايمدا اسير آليتماغا، سئکسوال سؤمورويه معروض قاليرديلار. اسلام کوله قادينلارين دورومونا ايدليلق گتيرمه دن عاييله آنلايشيني گنرچکلشديره بيلمزدي. منيم اينانچيم بو شکیلده دير کي، شهوتلري کونترول ائتمک اوچون حجابدان يارارلانماق بير قروپ قادينلارين حاققيني قوروماق آماجي ايله گنرچکلشميشدير. لاکين بو حرکت ديگر قادينلارين و داها سونراکي اوزون تاريخي سورجده قادينليغين ضررينه تامام اولموشدور.

حجاب ت عروضة (جينسي تجاوزه) قارشي بير تيکي اولموشسا دا، عئني واختدا او زامانکي آقرئسيو دورومو دا يانسيتماقدادير (عکس ائتديرير). مدينه ده ايچ ساواش شرايطينده اورتايا آتيلان حجاب عومومي يئرلرده قادينلارين چتينيکلريني گؤسترمدکده دير. ي عني قادينلارين سريست دولاشديغي يئرلرده اونلار قارشي سالديريلار (هوجوملار) اورتايا چيخمشيدي. "ت عروض" سؤزو آقرئسيو وليک، باسقي و سينيرلاما آنلاميندادير. بن سعد بو دورومو بئله آنلادير: "مدينه ده آخماق، نادان و سفیه لر طرفيندن کوله قادينلار سالديريلار معروض قاليرديلار. آزاد قادينلارين گئيملري اونلاري کوله قادينلاردان فرقلنديرمه سه ايدې، اونلار دا عئني سالديري و تجاوزه معروض قاليرديلار. اوزگور قادينلاري دا کوله قادينلارلا قاريشديريرديلار." ⁷

بن سعد حاديه لر اوزرينه آراشديرما ياپميش اولان نادير تاريخچيلردندير. او، 8- جي عصرده ياشاميشدير. زئينبله پئيقميرين توي گئجه سي گلن "حجاب" آيه سي اوزرينه آراشديرما ياپميش، درين و جيدي سببلر اورتايا قويوموشدور: مدينه ني ساران زيناني انگله مک اوچون حجاب مسئله سي اورتايا چيخمشيدير. 7- جي عصرده مدينه نين ايجتيماعي حياتيندا قادينلارين زينا آلتې کيمي ايسْتيفاده ائديلمه سيني درک ائتمه دن، حجاب مسئله سيني آنلايا بيلمه يه جه ي يک. بو آماجلا 7- جي عصرده يايقين اولان قادين-کيشي موناسيبتلريني آراشديرماغا احتياج حيسس اولونور.

⁶ Eyni qaynaq, VIII kitab, s. 120, 121.

⁷ İbni Sə'd, Təbəqat, VIII kitab, s. 176, 177.

او زامانكي عرب قبيله لرینده یایقین دورد نؤوع ائولیلیک حاققیندا بوخاری بیلگی وئرمکده دیر: ایزدیواجین بیریجی نؤوع و گونوموزده مؤوجود اولدوغو کیمی ایدي. ی عني کيشي قيزين آتاسيندان، آتاسي اولماسا قوهوملاريندان بير اثرککله دانیشیر و بير نؤوع ائولچیلیک ائیدیردی. راضیلقدان سونرا کيشي قيزين باشلیق پاراسینی وئریب ائوله نیردی. ایکینجی نؤوع ایزدیواج بو شکیلده ایدي کی، کيشي قادینا دئییردی: آباشی خسته لیگین بئدیگینده فیلانکسه اونونلا یاشایاجاغینلا باغلی خبر گؤندر. اوچونجو نؤوع ائولیلیگی قروپ سنکس ده آدلانديرماق اولار. ان آزي اون نفر بير قادينلا سنکس سوال ایلشکییه گیریردی. قادین حامیله اولدوغوندا بو اون نفری توپلايیب اونلاردان اونلاردان گبه (حامیله) قالدیغینی سؤیله بیردی. اوشاغي دوغوردوغوندا اونلارا دئییردی کی، بو اوشاق سیزه ع آیدیر. نه آد ایسترسنیز، اونا قویون. دوردونجو ایزدیواج ایسه بئله ایدي کی، بیر نچه کيشي، یالنیز بیر قادينلا سنکس سوال ایلشکییه گیریردی. قادین دا اونلارین هئچ بیریسینی ردد ائتمیردی. بو نؤوع قادینلار قاپیلاری نین اؤننده بیر بایراق آسیردیلار. بو، او دئمک ایدي کی، هر کس ایسته سه، ایچری گیریب اونونلا سنکس یاپا بیلر. قادین دوغوغوندا بوتون موشتیرلرینی توپلايیردی. چوجوغو تانیماقدا تجروبه سی اولان بیر آدم گئیریردی. چوجوغون کیمه بنزه دیگینی بو آدم بللی ائیدیردی. بئله لیکله ده چوجوق او موشتیرییه ع آید اولوردو.⁸ بوخاری بورادا بو نؤوع ایلشکلرین یاخشی و یا پیس اولدوغو حاقدا فیکیر یورومه دن "ایزدیواج" سؤزونو ایشله دیر. سون ایکی نؤوع ایزدیواجی فاحیشه لیک آدلانديرماق مومکوندور. بورادا بئله بیر سورو اورتایا چیخیر: عبدالله بن ابي نین موسیکه ایله اولان موناسیبتینی ایزدیواج آدلانديرماق اولارمی؟ طبری نین متلرینده بو کیمی اؤنملی سورولار جاوابسیز قالیر. پیقمبرین زامانیندا اولدوغو کیمی، ایسلامین ایلهام و عدالت قایناغی اولای بیلمه سی اوچون گله جک آراشدیرمالار بو مؤوضوعلارا آیدینلیق گئیرمه لیدیر. تجروبه لری تام اولاراق رئاللیقدان قاینقلانان و بیلگینی اؤنمه ین بیر دین البتته کی، آراشدیرمالایدیر، آراشدیرمالار آچیق اولمالی، قاپالی اولمالایدیر. تاریخ بویونجا جیدی و علمی آراشدیرمالار رسمی و سیاسی ایسلام طرفیندن قبول اندیلمه میشدیر. مثلن، **فاطیمیلر دؤولتی فاحیشه لیگی یاساقلماق یئرینه اوندان وئرگی الاراق آزاد بوراخماغی ترجیح ائدیلمی.**⁹ بو داورانیشلارینا برانت قازانديرماق اوچون ده سییاستین قوللوقوندا اولان دین خادیملری نین فتوالاریندان فایدالانیدیلار. بو ایسه گئزچک ایسلام بیلگینلرینی شاشقینا چئویرمیشدی.⁹ ایسلام اؤز یئنی دگرلر سیستمی ایله بوتون توپلومسال داورانیشلارا نظارت ائتمک ایستر. عؤمر کیمی صحابیلرین، آیرینتیلرینی درک ائده بیلمه دیکلری پیقمبرین پروقرامی چوخ اینجه اساسلار اوزرینده برقرار دیر. پیقمبردن سونرا قادینین سنچیم و ایراده اؤزگورلوگو توپلومسال یاپی نین اساسی کیمی حساب اندیلمه دی. عؤمرین اؤنردیگی چؤزوم چوخ ساده ایدي: عؤمر ایصرارلا قادینلارا حیجابین تطبیق اندیلمه سینی ایسته بیردی. عؤمر دایما پیقمبره دئییردی: "ائی تانری نین ائلچیسی، سن موختلیف آدمالاری اؤز ائوینده قبول ائدیرسن. بونلارین ایچینده شارلاتان و کؤتو آدمالار دا وار. نییه عابیشه یه دئمیرسن کی، حیجابا بورونسون؟"¹⁰ بوتون اعتراضلار باخماپاراق، عؤمر کیمی دوشونمه ین پیقمبر بو سؤزلری قبول ائتمیردی. عؤمر عدالتلی، صداقتلی، جسور و فداکار موسلمان ایدي، آنجاق او، پیقمبرین قادینلارا قارشی آقرئسیو دئییل، یومشاق اولما چاغریسینی نه تئوریده، نه ده عملده قبول ائده بیلریدی. عؤمر جیدی شکیلده قادینلارا قارشی آقرئسیو داورانمین طرفدار ایدي. پیقمبر اینسانلاری ادبلی، نزاکتلی و هلیم اولماغا چاغیریردی. بیر چوخ آیه لرده پیقمبرین بو اؤزللیکلرینه ایشاره اندیلمیشدیر. گؤرونویو کیمی، پیقمبر زئینبله توی گئجه

⁸ Buxari, Səhīh, III kitab, s. 248.

⁹ 2007-ci ilin yazında Libi diktatoru Qəzzafı "tarixi" bir qonuşma yaparaq, islam dünyasını Qərbə qarşı birləşməyə çağırdı. O, bu qonuşmasında Fatimiləri də islamın ən parlaq dövrü olaraq adlandırdı! (G.G.)

⁹ الحضارة الإسلامية في القرن الرابع الهجري، مكتبة الخانجي، بی تا.

¹⁰ دیشابوری، غرائب القرآن و طبری، تفسیر، ج22، ص 9.

پئیقمبرین ایسلام آنلابیشتی هر نؤوع نظارت تفککورونو و یا پولیس کونترولو سیستمینی اینکار ائدیر. بو اوزدن ده ایسلامدا رسمی اولاراق روحانی وظیفه موجود دئییلدیر. * پئیقمبرین ایسلام آنلابیشتیندا بوتون موسلمانلار اؤز فردی جابالاری ایله قورآنی آنلاماغا تشویق ائدیلمکده دیرلر. قادینلارین ایراده سینی و سئچیم اؤزگورلوکلرینی رسمیته تانیماق دا بو ایلهکه یه دایانماقدادیر. ی عنی هر کس ایستر قادین و یا کیشی اولسون اؤز عمللری نین جاوابدهیدیر، اؤز داورانیشلاری ایله باغلی مسئولیت داشیییر. اؤنجولوگونو عبدالله بن ابی نین ائتدیگی قروپ چوخ یاخشی بیلیردی کی، اگر عاییشه و ام سلمه بوتون قادینلارین آزادلیقلاری مسئله سی ایله باغلی اؤز ایستکلرینه چاتسالار، آرتیق اونلار کؤله قادینلارینا تجاوز ائده بیلمه یه جکلر. عبدالله بن ابی بو موضوعنو دوغرو بیلیمیشدی. اگر قادینلارین مستقل ایراده سی ایسلام طرفیندن رسمیته تانیسا ایدی، آرتیق اونلار سئکس اشیاسی کیمی اوغورلانیب بازارلاردا ساتیلا بیلمزديلر. بو حادیشه نین گئرچکلشمه سینی انگلله مک اوچون پئیقمبرین قادینلارینا سالدیرماگی،

* Ruhani adında islamda bir vəzifə olmamışdır. Bu vəzifə Səfəvilər dönəmində ortaya çıxdı. Səfəvi dövlətini quran Ələvilərin fiqh (islam hüququ) kitabları olmadığı üçün fars milliyətçiliyi mərkəzli şiə fiqhi dövləti ələ keçirdi. Farslar Səfəvilərlə Sasanilər arasındakı 900 illik zamanı fətrət olaraq adlandırırlar. Fətrət iki hadisə arasındakı zaman boşluğu anlamındadır. Yəni fars milliyətçiliyi Şah İsmayılı, Sasaniliyi dirildən şəxs sayırlar. Böyük Nadir Şah Səfəviliyə aid bütün xürafatı ortadan qaldırmaq istəmişdi. Lakin o da fars milliyətçiliyi mərkəzli şiə teroristləri tərəfindən öldürüldü. Nadir şaha görə Səfəvilik həm islamı, həm də türk birliyini parçalamışdı. M.Ə. Sabir, Nadir Şahın bu təşəbbüsünü “Fəxriyə” adlı şeirində öymüşdür. Yalnız Səvəfilər dönəmində “şah” sözü ismdən əvvəl gəlmişdir. İsmədən əvvəl gələn “şah” fars dilinin cümlə quruluşuna, ismdən sonra gələn “şah” türk dilinin söz birləşməsinə məxsusdur. “Şah İsmayıl”, “Şah Abbas” fars dilinin cümlə quruluşu və “Nadir Şah”, “Qacar Şah” türk dilinin cümlə quruluşudur. Səfəvi dövlətinin quruluşu ilə eyni zamanda Azərbaycan türkcəsi digər türkcələrdən uzaqlaşaraq farscanın qarşısında savunmasız qalmışdır. (G.G)

ه ي ي پلانلادىلار. ايسلام ايلكه لري اساسىدا قاديىلار بىر بىرلىك
حقوقنو ساوونان پىقىمىرىن قاديىلار مدينه ده اغىر وضعىيتله قارشىلاشدىلار.

عۇمىرىن ساووندىغو حىجاب فلسفه سى بللى ايدى. قاديىلار اينجىدىن مونافىقلىر اۆز عملرىنه
برائت قازاندىرماق اوچون دىيىردىلر: "اونلار كۆله قاديىلاردىر." بىله بىر دورومدا تانرى قاديىلار امر
اندى كى، "كۆله لردن فرقلنىمك اوچون اۆزلىرىنى جىلابلا اورتسونلر." ¹¹ كۆله لردن فرقلنىمك اوچون
موسلمان قاديىلار بىر يول بولونمالي ايدى. چونكو كۆله قاديىلار لا هر نۇوع سنكسوال ايلشكىيه گىرمىك
تۆره سى يايقىن ايدى. "آزاد و كۆله اولمايان قاديىلار انله اورتونمه يه باشلادىلار كى، يالنىز بىر گۆزلىرى
اۆرتويون دىشىندا، دىگر گۆزلىرى اۆرتويون آلتىندا قالىردى." ¹² تانرى بىر آيه گۆندره رك آزاد قاديىلار بىر
حىجاب اۆرتمه لرىنى ايسته دى: "انى پىقىمىر، اۆز قاديىلارىنا، قىزلارىنا و موسلمان قاديىلار سۆيله كى،
فرقلنىمك اوچون باشلارىنى اورتسونلر. بو وسيله ايله اونلار فرقلنىمىش اولورلار، كىمسه اونلار اينجىتمىز.
تانرى باغىشلايان و مۇهرىياندىر." ¹³

پىقىمىرىن بوتون چابالارىنا و توپلومدا جىنسى بىر بىرلىك برقرار ائتمه فعالىتلىرىنه رىغمىن، قاديىلار بىر
سنىكس ماكىناسى و كۆله اولراق گۆرن جىريانىن آرزولارى حىياتا كىچدى، اونلار غالىب گىلدىلر. اصلينده
ايسه پىقىمىرىن تعليماتىندا فردىن (قادىن و يا كىشى) اۆزل حىياتىنى نظارت آلتىندا ساخلاما پرىنسىپى بوخدور.
چونكو ايسلامدا توپلومسال دوزه نى ساغلايان و اينسان نفسىنى تربىيه ائدن عامىل ايماندىر. حىجاب،
مونافىقلىرىن غلبه سى نىن گۆستىرگه سى شكلىنده مئيدانا چىخدى، چونكو شىهرىن عومومى يىرلىرىنده كۆله
قاديىلار سالدىرىلار و تىجاووزه معروض قالىردىلار. بىله لىكله، حىجاب قاديىلار بىر اىككىيه بۆلدو: 1. تىجاووز
و سالدىرى نىن حارام اولدوغو آزاد قاديىلار. 2. تىجاووز و سالدىرى نىن جايىز اولدوغو كۆله قاديىلار.
حىجاب منطىقىنده قىيله لر كولتوروندىن قايناقلانان شىددت و آقرئىسىيا، تانرى نىن اۆيدويو موسلمان
عاغلىنىن يىرىنه اوتوردو. تانرى ياخشىنى پىسدىن، حاقتى باطىلدىن سنىمك اوچون اينسانا حىجاب دىيىل،
عاغىل و نرىمىشدىر. اينساندا اىچ كوتىرولو ساغلايان حىجاب دىيىل، عاغىلدىر. تانرى نىن اۆنرىدىكى سوسىيال
ياسالارىن حىياتا كىچمه سى اوچون داها اۆنجه دن يايقىنلاشمىش و حىياتىن بوتون ساحه لرىنده تاثيرلى اولان
عرب قىيله لرى نىن تۆره و كولتورلى اورتادان قالخمالى، تارىخدىن سىلىنمه لى ايدى. آنچاق بىله اولمادى.
ايسلام اسكى تۆره لرله بىر يىرده ياشاماق زوروندا قالدى. حىجاب ايسه اسكى عرب قىيله لرى نىن قاديىلار
باغلى گۆروشلىرى نىن داوام ائتمه سىنه ياردىمچى اولدو. او عرب كولتور و كى، قاديىلارىن سفىه
اولدوقلارىنا ايناندىر. سفىه لردى اۆز اخلاقلىرىنى، نفسلىرىنى كونترول ائده بىلمه دىكلرى اوچون او زامان
اونلار نظارت لازىمىدىر. حىجاب عرب قىيله لرىنده قاديىن سفىه اولماسى ايله باغلى يايقىن اولان اينانچى
بىر شكلىده تصدىقله مىش اولدو. هىجرتىن 5، 6 و 7-جى ايللىرىنده مدينه ده بۆيوك بىر بونالىم (بۇحران) و
خاوس وار ايدى. پىقىمىر بو خاوسو اورتادان قالدىرمالى و شىهرده گۆنلىك ساغلامالى ايدى. پىقىمىر
وضعىيتىن يا بو شكلىده سوروب كىتمه سىنى قىول اندىب تىهلوكه لى، گۆنسىز بىر حىياتى داوام ائتمه لى، يا
دا گۆنلىكى ساغلاماق اوچون آلتىرناتىو پلانلار كلىشىدىرمه لى ايدى. او، بو دورومو اورتادان قالدىرماق
اوچون يا تانرى طرفىندىن گله جك تكلىفلىرى و امرلىرى بىكله مه لى، يا دا قىيله لرىن اىمكانلارىنىدىن
فايدالانىب شىهرده دوزه نى برقرار ائتملى ايدى. ¹⁴

اگر پىقىمىر بىرىنچى يولو سنىچىب تانرىدىن گىن امرلىرى بىكلسه ايدى، گۆنسىز و تىهلوكه لى
سوسىيال دوروم داوام ائده جكدى. اىكىنچى يولدىن، يىعنى قىيله لرىن اىقتىدارىدىن فايدالانماقلا شىهرده
درحال گۆنلىك برقرار ائده بىلردى. آنچاق بىله اولدوغو تىقدىرده بىنى ايسلام توپلومو و اونون بىنى قايدا

¹¹ Ibnī Sāʿd, Tabaqat, VIII kitab, s. 117.

¹² Eyni qaynaq.

¹³ Pickthall, The meaning of the Glorious Koran, sura 33, verse 59.

¹⁴ Ignace Goldziher "The Arab Tribes and Islam", in his Muslim Studies, Chicago, Aldine, 1966, p. 41.

تيلري (تعليلري) اينسانلاري هانسيسا بير قبيله به مخصوص اولدوقلاري اوچون دگرلنديرميردي، اسلام اويرتيلرينده اينسانلار ايمانلارينا گوره فرقله نيرديلر. انجاق اسكي قبيله توره لري نين توپلومون بوتون قاتمانلاريندا يئرلشمه سي سببي ايله يئني اويرتيلر چتيليكلرله قارشيلاشيردي. چوخ چتين بير دؤنوش ايدي. قبيله لرين ايقتيداري چوخ تهلوکه لي ايدي. قبيله لرين ايمكانلاريندان گونليگي ساغلاماق اوغرونا ايستيفاده ائتمک اسلامين قبيله كولتورلري و توره لري قارشيسيندا گوزشته گنتمه سي انلاميندا ايدي.

عومرين تكليفلري بئله گرگين بير اورتامدا اورتايا چيخدي. عومره گوره، اسلامين قبيله لر كولتورو قارشيسيندا گوزشته گنتمه سي يئرینه قادينلارين بورونمه سي ايغنيشاشين و بوحرانين اورتادان قالخماسينا يارديمچي اولا بيلردي. عومرين تكليفي اوزرينه قادينلارين بورونوب سوسيال حياتدان اوزاقلاشمالاري 1500 ايل داوام ائتدي. انجاق ماراقلي اولان بودور كي، 15 عصردين سونرا سؤمورگه چي دؤولتئر اسلام اولکه لريني اينسان و قادين حاقلاريني قبول ائتمه به زورلاديلار.

سونوج

ايچ ساواش عرفه سينده مدينه به خيالي سفر ائديب سونرا دا اوراني ترك ائتمک، تاريخي قايناقلارين اختاريشينا سون وئرمک اوچون بلکه ده اويغون بير مئتود دئييلدير. پئيقيميرين مککه ني فتح ائتديگي هيجرتين 8- جي ايلينه قدر صبر ائده بيلرديک. پئيقيمير بيليردي كي، غاليب گلمه ين پئيقيمير اوز اولکه سينده ده گوونده اولا بيلمز:

باشيندا قارا عمامه (ساريق) ايله بير دوه نين اوستونده اوتوران پئيقيمير شهره داخيل اولدو. ابوطاليب اوغلو علي اونون آرخاسينجا گليردي. موهاجيرلر و انصار چئوره سينه توپلاشميشديلار. شهرين دروازه سينه چاتديغيندا زوبئير اسلام بايراغيني داغالانديردي. پئيقيمير بايراق داغالانان يئرده دري دن دوزلديلميش چاديرينين قورلماسينا امر ائتدي. رمضان آبي نين 12-ده پئيقيمير رسمن كعبه به داخيل اولدو. گيريش قابيسيندا دوه دن ائيب كعبه نين طوافينا (اطرافينا دولانماغا) باشلادي. بو موددت عرضينده مكه نين ساكينلرينه چاتديرميشديلار كي، شهرده كيمسه اولدورولم به جك. شهر ساكينلري ائولري نين قابيلاريني آچيق بوراخيپ كعبه به طرف قاچيرديلار. طواف بيتديكن سونرا پئيقيمير كعبه نين قابيسي نين آچيلماسينا امر وئردي. بوتون بوتلري كعبه نين ايچيندن چيخاريپ يوخ ائتديلر. كعبه نين ايچيندن چيخاركن

مككه اهالي سي و قبيله باشچيلاري ايمان گتيرمك و پئيقميرله بيرليک موقاويله سي باغلاماق اوچون صفا داغينا توپلاشديلار. مككه نين فتحيندن دورد گون سونرا ايمان گتيرن قادينلارين آندىچمه مراسيمي باشلادي. پئيمان باغلاماق اوچون پئيقمير عومري گورولنديرميشدي. ابوسفيانين قادينى هيند، عومرله پئيمان باغلاماغي قبول ائتمه دي. عومري اوزاقلاشديريب پئيقميره ياخينلاشيب دئدي: "بيز سنه بيعت ائتمك، سنيمله پئيمان باغلاماق ايسته بيريك." قادينلارين ايمان گتيرمك اوچون آنداچمه توره ني باشلاركن، مراسيمين چوخ جيدي اولماسينا باخمايaraq، هيند اوزونو جيلوولاييا بيلمه ييب دئدي: "ائي پئيقمير، سن قادينلاردان طلب ائتديكلريني ندين كيشيلردن ده طلب ائتميرسن؟ آناق بيز قبول ائديريك كي، خاين اولماياچاغيق." پئيقمير قادينلاردان اوز اولادلارينى اولدورمه مه يي ايسته ميشدي. هيند دئدي: "ائي پئيقمير، سن بير چوخ ساواشلاردا ايشتيراك ائديب چوخلو قان توكموسن. قادينلاردان بئله بير ايستكده بولونماق دوغرو دئييل. بيز دونيايا اولاد گتيريپ بؤيودوروك، آناق سن اونلاري بدر ساواشيندا اولدوردون."²

ندين قادينلارين آنداچمه توره نينده بو شرط ايره لي سورولدو؟ بو موضوع ايله باغلي موتخصيصلر آراسيندا فيكير بيرليكي موجود دئييل. "اولادلارينى اولدورمه يين " دئمكدن مقصد اوشاق سالديرماق ايميش، يوخسا دوغولان قيزلاري ديري- ديري گؤممك ايميش؟ بير چوخ موسلمان تاريخچيلر قيز چوقلارين ديري-ديري گؤمولمه سيني قاباتميش، حددينن آرتيق شيشيرتميشلر. بير چوخ تاريخچي قيزلاري ديري-ديري گؤممه يي قبيله شرفي نين گؤسترگه سي كيمي سايميرلار. بعضي تاريخچيلر ايسه بئله حساب ائديرلر كي، بو ديري-ديري گؤممه دن مقصد بوتپرستلرين ديني مراسيملرده قيزلاري قوربان كسمه لري ايميش. بو دا چوخ نادير حاللاردا گنرچكلشيرميش.³ هيند آدلي قادين اورنه يي گؤستيرر كي، قورئيش اشراقلاري نين قادينلاري كيشيلر كيمي حورمته لاييقيميشلر و جمعيتين يئني رهبري ايله پئيمان باغلاياركن جسارته ايسلامي دا تنقيد ائتميشلر. اونلار يئني ديني احتياطلا قبول ائديرديلر. چونكو يئني اينانجين اونلارين عاقبيتيني هانسي ايستيفامته يوللنديره جگيني بيلميرديلر. قادينلارين سياسي رهبري تنقيدائتمه گلنگي معاوييه نين حاكيمييتي باشلادىغي زامانا قدر داوام ائتميشدير. معاوييه نين ايقتيداري ايله عئيني زاماندا ايسلام سيستمي نين يئرني سولاله ايقتيداري آلدې. بير چوخ ايسلام دگرلرينه، او جومله دن قادينلارين تنقيد حاقلارينا دا ياساق گتيريلدي. يعني اموي دولتي نين قورولوشو و حاكيمييتين آتادان اوغولا كئچمه گلنگي اوزونه يئر ائتديكدن سونرا پئيقميرين عدالت و برابرليك فلسفه سي اورتادان قالديريلدي.

پئيقمير مككه دن مدينه يه دؤندوكدن سونرا دا قادينلارين حياتيندا هنج بير يئنيلىك اورتايا چيخمادي. او تاريخدن اعتيبارن قادينلار شهرلرين گونسيز كوچه لرينده حجابا بۇرونوب احتياطلا داورانماغا، قورخولا ياشاماغا باشلاديلار. مدينه نين گونسيز و ايغتيشاشا غرق اولدوغو بير دؤنمده قادينلاري قوروماق اوچون ايستيفاده ائديلن حجاب ابدى اولاراق قادينلارين يازقيسينا، طالعينه يازيلدي. بئله آتلاشيلير كي، 1500 ايل كئچمه سينه باخمايaraq، هله ده قادينلار اوچون باريش ساغلانماميشدير. قادينلار يئنه ده اوزلريني 1500 ايل بوندان اونجه كي مدينه نين گونسيز كوچه لرينده حيسس ائتمه لي،

¹ Tabari, Muhammed, Scaudes prophetes, p. 282.

² Eyni qaynaq, s. 286.

³ صالح احمد علي، محاضرات في تاريخ العرب، مكتبة المتنبى، بغداد، 1970، ص 139.

كولوژییه گۆره گئیینه لیدرلر! ی عني مدینه ده كي 1500 ایل بوندان اۇنجه كي گونوسيزلیک قادینلارین روحونا داشینمالی، قادینلار ابدی بو گونوسيزلیک دورومونو اونوتماالییمیشلار! مدینه نین بوحرانلی دؤنمیني بوتون ایسلام اولکه لري نین قادینلاری ابدی اولاراق یاشامالییمیشلار. ایسلام اولکه لري نین قادینلاری دایما اؤزلرینی سانکی 1500 ایل بوندان اۇنجه كي مدینه ده یاشاییرمیشلار جاسینا حیسس ائتمه لیدرلر. انجاق کیشیلر اوچون ارتیق 1500 ایل بوندان اۇنجه كي مدینه نین بیر آنلامی قالمامیشدیر.

ایسلامین ایلک اون ایلیگینده بعضی قادینلار دیرنمه یه چالیشدیلار. اونلار عومومی یئرلرده حیجاب اؤرتمه یرک گوروندولر. قادینلارا قارشى بو باسقیلارین قارشیسیندا دیرنن موسلمان قادینلار کیملر ایدی؟ بو قادینلارین ان مشهورلاریندان بیري پنیقمبرین نتیجه سی و ابوطالب اوغلو علی نین نوه سی سکینه ایدی. سکینه آناسی حوسئین شهید ائدیلیگینده کربلادا ایدی. علی اوغلو حوسئین اموی سولاله سی نین ایسلام آنالییشینا قارشى چیخدیگی و یزیده بیعت ائتمه دیگی اوچون اؤز چؤره سی ایله بیر یئرده کربلادا قتل ائدیلدی. سکینه هجرتین 49- جو ایلینده دونیا یا گلدی. اونون گؤزللیگی چوخ تاثیرلی ایدی. ایریجا، سکینه گؤزللیگی ایله برابر گوجلو ذکایا و دگرلندیرمه قابیلیتینه صاحب ایدی. اونون چوخ گوجلو و تاثیرلی نیطق قابیلیتی نین اولدوغونو تاریخچیلر یازماقدادیرلار. سکینه نین حیاتیندا ائله حادثه لر باش وئردی کی، بنش دفعه ائولنمک مجبوریتینده قالدی. ارلری نین بعضیلری ایله یولا گئتمه ییب ایریلدی، بعضیلرینی ده صمیمی قلبدن سؤدی. اونا خیانت ائدیگی اوچون ارلریندن بیرینی محکمه یه وئردی. ارلری نین هئج بیرینه کور-کورانه ایطاعت ائتمه دی. قادینین ارینه کور-کورانه ایطاعت ائتمه سی، ماهیتیندن سایدیریلیمیش عنعنه وی ایسلام کولتورونون اوسوللاریندان بیري اولموشدور. سکینه ائولندیگی زامان ارینه کور-کورانه ایطاعت ائتمه یه جگینی یازیلی آنلاشمایا چئویریردی. ایریجا، اری نین بیر نئچه قادینلار ائولنه جگینی ده قبول ائتمیردی. سکینه نین سیاسی و سوسیال مسئله لره اؤزل رغبتی وار ایدی. شاعیرلری و بیلم آداملارینی اؤز ائوینه دعوت ائدیر، ادبی، علمی صؤحبتلرده ایشتیراک ائدیردی. قورئیش قبیلله لری شورا توپلانتیلارینا دا قاتیلیردی.⁴

تاریخچیلر سکینه نین حیاتینا چوخ ماراق گؤستریمیش، اونون حیاتی حاققیندا گنیش آراشیرما آپاریب یازمیشلار. آناسی حوسئین کربلادا قتل ائدیلمه سی سکینه نین حیاتیني دریندن ائتکیله میشدی. علی اوغلو حوسئین باریشسئور بیر اینسان ایدی. او، یازیلی آنلاشما ایله خیلافتدن ایمتیناع ائدیگینی معاوییه یه بیلدیردی. معاوییه اولدوکن سونرا حوسئین یزیده بیعت ائتمه دی. هجرتین 61-جی ایلینده بوتون عابیلله سی نین، او جومله دن سکینه نین گؤزلری اؤنونده شهید ائدیلدی.⁵ سکینه عؤمرونون سونونا قدر امویلره نیفرت ائدی، بو نیفرتینی ده دگیشیک یوللارلا دیله گتیریردی. جامیلرده کی نیطقلرینده امویلرین ظولموندن و ایسلامی نجه یانلیش او یقولادیقلاریندان دانیشیردی. امویلری محکوم ائتمک اوچون الینه دوشن فورصتلری قاچیرمیردی.⁶ سکینه نیکاحلاری نین بیرینده ارینی نوشوز حاققینی ایضالاماغا مجبور ائدی، ی عني ارینه قارشى اعتراض و حئی عوصیان ائتمه حاققی نین اولدوغونو ائولندیگی کیشیه قبول ائدیردی. "نوشوز" سؤزونون آنلامی بودور کی، قادینلار کیشیلرینه قارشى عوصیان ائدیکلرینده اونلارا زور قوللانماق اولار. انجاق سکینه اری ایله باغلادیگی موقاويله ایله اعتراض حاققینی هم قبول ائدیردی، هم اری نین اونا قارشى زور قوللانماغی تقدیرده اونو محکمه یه وئرمه حاققینی الیه ائدی. او، نوشوز حاققی اولماق شرطی ایله ائولیلیگی قبول ائده جگینی بیلدیردی. سکینه قادینلارین حاققینی آچیق شکیلده ساوونوردو. بو اوزدن ده اونون شخصییتی بیر چوخ تاریخچی نین دیقتینی

⁴ اصفهانی، الاغانی، ج 16، ص 168-169.

⁵ طبری، تاریخ، ج 6، ص 251.

⁶ اصفهانی، الاغانی، ج 16، ص 143.

قادینلیق ایلکه سینی (پرینسپینی) و آنلاشماسینی

پوزان اری حاققیندا محکمه یه شیکایت ائتدی. قاضی اونلارین آراسینداکی یازیلی ائولیلیک سندنیه و بلگه ده کی شرطلره شاشیرسا دا، سکینه نی دینله مک زوروندا قالدی. بو محکمه پروسئسینده سکینه و اونون اریندن باشقا خلیفه نین تمثیلچیسینی ده ایشتیراک ائدیردی.⁷

1984- جو ایله مالازییادا بیر کونفرانسا دانیشیردیم. سکینه نی ایسلام تاریخینده اؤرنک قادین کیمی تقدیم ائدرکن، یالانچیلیقدا سوچلاندم. منی موتتهیم ائدن شخص لندنده ایسلام درگیسی نین باش رئاکتورو ایدی. او، صؤحبتمی کسرک یوکسک سسله باغریب دئدی: "سکینه 6 یاشیندا کربلادا اولموشدور." عصبلمیش و صیفتیندن نیفرت تۆکولن بو آدم میکروفونو زورلا منیم الیمدن آلمغا چالیشارکن، دئدی: "سکینه آتاسی ایله بیر یئرده کربلادا شهید ائیلدی." سونرا دا مندن سکینه ایله باغلی سؤیله دیگیم سؤزلرین قاینایینی طلب ائتدی. من ده عرب دیلینده بیر سورو قاینایا گؤستریدیم. بو قاینایا بونلاردی: بن قطعیه، بن ابدربع، بن عساکیر، زوموخشری، بن سعد، ابوالفرج ایص فاهانی، ذهبی، سفدی، بوخاری. آدم آشاغیلائیچی باخیشلارلا منه باخراق دئدی: "بونلار ینترلی دئیل." داها سونرا آیدین اولدو کی، ایسلام درگیسی نین رئاکتورو اولان بو آدم عومومیته عرب دیلینی بیلیم.

سکینه 68 یاشیندا مدینه ده اولدو. بعضی قاینایا اونون 77 یاشیندا کربلادا اولدو یونو یازیرلار. آنجاق بو گؤروش دوغرو گؤرونمور. چونکو سکینه عراق و عراقلیلاری سئومیردی. او، اوز دوللوغو ایله باغلی ایراقلیلارا دئدی: "سبز منیم بابام علینی، آتام حوسئینی، عمیمی و اریمی اولدوردونوز." سکینه نین ان چوخ سئودیگی اری مؤسب بن زوبئیر بنشینیجی اموی خلیفه سی عبدالملیک مروان طرفیندن اولدورولدو.⁸

جورجی زئیدان قادینلارلا باغلی آشاغیلائیچی گؤروشلرین عباسیلر زامانیندا اورتایا چیخدیغینا اینانیر. بو دؤنم بیزه موسلمانلارین فتحلری سببی ایله "آلتون ایسلام چاگی" اولاراق تانیدیلیمیشدیر. داها دوغروسو ایسلامین سییاسته آلت ائدیلمیشیگی دؤنم آلتون چاغ اولاراق بیزه تقدیم ائدیلمیشدیر. بو دؤنمده موختلیف اولکه لردن بوللوجا کؤله قادین گتیریلیمیشدی. "عرب کیشیلر بیر-بیرلرینه روم، تورک، فارس و سایر کؤله قادینلار هدییه ائدیردیله." ⁹ "ایقتیصادی اینکیشاف و شهرلرین بؤیومه سی ایله عئینی زاماندا موسلمان قادینلار تام اولاراق سوسیال حیاتدان کنارلاشدیریلدیله. ایسلام تاریخینده قادینلار اوز آزادلیقلارینی و غورورلارینی ایتیردیله. اونلارلا آچالدیجی متودلارلا داورانیلدی. قادینلار قاپالی قاپیلار، پنجره لر آرخاسیندا حبس ائدیله. ¹⁰ اولکه لری ایشغال ائدن عرب موسلمانلار الده ائتدیکلری ساواش غنیمتلری حسابینا زنگینلشدیلر. اونلار ذکالی، یاخشی شعر سؤیله ین گؤزل قادینلاردان خوشلانیردیله. بو دورومو آنلایان کؤله قادینلار بو ساحه ده اوزلرینی گلیشدرمه یه و زنگین عرب موسلمانلارین دیقتلرینی چکمه یه باشلادیله. کؤله قادینلار زنگین عربلر اوچون اوغول دوغولار. اوغوللاری نین وظیفه صاحیبی اولمالاری اوچون بوتون یوللارا ال آتدیله. بو اوزدن کؤله قادینلارین اوغوللاری، حتّی خلیفه لیک روتبه سینه قدر یوکسلدیله. هارون الرشید بو موناسیبتلرین ان باریز اؤرنگیدیر. "مین بیر گنجه ناغیللاری" دا هارون الرشید دؤنمینده عایدیر. بو دؤنمده سیاسی ایستیبادین ذیروه ده اولماسینا باخمایاراق، "مین بیر گنجه ناغیللاری" ندا قادینلار و کیشیلر باغداد کوچه لرینده بیر-بیرلری ایله

بن سعد، طبقات، ج 8، ص 475. و اصفهانی، الاغانی، ج 3، ص 361. و بن عساکر، تاریخ مدینه دمشق، بی تا، دمشق، 1982. و بن حسن ⁷ المالکی، حدائق الغناء فی اخبار النساء

⁸ Eyni qaynaqlar.

⁹ Corci Zeydan, İslam mədəniyyəti tarixi, V kitab, S. 76..76, ص 5، تاریخ اتمدن الاسلامی، ج 5،

¹⁰ عینی قاینایا.

ه نه بيلير لر. گنرچك سوسيال حياتدا مؤوجود اولمايان قادين آزادليغي ناغيللارا يوكلنميشدير. اسلام تاريخينده بو دؤنم " آلتون چاغ!" كيمي بيلينمكده دير. هله ده بو سورو جاوابسيز قالماقدادير كي، ندن "آلتون چاغ"ين فيتنه لر توره دن كوله قادينلاري موسلمان قادينلارين ابدى اورنه گينه دؤنوشدو؟ آنجاق ام سلمه لرين، عابيشه لرين و سكينه لرين خاطره لري هنج بير حركتلييك و جانلنما ياراتمادي، اورنك اولوشدورمادي. شوبهه سيز كي، بو سوالين جاوابي زامان گوزگوسونده گورونه جكدير. انله بير گوزگو كي، موسلمان كيشي اونا باخديغيندا اوز گله جگيني گوره جكدير. موسلمان ائركگين " اوز قادينى " ايله باغلي تصورلري او زامان دگيشه جك كي، گله جك احتياجلاري ايله ايلگيلى دويغولاريني آزاد بير خاطره لر اورتاميندا يارادا بيلسين. موسلمان قادين ايسه اوز اوزگورلوگو اوغرونداكي دايمي موباريزه سي ايله اونا يارديمچي اولمايدير. موسلمان قادين اوزونو سوسيال و پوليتيك مئيدانداكي فعاليتلري ايله تصديقله ديكجه حيات داها گوزل اولاجاق، ائركك مركزلي تاريخ و سوسيال حيات آنلايشي تاريخه گوموله جكدير. بو شكيلده اولدوغوندا اينديكي زامان اونون اوچون گوزل و ياشانيلير اولاجاقدير. اينديكي زامان دايمدا دگرلي و اونمليدير، چونكو هر شئي اينديكي زاماندا مومكون اولما بيلير. حئي كنجميشه حئيرانلىق دويغوسونون بيتمه سي و اينسانين اوز نفسينه گورونرك مؤوجود آنلاردان لذت آلماسي دا اينديكي زاماندا مومكون اولما بيلير.

تاريخي اولايلارين اوزتي

بو بؤلومده كيتابدا قئيد اولونان اونملي اولايلارين تاريخي وئريلميشدير. هيجري تاريخ ايله ميلادي تاريخي بير-بيري ايله موقاييسه ائتمك اوچون آشاغيداي قايناقلاردان ايستيفاده ائتميشم:

- Shorter Encyclopedia of Islam, İthaca, Gibb and Kramers, New York.
- Richard Bell, Bell's Introduction to the Koran, revised and enlarged by William Montgomery Watt, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1970.

- Marshal G.S Hodgson, The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization, University of Chicago Press, Chicago, 1974.

هيجري ايل ايله ميلادي ايلي بيلم نيز اوچون بونلاري خاطر يني زده ساخلاما ليسي نيز: 1990-جي ميلادي ايل 1410-1411-جي هيجري تاريخي ايله برابردير. چونكو اسلام تاريخي پنيقمبرين مڪه دن مدينه يه گنتديگي زامان دان اعتبارن باشلايير.

622-جي ايلده پنيقمبر مڪه دن مدينه يه گنتميشدي.

570-جي ايلده محمد آندان اولموشدور.

579- جو ايلده ساساني پادشاهي خوسرو انوشيروان اولموشدور. ساساني و روما ايمپئراتور لوقلاري نين ساواشديغي بير اور تامدا اسلام دو غموشدور.

610- جو ايلده ايلك آچينيم (وحي) گل ميشدير.

610-14- جو ايللرده هنراكليوس روما ايمپئراتور ودور.

613- جو ايلده پنيقمبر مڪه ده اسلامي آچيقجا تبليغ ائتمه يه باشلايير.

613- جو ايلده موسلمانلار ايلك دفعه اولاراق مڪه دن حبشه يه موهاجيرت ائتديلر. آنجاق پنيقمبر مڪه ده قالدي و اوز تبليغاتيني داوام ائتدي.

619- جو ايلده پنيقمبرين قادينني خديجه و عميسي ابوطاليب وفات ائتديلر. ابوطاليبين اولومون دن سونرا پنيقمبرين جانگوونليگي تهلوکه يه گيرديگي اوچون مڪه دن آيريلماغا قرار وئردو.

619- جو ايلده ساسانيلر ميصيري ايشغال ائتديلر.

621- جي ايلده پنيقمبر مدينه ليلرله ايلك تماسا گيرير.

622- جي ايلده پنيقمبر مڪه دن مدينه يه گندير (هيجرت). پنيقمبرين مڪه دن مدينه يه گنتمه سي هيجري تاريخي نين باشلانقيجي اولاراق سايلير.

624- جو ايلده بدر ساواشي باشلادي. مڪه ليلر موتتفيقلري ايله بير يئرده موسلمانلارا سالديرديلار. بو ساواشدا اسلام اوردوسو غالب گلدي.

625- جي ايلده اوحد ساواشي باشلادي. مڪه ليلر مدينه ياخينليغينداكي اوحد داغينا هوجوم ائتديلر. بو ساواشدا موسلمانلار مغلوب اولدولار.

627- جي ايلده خندك ساواشي باشلادي. مڪه ليلر مدينه ني موحاصيره ائتديلر. شهري قوروماق اوچون پنيقمبر مدينه نين اطرافينا خندك قازديردي.

628- جي ايلده حديبييه موقايله سي ايمضالاندي. پنيقمبر مڪه ليلرله باريش آندلاشماسي ايمضالادي.

630- جو ايلده پنيقمبر مڪه ني فتح ائتدي و سورييه سينيرلارينا اوردو گوندردي.

632- جي ايلده پنيقمبر وفات ائتدي. پنيقمبر 10 ايل مدينه ده ياشادي.

634- جو ايلده بيرينجي خليفه ابوبڪير وفات ائتدي.

644- جو ايلده ايکينجي خليفه عمر تئور ائديلرک اولدورولدو.

655- جي ايلده اوچونجو خليفه عثمان تئور ائديلرک اولدورولدو.

656- جي ايلده ابوطاليب اوغلو علي خليفه اولدو.

658- جي ايلده ابوطاليب اوغلو علي خيلافتدن اوز اقلاشديريلدي.

661- جي ايلده خواريجه منسوب اولان بن مولجم ابوطاليب اوغلو عليني قتله يئتيردي.

داها سونرا اسلام امويلر طرفيندن ساپديريلاراق پادشاهليق سيستئمينه دنوشدورولدو.